

ALEXANDRU MAREȘ

CĂRȚI POPULARE DIN SECOLELE
AL XVI-LEA – AL XVIII-LEA. CONTRIBUȚII
FILOLOGICE

Coperta: Eugen Ciucă
Ilustrația copertei: copistul tălând un sul
de hârtie (*Erotocritul*); B.A., ms. rom. 3514, f. 218^v

v

Editat cu sprijinul Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică
ISBN 973 – 7934 – 73 – 3
Tiraj 200 ex.

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – AL. ROSETTI”

ALEXANDRU MAREȘ

CĂRȚI POPULARE DIN SECOLELE
AL XVI-LEA – AL XVIII-LEA
Contribuții filologice

FUNDAȚIA NAȚIONALĂ PENTRU ȘTIINȚĂ ȘI ARTĂ
București • 2006

CUVÂNT-ÎNAINTE

Reunim în acest volum cincisprezece articole și studii privind literatura populară scrisă în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, majoritatea publicate în ultimele trei decenii. O singură contribuție – *Unde s-au tradus cele mai vechi apocrife religioase?* – este inedită.

Cercetările noastre au fost grupate în trei secțiuni: I. *Apocrife religioase*; II. *Cărți populare didactice și de prevestire*; III. *Receptarea cărților populare*. Într-o secțiune aparte am publicat trei dintre textele cercetate. În *Notele finale* se indică locul de apariție pentru fiecare articol/studiu în parte, adăugându-se, când este cazul, informații și precizări bibliografice suplimentare. Trimiterile de la text la notele finale se fac prin cifre încadrate între paranteze drepte.

La capătul acestor scurte precizări, țin să adresez sincere mulțumiri distinsului editor și om de cultură Tiberiu Avramescu, prin sprijinul căruia apare prezentul volum.

Alexandru Mareș

I
APOCRIFE RELIGIOASE

UNDE S-AU TRADUS CELE MAI VECHI APOCRIFE RELIGIOASE?

1. În rândul vechilor monumente de limbă românească veche apocrifele și legendele religioase formează o categorie distinctă. Traduse încă din secolul al XVI-lea, aceste scrieri au fost aduse adeseori în discuția consacrată începuturilor scrisului literar românesc. Din acest motiv, mulți dintre specialiști le-au considerat traduse la aceeași dată și în același loc cu primele transpuneri în românește ale cărților sfinte. Au existat firește și cercetători care au examinat separat cele două categorii de texte, socotindu-le a nu forma în timp și spațiu un bloc omogen de texte.

În linii mari, trei sunt ipotezele avansate cu privire la regiunea în care au fost traduse apocrifele religioase: 1) ipoteza localizării traducerilor în Maramureș și Transilvania vecină, 2) ipoteza localizării simultane a traducerilor în cele trei provincii istorice românești și 3) ipoteza localizării traducerilor în Banat-Hunedoara și sudul Transilvaniei. Examinarea critică a acestor ipoteze, pe care o vom întreprinde în continuare, ne va permite să stabilim creditul științific ce poate fi acordat fiecăreia dintre ele.

2. *Ipoteza localizării traducerilor în Maramureș, eventual și în Ardealul vecin* îl are ca principal exponent pe N. Iorga. Referindu-se la *Legenda duminicii* și la *Legenda Sfintei Vineri*, ambele din *Codex Sturdzanus*, istoricul a atras atenția asupra unor particularități lingvistice a căror prezență în textele respective s-ar fi datorat clericului „maramureșan sau ardelean din preajma

Maramureșului, același cunoscător de slavonește, care a dat limbii noastră cărțile sfinte”¹.

Un adept al ipotezei lui Iorga a fost N. Drăganu, după care originalele apocrifelor religioase din *Codex Sturdzânuș*, *Codicele Todorescu* și *Codicele Marțian*, scrise în dialect bihorean-maramureșan, ar fi fost traduse „în același timp și în același loc” cu originalele textelor rotacizante². Traducătorul trebuie să fi fost un cleric bihorean care și-a desfășurat activitatea într-o mănăstire din Maramureș³.

Al. Rosetti, întemeiat pe rezultatele lui N. Drăganu referitoare la descinderea din aceleași traduceri a apocrifelor din *Codex Sturdzânuș*, *Codicele Todorescu* și *Codicele Marțian*, a susținut, de asemenea, că „les récits apocryphes auraient été traduits dans la même région que les livres religieux, c.-à-d. dans le Nord de la Transylvanie”⁴, regiune în care el includea și Maramureșul⁵. Această localizare a traducerii apocrifelor religioase va fi menținută de autor și în ediția definitivă a *Istoriei limbii române. I. De la origini până în secolul al XVII-lea*⁶.

A îmbrățișat ipoteza lui N. Iorga și N. Cartoian, care însă, spre deosebire de istoric, nu atribuia traducerile unei singure persoane: „Se pare că în aceleași ținuturi maramureșene, în care s-au făcut primele traduceri ale

¹ *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, p. 26.

² *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914, p. 165-166.

³ *Ibidem*, p. 7

⁴ *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, Paris, 1926, p. 13.

⁵ *Ibidem*, p. 32.

⁶ București, 1986, p. 439.

scripturilor sfinte și în atmosfera religioasă pe care ele o creau, câțiva preoți preocupați de gândul de a ridica nivelul sufletesc al poporului au tradus după texte slave care circulau la noi, legendele biblice apocrife și legendele apocaliptice, care desvăluiau tainele vieții de dincolo de moarte⁷. Îndemnul pentru traducerea unor asemenea scrieri, pornit din Maramureș – susține autorul – a ajuns și în alte centre culturale religioase, ceea ce a dus, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, la sporirea numărului de scrieri apocrife traduse în limba română⁸.

Când au trebuit să nominalizeze textele a căror traducere o situau în Maramureș sau în nordul Transilvaniei, susținătorii acestei localizări nu au manifestat preferințe identice, deși fiecare dintre ei și-a întemiat selecția pe texte preluate din *Codex Sturdzanus*: *Apocalipsul Maicii Domnului, Cugetări în ora morții, Legenda duminicii, Legenda Sfintei Vineri* (N. Iorga)⁹, *Apocalipsul apostolului Pavel, Apocalipsul Maicii Domnului, Cugetări în ora morții* (N. Drăganu)¹⁰, *Apocalipsul apostolului Pavel, Apocalipsul Maicii Domnului, Moartea lui Avraam* (N. Cartoian)¹¹, *Apocalipsul apostolului Pavel și Apocalipsul Maicii Domnului* (Al. Rosetti)¹². Singur N. Drăganu a mai inclus în rândul acestor traduceri și pe aceea a *Pseudo-Apo-*

⁷ *Cărțile populare în literatura românească*. Vol. I. *Epoca influenței sud-slave*, București, 1929, p. 10; cf. și N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, I, 1940, p. 65.

⁸ *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, p. 60.

⁹ *Op. cit.*, p. 26 și 27, nota 1.

¹⁰ *Op. cit.*, p. 200-223.

¹¹ *Cărțile populare în literatura românească*, p. 61.

¹² *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, p. 13.

*calipsului lui Ioan din Codicele Marțian*¹³, opțiune pe care o va împărtăși ulterior și N. Cartoian¹⁴.

Opinii diferite se constată și în privința încadrării în timp a traducerilor respective: secolul al XV-lea (N. Iorga¹⁵, N. Drăganu¹⁶), a doua jumătate a secolului al XV-lea (N. Cartoian)¹⁷, prima jumătate a secolului al XVI-lea (Al. Rosetti)¹⁸. Cu excepția lui Al. Rosetti, care nu s-a pronunțat asupra curentului cultural aflat în spatele traducerilor, ceilalți autori au atribuit traducerile unor inițiative husite.

O trăsătură comună pentru adepții acesti ipoteze o reprezintă convingerea că limba apocrifelor religioase semnalate nu se deosebește de limba textelor rotacizante (*Codicele Voronețean*, psaltirile *Hurmuzaki*, *Scheiană* și *Voronețeană*). Or, aceiași specialiști fixau patria textelor rotacizante în Maramureș sau în Ardealul vecin. N. Iorga a fost singurul dintre autorii citați care a căutat să producă dovezi în sprijinul legăturii lingvistice dintre cele două categorii de texte. El a invocat în acest sens prezența rotacismului, lipsa lui *pre* înaintea numelor de persoană în acuzativ, întrebuițarea formelor tari de perfect simplu, „anumite forme vechi, anumite cuvinte care vin din alt timp, anumite noțiuni culturale care fac parte din ciclul cunoștințelor traducătorului maramureșean – ardelean din veacul al XV-lea”¹⁹. Ceilalți cercetători s-au mulțumit doar să afirme localizarea maramureșeană a traducerilor,

¹³ *Op. cit.*, p. 187.

¹⁴ *Cărțile populare în literatura românească*, p. 61.

¹⁵ *Op. cit.*, p. 27.

¹⁶ *Op. cit.*, p. 6-7.

¹⁷ *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, p. 10.

¹⁸ *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, p. 41.

¹⁹ *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, p. 65.

considerată un adevăr general admis, enunțuri de tipul „după criteriile de limbă – și, în primul rând, rotacismul” (N. Cartoian) substituindu-se producerii unor argumente concrete.

Dovezile lingvistice aduse de N. Iorga²⁰ se dovedesc la o simplă examinare lipsite de orice valoare probatorie.

Rotacismul lui *-n-* nu caracteriza în secolele al XV-lea și al XVI-lea numai Maramureșul, fenomenul fiind întâlnit în trecut și în texte provenind din nordul Moldovei și al Transilvaniei, centrul și sudul Bihorului și regiunea Turzii²¹.

Forma de vocativ *ome* „omule” apare în secolul al XVI-lea nu numai în textele rotacizante (*Codicele Voronețean, Psaltirea Hurmuzaki*), dar și în textele coresiene (*Tetraevanghelul, Apostolul, Cazania I, Cazania a II-a*)²². Un secol mai târziu, vocativul *ome* este notat și în texte din Moldova, nordul Transilvaniei și nordul Olteniei²³.

Forma verbală etimologică *sefi* „sânțeți”, care în secolul trecut a mai fost înregistrată în Banat și Țara Oașului (aici sub forma *săt*), în secolul al XVI-lea a fost notată în textele rotacizante, în textele coresiene și în *Palia*

²⁰ *Op. cit.*, p. 27 și nota 1 de pe aceeași pagină.

²¹ Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine, Tome II*, Paris, 1938, p. 113-119; Ion Gheție, Al. Mareș, *Grairurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 152-158; C. Moroianu, *O versiune semirotacizantă a „Legendei duminicii” din a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Limba română”, XLIV, 1995, nr. 1-2, p. 48-58.

²² Ovide Densusianu, *op. cit.*, p. 71-72.

²³ *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu. Coordonator Ion Gheție, București, 1997, p. 123.

de la Orăștie (traducere bănățeană-hunedoreană) și într-un document din nordul Moldovei²⁴.

Formele de perfect simplu, aparținând paradigmei tari, de tipul *dziș*, *învișu*, *puset* au fost întâlnite, în afara textelor rotacizante, în cele coresiene și în *Palia de la Orăștie*²⁵.

Imperativul *blem* „să mergem!” nu stabilește o punte de legătură între apocrifele din *Codex Sturdzanus* și textele rotacizante, căci în acestea din urmă nu a fost înregistrat. În secolul al XVI-lea *blem* a fost atestat în *Tetraevanghelul* coresian și în două texte bănățene-hunedorene²⁶, iar în secolul următor în texte provenind din Crișana, sudul Transilvaniei, Moldova și Țara Românească²⁷.

Din examinarea faptelor de limbă furnizate de Iorga s-a putut observa că niciunul dintre ele nu a caracterizat în trecut exclusiv graiul din Maramureș și din nordul Transilvaniei. Considerente similare se pot desprinde și din cercetarea termenilor înregistrați în apocrifele *Codexului Sturdzan*, pe care marele istoric îi pune în seama traducătorului maramureșean-ardelean²⁸. Pentru economia expunerii-ne vom referi numai la câțiva dintre aceștia.

Despuietor „stăpân” (*Apocalipsul Maicii Domnului*) a fost înregistrat în secolul al XVI-lea în textele rotacizante și în textele coresiene (*Tetraevanghelul*, *Apostolul*, *Liturghierul*, *Psaltirea slavo-română*, *Cazania*

²⁴ Ovide Densusianu, *op. cit.*, p. 217-219; Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, p. 247-248.

²⁵ Ovide Densusianu, *op. cit.*, p. 140-141.

²⁶ *Ibidem*, p. 233-234.

²⁷ *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, p. 140 și 342.

²⁸ Menționăm că dintre acești termeni, unii, cum ar fi *beșit* „bețiv” și *feciuriță* „fecioară”, nu se regăsesc în textele rotacizante.

a II-a). Curând după 1600 a fost notat și într-un text moldovenesc (*Cuvânt de curăție*, 1618-1619)²⁹.

Deștinde „a cobori” (*Apocalipsul Maicii Domnului*) a fost atestat în secolul al XVI-lea într-un text rotacizant (*Codicele Voronețean*), în textele coresiene (*Tetraevanghelul*, *Apostolul*, *Cazania I*, *Cazania a II-a*) și în *Palia de la Orăștie*³⁰.

Giude „judecător” (*Cugetări în ora morții*) a fost întâlnit în secolul al XVI-lea în textele rotacizante, în cele coresiene (*Tetraevanghelul*, *Apostolul*, *Cazania I*, *Cazania a II-a*) și într-un document muntenesc. Un secol mai târziu, cuvântul a fost înregistrat și în texte provenind din Moldova³¹.

Peliță „corp” (*Apocalipsul Maicii Domnului*) a fost semnalat în textele rotacizante și în textele coresiene (*Apostolul și Molitvenicul*), iar în secolul al XVII-lea în texte din Moldova și nordul Olteniei³².

Un singur termen de pe lista lui Iorga, *gint* „neam, popor” (*Apocalipsul Maicii Domnului*, *Cugetări în ora morții*), stabilește o legătură numai între cele două apocrife din *Codex Sturdzanus* și textele rotacizante³³. Din păcate,

²⁹ Ovide Densusianu, *op. cit.*, p. 333; *Crestomația limbii române vechi*. Volumul I (1521-1639) de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareș și Florentina Zgraon. Coordonator Alexandru Mareș, București, 1994, p. 99, 168.

³⁰ Ovide Densusianu, *op. cit.*, p. 495.

³¹ *Ibidem*, p. 448; *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareș, București, 1979, p. 102; Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780)*. Termeni regionali, București, 1987, p. 163.

³² Ovide Densusianu, *op. cit.*, p. 464; DLR, s.v. *pieliță*.

³³ Ovide Densusianu, *op. cit.*, p. 496-497.

nu deținem nici o informație referitoare la repartitia geografică în trecut a acestui termen.

În concluzie, argumentele produse de Iorga nu sunt în măsură să probeze localizarea maramureșeană-nord-ardeleană a traducerilor menționate. Premisa demonstrației lui Iorga este greșită, întrucât se întemeiază pe credința, împărtășită, de altfel, și de alți specialiști, că traduceri apocrifelor religioase ca și cele ale cărților sfinte reflectă o realitate lingvistică identică, având deci la baza lor același grai. Particularitățile lingvistice care sunt invocate în sprijinul acestei presupuse legături genealogice dintre cele două categorii de texte nu sunt însă caracteristice unui singur grai, în speță celui din Maramureș sau, eventual, celui din Ardealul vecin. După cum s-a văzut, în secolul al XVI-lea, ariile de circulație ale acestor particularități de limbă variau de la un fenomen la altul, cuprinzând, în proporții diferite, zone din Transilvania, uneori și din Banat sau Moldova. În al doilea rând, traducerea cărților sfinte în Maramureș sau în nordul Transilvaniei, piatra de temelie pentru localizarea traducerii apocrifelor religioase în această provincie, reprezintă o ipoteză care, în pofida acceptării ei de către numeroși specialiști, este slab fundamentată. Lui Ion Gheție îi revine meritul incontestabil de a fi demonstrat inconsistența acestei ipoteze, devenită un adevărat loc comun în filologia noastră³⁴. Cercetările lingvistice recente au stabilit cu un coeficient ridicat de siguranță că cele patru texte rotacizante (*Codicele Voronețean* și psaltrile *Hurmuzaki*, *Scheiană* și *Voronețeană*) sunt copiate în Moldova, trei dintre ele în a doua jumătate a secolului al

³⁴ Vezi *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc. Chestiuni de metodă*, în *Începuturile scrisului în limba română*, București, 1974, p. 44-97.

XVI-lea (singură *Psaltirea Hurmuzaki*, pare, conform ultimelor investigații filigranologice, să dateze din primul deceniu al aceluiași secol, dacă nu chiar de la sfârșitul secolului anterior). Primele traduceri ale *Apostolului* și ale *Psaltirii* provin, potrivit ultimelor încercări de localizare după criterii lingvistice, din Banat-Hunedoara³⁵. Totodată, aceste cercetări au evidențiat absența în epocă a oricăror traduceri localizabile în Transilvania de nord (cu Maramureșul), considerată decenii de-a rândul „patria” scrisului literar românesc³⁶.

Și în privința localizării celor mai vechi traduceri de apocrife religioase, cercetările întreprinse de Ion Gheție și Gh. Chivu asupra versiunilor din *Codex Sturdzanus* au dus la rezultate care contrazic categoric vechea ipoteză a lui Iorga (asupra acestor cercetări, vezi mai jos, p. 22-37).

Ne vom referi, în final, la traducerea *Pseudo-Apocalipsului lui Ioan* (versiunea din *Codicele Marțian*), atribuită de N. Drăganu traducătorului bihorean, care ar fi activat în Maramureș în secolul al XV-lea. „Proveniența maramureșeană-bihoreană a traducerii și a copiei” era socotită de lingvist „absolut sigură”, ea decurgând din „întrebuințarea exclusivă a lui *dz* (s) și *ğ* (u) în cuvintele de origine latină, apoi din forma *ğice*”³⁷. Argumentele produse nu au importanța pe care le-a atribuit-o Drăganu. În secolul al XVI-lea, africaterile *dz* și *ğ* au fost răspândite

³⁵ Vezi *Codicele Voroneșean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, 1981, p. 25-45; Ion Gheție, *Contribuții la localizarea psaltirilor românești din secolul al XVI-lea*, în *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 152-172.

³⁶ Vezi Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 421.

³⁷ N. Drăganu, *op. cit.*, p. 185.

pe un vast teritoriu care a cuprins Transilvania, fără partea sud-estică, Moldova, Banatul și nordul Olteniei³⁸. Cât privește trecerea lui *dz* la *ğ* prin acomodare fonetică (sub influența lui *č* din silaba următoare) în *gice*, aceasta a fost înregistrată într-o arie care cuprindea în secolul al XVI-lea Transilvania de nord, dar și unele zone din Banat și Moldova³⁹. Prin urmare, dacă ne raportăm numai la aceste trei particularități lingvistice, cum a procedat Drăganu, traducerea poate fi atribuită în egală măsură Transilvaniei de nord, Banatului și Moldovei. Copierea textului s-a produs probabil în Bihor, după cum ne indică durificarea lui *d* în *dăntâi*⁴⁰, și nicidecum în Maramureș. Să mai notăm că un cuvânt ca *varoș* – „roșu”, care a mai fost atestat numai în *Anonymus Caransebesiensis*⁴¹ ne îndreaptă atenția spre Banat-Hunedoara. Ar mai fi de spus că includerea acestei scrieri în rândul celor mai vechi traduceri de scrieri apocrife nu se justifică, întrucât versiunea din *Codicele Marțian* este, în raport cu versiunile apocrifelor din *Codex Sturdzanus*, mult mai recentă (post 1643)⁴².

3. *Ipoteza localizării simultane a traducerilor în cele trei provincii istorice românești* îi aparține lui P. P. Panaitescu. Considerând că scrisul în limba română a pătruns concomitent în toate regiunile românești, atât în

³⁸ Ion Gheție, Al. Mareș, *Grairurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, p. 187-190, 193-200.

³⁹ *Ibidem*, p. 186-187.

⁴⁰ Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 132-133. Pentru un exemplu de durificare a lui *d* dintr-un text bihorean (1673-1705), vezi Alexandru Mareș, *Cărți populare de prevestire*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. VIII, București, 2003, p. 150.

⁴¹ DLR, s.v.

⁴² Vezi N. Drăganu, *op. cit.*, p. 172-173 și 178.

practica cancelariilor, cât și în scrierile bisericești, istoricul s-a pronunțat în favoarea traducerii simultane a apocrifelor religioase în Transilvania, Moldova și Țara Românească⁴³. În prima dintre provincii, traduceri, datând din ultimele decenii ale secolului al XV-lea – începutul secolului al XVI-lea ar proveni din Maramureș (*Legenda duminicii, Moartea lui Avraam*, ambele din *Codex Sturdzanus, Apocalipsul apostolului Pavel* din B.A.R., ms. rom. 1764, așa-numitul *Apocrif Iorga*) și din părțile ardelenesti meridionale („textele bogomilice” din *Codex Sturdzanus* și „legendele apocrife” din *Codicele Todorescu, Codicele Marțian, Codicele Neagoeanus* și *Codicele de la Cohalm*)⁴⁴. Pe seama curentului de traduceri din Țara Românească și Moldova, atestat „la începutul secolului al XVI-lea, ar trebui trecute traducerea unui text muntenesc „al vedeniilor infernale” (B.A.R., ms. sl. 494) și, respectiv, traducerea *Florii darurilor* dintr-un manuscris moldovenesc (B.A.R., ms. rom. 4620)⁴⁵.

Nu ne vom opri asupra teoriei apariției scrisului românesc la aceeași dată în toate compartimentele culturii, teorie care a fost combătută cu bune argumente de Ion Gheție⁴⁶. Ne vom axa interesul numai asupra localizării traducerilor celor mai vechi apocrife religioase. Încercând să demonstreze simultaneitatea acțiunilor de traducere a apocrifelor și legendelor religioase în cele trei țări românești, Panaitescu a adus în câmpul investigației sale texte care diferă între ele atât prin conținut, cât și prin

⁴³ *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 108-110.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 108-109.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 109.

⁴⁶ *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc. Chestiuni de metodă*, p. 86-88.

vechime. Astfel, cărțile populare din *Codex Neagoeanus* (*Alexandria* – roman popular, *Floarea darurilor* – scriere didactică și *Trepeticul* – scriere de prevestire) nu pot fi incluse în rândul apocrifelor religioase, după cum nu poate figura pe o asemenea listă nici versiunea moldovenească a *Florii darurilor* din ms. rom. 4620. De asemenea, pentru apocrifele din *Codicele de la Cohalm* (*Pseudo-apocalipsul lui Ioan* și *Apocalipsul apostolului Pavel*)⁴⁷, copii târzii din secolul al XVIII-lea⁴⁸, este necesară o prealabilă examinare a versiunilor conținute pentru a stabili vechimea respectivelor traduceri.

Eliminând din discuție textele care nu aparțin apocrifelor religioase și deopotrivă pe cele copiate ulterior secolului al XVI-lea, vom urmări în continuare localizările propuse de Panaitescu celorlalte apocrife religioase. Localizarea în Maramureș a *Legendei duminicii* și a *Morții lui Avraam* (versiunile din *Codex Sturdzanus*), precum și a *Apocalipsului apostolului Pavel* (așa-numitul *Apocrif Iorga*) este motivată prin graiul „rotacizant, nord-ardelean sau maramureșean” în care sunt scrise textele respective⁴⁹. Rotacismul lui *-n-*, singura particularitate de limbă pe care o are în vedere istoricul, nu caracteriza în secolul al XVI-lea numai graiul maramureșean; vezi cele spuse mai sus, p. 13. Ca și N Iorga, Panaitescu considera că traducerea apocrifelor religioase se încadrează în același curent de traducere căruia îi datorăm și transpunerea în limba română a primelor cărți sfinte. Traducerile s-ar fi efectuat în intervalul 1490-1514, când autorul presupune,

⁴⁷ Pentru descrierea manuscrisului, vezi Eufrosina Simionescu, *Codicele de la Cohalm*, în „Arhiva”, XXVIII, 1921, nr. 1, p. 17.

⁴⁸ Vezi N. Drăganu, *Critica științifică și filologia noastră actuală*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921-1922, p. 373.

⁴⁹ *Op. cit.*, p. 108.

fără o justificare serioasă, că s-ar fi alcătuit traducerea *Psaltirii* și a *Apostolului*⁵⁰. Până aici diferențele față de ipoteza lui Iorga sunt puține: se aduce în discuție un text din *Codex Sturdzanus* (*Moartea lui Ayraam*), de care a ținut seamă numai N. Cartoian, *Apocalipsul apostolului Pavel* este nominalizat după versiunea din *Apocriful Iorga*, iar datarea traducerilor este plasată la răscrucea secolelor al XV-lea și al XVI-lea. Singura noutate o reprezintă încercarea autorului de a întări localizarea maramureșeană a traducerilor prin raportare la pictura murală a bisericilor de lemn din această regiune. Constatarea că pictura acestor biserici abundă în scene preluate din apocrifele religioase ar dovedi că scrierile respective cunoșteau în Maramureș „un câmp larg de răspândire”⁵¹. Identificarea surselor de inspirație pentru meșterii-zugravi maramureșeni în versiunile românești ale apocrifelor religioase este dificil de probat, câtă vreme aceștia s-ar fi putut adresa și versiunilor slavone ale scrierilor respective sau eventual îndreptărilor de pictură, așa-numitelor erminii.

Pentru identificarea celui de-al doilea curent de traduceri din Transilvania, localizabil în părțile meridionale, Panaitescu s-a orientat probabil după opiniile exprimate de B. P. Hasdeu și N. Cartoian cu privire la localizarea copiilor *Legendei Sfintei Vineri* și a „textelor bogomilice” din *Codex Sturdzanus*⁵². Rezultatele studiilor din ultimele decenii infirmă însă copiarea acestor texte în sudul Transilvaniei (vezi mai jos, p. 24-26, 33-37). Includerea în rândul textelor din această regiune a

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 109.

⁵² B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. II, București, 1879, p. XLIII și p. 142-143; N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, p. 61.

scrierilor apocrife din *Codicele Todorescu* și *Codicele Marțian*, „redactate în grai sud-est ardelean”⁵³, reprezintă, fără îndoială, o scăpare din vedere a istoricului, întrucât N. Drăganu, exegetul acestor texte, a deovedit de mult că ele reflectă graiul din nordul Transilvaniei⁵⁴. În sfârșit, pentru motivele expuse mai sus, nu servesc ipotezei lui Panaitescu nici referirile la textele cuprinse în *Codicele Neagoeanus* și *Codicele de la Cohalm*, deși acestea sunt scrise probabil în sudul Transilvaniei.

În sfârșit, localizarea în Muntenia a scrierii despre „vedeniile infernale” (B.A.R., ms. sl. 494) nu este prin nimic argumentată. O cercetare a acestui text, la care ne vom referi ceva mai departe, confirmă însă o asemenea posibilitate.

Din cele arătate a reieșit, credem suficient de clar, lipsa de temeinicie a ipotezei lui Panaitescu: pe de o parte, localizările propuse traducerii celor mai vechi apocrife religioase nu beneficiază de suportul faptelor de limbă, iar pe de altă parte, lipsa probelor-martor (copiile locale) pentru fiecare provincie românească subminează teoria traducerilor simultane a scrierilor apocrife în Transilvania, Țara Românească și Moldova.

4. *Ipoteza localizării în Banat-Hunedoara și sudul Transilvaniei sau Muntenia* s-a conturat în urma rezultatelor cu care s-au încheiat încercările ceva mai recente de localizare a textelor apocrife din *Codex Sturdzanus* și dintr-un alt manuscris din secolul al XVI-lea⁵⁵. O

⁵³ *Ibidem*, p. 109.

⁵⁴ Două manuscripte vechi: *Codicele Todorescu* și *Codicele Marțian*, p. 165-166 și 187-188.

⁵⁵ Nu am inclus în rândul apocrifelor religioase scrierea intitulată *Începătură de miiale* din *Codicele Bratul* (1559-1560). Ea conservă un text de magie populară destinat să ajute la descoperirea comorilor, care

examinare critică a acestor rezultate ne va permite să stabilim în final valoarea ipotezei precitate.

Primul text la care ne vom referi este cel al „vedeniilor infernale”, semnalat de P. P. Panaitescu într-un sbornic slavon (B.A.R., îns. sl. 494) și identificat ulterior drept cântec religios apocrif⁵⁶. După mărturia filigranelor, manuscrisul a fost copiat în intervalul 1535-1555⁵⁷. Unele particularități lingvistice, cum ar fi *z* în *văzuiu*, *j* în *jun* și *r* dur în *mărgăritaru* indică proveniența sudică a textului, care, după Alexandra Roman a putut fi copiat în Muntenia sau sud-estul Transilvaniei⁵⁸. Potrivit unei însemnări din secolul al XVIII-lea, în care e pomenit orașul București, manuscrisul care a aparținut Mănăstirii Cernica⁵⁹ pare scris mai curând în Muntenia, decât dincolo de munți. Lipsa alternanțelor fonetice ar putea constitui un indiciu că traducerea provine din aceeași zonă dialectală în care s-a executat și copia manuscrisă.

Dintre apocrifele religioase ale *Codicelui Sturdzan* vom examina pentru început pe cele copiate de popa Grigorie din Măhaci.

este întrețesut până la saturație cu invocații către sfinți și cu trimeri la psalmi și rugăciuni.

⁵⁶ Alexandru Mareș, *Observații pe marginea unui vechi imn religios*, în „Limba română”, XXXIII, 1984, nr. 5, p. 410-413.

⁵⁷ Alexandra Roman, *Un text românesc precoresian*, în „Limba română”, XXV, 1976, nr. 5, p. 463-467.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 474; Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, p. 375.

⁵⁹ P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*. Vol. II. Ediție îngrijită de Dalila-Lucia Aramă și revizuită de G. Mihăilă, cu o prefață de Gabriel Ștrempel, București, 2003, p. 326.

Legenda Sfintei Vineri, transcrisă la o dată cuprinsă în intervalul 1583-1619⁶⁰, a fost supusă unui atent examen lingvistic de către Ion Gheție. Acesta a identificat în text câteva trăsături lingvistice care nu se pot explica prin graiul vorbit de copist (z, j, labiale moi, durificarea lui ș și j), dar care, în schimb, ne îndreaptă atenția asupra unui izvod din sudul Transilvaniei. Prezența termenului *boiereasă* „femeie”, caracteristic Țării Bârsei, după B. P. Hasdeu⁶¹, ar proba că traducerea provenea din această regiune, poate chiar din zona Brașovului⁶². Acceptând localizarea lui Ion Gheție, Gh. Chivu mai adaugă la particularitățile lingvistice necunoscute graiului din Măhaci încă două trăsături: prefacerea lui u în î (*frâmșeșile*) și adverbul *acum*⁶³.

Pe marginea acestei localizări avem de făcut două observații. Cea dintâi vizează explicația dată prezenței labialelor moi în textul legendei. După cum se știe, localitatea Măhaci se află astăzi în zona în care e după labială nu a trecut la ă. Ion Gheție presupune că, în vremea în care popa Grigore își copia textele, în graiul acestuia labialele ar fi fost dure, întrucât fenomenul velarizării labialelor era odinioară mult mai extins decât astăzi⁶⁴. Chiar dacă admitem că în graiurile actuale durificarea labialelor este în regres, nu avem nici o dovadă că în jurul anului 1600 în graiul măhăcean labialele se pronunțau dur. Prezența în textele copiate de popa Grigorie numai a

⁶⁰ *Codex Sturdzanus. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu*, București, 1993, p. 51-52.

⁶¹ *Op. cit.*, II, p. 142.

⁶² Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, p. 314.

⁶³ *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, p. 64.

⁶⁴ *Baza dialectală a românei literare*, p. 125.

labialelor moi⁶⁵ reflectă foarte probabil situația din graiul local. Altfel, ar fi greu de imaginat că acest copist rostea dur labialele și, totodată, nota în mod consecvent *e* după labială în cuvintele existente în manuscrisele de proveniență sudică ce-i serveau de model.

A doua observație privește termenul *boiereasă* „femeie” invocat pentru a localiza traducerea în jurul Brașovului. Gh. Ivănescu a indicat făcând apel la hărțile atlasului că *boreasă*, formă contrasă din *boiereasă*, circulă astăzi și în alte zone ale Transilvaniei în afara celei sud-estice: Făgăraș, Maramureș și Satu Mare⁶⁶.

În consecință, argumentele produse de Ion Gheție și Gh. Chivu, mai puțin cel desprins din notarea labialelor moi, sprijină, într-adevăr, ipoteza unui model provenind din sud-estul Transilvaniei. Această zonă, judecând după expansiunea teritorială a termenului *boreasă* „femeie” cuprindea alături de Brașov și regiunea Făgărașului. Dacă traducerea *Legendei Sfintei Vineri* are o proveniență geografică identică este mai greu de precizat, întrucât termenul *boiereasă* „femeie” nu se mai întâlnește în celelalte versiuni românești ale legendei care descind din aceeași transpunere pe care o urmează și versiunea

⁶⁵ *Ibidem*, p. 314; *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, p. 169.

⁶⁶ *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de filologie română «Alexandru Philippide», XI-XII, 1944-1945, p. 105; cf. și *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, vol. I, 1969, h. 174 (227), h. 209 (227); Ionel Stan, Dorin Urițescu, *Noul atlas lingvistic român. Crișana*, vol. II, Cluj-Napoca, 2003, h. 220 (215), h. 238 (217); *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, vol. II de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, vol. II, București, 1997, h. 233 (380, 390, 437, 438 etc.) și h. 253 (364, 380, 390, 412 etc.).

măhăceană⁶⁷.

Legenda duminicii (1601) are, potrivit opiniei exprimate de Ion Gheție, un model bănățean-hunedorean sau provenit dintr-o regiune situată mai spre răsărit (Sibiu, Făgăraș). Principalele argumente în sprijinul acestei localizări le reprezintă rostirea moale a labialelor și rostirea dură a lui *ș* în *șarpi*, *greșalele* etc⁶⁸.

Gh. Chivu a mărit numărul particularităților de limbă care nu pot fi puse în seama copistului: *e* final păstrat în *dzile*, *mare*, diftongul *ea* accentuat păstrat (*mea*, *voiu ședea*), *sv* > *sf* (*sfântă*, *sfântul*), caracterul variabil al articolului posesiv genitival⁶⁹. O parte dintre aceste particularități se explică prin graiul vorbit la sfârșitul secolului al XVI-lea în sud-estul Transilvaniei și Muntenia, constatare care îl face pe autor să se întrebe dacă izvodul copiat de popa Grigorie nu provenea din una dintre aceste regiuni. Faptul că în text *dz* a fost notat consecvent, în condițiile în care copistul măhăcean „nu obișnuia să înlocuiască consecvent orice *z* prin *dz*”, l-a determinat pe Gh. Chivu să susțină în final că la baza epistolei apocrife s-a aflat un modul alcătuit în zona Sibiu-Făgăraș⁷⁰.

Proveniența izvodului *Legendei duminicii* din regiunea Sibiu-Făgăraș este însă greu de admis, deoarece la începutul secolului al XVII-lea, de când deținem primele atestări pentru această zonă geografică, textele locale consemnează numai prezența lui *z* și a lui *j*: *zeci* (zona Sibiului, 1601-1602)⁷¹, *zilele* (Sebeș, jud. Sibiu, 1625)⁷²,

⁶⁷ Cf. *muiere* (B.A.R., ms. rom. 577, f. 122^v; ms. rom. 2162, f. 45^v) și *giupâneasă* (B.A.R., ms. rom. 4182, f. 530^v).

⁶⁸ *Baza dialectală a românei literare*, p. 314-315.

⁶⁹ *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, p. 62-63.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 63.

⁷¹ Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, p. 147.

Domnezeu, frunză (Scorei, jud. Sibiu, 1636)⁷³, respectiv *județu* (Sebeș, 1625)⁷⁴, *judece* (Scorei, 1636)⁷⁵.

Localizarea modelului urmat de popa Grigorie în Banat-Hunedoara, prima dintre opțiunile lui Ion Gheție, pare însă îndreptățită. Ea este întărită și de prezența în text a formei verbale *să lucre*. Formele tari ale verbului *a lucra* la prezentul indicativului și conjunctivului sunt răspândite astăzi în Banat, Transilvania (fără colțul sud-estic), nordul Olteniei și nordul Moldovei⁷⁶. În secolul al XVI-lea aceste forme au fost înregistrate în Banat-Hunedoara și în două tipărituri ale căror versiuni provin, de asemenea, din această regiune (*Tetraevanghelul* slavo-român de la Sibiu și *Cazania I*)⁷⁷. Fără îndoială că formele paradigmei tari circulau în acest secol și în sud-vestul și nord-vestul Transilvaniei, după cum dovedesc unele texte din Alba Iulia și Bihor scrise ori tipărite după 1600⁷⁸. Nu avem însă nici un indiciu că asemenea forme verbale ar fi circulat în trecut și în graiurile din sud-estul Transilvaniei. Mai însemnată decât *să lucre* este locuțiunea adverbială *prence* „de ce?” (5^v/8), de care nu s-a ținut seamă până acum în încercările de localizare a textului. În secolul al XVI-lea,

⁷² Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, IV, București, 1992, p. 362.

⁷³ Alexandru Măreș, *Cărți populare de prevestire*, în *Cele mai vechi cărți populare în limba română*, VIII, București, 2003, p. 44.

⁷⁴ Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, IV, p. 362.

⁷⁵ Alexandru Măreș, *Cărți populare de prevestire*, p. 44.

⁷⁶ *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, vol. VII, 1972, h. 1904.

⁷⁷ Ovide Densusianu, *op. cit.*, II, p. 209 și 233. *Lucră* din *Tetraevanghelul* coresian, semnalat de Densusianu (*Matei*, zac. 86) este o „infiltrație” provenind din versiunea *Tetraevanghelului* sibian din 1551-1553.

⁷⁸ Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, București, 2005, p. 318.

pren ce, întrebuințat ca în textul nostru cu sens interogativ, a fost atestat numai în *Psaltirea Hurmuzaki*⁷⁹. Putem presupune că această locuțiune adverbială foarte rară a circulat în trecut în aceeași arie în care *pren ce* „pentru că” s-a întrebuințat ca locuțiune conjuncțională; pentru o situație analogă, vezi *căce* „pentru că”, folosit și în propoziții interogative. Ca locuțiune conjuncțională, *pren ce* a fost înregistrat într-un text bănățean-hunedorean (*Palia de la Orăștie*), în două texte coresiene (*Tâlcul evangheliilor* și *Molitvenicul rumânesc*), întemeiate pe traduceri provenind din Banat-Hunedoara, și în *Psaltirea Hurmuzaki*⁸⁰, unde prezența sa a fost explicată tot ca o particularitate dialectală proprie acestor graiuri⁸¹. Traducerea *Legendei duminicii* în Banat-Hunedoara este sprijinită și de faptul că din această zonă geografică provine singura versiune a legendei în afara celei mähăcene, de care avem cunoștință⁸². De reținut amănuntul că cele două versiuni sunt unite între ele printr-o trăsătură comună (*desveace*, *Codex Sturdzanus* – *desvece*, versiunea budapestană)⁸³, care reflectă un fenomen de hipercorectitudine, propfriu unei arii în care *v* evoluase la *f* în cuvinte de tipul *svânt* > *sfânt*. Or, încă din secolul al

⁷⁹ Ovide Densusianu, *op. cit.*, II, p. 272.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 288.

⁸¹ Ion Gheție, *Contribuții la localizarea psaltirilor românești din secolul al XVI-lea*, p. 159.

⁸² *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, p. 76-78; cf. p. 78-80, unde se susține că din același original pe care îl urmează versiunea mähăceană descinde și versiunea legendei din ms. rom. 2806 (B.A.R.). Opinia din urmă a fost infirmată de Emanuela Timotin, *Legenda duminicii, în Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, X, București, 2005, p. 55-57.

⁸³ *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, p. 237.

XVI-lea, rostirea inovatoare cu *f* avea răspândire în Banat-Hunedoara⁸⁴.

Ultimul text copiat de popa Grigore este așa-numita *Rugăciune de scoatere a dracului*, care a fost scrisă la o dată neprecizată din intervalul 1601-1618. În pofida întinderii reduse a textului păstrat, graiul copistului este evidențiat de câteva particularități de limbă, cum ar fi rotacizarea lui *n* latin intervocalic, păstrarea africanei *dz* și a pronumelui *nemică*. Gh. Chivu consideră că prezența adverbului *acum* indică pentru acest text o sursă sud-est transilvăneană sau muntenească⁸⁵. Asupra acestei opinii vom reveni ceva mai departe.

Unui colaborator al preotului din Măhaci, originar din aceeași localitate sau dintr-una apropiată, copistului C în clasificarea lui Gh. Chivu, îi datorăm transcrierea *Morții lui Avraam* (1580-1591). După Ion Gheție, scrierea, pe care acesta o considera în mod greșit a fi scrisă de popa Grigorie, ar putea reproduce un izvor bănățean-hunedorean. Totodată, autorul atrăgea atenția că o formă ca *acomu* (=acum) are o proveniență sudică⁸⁶. Reluând problema stabilirii apartenenței regionale a acestei surse, Gh. Chivu prezintă particularitățile lingvistice care caracterizează graiul nord-transilvănean vorbit de copistul C: închiderea lui *e* aton la *i* în *șidzându*, reducerea lui *-ea* la *e* (*e*) în *să făce*, trecerea lui *n* la *m* în *sâmt(u)*, rotacismul lui *n* în *se adura*, conservarea lui *dz* în *audzi*, rostirea moale a lui *r* în *stringe* și pronumele *nemică*. Unele fonetisme (*i* în *porânci*, *m* moale în *să nu meargă*) și, în special, adverbul *acumu* provin dintr-un izvor scris foarte probabil în

⁸⁴ Ion Gheție, Al. Mareș, *Grăiturile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, p. 136-139.

⁸⁵ *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, p. 63-64.

⁸⁶ *Baza dialectală a românei literare*, p. 315.

sud-estul Transilvaniei sau în Muntenia. Fără a exclude definitiv proveniența modelului din Banat-Hunedoara, Gh. Chivu consideră mai probabilă descendența *Morții lui Avraam* „dintr-o scriere sud-est transilvăneană sau muntenească”⁸⁷.

După opinia noastră, argumentele în favoarea apartenenței sud-est transilvănene sau muntene a izvodului copistului C nu sunt incontestabile. Fonetismele *porânci* și *să nu meargă* se întâlnesc și în *Palia de la Orăștie*⁸⁸, prin urmare, ele pot fi raportate, în egală măsură, și la graiurile bănățene-hunedorene. Prezența lui *acum*, care potrivit cunoștințelor noastre de dialectologie istorică caracteriza în secolul al XVI-lea graiurile de tip sudic⁸⁹, contrastează însă puternic cu unii termeni din text proprii graiurilor nordice. Unul dintre aceștia este adverbul *cătiliru* „încet”. Astăzi *cătelin* (variante *cătilin* și *chitilin*) a fost notat în nordul Transilvaniei, în Maramureș⁹⁰ și pe valea Târnavelor⁹¹, iar în secolul al XVI-lea numai în Banat-Hunedoara⁹². Al doilea termen care ne-a reținut atenția este verbul *la* „a spăla”, cunoscut astăzi în Transilvania, fără partea de sud⁹³, și care în secolul al XVI-lea a fost atestat

⁸⁷ *Codex Studrzanus*, ed. Gh. Chivu, p. 66.

⁸⁸ *Palia de la Orăștie. 1581-1582. Text-facsimile-indice*. Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, 1968, p. 351.

⁸⁹ Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, p. 254-255.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 257; Tit Bud, *Poezii populare din Maramureș*, București, 1908, p. 33; Alexandru Țiplea, *Poezii populare din Maramureș*, București, 1906, p. 17; Ionel Stan, Dorin Urișescu, *Noul atlas lingvistic român. Crișana*, vol. I, București, 1996, h. 179 (205).

⁹¹ Alexiu Viciu, *Colinde din Ardeal*, București, 1914, p. 35, 36; Vasile Frățilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*, Timișoara, 1982, p. 149.

⁹² Ovide Densusianu, *op. cit.*, II, p. 256.

⁹³ DA, s.v. *la*.

în Banat-Hunedoara, în textele rotacizante (deci în texte nordice) și în trei tipărituri coresiene (*Tetraevanghelul* din 1561 și psaltirile din 1570 și 1577)⁹⁴, unde prezența sa se explică prin sursele nordice utilizate de editorii brașoveni⁹⁵. În alte texte coresiene, *la* a fost înlocuit în mod sistematic prin *spăla*⁹⁶, ceea ce indică că primul termen nu caracteriza graiul din sud-estul Transilvaniei⁹⁷. Pentru termenul *lăutoriu* „lighean”, lipsit de atestări vechi sau actuale, dar care apare, de asemenea, în textul *Morții lui Avraam*, putem admite că a circulat în trecut în aceeași arie în care a fost înregistrat și verbul *la*.

Acceptarea ipotezei lui Gh. Chivu (sursa copiei a fost sud-est transilvăneană sau munteană) ne obligă să admitem că termenii *cătilin*, *la* și *lăutoriu* au fost introduși de copistul C, vorbitor al graiului nordic. O asemenea

⁹⁴ Ovide Densusianu, *op. cit.*, II, p. 565.

⁹⁵ În *Tetraevanghelul* din 1561, *la* apare o singură dată (*Matei*, cap. 6, v. 17), fiind o simplă scăpare la revizie, în raport cu *spăla*, atestat de șaptesprezece ori (vezi *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Brașov 1560-1561 comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăstirea 1574*. Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, 1963, p. 365 și 399).

⁹⁶ În *Molitvenicul* din cca 1567-1568 și în *Liturghierul* din 1570 revizorii brașoveni au înlocuit în psalmul 50, care urmează aceeași traducere ca și cele două psaltiri coresiene amintite, verbul *la* prin *spăla* (vezi *Liturghierul lui Coresi. Text stabilit, studiu introductiv și indice de Alexandru Mareș*, București, 1969, p. 30). În *Cazania a II-a* din 1581, reproducându-se citatul evanghelic după ediția din 1561 (*Matei*, cap. 6, v. 17), *la* a fost înlocuit prin *spăla* (vezi DA, s.v. *la*). Șerban Coresi în *Psaltirea slavo-română* din 1589 a schimbat peste tot pe *la* prin *spăla* (vezi Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, [București], 1976, p. 47, 119, 222, 223 și 305).

⁹⁷ Cf. și Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, București, 1987, p. 165.

supoziție este greu de admis, câtă vreme nu avem nici un indiciu care să probeze că scribul respectiv intervenea asupra textului pe care îl copia. A presupune, într-o altă variantă, că sursa scribului a fost reprezentată de o versiune intermediară, în care un copist, vorbitor de asemenea a unui grai nordic, a introdus acești termeni în urma prelucrării unei traduceri sudice, înseamnă a apela la o explicație puțin probabilă. Doi copiiști nordici (presupusul prelucrător și copistul C) care îl păstrează pe *acum*, fără a-l avea în graiul lor, reprezintă într-adevăr un caz singular. De altfel, ipoteza unei prelucrări intervenite pe traseul difuzării scrierii suferă și din cauza inexistenței altor copii aparținând acestei traduceri. Pentru o scriere cunoscută printr-o singură copie (cazul de față), având până la proba contrară, o difuzare extrem de limitată în timp și spațiu, nu este indicat în plan metodologic să înscriem ca o etapă obligatorie prelucrarea lingvistică. În filologie și nu numai, explicațiile cele mai simple au și șansele cele mai mari să corespundă realității. Ca atare, considerăm că răspândirea în secolul al XVI-lea a formei *acmu* nu a cuprins numai Țara Românească și sud-estul Transilvaniei, cum ne încredințează puținele surse documentare de care beneficiem, ci probabil și unele zone din Banat și sud-vestul Transilvaniei. Și astăzi forma *acum(a)* a fost înregistrată în unele localități din Banat, Crișana și sudul Transilvaniei⁹⁸, iar în secolul al XVII-lea

⁹⁸ *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, vol. V, 1966, h. 1489, 1490; Ionel Stan, Dorin Urișescu, *op. cit.*, vol. I, h. 13 (191), 74 (118), 92 (216), 111 (103), 118 (165), 122 (175), 135 (115), 138 (161), 155 (105), vol. II, h. 229 (115), 248 (121), 286 (127), 322 (115), 328 (201), 364 (154), 367 (185), 382 (184), 395 (132). În textele din arhiva fonogramică a institutului nostru, la care prin bunăvoința doamnei Maria Marin am avut acces, am înregistrat pe *acum(a)* în nord-estul

acum(a) a fost notat în texte din Banat⁹⁹, Bihor (Luncasprrie, 1673-1705; Dobricionești 1678)¹⁰⁰ și sud-vestul Transilvaniei (Bălgrad, 1648, 1651)¹⁰¹. Cum în textul nostru, alături de *acum*, apare și *amu* (77^v/2), este posibil ca ambele forme să fi coexistat în graiul copistului, originar din zona Măhaciului. De reținut că și în textele copiate de popa Grigorie (*Legenda Sfintei Vineri* și *Rugăciunea de scoatere a dracului*) întâlnim pe *acum*, ceea ce ar putea constitui un indiciu destul de serios că această formă nu provenea din sursele sudice utilizate de copist, ci din graiul vorbit în Măhaci și împrejurimi.

Textele așa-zis „bogomilice” din *Codex Sturdzanus* (*Apocalipsul apostolului Pavel*, *Apocalipsul Maicii Domnului*, *Cugetări în ora morții* și *Legenda Sfântului Sisinie*) au fost copiate în intervalul 1590-1602. Scrise de un copist anonim (copistul D în clasificarea lui Gh. Chivu), aceste texte formează o unitate distinctă nu numai prin hârtia de aceeași proveniență pe care sunt copiate, ci și prin particularitățile lingvistice conținute. Pentru aceste motive, Ion Gheție a localizat în bloc „textele bogomilice”. Autorul a atras atenția, în primul rând, asupra unor trăsături de limbă proprii graiurilor nordice: -*ę* > *e(e)* în *ave*, *i* în *cânilor*, *mânile*, labiale moi, rotacismul lui -*n-* în trei exemple (toate provenind din *Cugetări în ora morții*), *dz* și *ğ*, *r* moale în *borește*, *urește*, *ș* moale în *șapte*,

județului Alba, în localitățile Cut, Secășel, Biia și Crăciunelu de Sus; cf. *acum(a)* și în Buru și Săvădisla, ambele în sudul județului Cluj.

⁹⁹ Gr. Crețu, *Anonymus Caransebesiensis, cel mai vechi dicționar al limbii române după manuscriptul din biblioteca Universității din Pesta*, în „Tinerimea română”, noua serie, volumul I, București, 1898, p. 327.

¹⁰⁰ B.A.R., ms. rom. 1764, f. 76^{r-v}, 80^v (cf. *amu*, f. 81^v), ms. rom. 4642, f. 8^v, 9^f, 25^v, 49^v etc. (cf. *acu*, f. 201^f), ms. rom. 5910, f. 226^v.

¹⁰¹ Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, p. 302.

articolul posesiv *a* invariabil, adverbul *acmu* și termenul *beșit* „beșiv”. Aceste particularități s-ar regăsi în totalitate în nordul Hunedoarei, regiune în care rotacismul se mai putea păstra sporadic. Prin urmare, copistul D era originar din această regiune. Alte particularități caracteristice unui strat de limbă sudic (*z* și *j* în *crezut*, *judece*, *ș* și *j* duri în *slujaște*, *șapte*, *r* dur în *boraște*, *ii* în *câine*, *mâine*, fonetismul *mencinoși*, *r* dur în *vânătorul*, adverbul *acum* și verbul *scuepi*) se pot explica prin modelele acestor texte, care aparțineau sud-estului Transilvaniei sau Munteniei¹⁰².

Localizarea la care Gh. Chivu a supus fiecare dintre cele patru texte amintite s-a soldat cu rezultate care confirmă concluziile lui Ion Gheție. În limba textelor au fost identificate două straturi de limbă. Primul poate fi localizat în nordul Hunedoarei, pe lângă termenul *beșit* „beșiv” semnalat de Ion Gheție pledând în acest sens și adverbul *aclo* (modificat ulterior în *acolo*) și termenul *fericat* „fericit”. Al doilea strat de limbă este caracteristic sud-estului Transilvaniei și Munteniei, regiuni din care proveneau sursele textelor transcrise de copistul D¹⁰³.

Ipoteza copierii „textelor bogomilice” în nordul Hunedoarei de pe originale brașovene sau muntenești nu explică însă prezența elementelor lexicale nordice în țesătura textelor. Am văzut că localizându-se stratul de limbă al copistului s-a invocat prezența termenilor *beșit* „beșiv”, înregistrat astăzi în Hunedoara¹⁰⁴, și *fericat* „fericit”, care a circulat în trecut în Banat, Crișana și sud-vestul

¹⁰² *Ibidem*, p. 315-316.

¹⁰³ *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, p. 67-70.

¹⁰⁴ Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, *op. cit.*, vol. II, h. 271 (405, 429, 431).

Transilvaniei¹⁰⁵. Alături de aceștia a fost pus și *acolo* „acolo”, socotit bănașenism, care însă a fost notat în secolul trecut și în vestul județului Alba¹⁰⁶. Oricum și această variantă fonetică este proprie tot unor graiuri nordice¹⁰⁷. În „textele bogomilice” se regăsesc și alte elemente lexicale nordice. Unul dintre acestea este *gint* „neam”, înregistrat în *Apocalipsul Maicii Domnului* (3 ocurențe) și în *Cugetări în ora morții* (2 ocurențe), termen care a mai fost notat numai în *Codicele Voronețean* și în psaltrile *Hurmuzaki* și *Scheiană*¹⁰⁸, toate trei textele aparținând ariei nordice. Un alt termen de obârșie nordică este *bratăș* „prieten” (< *brat* + *ăș*)¹⁰⁹, atestat în *Cugetări în ora morții*, dar și în unele scrieri bihorene din secolul al XVII-lea¹¹⁰. Verbul *scrășca* „a scrășni” din *Apocalipsul Maicii Domnului* și substantivul *scrășcare* din *Cugetări în ora morții* aparțin, de asemenea, elementelor lexicale caracteristice ariei nordice. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, *scrășca* a fost notat în scrieri din Banat, Crișana, sud-vestul și nordul Transilvaniei și Moldova¹¹¹, adică numai din regiunile în care atlasul a consemnat în zilele noastre existența formelor *crășca* și *scrășca* (+

¹⁰⁵ Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *op. cit.*, p. 129.

¹⁰⁶ Emil Petrovici, *Texte dialectale culese de ...*, Sibiu-Leipzig, 1943, p. 64

¹⁰⁷ DA, s.v. *acolo*.

¹⁰⁸ Ovide Densusianu, *op. cit.*, II, p. 496-497.

¹⁰⁹ Care nu trebuie confundat cu *băratăș* „prieten” din *Palia de la Orăștie*, care provine din magh. *barat* (Ovide Densusianu, *op. cit.*, II, p. 538).

¹¹⁰ Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *op. cit.*, p. 67.

¹¹¹ Ovide Densusianu, *op. cit.*, II, p. 336-337; Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *op. cit.*, p. 259-260.

variantele)¹¹². Interjecția *ni* „hai”, prezentă în *Cugetări în ora morții*, a fost întâlnită în secolul al XVI-lea în texte provenind din Banat-Hunedoara (*Cartea de cântece, Palia de la Orăștie*), precum și într-un text coresian (*Cazania D*)¹¹³, unde prezența sa se explică prin proveniența bănățeană-hunedoreană a versiunii tipărite de Coresi. În sfârșit, verbul *scuepi* „a scuipa” din *Apocalipsul apostolului Pavel*, considerat de proveniență sudică, datorită fonetismului său particular (cu *e* epentetic), se întâlnește în trecut în texte provenind din sud-vestul Transilvaniei (*Noul Testament* de la Bălgrad) și muntene (*Cazania* de la Mănăstirea Dealu)¹¹⁴. Prin desinența *-esc* (verbul este înregistrat sub forma de indicativ 3 pl. *scuepescu*), termenul aparține însă ariei nordice¹¹⁵.

Prezența în texte a acestor termeni se datorează, în opinia noastră, traducătorului, originar probabil din nordul Hunedoarei. Altfel, e greu de imaginat că un copist din această regiune prelucrând niște traduceri aparținând graiurilor sudice a înlocuit cu atâta zel pe *hai* prin *ni*, pe *prieten* sau *soț* prin *bratăș*, pe *neam* sau *rudă* prin *gint*, pe *scrâșni* prin *scrâșca*, *pě ferice de* prin *ferecat* (în ultimul exemplu în nu mai puțin de douăzeci de contexte). Apoi lipsa oricărei copii sudice de pe vreunul din „textele bogomilice” – toate copiile sunt nordice (vezi *Codicele Todorescu, Codicele Marțian și Apocriful Iorga*) – nu vine în sprijinul traducerii acestor texte în regiunea Brașovului sau în Muntenia. De reținut că în copiile a trei dintre

¹¹² *Atlasul lingvistic român. Partea I (ALR I)* de S. Pop, vol. I, Cluj, 1938, h. 89; *Micul atlas lingvistic român. Partea II (ALRM II)* de E. Petrovici, vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940, h. 70.

¹¹³ Ovide Densusianu, *op. cit.*, II, p. 290.

¹¹⁴ Dana-Mihaela Zamfir, *op. cit.*, p. 182.

¹¹⁵ *Atlasul lingvistic român. Partea I*, vol. I, h. 87.

„textele bogomilice” păstrate în *Codicele Todorescu* (manuscris copiat în nord-vestul Transilvaniei) termenii se regăsesc, cu excepția lui *gint*, în forme identice sau în variante fonetice apropiate, în aceleași locuri ca și în versiunile din *Codex Sturdzanus: bratășii, fericat, ni*; cf. *scârcica* (î.l.d. *scrâșca*), *scârșcare* (î.l.d. *scrâșcare*) și *scopescu* (î.l.d. *scuepescu*)¹¹⁶.

Copierea celor patru texte din *Codex Sturdzanus* s-a efectuat probabil tot în nordul Hunedoarei, dacă nu chiar în zona Măhaciului, unde rotacismul era încă viu în graiul local. Cât privește stratul sudic de limbă, acesta se explică în mod satisfăcător dacă admitem că pe traseul difuzării traducerii a intervenit un scrib originar din sudul Transilvaniei sau Muntenia. Copiile acestuia, care puteau fi executate chiar într-o localitate situată în interiorul ariei nordice, au fost ulterior puse la contribuție de copistul D.

Înainte de a încheia observațiile noastre asupra localizării acestor scrieri apocrife, vom reveni asupra *Rugăciunii de scoatere a dracului*, scrisă de popa Grigorie în Măhaci. Traducerea acestui text în sud-estul Transilvaniei sau în Muntenia, întemeiată numai pe prezența adverbului *acum*, este posibilă, dar nu sigură, câtă vreme această formă adverbială ar fi putut circula în secolul al XVI-lea în zona Măhaciului (în ultima alternativă, traducătorul ar putea fi și vorbitorul unui grai nordic).

Reunind principalele rezultate desprinse din examinarea localizării celor mai vechi texte apocrife, putem afirma că dintre cele nouă texte cercetate trei au fost copiate în Măhaci (*Legenda Sfintei Vineri*, *Legenda duminicii*, *Rugăciunea de scoatere a dracului*), unul în

¹¹⁶ Pentru acestea, vezi *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, p. 244, 256, 262, 265, 269-270 (formele din text și cele din aparatul critic).

zona Măhaciului (*Moartea lui Avraam*), patru în zona Măhaciului sau în nordul Hunedoarei (*Apocalipsul apostolului Pavel*, *Apocalipsul Maicii Domnului*, *Cugetări în ora morții*, *Legenda Sfântului Sisinie*) și unul în Muntenia (*Cântecul religios*).

Pentru textele cunoscute pe baza unei singure versiuni, regiunile de proveniență a modelelor lor sunt probabil și regiunile de proveniență a traducerilor respective: Banat-Hunedoara (*Moartea lui Avraam*), nordul Hunedoarei (*Legenda Sfântului Sisinie*) și Muntenia (*Cântecul religios*). Într-un caz (*Rugăciunea de scoatere a dracului*), nu ne putem pronunța asupra regiunii în care s-a efectuat traducerea. Pentru traducerile textelor care s-au transmis în două sau mai multe copii, localizările obținute din examinarea pe baza criteriilor de limbă a celor mai vechi versiuni (de fapt a celor din *Codex Sturdzanus*) coincid, în general, cu ariile în care au fost copiate celelalte versiuni cunoscute (Banat-Hunedoara: *Legenda duminicii*) sau se află în proximitatea acestor arii (nordul Hunedoarei: *Apocalipsul apostolului Pavel*, *Apocalipsul Maicii Domnului*, *Cugetări în ora morții*)¹¹⁷. Deținem un text din această categorie (*Legenda Sfintei Vineri*) pentru care nu putem stabili dacă traducătorul era originar din sudul Transilvaniei, regiune unde a fost localizată sursa copiată de popa Grigorie, căci celelalte copii cunoscute ale traducerii provin din Făgăraș, Bihor, Maramureș¹¹⁸ și Muntenia¹¹⁹.

¹¹⁷ Celelalte versiuni ale traducerilor pe care le conține *Codex Sturdzanus* sunt copiate probabil în Bihor; vezi *Codicele Todorescu*, *Codicele Marțian* și *Apocriful Iorga* (cf. *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, p. 83-88, 92-96, 97-100).

¹¹⁸ *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, p. 121-125.

¹¹⁹ Vezi B.A.R., ms. rom. 2162, care a aparținut Mănăstirii Cernica.

Rezultatele noastre privind stabilirea regiunilor istorice românești în care s-au tradus apocrifele religioase din *Codex Sturdzanus* diferă în proporții diferite, în funcție de fiecare text, de rezultatele similare obținute de Ion Gheție și Gh. Chivu. În cazul a două texte (*Legenda duminicii* și *Legenda Sfintei Vineri*), încheierile la care am ajuns aduc, în ultimă instanță, unele mici corecții localizărilor propuse de cei doi autori. Diferențe nete între rezultatele noastre și cele expuse de Ion Gheție și Gh. Chivu se stabilesc, în schimb, pentru cele patru „texte bogomilice”, socotite de aceștia traduse în sud-estul Transilvaniei sau Muntenia, în timp ce noi situăm traducerile lor în nordul Hunedoarei. Cauza acestor deosebiri a reprezentat-o prezența în aceste texte a unui strat lexical nordic, vizibil și în versiunile similare din alte manuscrise, atribuit de noi traducătorilor, și nu copiștilor.

5. Din punct de vedere cronologic, cea mai veche traducere pare aceea a *Cântecului religios*, a cărui versiune datează din intervalul 1535-1555. Traducerile celorlalte apocrife religioase sunt probabil ulterioare acesteia, versiunile lor fiind copiate, unele dintre ele, în ultimele două decenii ale secolului al XVI-lea, iar altele la începutul secolului următor.

Pentru Muntenia traducerea *Cântecului religios* ne apare ca o acțiune cu totul izolată. Nu același lucru se poate spune despre Banat-Hunedoara, de unde deținem șase traduceri. Rolul ambelor regiuni în traducerea și difuzarea textelor apocrife, în special spre nord (Măhaci, Bihor), este indubitabil.

Critica de text indică că unele scrieri apocrife au circulat și în sudul Transilvaniei ori au fost copiate în regiunile transilvănene cu vorbitori ai graiurilor nordice de către scribi originari din părțile ei meridionale. Nu avem

însă indicii sigure că s-ar fi tradus asemenea scrieri în sud-estul Transilvaniei.

Primii traducători ai scrierilor religioase apocrife nu ne sunt cunoscuți, după cum necunoscute sunt și impulsurile care au determinat traducerea acestor scrieri.

Fapt cert este că în trecut apocrifele religioase se bucurau de un mare prestigiu în rândul preoților, cei mai asidui copiiști ai acestor texte, care uneori nu au avut nici o reținere să le citească în biserică¹²⁰. Traducătorii apocrifelor și legendelor hagiografice provin negreșit din mediile culturale bisericești. Nu avem însă mărturii că printre traducătorii acestui gen de literatură s-ar fi aflat negustorii din lumea satelor și a orașelor, ori micii dregători, cunoscători ai slavonei, așa cum pretindea P. P. Panaitescu¹²¹.

Biserica a luat atitudine împotriva apocrifelor religioase în special prin acele indice de cărți oprite care au circulat în lumea slavă, iar la noi începând din secolul al XVII-lea. La români însă circulația sporadică a acestor indice, care, de altfel, nu cuprindeau toate scrierile de acest fel aflate în circulație¹²², nu a putut stăvili acțiunile de traducere și copiere a apocrifelor religioase. Preoții noștri, tributari ai unei pregătiri sumare, nu făceau distincție între

¹²⁰ Alexandru Mareș, *Trei note despre apocrifele religioase*, în *Omagiu pentru cea de-a optzecea aniversare. Gabriel Ștrempele*, Cluj, 2006, (sub tipar); cf. mai sus, p. 86-94.

¹²¹ *Op. cit.*, p. 108.

¹²² Din cele 9 scrieri incluse de noi în categoria apocrifelor religioase și a legendelor hagiografice, în aceste indice nu regăsim decât patru scrieri: *Apocalipsul apostolului Pavel*, *Apocalipsul Maicii Domnului*, *Legenda duminicii și Rugăciunea de scoatere a dracului*; vezi Alexandru Mareș, *Considerații pe marginea indicelor de cărți oprite din secolul al XVII-lea.*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, XXIII, 2005, p. 257-259.

scrierile religioase prohibite și scrierile religioase canonice. Pe de altă parte, deținem unele mărturii care ne încredințează că biserica ortodoxă română a acceptat, se pare, tacit traducerea scrierilor religioase apocrife. Astfel, la mănăstirea Govora apare în cca 1639 un *Paraclis al Precistei* însoțit de două cărți de prevestire (*Gromovnicul* și *Trepetnicul*)¹²³ aflate, în schimb, pe lista cărților interzise de biserică. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea însuși mitropolitul Dosoftei va traduce două apocrife religioase: *Viața sfântului Vasile cel Nou*, consemnată și ea pe lista cărților interzise, și *Legenda lui Afrodițian Persul*¹²⁴. Prin prisma acestor informații, putem să admitem că cele mai vechi scrieri religioase apocrife s-au tradus în secolul al XVI-lea în mediile culturale ortodoxe la fel ca și cărțile bisericești destinate nevoilor învățământului sau lecturii în afara bisericii.

Primele traduceri ale apocrifelor religioase sunt, în general, corecte și redactate într-o limbă fluentă, ceea ce denotă că traducătorii lor erau buni cunoscători ai slavonei. Asemenea știutori ai slavonei erau de găsit în secolul al XVI-lea în teritoriile de dincolo de munți; în primul rând în mănăstiri. Avem și alte indicii care ne îndreptățesc să admitem că traducerile respective s-au efectuat în mănăstiri. În textul *Cugetări în ora morții* un loc special se acordă călugărilor, constatare care a făcut ca alcătuirea întregii scrieri să fie atribuită unui monah¹²⁵. *Legenda*

¹²³ N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakóczyană*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921-1922, p. 253-258.

¹²⁴ Dragoș Moldovanu, *Miscellanea philologica*, în „Limba română”, XXXIII, 1984, nr. 5, p. 417-420; Alexandru Mareș, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (III)*, în „Limba română”, XXXVII, 1988, nr. 1, p. 55-63.

¹²⁵ Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, p. 379.

Sfântului Sisinie cuprinde o versiune bilingvă (textul slavon segmentat și urmat, după fiecare fragment, de corespondentul românesc), considerată a avea o destinație didactică¹²⁶, mai ușor de explicat într-un mediu monahal.

Localizarea celor mai multe dintre traduceri examinate în Banat-Hunedoara ridică problema identificării acestor mănăstiri. Presupuneri mai mult sau mai puțin îndreptățite se pot face numai pentru „textele bogomilice”, ale căror traduceri provin probabil din nordul Hunedoarei. În acest spațiu geografic, trei ar fi mănăstirile care se impun atenției noastre: Ribița și Crișcior (situate în nord) și Geoagiul de Sus (situat la nord de Orăștie). În ultima a dăinuit pentru puțin timp un episcopat (1557-1562), avându-i în frunte pe episcopii Cristofor și Sava¹²⁷. Pentru alte traduceri, în genere pentru cele atribuite Banatului și Hunedoarei, ne-am putea gândi, în primul rând, la Prislop (situată lângă Hațeg), de departe cea mai importantă dintre mănăstirile ardelenesti din acea epocă, unde la sfârșitul secolului al XVI-lea a ființat o episcopie¹²⁸.

În final, ținem să atragem atenția asupra prezenței în trei dintre textele a căror traducere am localizat-o în Banat-Hunedoara, pe de o parte, și, în nordul Hunedoarei, pe de altă parte, a trei termeni care nu au mai fost înregistrați decât în textele rotacizante, ale căror traduceri au fost localizate de Ion Gheție și Mariana Costinescu de asemenea în Banat-Hunedoara¹²⁹. Este vorba de

¹²⁶ *Ibidem*, p. 396.

¹²⁷ Ștefan Meteș, *Istoria bisericii românești din Transilvania*, volumul I, Sibiu, 1935, p. 74-77.

¹²⁸ Augustin Bunea, *Vechile episcopii a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgăradului*, Blaj, 1902, p. 52; Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 77-78.

¹²⁹ *Vezi supra*, nota 35.

substantivul *gint* „neam” (*Apocalipsul Maicii Domnului, Cugetări în ora morții*), înregistrat în *Psaltirile Hurmuzaki* și *Scheiană*¹³⁰, de adverbul *rutes* „în plus” (*Legenda duminicii*), notat în *Codicele Voronețean* și în psaltirile *Scheiană* și *Voronețeană*¹³¹, și de locuțiunea adverbială *pren ce* „de ce?” (*Legenda duminicii*), întâlnită în *Psaltirea Hurmuzaki*¹³². Aceste cuvinte care unesc între ele apocrifele religioase precitate și textele rotacizante aparțin fără îndoială aceluiași spațiu geografic în interiorul căruia s-au alcătuit traducerile ambelor categorii de texte.

¹³⁰ Ovide Densusianu, *op. cit.*, II, p. 496-497.

¹³¹ *Ibidem*, p. 273-274.

¹³² *Ibidem*, p. 272.

OBSERVAȚII PE MARGINEA UNUI VECHI IMN RELIGIOS

Manuscrisul slavon 494 al Bibliotecii Academiei Române cuprinde pe filele 34^r–36^r un scurt text românesc, purtând în loc de titlu o indicație tipiconală în limba slavonă: *Sla(ṽ) gla(ṣ) 8, ne(d) mitarě i farisii* „Mărire, glasul 8, duminica vameșului și a fariseului”. Semnalat de P. P. Panaitescu, care îl considera o copie târzie a unei traduceri ce poate fi atribuită, după limbă, secolului al XVI-lea¹, textul a fost cercetat de curând de Alexandra Roman Moraru. La capătul unei examinări minuțioase, autoarea a stabilit că acesta a fost copiat împreună cu celelalte texte slavone ale manuscrisului în Muntenia sau sud-estul Transilvaniei la o dată care, conform mărturiei filigranelor, se plasează în intervalul 1535–1555². Această datare, temeinic argumentată, situează textul de față în fruntea celor mai vechi texte literare românești care ne-au parvenit în copii manuscrise, ceea ce explică interesul pe care îl trezește cercetarea sa.

O problemă neelucidată este aceea a identificării textului. În forma pe care ne-o relevă copia din ms. sl. 494, ca și în cea pe care o prezintă o altă versiune din ms. 100 (Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca)³, scrierea are două părți distincte: prima înfățișând despărțirea sufletului de trup, a doua cuprinzând dialogul dintre păcătoși și arhanghelul Mihail la vadirile raiului,

¹ *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 110.

² *Un text românesc precoresian*, în „Limba Română”, XXV, 1976, nr. 5, p. 463–474.

³ *Ibidem*, p. 463–474.

străjuite de „rîurele de foc”. Referindu-se la partea din urmă, P. P. Panaitescu considera că ne aflăm în fața unui text apocrif „al vedeniilor infernale”⁴. După Alexandra Roman Moraru, textul ar reprezenta, în schimb, un fragment liturgic sau o predică⁵. Aceeași autoare remarcă existența unei lacune între filele 34 și 35 (corespunzând materiei aflate pe ultima filă a caietului 7, în prezent pierdută), care nu poate fi completată prin raportare la textul existent în ms. clujean 100 (acesta aparținând unei versiuni diferite)⁶.

Scrutarea altor versiuni mai puțin sau deloc cunoscute aduce câteva clarificări în privința naturii scrierii și a prezenței ei în literatura română veche. Dintre cele la care ne vom referi trei au fost publicate: una aflată de T. Bălășel pe filele unui vechi *Minei*⁷ și alte două culese de I. Antonovici la sfârșitul secolului trecut⁸. Nesemnalate până în prezent sunt versiunea copiată de popa Ursu din Cotiglet (j. Bihor) într-un *Molitvenic* anterior anului 1695⁹ și cea transcrisă în anul 1794 de un copist necunoscut¹⁰. Exceptând versiunea popii Ursu, care aparține unei redacții amplificate a scrierii, celelalte versiuni, deși sunt divergente, urmează o redacție prescurtată. Titlurile pe care le poartă două dintre cele șapte versiuni cunoscute [*Pě(s) o sŭmirenje dša, gla(s) 5* „Cântec despre smerenia sufletului, glasul 5”, ms. clujean 100; *Cântec a lui Pavel*

⁴ *Op. cit.*, p. 110.

⁵ *Op. cit.*, p. 465.

⁶ Vezi și Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 470, nota 39.

⁷ *Texte bogomilice găsite prin Oltenia. Un vechi imn religios, în „Arhivele Olteniei”, XIV, 1935, nr. 77–78, p. 163.*

⁸ *Două imne religioase vechi, în „Ion Creangă”, I, 1908, nr. 4, p. 101–102.*

⁹ Biblioteca Academiei Române, ms. rom. 4151, f. 317^v/16–319^r/21.

¹⁰ Biblioteca Academiei Române, ms. rom. 3163, f. 1^{r-v}.

apostol, ms. rom. 4151], precum și indicarea glasului pe care urmează a se cânta acestea evidențiază caracterul de cântec al scrierii. De altfel, I. Antonovici ne informează că cele două versiuni pe care le-a cules se întrebunțau cântându-se pe glasul 5 și, respectiv, pe glasul 8¹¹. Împrejurările în care se apela la acest text sunt consemnate în indicația tipiconală aflată în fruntea versiunii din ms. rom. 3163: *Stihiră ce să cântă la morți și la pomenire, glas 8*. Textul, care în trecut se va fi rostit la înmormântări și parastase, nu avea însă un caracter canonic, dovadă că nu-l înregistrăm, în manuscrise, decât izolat de textele care alcătuiesc substanța slujbei de înmormântare sau de pomenire.

Motivul despărțirii sufletului de trup (întâlnit și în *Apocalipsul apostolului Pavel*), precum și unele puncte de convergență cu alte cărți populare („râul de foc”, funcția de *praepositus paradisi* care i se atribuie arhanghelului Mihail etc.) plasează acest text în rândul apocrifelor de factură apocaliptică. Geneza lui a fost, probabil, asemănătoare cu cea a altor cântece escatologice care își au sursele în apocrife religioase (vezi, de exemplu, *Verșul lui Adam*, unde legenda despre zăpășul primului om cu Satana a devenit cântec de înmormântare și apoi cântec de stea). Inspirată din texte apocaliptice, poate chiar din *Apocalipsul apostolului Pavel* (ceea ce ar explica titlul ce s-a dat versiunii copiate de popa Ursu¹²), scurta scriere, al cărei autor pare a fi fost un cleric de rând (călugăr sau preot de mir), a fost concepută pentru ocazii funebre, cu scopul de a întări, în sensul moralei creștine, sufletele ascultătorilor. Nu ne sunt cunoscute paralele ale acestui cântec religios în literaturile slave, dar judecând după

¹¹ *Op. cit.*, p. 101, 102.

¹² *Cântec a lui Pavel apostol* (ms. rom. 4151).

titlurile pe care le poartă unele versiuni românești [*Sla(v) gla(s) 8, ne(d) mitarē i farisii, Pě(s) o sūmirenīe dša, gla(s) 5*] se poate presupune că originalele lor străine erau slavone. Nu credem însă că textul trebuie încadrat în rândul producțiilor literare bogomilice, așa cum considera T. Bălășel¹³. Accentul care se pune pe materialitatea corpului se regăsește și în alte doctrine religioase, iar rolul care i se atribuie arhanghelului Mihail poate fi constatat și în apocrife nebogomilice (*Apocalipsul Maicii Domnului, Moartea lui Avraam* etc.). E drept că bogomilii afirmau că avuția agonisită pe pământ nu-i poate ajuta pe oameni să obțină un loc în paradis, dar această idee o găsim exprimată și în evanghelii, așa că, în scrierea de față, ea poate avea și o sursă independentă de erezia dualistă. În plus, în unele variante ale acestui cântec apocrif întâlnim chiar elemente care contravin doctrinei bogomilice. Copia popii Ursu precizează, de exemplu, că Dumnezeu i-a deprins pe oameni să se îmbrace, să vâneze, să crească animale etc., într-un cuvânt o serie de îndeletniciri pe care bogomilii le atribuiau, ca pe tot ceea ce ține de activitatea terestră, lui Satanail¹⁴. Bogomilii mai susțineau că trupul omului este creația aceluiași Satanail¹⁵. În versiunea din ms. rom. 3163, sufletul exclamă după despărțirea sa de trup: „Oh, văz în mormânturi frumusețile noastre, cele

¹³ Care îl socotea un tropar cu caracter bogomilic; vezi *Vechi texte bogomilice găsite prin Oltenia*, în „Arhivele Olteniei”, X, 1931, nr. 54–55, p. 108; cf. și părerea autorului despre prezența în texte a arhanghelului Mihail („Arhivele Olteniei”, XII, 1933, nr. 67–68, p. 210).

¹⁴ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*. Vol. I. *Epoca influenței sud-slave*, București, 1929, p. 95–96; E. Turdeanu, *Apocryphes slaves et roumains de l’Ancien Testament*, Leiden, 1981, p. 62.

¹⁵ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 69, 74, 95.

zidite după chipul lui Dumnezeu, bătrânețile și tinerețile ceale putrezitoare”.

Nu știm care dintre cele șapte versiuni amintite reflectă mai fidel forma inițială a acestui text. Unele prefaceri pe care textul le-a suferit de-a lungul timpului pot fi însă sesizate în cuprinsul câtorva versiuni. Astfel, în cea cuprinsă în ms. rom. 3163, sufletul nu se mai adresează mormântului, ca în majoritatea versiunilor, ci morții („Moarte, moarte, primește trupul meu”), ceea ce reprezintă o substituie suprinzătoare și fără temei în structura textului. Dar prefacerile cele mai mari le prezintă versiunea copiată de popa Ursu. Ea conține un ecou al pildei „porumbului”, preluat din *Fiziolog* sau poate chiar din *Învățăturile lui Neagoe Basarab*¹⁶. Motivul îngerului care ridică sufletul și care explică semnificația pietrelor și a viermilor este și el prezent, deși nu se întâlnește în

¹⁶ Ms. rom. 4151

... ce bine ne vream străjui ca și porumbul deacă cade, la pământ și nu poate paște, ce să teame de trăsare că-lu giunghe frica morții lui. Așea și noi să ne vream străjui.

(f. 317^r/19–317^v/4)

Învățăturile lui Neagoe Basarab

Porumbul iaste o pasăre... Și când mēрге să să hrănească și apucă grăunțul cu gura și nu-l înghite, ci-l ține în gură și să păzēște și caută să nu cumva să să lase la dānsul uliul și să-l prinză...

Iată, acesta fiind o pasăre, vedeți cum să străjuiaște și să păzēște, ca să nu piiae cumva fār' de vrēme. Așa și voi, fraților și feții [miei], înelēgeți pildă de la acest porumbu și vă învățați și vă dāșchideți ochii și vedeți că vine uliul, adecă ceasul morții.

(ed. Florica Moisil și D. Zamfirescu, București, 1970, p. 250–251)

celelalte versiuni. Străine de forma inițială a scrierii par a fi și îndemnurile adresate creștinilor în maniera uzitată în cazanii: „Și iani noi toți, fraților, să ne giudecăm și să <ne> aducem aminte ...”.

Revenind la cea mai veche versiune românească a scrierii (cea din ms. sl. 494), vom menționa că porțiunea de text care s-a pierdut nu poate fi completată prin raportare la vreuna dintre versiunile existente. Acestea prezintă atât între ele, cât și față de versiunea din ms. sl. 494 deosebiri sensibile. După opinia noastră, faptul că toate versiunile cunoscute sunt divergente nu își găsește explicația în numărul mare de versiuni slavone la care au recurs traducătorii noștri, ci în transformările suferite de două sau trei versiuni românești de bază, a căror întrebuintare a fost probabil neîntreruptă în timp și progresiv extinsă în spațiu¹⁷. Fiind vorba de un text apocrif și pe deasupra de dimensiuni mici, presupunem că el a circulat și pe cale orală, împrejurare care a favorizat, în mai mare măsură decât transmiterea în scris, ca în cuprinsul său să pătrundă mereu noi elemente¹⁸.

¹⁷ Versiunile atestate provin din Muntenia sau sud-estul Transilvaniei (ms. sl. 494), probabil din Oltenia (ms. rom. 3163), din Transilvania (ms. clujean 100), din Bihor (ms. rom. 4151), din județul Vâlcea (versiunea publicată de T. Bălășel), din fostele județe Ialomița, Mușcel și Tutova (versiunile publicate de I. Antonovici).

¹⁸ Un asemenea element l-ar putea constitui motivul lemnelor și al pietrelor, care înconjoară sau acoperă mormântul (vezi ms. rom. 3163, 4151, versiunea publicată de T. Bălășel și prima versiune publicată de I. Antonovici), existent și în unele bocete de înmormântare (cf. textele publicate de S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*, București, 1892, p. 329 și 560).

UN APOCRIF RELIGIOS PUȚIN CUNOSCUȚ DIN SECOLUL AL XVII-LEA

1. Cu aproape două decenii în urmă, Fl. Dudaș a publicat un vechi text românesc cu caracter escatologic, intitulat *Povestea la vremea de apoi*¹. Păstrat în așa-numita *Păucenie de la Voivozi* aparținând colecției de manuscrise a profesorului Atanasie Popa, despre a cărei existență în prezent nu deținem nici o informație, textul a fost copiat de preotul moldovean Vasilii în „Beligrad turschi” (probabil Belgradul sârbesc), în prima jumătate a secolului al XVII-lea².

Prea multe lucruri despre textul precitat nu ne-au fost comunicate de editor. Acesta a remarcat „valoarea literară inestimabilă” a *Poveștii la vremea de apoi*, fără a-și motiva într-un fel aprecierea. A mai observat că în cuprinsul textului „scena cu priveliști” apocaliptice este diferită de cea corespunzătoare din *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*, însoțindu-și remarca de constatarea că textul „înfățișează întrepătrunderi cu întâmplări și personaje ale *Alexandriei*”³.

2. La o cercetare atentă a textului, care din păcate nu dispune de o reproducere mulțumitoare, ne dăm seama că avem a face cu un apocrif religios de factură apocaliptică, nemaiîntâlnit până acum în cuprinsul manuscriselor românești. Titlul, foarte general, nu conține nici un amănunt referitor la autorul scrierii. Atrage, în schimb,

¹ *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*. Partea a II-a, Oradea, 1986, p. 42–44.

² *Ibidem*, p. 108–109.

³ *Ibidem*, p. 42.

atenția pătrunderea în structura textului a unor motive specifice literaturii religioase apocrife referitoare la sfârșitul lumii.

Primul dintre aceste motive este cel despre Gog și Magog. După cum se știe, pentru Iezechiel, prorocul *Vechiului Testament*, Gog era un rege din țara Magog, care, într-o perspectivă escatologică, se va ridica cu oștile împotriva lui Israel (*Iezechiel*, cap. 38, 39). În *Apocalipsa lui Ioan din Noul Testament* (cap. 20, v. 7–10), Gog și Magog denumesc două neamuri păgâne care la sfârșitul lumii vor fi ispitite de Satana. Mai târziu, în tradiția islamică, Gog și Magog revin, de asemenea, ca numele unor neamuri din părțile nord-estice ale lumii antice, a căror cale de acces spre miazăzi a fost închisă de Alexandru Macedon printr-un baraj de fier, ce va fi distrus când va veni clipa hotărâtă de divinitate (*Coran*, XVIII, 92–98, XXI, 96). Episodul închiderii neamurilor păgâne, în frunte cu Gog și Magog, de către împăratul macedonean se păstrează și în *Alexandria*, iar, într-o formă asemănătoare, în *Prorocirea lui Pseudo-Metodie, arhiepiscopul de Patara*⁴. Spre deosebire de aceste scrieri, în textul nostru Gog și Magog sunt doi uriași, care, spre sfârșitul împărăției romane, îi vor învinge pe „cei pe care i-au întărit Alexandru Macedon spre miazănoapte”, adică „pre izmailteani și pre agareani și pre hutoreani”⁵. Și unii și alții „vor fi smintiți” de îngerul Domnului la „Câmpul oiei”⁶. Întâlnim în acest loc un detaliu (înfrângerea neamurilor păgâne, identificate cu ismailtenii, de către arhanghelul Mihail) pe care îl regăsim în unele versiuni

⁴ Paul J. Alexander, *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, Berkley, Los Angeles, London, 1985, p. 185–192.

⁵ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 42.

⁶ *Ibidem*.

prelucrate ale *Prorocirii lui Pseudo-Metodie*⁷. De reținut, toponimul *Câmpul oii*, întrebuițat pentru a fixa locul bătăliilor istorico-apocaliptice în scrieri cu profil escatologic, precum unele apocrife atribuite prorocului Îsaia⁸, *Tâlcuirea lui Daniil*⁹ și câteva versiuni remaniate ale *Prorocirii lui Pseudo-Metodie*¹⁰.

Un alt motiv care deține un loc important în structura textului este cel al ultimului împărat. Potrivit *Poveștii la vremea de apoi*¹¹, o dată cu instaurarea împărăției grecești, ultima în succesiunea marilor împărății, va domni împăratul Mihail. În vremea lui va fi pace și bunăstare pe pământ. Acestea vor lua sfârșit prin venirea în lume a lui Antihrist, când împăratul Mihail va merge pe Golgota, pe a cărei cruce își va depune coroana, dându-și astfel „împărăția lui Dumnezeu”¹². În această formă, motivul se întâlnește în *Prorocirea lui Pseudo-Metodie*, unde însă numele împăratului grec nu este consemnat¹³. Menționarea numelui Mihail, identificat de unii specialiști cu împărații bizantini Mihail III (842–867), Mihail VII Duca (1071–1078) și Mihail VIII Paleologul (1259–1282)¹⁴,

⁷ Ivan Franko, *Апокрифи и легенди з українських рукописів*, Tom. IV, Львов, 1906, p. 276, 287.

⁸ Lj. Stoianović, în „Споменик”, III, 1890, p. 193–194; P. Srečković, *Зборник попа Драгола*, în „Споменик”, V, 1890, p. 16; Vasilka Tărkova-Zaimova, Anisava Miltenova, *Историко-апокалиптичната книжина във Византия и в средновековна България*, София, 1996, p. 150, 198 și 232–233.

⁹ Vasilka Tărkova-Zaimova, Anisava Miltenova, *op. cit.*, p. 125.

¹⁰ Ivan Franko, *op. cit.*, p. 273, 284 și 471.

¹¹ Vezi Paul J. Alexander, *op. cit.*, p. 151–184.

¹² Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 43.

¹³ Paul J. Alexander, *op. cit.*, p. 50.

¹⁴ Vezi expunerea ipotezelor la P. Alexander, *Historical Interpolations in the Zbornik popa Dragolia*, în „Actes du XIVe Congrès

caracterizează, în schimb, unele versiuni prelucrate ale scrierii¹⁵. Același nume îl poartă ultimul împărat în *Vedenia lui Daniil* și în câteva scrieri apocaliptice atribuite prorocului Isaia¹⁶.

În sfârșit, motivul aprinderii pământului de către cei patru îngeri cu sângele lui Enoh și al lui Ilie¹⁷ merită amintit, întrucât scrierea de față este singura, după știința noastră, care îl menționează, fără a pune la îndoială veridicitatea lui. Unele versiuni prelucrate ale *Prorocirii lui Pseudo-Metodie* pomenesc motivul mai curând ca o curiozitate, însoțindu-l de dezvăluirea adevăratei surse a focului: и мнози повѣстуютъ, боудто отъ Илинны и отъ Енохови крови загорится земля. Но нѣсть тако. Но божимъ повелѣниемъ ангелъ господень снесетъ съ небеси огнь и зажжетъ землю¹⁸. „Și mulți povestesc cum că din sângele lui Ilie și al lui Enoh se va aprinde pământul, dar nu este așa, căci cu porunca lui Dumnezeu îngerul Domnului va aduce focul din cer și va aprinde pământul”.

3. Motivele literare prezentate pot fi depistate în diferite scrieri cu tematică escatologică, dar toate împreună se regăsesc numai în *Prorocirea lui Pseudo-Metodie*. Această scriere, care urmărește istoria lumii de la Adam până la a doua venire a Mântuitorului, este atribuită în tradiția manuscrisă lui Metodie, episcop din Patara,

international des études byzantines”, 1974, III, Bucarest, 1976, p. 27–38.

¹⁵ N. Tihonravov, *Памятники отреченной русской литературы*, Томъ II, Москва, 1863, p. 262–263; Ivan Franko, *op. cit.*, p. 269–270, 279, 289–290 și 472.

¹⁶ Lj. Stojanović, *op. cit.*, p. 194; P. Srečković, *op. cit.*, p. 16; Vasilka Tăpkova-Zaimova, Anisava Miltenova, *op. cit.*, p. 120 și 233.

¹⁷ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 43.

¹⁸ N. Tihonravov, *op. cit.*, p. 267; cf. și Ivan Franko, *op. cit.*, p. 280 și 291.

localitate în Asia Mică, care a trăit în secolele III-IV, sau patriarhului constantinopolitan cu același nume din secolul IX. Cea mai veche versiune a scrierii este cea siriacă datând din secolul VI, urmată cronologic de versiunile grecești și apoi de cele slavone (patru traduceri, dintre care primele două efectuate în secolele X-XI)¹⁹. În țările române scrierea pătrunde mai târziu, prima versiune slavonă de care avem cunoștință întâlnindu-se într-un manuscris moldovenesc din prima jumătate a secolului al XVI-lea, așa-numitul *Codice de la Tulcea* (B.A.R., ms. sl. 649)²⁰.

Față de versiunile slavone cunoscute ale *Prorocirii lui Pseudo-Metodie*, versiunea românească se diferențiază prin câteva trăsături distinctive. În primul rând, ea reprezintă o versiune prescurtată și, totodată, remaniată a textului slavon, în care lunga parte narativă de la Adam până la împărăția romană a fost înlocuită cu o introducere, axată pe împlinirea prorociilor despre veacul de apoi și pe prezentarea semnelor prevestitoare referitoare la sfârșitul lumii. Împărăția romană este amintită în scurtul episod privind atacarea Romei de către ismailteni, agareni și hutoreni, cărora li s-au opus Gog și Magog. Partea care urmează, despre împărăția grecească, se regăsește în *Prorocirea lui Pseudo-Metodie*, dar într-o formă mai amplă. În textul românesc lipsesc unele amănunte, cum ar fi, de pildă, cel despre descendența lui Antihrist din

¹⁹ *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Съставител Donka Petkanova. Научни редактори Ivan Dobrev и Anisava Miltenova. Отговорен редактор Donka Petkanova, Велико Търново, 2003, p. 336–337.

²⁰ Ioan Bogdan, *Scrieri alese*. Cu o prefață de Emil Petrovici. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, 1968, p. 380.

seminția biblicului Dan. În schimb, se reia episodul referitor la năvălirea popoarelor păgâne închise de Alexandru Macedon. Ultima parte, despre a doua venire a Mântuitorului și despre judecata de apoi, se regăsește și în unele versiuni slavone prelucrate ale *Prorocirii lui Pseudo-Metodie*. Și în această porțiune versiunea românească se distinge prin unele trăsături proprii: coborârea din cer a celor 12 scaune și a celor 12 apostoli, coborârea lui Dumnezeu pe un curcubeu, curgerea râului de foc pe dinaintea „județului” etc.

Dintre versiunile slavone publicate, una singură, aparținând unui manuscris din secolul al XVI-lea de la Biblioteca Societății Științifice „Taras Șevcenko” din Lvov, ne-a reținut în mod deosebit atenția²¹. În pofida caracterului lacunar (lipsită de început și de sfârșit), această versiune se apropie foarte mult de versiunea românească, după cum se poate observa din compararea lor.

<Откровения Методія
Патарского...> *Poveăstea la vremea
de apoi*²²

... ѸНЕЖЕ ВЪ ТѢЛѢ МѢ НЕ să nu fie nimerit de
оУДАРЕНО. ПРИИДѢТ К săgețile lor. Veni-vor
РИМОВИ НА ЖЕЛѢЗНОЕ către Râm la <M>area

²¹ Ivan Franko, *op. cit.*, p. 471-472.

²² În reproducerea textului editat de Fl. Dudaș, am intervenit restabilind punctuația, întregind tacit prescurtările (*Is. Hs.*, *arh<an>-ghel*) și modificând lecțiunile *aceia* (pron. dem. fem. sg.), *Alecsandru*, *eși*, *mânia-se-va*, *mânie*, *naște-<se>-va*, *vrătoape* în *aceea*, *Alexandru*, *ieși*, *mânia-se-va*, *mânie*, *naște-va*, *vărtoape*.

гоумно. еста тамь два
лота, Гогь, Магогь, та
въставше два побіета
Измальтаны и Агараны.
Хоутораны, и погивнжт
въси, аггль во Гнѣ
испате их на Овчи поли.

XI. Пото^м по них
настанет греческое црство.
црѣ Михаилъ разгнѣвает
са на Ѡмѣтающихъ са.
Гдѣ, на творцаца безаконіе.
воудет тихо по всеѣ
земли, также было Ѡ
начала мироу, воудет,
радо^{ст} и веселіе земли.
начнжт члци жити
мирно, почіют члци
мироу. тогда лоза вино
родит, точила точат
млеко, тогда почіют и
пожют доспѣхы вржжіа
на серпы и на
у'ральнааа [sic!] же-
лѣза, пиюще и веселаше
се и посагающе. потом
наидет на них пагуба

de hier. Scula-se-vor
de acolo doi voloși,
Gog și Magog. Acei
doi să vor scula și vor
ucide pre izmailteani
și pre agareani și pre
hutoreani. Pierde-i-vor
pre toți, că îngerul
Domnului sminti-va
ei la Câmpul Oiei.

După aceea sta-
va împărăția grecea-
scă. Împăratul Mihail
mânia-se-va pre ceia
ce s-au lepădat de
Hristos și au făcut
fărădelege. Fi-va pace
peste tot pământul
cum n-au mai fost de
când iaste lumea. Fi-va
bucurie și ves<e>-lie
pre pământ și vor
începe oamenii în
pace a să ves<e>-li.
Atunci vița de vie
rodi-va și din bucim
de vie cura-va lapte și
va fi sporiu întru tot și
după pliuğ.

După aceea veni-va
spre ei paguba, ca și

ТАКО^Ж ВЪ ДНИ НОЕВЫ. ТЪГДА ШВРЪЗЖТ СѦ ВРАТА СѢВЕРНАА ЖЕЛѢЗНАА, ИЗЫИДЖТ ИЗМАЛТАНЕ МНОЖЕСТВО ИХЪ. ДВОГЛАВНІИ И ДВОУБРАЗНІИ, ИЖЕ ЗАКЛЮЧЕНИ БЫША ОЛЕАНДРОМ. ОУСТРАШАТ СѦ ИНІИ ТАЗЫЦИ, НАЧНЖТ КРЫТИ СѦ ВЪ ГОРАХЪ, ВЪ ПЕЩЕРАХЪ, ВЪ ГРОВѢХЪ, И ОУМРЖТ Ш СТРАХА, И СТѢЛЮТ МНОСИ. НЕ ВЪДЕТ ПОГѢБАА ИХЪ. ТІИ НАЧНЖТ ЧАСТИ ПЛОТИ ЧЛѢЧА И ПИТИ КРѢВЬ ИХЪ ТАКО ВОДОУ, ЧАСТИ ГНѢСНАА И СКВЕРНАА, ЗМІИ, СКОРОПІИ, ГАДЫ, МЕРЬЧИНЫ, ЖЕНЬСКАА ИЗМЕТИЦА, МЛАДЕНЦА ЖИВЫА НА РОЖНѢХЪ ИМЖТ ПЕЧИ. ПОПЛѢНАТ ВСЮ ЗЕМЛЮ. ПОСЛЕТ ГЪ МИХАИЛА ПОГЖВИТІ ИХЪ ЕДИНѢМ ЧАСО^М.

în zilele lui Noe, că bea și mânca și să însura și să mărita și făcea zidure. Deschide-se-va poarta cea de aramă de la miazănoapte la acea vreme și vor ieși izmailteanii, mulțime de ei câte cu două capete și câte cu două obraze, ceia ce au fost încuiați de Alexandru. Și să vor spăria de ei alte limbi și vor începe a fugi și să vor ascunde prin măguri și pri<n> vârtoape și prin peșteri. Și vor muri de frică și să vor vortopi și nu va avea cine îngropa ei. Aceia vor mânca trupurile oamenilor și sângele lor ca apa bea-l-vor, mânca-vor împutit și spurcat, scorprii și șerpi și gadine și mortăciuni și ce leapădă muierile. Și pruncii în vrigări trage-i-vor și-i vor frige și vor prăda tot pământul.

Atunci va trimite Dumnezeu pre arhanghel Mihail și-i va pierde ei într-un ceas.

XII. По них родит
сѧ Ан'тихристь въ
земли Синѣ. въскормат
его въ земли Вифсаидѣ.
въ градѣ Хорасимѣ е'ст
черница дѣвою сѣдѧщи,
послышит птицю пою-
щи сѣло красно и
штворит оконце, и пти-
ца залетѣвши в'дарит в
лице еѧ, и зачнет сѧ
Ан'тихристь, снѣ погы-
бель ныи и народит сѧ
в' Хорасимѣ, црство вати
вждет въ Карнаоумѣ
[sic!], възнесет сѧ
прелестьми своими. тогда
изыйдет црѣ греческый
Михаиль на Голгофѣ,
идеже распѧт сѧ Гѣ
нашъ Ис Хс, и снем ис
себе црѣскю коржнѧ из
главы...²³

După ei naște-va Antihrist în pământul Zinului și-l vor hrăni el în țara Vifsandei. Și va naște din legăturile iadului dintru cela ce-au legat Domnul nostru Isus Hristos. Începe-va Antihrist a împărăți și a să înălța cu hitlenșugurile sale. Atunci va ieși împăratul Mihail de la Golgota, unde s-a răstignit Hristos, ispășitorul nostru, și-și va lua din capul său coruna cea de împărăție...²⁴

Fiecare dintre cele două versiuni păstrează episodul cu atacarea Romei de către ismailteni, în care sunt

²³ Ivan Franko, *op. cit.*, p. 471–472.

²⁴ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 42–43.

implicați Gog și Magog, iar în final îngerul Domnului, precum și aproape aceleași detalii narrative în descrierea evenimentelor din vremea ultimului împărat grec, Mihail. Versiunea slavonă urmează, așadar, aceeași redacție prelucrată și prescurtată a scrierii, pe care am încercat să o definesc mai devreme, referindu-mă la *Povestea la vremea de apoi*.

Comparativ cu versiunea slavonă publicată de Ivan Franko, cea aflată la baza traducerii românești se deosebea totuși prin câteva particularități: prezenta, în câteva locuri, termeni diferiți: *срѣлауѡм* î.l.d. *тѣлаѡ*^m (cf. în textul românesc: „săgețile”), (*врата*) *мѣднаѡ* î.l.d. (*врата*) *желѣзнаѡ* (cf. în textul românesc: „poarta cea de aramă”), oferea o altă explicație nașterii lui Antihrist („din legăturile iadului”, în textul românesc – „dintr-o călugăriță fecioară” – în textul slavon) și nu conținea, după cuvintele *въ дни Ноевы*, omisiunea pasajului *воудоуть чловѣци. падоуще и пиюще, женеще се и въдающе*²⁵; cf. în textul românesc: „că bea și mânca... și să mărita”.

4. Din confruntarea porțiunilor de text comune ambelor versiuni rezultă că traducerea românească redă cu fidelitate textul slavon. Câteva neclarități din textul românesc se datorează intervenției scribilor pe parcursul difuzării traducerii, dar și intervenției editorului. În seama lui Fl. Dudaș, de exemplu, poate fi pus toponimul *<M>area de hier*, în care reconstituirea lui *M* nu se justifică, întrucât sintagma *area de hier* corespunde perfect lui *желѣзное горѣмно* „arina de fier” din versiunea slavonă. Forma altor două toponime necesită explicații. *Zin* („pământul Zinului”) este o prescurtare a biblicului *Horezin* (*Matei*, cap. XI, v. 21; *Luca*, cap. X, v. 13),

²⁵ Vasilka Tăpkova-Zaimova, Anisava Miltenova, *op. cit.*, p. 170.

întâlnită și în alte versiuni slavone prescurtate ale *Prorocirii lui Pseudo-Metodie*²⁶. Stăruie însă o anumită incertitudine în privința formei acestui toponim (cu *Z* sau cu *Dz*, la inițială?)²⁷; cf. în textul slavon *земли Сѣмѣ*. Toponimul *Vifsanda* („țara Vifsandei”) este în realitate *Vitsaida*, reprodus într-o variantă deformată, care, pe lângă confundarea lui *и* cu *н*, conține și fonetismul *ѣ* (< *ѡ*), caracteristic unor texte slavone. Nu știm, în schimb, ce seminiție se ascunde sub denumirea *hutoreanii*: „și vor ucide pre izmailteani și pre agareani și pre hutoreani”²⁸. Este posibil să avem a face tot cu un popor de religie islamică. Să mai notăm că numele căpeteniilor ismailtenilor, *Gheval*, *Amon* și *Amalic*, pentru care Fl. Dudaș încearcă diferite explicații²⁹, sunt preluate de fapt din psalmul 82, v. 7. Neclar rămâne însă înțelesul sintagmei *săcul de coarne* din contextul: „Și va zice Dumnezeu lui Mihail să trumbețe duminică dimineața înaintea zorilor de trei ori, când vom lăsa săcul de coarne”³⁰. Să fie aici termenul *coarne* scris în loc de *carne* și, prin urmare, să avem a face cu *săcul de carne* în accepția „postul de carne”, este greu de precizat, câtă vreme nu dispunem de un pasaj corespunzător în versiunile slavone.

5. Dintre particularitățile de limbă ale textului am reținut următoarele: *e* sincopat în *dreptii* (43; cf. *dereptatea*, *dereptii*, 43), *o* proton trecut la *u* în *cruit* (43), *u* păstrat în *să trumbețe* (43), *f* palatalizat în *hier* (43; cf. *va fi*, 42; *fiul*,

²⁶ Ivan Franko, *op. cit.*, p. 289 și 472.

²⁷ Despre reproducerea lui *s* prin *z* de către editor, vezi *infra*, nota 37.

²⁸ Ivan Franko înregistrează cuvântul în indicele lucrării sale, fără a-l însoți de vreo explicație (*op. cit.*, p. 513).

²⁹ *Op. cit.*, p. 42, notele 2 și 3.

³⁰ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 43.

43), *b* dur în *curcubău(l)* (43), *n* intervocalic trecut la *r* în *pâră* „până” (43), disimilarea totală a lui *r* în *pe* (2 exemple, 43; cf. *pre* majoritar, 42-43), forma etimologică *copaciu* (42), metateza lui *r* în *merșteșugul* (43), substantivul *vârtop* de genul neutru (pl. *vârtoape*, 42), lipsa lui *pre* la acuzativ în *întări-va ei* (43), *să va sine arăta* (43), *va pierde ei* (42), pronumele personal 3 singular *eluși* „el însuși” (43), forma etimologică *aceia* (43) a pronumelui demonstrativ feminin la genitiv-dativ singular, genitiv-dativul plural al pronumelui nehotărât *tot* construit prepozițional în *a toți oamenii* (43), termeni ca *băsădui* „a vorbi” (43), *bucim* „butuc de vie” (42), *corună* „coroană” (43), *crunta* „a însângera” (43), *cure* „a curge” (42, 43), *descumpăra* „a răscumpăra” (43), *găta* „a pregăti” (43), *grosetul* „grosime” (43), *hitlenșug* „vicleșug” (42), *județ* „judecată” (43), *mâzdă* „mită” (43), *mitiutel* „mititel” (43), *prilăști* „a înșela” (43), *trufă* „mândrie” (43).

Două cuvinte merită o atenție specială. Primul este *voloși* în contextul „scula-se-vor de acolo doi voloși, Gog și Magog” (42). Fl. Dudaș explică cuvântul prin „celt, vrăjitor, profet, mag”, raportându-l fără îndoială la v. sl. *волѣхъ*, care într-adevăr cunoaște unele dintre aceste sensuri. Cum lui *voloși* îi corespunde în versiunea slavonă editată de Ivan Franko sl. *лота* „uriasă”³¹, putem admite că la baza termenului românesc s-a aflat sl. *волоть*, *uriasă*³², confundat probabil de traducător cu unul din omonimele seriei *волось*: 1) „păr”, 2) „zeu al animalelor”, 3) „valah”³³.

³¹ Ivan Franko, *op. cit.*, p. 472; cf. și p. 497, unde despre cuvântul *лота* se consemnează că înseamnă același lucru ca și *волоть*.

³² I. I. Sreznevski, *Материалы для словаря древне-русского языка*, Томъ первый, Санктпетербург, 1893, p. 295.

³³ *Ibidem*, p. 284.

Al doilea termen adus în discuție este *vortopi* din citatul „să vor vortopi și nu va avea cine îngropa ei” (42), glosat de Fl. Dudaș „a surpa”³⁴. Menționăm că în aceeași versiune slavonă lui *vortopi* îi corespunde forma verbală *нстлѣют* „vor nimici, vor distruge”³⁵. Interpretarea lui *vortopi* ca un derivat verbal de la *vortop* (<*vârtop* „groapă, râpă prăpăstioasă”) întâmpină dificultăți, câtă vreme nu a fost atestată varianta *vortop* (textul românesc conține, în schimb, fonetismul originar *vârtoape*). Mai curând credem că în citatul respectiv a intervenit o greșală, copistul textului sau un copist anterior scriind de două ori pe *vor* (*să vor vor topi*), favorizând astfel apariția unui verb inexistent. Verbul *topi*, pe care îl presupunem în acest loc, cunoaște în textele vechi și dialectal și astăzi sensurile „a nimici, a distruge”³⁶, impuse de context.

6. *Povestea la vremea de apoi* din copia popii Vasilii conține o serie de trăsături lingvistice proprii graiurilor de tip nordic, ușor explicabile în cazul unui copist moldovean: palatalizarea lui *f* în *hier*, durificarea labialei *b* în *curcubău(l)*, fenomenul rotacismului în *pără*, termeni ca *besădui* „ă vorbi”, *descumpăra* „a răscumpăra”, *găta* „a pregăti” și *măzdă* „mită”. Aceluiași copist urmează să-i atribuim încă o particularitate nordică: africata *dz* în exemple ca *au dzis* (42), *Dumnezeu* (42, 43) etc., reprodusă constant de editor prin *z*³⁷. Foarte probabil că lui

³⁴ *Op. cit.*, p. 43, nota 9.

³⁵ Ivan Franko, *op. cit.*, p. 471.

³⁶ DLR, s.v. *topi*.

³⁷ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 42–43; cf. și reproducerile altor texte din *Păucenia de la Voivozi*, (p. 31, 35–38, 64–65, 65–66, 97, 98–99), unde peste tot s-a notat numai *z*, deși în facsimilele a două pagini din același manuscris, reproduce de editor (*op. cit.*, vol. I), nu întâlnim decât pe *dz*; cf. fig. 6: *Дѣмнесеѣ* (5 atestări), *Лѣкрѣсж*; fig. 7: *Фрѣнса, съ словоси*,

Fl. Dudaș îi aparține și notarea fricativei *j* în loc de *ğ*, pe care îl presupunem în textul manuscrisului, în exemple ca *va judeca* (43), *județ* (43) și *județului* (43)³⁸. Ar mai fi de semnalat păstrarea lui *u* în *să trumbițe* (43), poate un moldovenism, judecând după fonetismul cu *u* din *trumbețaș*, înregistrat numai la C. Negruzzi³⁹.

Nu știm unde s-a efectuat traducerea, însă posibilitatea localizării ei în Moldova pare a fi favorizată de însuși tipul de versiune slavonă la care a apelat traducătorul. După cum am văzut, acest tip de versiune prelucrată și prescurtată a scrierii a fost înregistrat într-un singur manuscris, care, potrivit trăsăturilor sale lingvistice, aparține redacției ucrainene⁴⁰. Or, contactul traducătorului cu o asemenea versiune se putea realiza mai curând în

вѣсъж „vădzu”; exemplele din urmă (fig. 7) sunt reproduse de editor *frunza, să slobozi, văzu* (op. cit., vol. II, p. 98–99).

³⁸ În cele două facsimile menționate (Fl. Dudaș, op. cit., vol. I, fig. 6 și 7) nu apar exemple de tipul *județ* ~ *giudeț, jos* ~ *gios* sau *jur* ~ *giur*. Știm însă din publicarea facsimilelor altor texte care îl notează pe *ğ* că editorul a reprodus africata prin *j*; vezi *ajunge* din *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*, copiat de popa Mihai în 1647 (Fl. Dudaș, op. cit., vol. II, p. 38; cf. *авѣнше* în primul facsimil reprodus după p. 40), *joc* în *Învățătura prorocului Isaia*, copiată de popa Ioan din Luncasrie în 1674 (Fl. Dudaș, op. cit., vol. II, p. 47; cf. *юкѣ* în facsimilul textului respectiv, f. 159^v/8). Și exemplele pot continua. Reproducerea automată a lui *ı* prin *j* i-a jucat feste editorului, ducând la apariția formei *destinje*, înregistrată în mai multe texte (p. 37 – 4 atestări, p. 39 și 43), care ar putea crea falsa impresie că avem a face cu trecerea lui *ğ* la *z*. În toate aceste exemple trebuie restabilită forma *destinge*.

³⁹ DLR, s.v. *trâmbițaș*.

⁴⁰ Vezi în acest sens а > о în *Олександром* (472), ъ > о în *плоти* (472), *скоропїи* (472), *вѣскормѣт* (472), -ѣр, -ѣр > -ер în *мерчины* (472), *черница* (472), ж cu valoarea u în *вждет* (472), *начнѣт* (472), *вржѣта* (472), *пагѣба* (472), *погнѣнѣт* (471).

nordul Moldovei decât într-o altă regiune istorică românească.

7. Prin identificarea acestei scrieri, numărul scrierilor apocaliptice traduse în limba română în prima jumătate a secolului al XVII-lea (*Pseudo-Apocalipsul lui Ioan, Cele 12 vise în tâlcuirea lui Mamer și Învățătură la vremea de apoi a prorocului Isaia*) sporește cu încă o unitate. Între vechile cărți populare de prevestire, cele referitoare la sfârșitul lumii dețin, prin urmare, un loc important, pe care abia studiile din ultimii ani l-au impus atenției⁴¹.

Versiunea românească a *Poveștii la vremea de apoi* interesează în egală măsură pe cei care cercetează istoricul pătrunderii și răspândirii în lumea slavă a *Prorocirii lui Pseudo-Metodie*. Păstrând un text complet, copia popii Vasilii oferă posibilitatea să se determine cu aproximație conținutul lacunelor dintr-o versiune slavonă atât de interesantă, dar totodată singulară, ca cea publicată de Ivan Franko.

~

⁴¹ Vezi lucrarea noastră *Cărți populare de prevestire, în Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. VIII, București, 2003.

DESPRE GENEZA UNEI CAZANII APOCRIFE DIN SECOLUL AL XVII-LEA

În rândul cazaniilor atribuite de Florian Dudaș mult controversatei *Păucenii a lui Alexadru-Vodă* figurează o „învățătură” referitoare la nimicirea orașelor idolatre Sodoma și Gomora. Scrierea care, după același autor, aparține cazaniilor apocrife ne este cunoscută dintr-o versiune copiată de popa Urs din Cotiglet la o dată anterioară anului 1692 (B.A.R., ms. rom. 4182, f. 467^r-471^v)¹. Din scurtul fragment publicat din finalul versiunii bihorene², intitulată *Învățătură de pre Sodom și de Gomor*, nu ne putem edifica asupra conținutului și modelului scrierii.

Consultarea integrală a acestei versiuni ne-a permis să constatăm că ea se întemeiază, în cea mai mare parte, pe textul *Vechiului Testament* (*Geneza*, cap. XVIII-XIX), preluat, cu unele modificări, din *Palia de la Orăștie*. Reproducem, pentru exemplificare, începutul textului din manuscris în paralel cu cel al ediției hunedorene:

Palia de la Orăștie
(1582)

*Învățătură de pre Sodom și
de Gomor*
(a. 1692)

Ivi-se lui Domnul la
Mambre, în zăpodia stăjarilor,
când ședea la ușa cortului
său, atunce când zua era

Într-aceaea vreame cându
să apropie moartea și perirea
Sodomului și a Gomorului,
atunci lăcuia Avram-Patriarh

¹ *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, [I], Oradea, 1985, p. 98.

² *Ibidem*, II, 1986, p. 58.

mai caldă. Și când rădică ochii săi și caută, iaca înaintea lui trei bărbați stau și, deaca văzu pre ei, înaintea lor curse de la ușa cortului său și pre pământ plecându-se zise: „Rogu-te, Doamne, să³ am aflat milă înaintea ochilor tăi nu încungiura sluga ta. Lasă aducă puținea apă și să speale picioarele voastre și răpoși supt cest lemn. Eu iară o bucățea de pâine aduce-voiu voao, cum să întăriți inima voastră și după acea duceți-vă, că pentru acea v-ați înturnat la sluga voastră” Și ei ziseră: „Fă aceaia cum ziseși”.

(ediție Viorica Țamfil, București, 1968, p. 56)

la Mamvrea, în zăpodia stăjearlor. Și atunci să ivi lui Avram Domnul când ședea Avram la ușa cortului său, atunci când zua era mai caldă. Și rădicând Avram ochii săi văzu înaintea lui trei bărbați stând. Iară Avram, deacă văzu pre ei, cursă înaintea lor de la ușa cortului său și să plecă înaintea lor. Și atunci zisă Avram: „Rogu-te, Doamne, cu ce milă am aflat înaintea ochilor tăi nu încungiura pre mine, că voiu aduce apă și voiu spăla picioarele voastre și odihniți supt cest lemn. Și eu voiu aduce voao o bucățea de pâine cumu să întăriți inima voastră și dup-aceaea vă veți duce în calea voastră, că pentr-a-ceaea ați vinit la mine”. Iară acei bărbați zisără lui Avram: „Fă așea cum zisăși”.

(Ms. rom. 4182, f. 467^r/2-21)

Și iată încă un pasaj care probează aceeași dependență a versiunii bihorene de textul tipărit:

³ Tipărit: къ.

Mearse drept această. Lot și grăi cu giunerii carii featele lui vrea să ia și zise: „Sculați-vă și ieșiți afară den cest loc, că Domnul piiarde-va acest oraș”, ce fu de răs această beseadă înaintea lor. Cându amu să răvârșa zorile, grăbiia îngerii pre Lot aceasta dzicând: „Scoală-te și ia lângă tine muiarea ta și doao feate a tale ce sânt aicea, cum și tu să nu piei în răiia orașului”.

(ediție Viorica Pamfil,
p. 61)

Atunci Lot mearsă și spusă giunerilor săi carii featele lui vrea să ia și zisă lor: „Sculați-vă și ieșiți afară din acesta oraș, că Dumnez<e>u lu va piiarde și lu va sodomi acesta oraș, iară cuvântul lui Lot fu de râsu înaintea lor”. Iară când amu să răvârșa zorile, păziia îngerii pre Lot și zicea lui: „Scoală-te și ia cu tine muiarea ta și amândoao featele tale, cum să nu piei și tu aicea în răiia orașului”.

(ms. rom. 4182, f.
469^v/18–27)

Textul celor două capitole din ediția *Paliei* de la Orăștie a fost ușor prelucrat, urmărindu-se nu atât întinerirea lui sub raport lingvistic, cât mai ales lămurirea unor locuri socotite obscure. Despre cei trei bărbați sosiți la casa lui Avraam (XVIII, v. 15) versiunea remaniată conține precizarea: „Și unul din acei trei bărbați dumnezăiești au fost Fiiul lui Dumnez<e>u, iar doi au <fost> îngeri” (467^v/4–6; cf. și glosa *îngerii* din cap. XVIII, v. 22: „Și cei doi bărbați, *îngerii*, arăduiră și mearsără”, 467^v/29–468^f/1). În cap. XIX, v. 28, ne întâmpină o glosă menită să explice în pasajul respectiv

semnificația simbolică a fumului: „iaca fumul *mâniei lui Dumnezeu* mergea de pre acel pământ” (470^v/16–17). Unde textul ediției vorbește despre bărbații care „să întoarsără cătră Sodom” (XVIII, v. 16), compilatorul adaugă: „și cătră Gomor, cătră aceale orașe spurcate și necurate” (467^v/8–10). Secvența „varece pre acel pământ era crescut” aparținând pasajului referitor la nimicirea celor două orașe (XIX, v. 25) a fost înlocuită în versiunea manuscrisă, poate din dorința de a accentua imaginea dezastrului produs, prin: „și le prăpădi⁴ cu totul în fundul pământului, cu bărbați, cu muieri, cu prunci, cu feate, cu locu cu pământ, cu marhă, cu iosag⁵, cu trup, cu suflet și cu tot cu ce avea ei” (470^v/3–7).

Uneori compilatorul recurge la rezumarea unor pasaje. Episodul relativ întins referitor la anunțarea lui Avraam de către Dumnezeu că peste un an Sara îi va naște un fiu (XVIII, v. 9–15) este redat succint: „Și atunci Domnul multe cuvinte avu cu Avram de Sara, muierea lui, că era starpă. Și atunci-i făgădui Domnul că va avea fecior” (467^v/1–4). Pe scurt este povestit și episodul cu îmbătarea lui Lot de către cele două fiice ale sale (XIX, v. 31–35): „Iară Lot ... elu bău vin și, deacă să îmbătă, diavolul îlu⁶ aruncă pre elu în mare răotate. Că Lot, deacă să îmbătă, elu apucă și să culcă cu amândoa featele lui” (470^v/24–471^r/1).

Compilatorul, probabil o față bisericească, avea oarecari cunoștințe teologice. În alegerea acestei teme biblice el va fi fost poate influențat de ideile exprimate de Petru în a doua epistolă sobornicească: pieirea Sodomei și a Gomorei reprezintă o pildă pentru cei care trăiesc în

⁴ Scris: припъди.

⁵ Scris: юосагъ.

⁶ Scris: алъ.

nelegiuire, dar, totodată, și pentru cei care, asemenea lui Lot, duc o viață cucernică și așteaptă izbăvirea divină (II Petru, II, v. 6–9). Tema celor două orașe nelegiuite apare comentată și în evangheliile, și anume în atenționarea pe care Domnul o face cu privire la judecata finală, când „va fi mai ușor pentru ținutul Sodomei și al Gomorei” decât pentru oamenii păcătoși (*Matei*, X, v. 15, XI, v. 24; *Luca*, X, v. 12). Ultima idee va fi fost cunoscută și autorului acestei cazanii, căci ea răzbate și în finalul unei alte omilii din același manuscris: „și mai ușor va fi Sodomului și Gomorului la zua de județ decât noa” (ms. rom. 4182, f. 519^v/11–13). Deci compilatorul trebuie să fi cunoscut destul de bine *Noul Testament*. El știa, de asemenea, că Avraam a fost patriarh, calificativ pe care îl adaugă acestui nume în mai multe locuri: „Avram-Patriarh” (467^r/4, 467^v/10, 468^r/1–2), deși personajul nu a dobândit acest titlu decât în *Noul Testament* (vezi *Evrei*, VII, v. 4). Comite însă și altă greșală când, uitând că prelucrează un text din *Vechiul Testament*, îl identifică pe unul din cei trei bărbați care îl vizitează pe Avraam cu „Fiii lui Dumnezeu” (467^v/6). Înlocuirea secvenței „că Domnul cruța lui” din versiunea tipărită (XIX, v. 16) prin „că Dumnezeu nu cruța lui și nu putea răbda lui” (470^r/2–3) s-a datorat desigur neînțelegerii pasajului respectiv. Alte greșeli din versiunea prelucrată sunt urmarea unor lecturi defectuoase intervenite într-o copie intermediară: „încungiurată ușa” (469^v/4–5) î.l.d. „încuiară ușa” (XIX, v. 10), „O, tu, Doamne!” (470^r/9–10) î.l.d. „O, nu, Doamne!” (XIX, v. 18).

În scopul folosirii textului la predică, acestuia i s-a anexat un final cu caracter escatologic, adresat enoriașilor („Pentr-aceaea, frații miei creștini, nevoiți-vă de vă înturnați cătră Dumnezeu”; 471^r/8–9). După înșirarea

semnelor generale care anunță venirea „vremii de apoi” (războaie, ciume, foamete, cutremure, deteriorarea relațiilor dintre oameni, apariția prorocilor mincinoși etc.), urmează un lung pasaj preluat din *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*, carte populară de premoniții privind sfârșitul lumii, care s-a bucurat în trecut de o largă circulație în spațiul românesc⁷. Pentru compilația sa autorul a recurs la o versiune aparținând redacției B a scrierii, din care a extras trei fragmente corespunzând primelor trei vise:

*Învățătură de pre Sodom și
de Gomor*

Și atunci să va lipi dracul de oameni și-i va prilesti și-i va învrăjbi de să vor sfădi frate cu frate și vecin cu vecin. Și atunci priiatini cătră priiatini cu gura bine vor grăi, iar cu inima rău vor gândi. Atunci, la vremea de apoi, păși-va vara pre iarnă și iarna pre vară și atunci să va cunoaște vara numai pre frunză. Oamenii atunci mult vor sămăna și puțin vor săcera. Atunci părinții nu

*Învățătură despre visurile
lui Sihanci-Împărat*

[*Visul I*] Și atunci să va lipi dracul de oameni și-i va prilesti. Și atunci să vor scula împărați pre împărați și crai pe crai și țară pre țară și vecini pre vecini. Și atunci priiatin cătră prietin cu gura bine vor grăi, iară cu inima rău va gândi. Atunci, la vreme de apoi, păși-va vară pre iarnă și iarna pre vară și atunci să va cunoaște vara numai pre frunză. Oamenii atunci mult vor sămăna și puțin vor săcera. Atunci părinții nu

⁷ Vezi lucrarea noastră *Cărți de prevestire*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, [vol.] VIII, București, 2003, p. 15–133, 193–213.

vor fi cinstiți de feciori și atunci frăția și neamurile nu să vor cinsti. Și la aceeaa vreme vor fi toți oamini fățarnici. Și atunci vor fi ploii grele și ierni reale și vor fi legănături de pământ. Și atunci anii și lunile să vor scurta.

Și slujba lui Dumnez<ă>u nu va fi ascultată de oameni. Și atunci oamini nice un bine nu vor face de scumpie mare.

Și atunci nice o dragoste nu va fi între oameni.⁸

(Ms. rom. 4182, f.
471^v/1-20)

vor fi cinstiți de feciori și atunci frăția nu să vor cinsti și neamurile. Și atunci toți oamenii vor fi cumpalari [...] și vor fi ploii grele și ierni rele și vor fi legănături de pământ. Și atunci anii și lunile să vor scurta.

[*Visul al II-lea*] Slujba lui Dumnezău nu va fi ascultată de oameni. Și atunci creștinii nice un bine nu vor face de scumpie mare.

[*Visul al III-lea*] Că atunci între oameni nice o dragoste nu va fi.

(Ms. 34 din biblioteca
Institutului de Lingvistică
„Sextil Pușcariu” din Cluj,
f. 86^v/8–88^r/2, 88^v/6–13,
89^v/14–90^r/3)

Recurgerea la fragmentele precitate s-a făcut pentru a întregi semnele care prevestesc judecata de apoi. Încheierea cazaniei („că, zău, nu să va destuli Dumnez<e>u numai cu aceeaa osindă și bătaie ce au căzut pre Sodom și pre Gomor, ce pre voi încă va arunca focul și întunearecul cel de veaci”, 471^v/23–27) este în spiritul interpretării pe care motivul veterotestamentar al celor

⁸ Scris: оаминиѣ.

două orașe idolatre îl primește în evanghelii.

Unde s-a alcătuit această cazanie apocrifă? În mod sigur în Transilvania judecând după unele maghiarisme, precum *acar* „fie, ori” (471^r/24)⁹, *arădui* „a porni” (467^v/29)¹⁰, *iosag* „avuție” (470^v/6)¹¹ și *marhă* „avut constând (mai ales) în vite” (470^v/6)¹². Termenul *greoaie* „femeie însărcinată” (471^r/22), înregistrat astăzi numai prin nord-vestul Transilvaniei¹³, restrânge aria geografică căreia îi aparține compilatorul. Nu ar fi exclus ca acesta să fi fost originar din Bihor, de unde provine și unica copie cunoscută a scrierii. În sprijinul acestei localizări poate fi invocat faptul că singurele două copii existente după textul *Paliei* de la Orăștie au fost efectuate de bihoreni¹⁴, ceea ce spune mult despre interesul manifestat în Bihor la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului următor față de această carte. Tot dintr-o localitate bihoreană (Cuzap) ne-a

⁹ Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, 1987, p. 42.

¹⁰ *Ibidem*, p. 54.

¹¹ *Ibidem*, p. 154.

¹² *Ibidem*, p. 175.

¹³ ALR I/II, h. 206, ALRR – Trans., h. 254. Nu am ținut seama de varianta *greoaie*, sub care este cunoscut cuvântul în epoca veche (DA, s.v. *greoiu -oaie*) și în unele graiuri actuale din sud-vestul Transilvaniei și Banat (ALRR – Trans., II, h. 254 și NALR – Banat, II, h. 174).

¹⁴ Vezi ms. rom. 130 (B.A.R.), localizabil în sudul Bihorului (Liliana Agache, *Disputa lui Isus cu Satana*. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, [vol.] V, 2001, p. 212) și ms. rom. 5898 (B.A.R.), copiat în Chiraleu de popa Mihail din Abrud în 1731 (Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești B.A.R. 4414-5920*, [vol.] IV, 1992, p. 422–423), care la Florian Dudaș (*op. cit.*, II, 1986, p. 109–110) apare datat greșit 1631 și atribuit, de asemenea, eronat popii Mihai din județul Hunedoara, cunoscut copist din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

parvenit și manuscrisul care conține tipul de versiune utilizată de compilator din *Cele 12 vise în tâlcuirea lui Mamer*.

Sub raport lexical, textul prezintă interes prin termenul *bejan* „fugar” (<v.sl. *běžanŭ* „idem”), neatestat până acum decât ca nume propriu¹⁵ („Pasă de-aicea că tu ești *bejan* aicea”, 469^r/26–27), și prin verbul *sodomi* „a prăpădi”, înregistrat numai în corelație cu *pierde* („vei să-i pierzi și să-i sodomești”, 468^r/5–6; cf. 469^v/13–14, 17). Pentru raritatea exemplurilor din textele vechi, l-am notat și pe *opăci* „a induce în eroare, a deruta”: „să vor scula proroci minciunoși ... pentru ca *să opăcească* acar pre ce oameni” (471^r/22–25).

Alcătuită în nord-vestul Transilvaniei, dacă nu chiar în Bihor, și întemeiată în cea mai mare parte pe versiunea *Vechiului Testament* publicată în 1582, *Învățătură de pre Sodom și de Gomor* nu a putut face parte din colecția de cazanii realizată, cum pretind unii autori¹⁶, în vremea lui Alexandru Lăpușeanu. O altă cazanie, e vorba de *Pustișagul Ierusalimului*, care, potrivit lui Florian Dudaș, ar fi aparținut aceleiași culegeri omiletice¹⁷, s-a dovedit în urma examenului întreprins de Emil Turdeanu a fi o traducere ardelenescă după un original maghiar¹⁸.

¹⁵ DA, s.v. *băjeni*.

¹⁶ Atanasie Popa, *Există o cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea? În legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam*, în „Cercetări de lingvistică”, X, 1965, p. 73–84; idem, *Texte vechi în Cazania lui Varlaam*, în „Mitropolia Ardealului”, X, 1965, p. 73–99; Florian Dudaș, *op. cit.*, II, p. 95–100; idem, *Manuscrise românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986, p. 41–48.

¹⁷ *Op. cit.*, [I], p. 97–98.

¹⁸ *Autori, copiiști, cărți, zugrăvi și legători de manuscrise în Moldova (1552-1607) (I)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, XXX, 1993, p. 56–59.

Vom arăta, de altfel, cu altă ocazie că *Păucenia lui Alexandru-Vodă* este o plăsmuire a popii Urs din Cotiglet.

TREI NOTE DESPRE APOCRIFELE RELIGIOASE

1. Un motiv literar de largă circulație: localizarea iadului prin aruncarea pietrei

Potrivit unei credințe populare înregistrate la sfârșitul secolului al XIX-lea în Blânci, jud. Galați, iadul se află la „nord”, într-o „groapă adâncă”. O piatră ca să ajungă la fund are nevoie de 33 de ani¹. Reprezentarea iadului prin imaginea „gropii adânci” este de sorginte biblică (vezi „groapa cea mai de jos”, *Ps.* 87, v. 6; „adâncurile gropii”, *Isaia*, XIV, v. 15), dar măsurarea distanței până la fundul sălașului subteran prin aruncarea pietrei provine negreșit din *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*: „Mare este întunericul cel deosăbi și adâncul lui, cum poate un bărbat de 30 de ai să rădăce o p*<i>atră împotriva lui, vârtute lui, și o să arunce într-acei adânc. Și 3 ai nu poate ajunge adâncul ei”* (B.A.R., ms. rom. 5318, copie din cca 1676, f. 50^r). Motivul aruncării pietrei pentru determinarea adâncimii iadului se regăsește și în redacția amplă a *Apocalipsului lui Pavel*, numai că în această scriere detaliile narrative sunt diferite, vârsta bărbatului nu este indicată, iar piatra atinge fundul abisului „după mai multe ceasuri” (*post multarum horarum*), în versiunea latină², și „după mult timp” (πο μνοςτῆ), în versiunea

¹ Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, 1976, p. 246.

² *Apocalipsa lui Pavel*. Ediție bilingvă. Traducere de Smaranda și Cristian Bădiliță. Introducere de Cristian Bădiliță, Iași, 1997, p. 84 și 85.

slavonă³. În plus, textul din urmă conține un detaliu inexistent în viziunea lui Ioan: „Atunci când *sufletele* (subl. n.; Al. Mareș) sunt aruncate aici, abia dacă ajung la fund după cincisprezece ani”⁴.

În unele versiuni românești ale *Pseudo-Apocalipsului lui Ioan*, motivul localizării iadului cunoaște o mică dezvoltare, constând în măcinarea pietrei pe durata zborului până ajunge de mărimea unui grăunte de muștar: „cât poate un om de 30 de a<n>i ridica o piatră și o sloboade jos de tot merge în jos până ce să face câtui un grăuț de muștar” (copia popii Urs din Cotiglet, 1679–1680)⁵. Acest amănunt, care ne amintește de grăuntele de muștar, „cea mai mică dintre toate semințele”, din cunoscuta pildă evanghelică (*Matei, XII*, v. 31–32; *Marcu, IV*, v. 31–32, *Luca, XIII*, v. 18–19), nu apare în versiunile slavone ale scrierii care ne-au fost accesibile⁶. Orientându-ne însă după alte versiuni românești care cunosc detaliul narativ respectiv și aparțin, totodată, unor traduceri diferite de cea

³ N. Tihonravov, *Памятники отреченной русской литературы*, II, Москва, 1863, p. 50.

⁴ *Apocalipsa lui Pavel*, p. 85. Pasajul respectiv nu apare în versiunile slavone ale redacției ample a *Apocalipsului lui Pavel*; vezi Emile Turdeanu, *La „Vision of Saint Paul” dans la tradition littéraire des Slaves orthodoxes*, în „Die Welt der Slaven”, Jahrgang I, Heft 4, 1956, p. 413.

⁵ Florian Dudaș, *Manuscrise românești din bisericile Bihorului*, [Partea II-a], Oradea, 1986, p. 41.

⁶ I. I. Sreznevski, *Древние славянские памятники*, Санкт-петербург, 1868, p. 413; V. Jagić, *Novi prilozi za literaturu biblijskih apokrifā*, în „Starine”, V, 1873, p. 77; Ivan Franko, *Апокрифи і легенди з українських рукописів*, Tom. IV, Львов, 1906, p. 262; Vladimir Ćorović, *О другом доласку Христовом. Апокрифна апокаліпса Јована Богослова у словенским пријеводима с једним текстом и преговором*, în „Споменик”, XLIX, 1910, p. 54; ms. sl. 494 (B.A.R.), f. 29^v.

urmată de copia popii Urs⁷, prezența lui în alte versiuni slavone poate fi presupusă.

Motivul măsurării adâncimii iadului în varianta proprie *Pseudo-Apocalipsului lui Ioan* s-a bucurat negreșit de un oarecare interes în trecut, ceea ce explică pătrunderea lui în alte apocrife religioase.

Prima scriere asupra căreia ne vom opri este cea cunoscută specialiștilor sub denumirea *Cugetări în ora morții*, o compilație cu caracter escatologic a mai multor surse, parțial cunoscute, copiată în nordul Hunedoarei în intervalul 1592-1602. Iată fragmentul de text care ne interesează: „Că spusă Hristos lui ievanghelistu Ioan Bogoslov și spuse îngerul lu Pavel apostol, că-l purtă de-i arătă toate muncile, că ară fi un voinicu de tre<i>dzeci de ani de ară prăvăli o piatră și o ară slobodzi în gios să zboare în trei ani să cadză acolo, acolo este munca păcătoșiloru”⁸. Din „spusele” lui Isus, pe de o parte, și ale îngerului, pe de altă parte, rezultă că atât în revelația lui Ioan, cât și în revelația lui Pavel am avea a face cu un motiv literar expus în variante identice. B. P. Hasdeu a atras însă atenția asupra diferențelor care se constată între cele două scrieri cu privire la măsurarea adâncimii iadului, numai în *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan* fiind vorba despre un „voinic de treizeci de ani” și despre intervalul de „trei

⁷ Vezi, de exemplu: „cum ar putea un voinic de treizăci de ani să rădice o piatră întru târia lui și să o sloboadă în trei ani întru adânc și să n-ajungă de cheotorile iadului până când nu va rămâne cât un grăunți de muștar și nu va mai ajunge fundul iadului. Atâta este iadul de adânc” (B.A.R., ms. rom. 3732, sfârșitul secolului al XVIII-lea, f. 9^v).

⁸ Gheorghe Chivu, *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de ..., [București], 1993, p. 269.

ani”⁹. Așadar, menționând existența motivului respectiv în cele două apocrife, autorul compilației a preluat forma acestuia din *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*. B. P. Hasdeu nu avea însă dreptate când susținea că fragmentul din *Cugetări în ora morții* se apropie mai mult de versiunile grecești-ale viziunii lui Ioan, decât de cele slavone¹⁰. Afirmția sa era întemeiată pe consultarea celor două versiuni slavone publicate de N. Tihonravov, care, într-adevăr, prezintă în locul respectiv o redactare complet diferită¹¹. Celelalte versiuni slavone ale scrierii care au văzut lumina tiparului explică însă foarte bine pasajul din textul românesc¹². Tot B. P. Hasdeu, care considera *Cugetările în ora morții* a fi compilația unui român, găsea în fragmentul mai sus citat o dovadă că redacția amplă a *Apocalipsului lui Pavel* ar fi fost „cunoscută românilor din secolul XVI”¹³. Deși nu s-au înregistrat versiuni slavone ale acestei redacții în circulație la noi în epoca veche, existența unei asemenea versiuni poate fi admisă, întrucât deținem o copie românească a *Apocalipsului lui Pavel*, în varianta redacției lărgite, și anume cea transcrisă de popa Vasilii din Moldova la începutul secolului al XVII-lea¹⁴. Dacă traducerea românească este anterioară acestui secol, atunci fie aceasta, fie versiunea slavonă ce i-a servit drept model ar fi avut șanse teoretice să ajungă în posesia compiloratorului român al *Cugetărilor*. Posibilitatea schițată, nu trebuie absolutizată, câtă vreme problema naționalității

⁹ *Cuvente den bătrâni*, II, București, 1879, p. 445.

¹⁰ *Ibidem*, p. 446.

¹¹ *Op. cit.*, II, p. 180 și 189.

¹² Vezi menționarea lor, *supra*, nota 6.

¹³ *Op. cit.*, II, p. 446.

¹⁴ Emile Turdeanu, *Deux notes sur la „Vision de Saint Paul” chez les Roumains et chez les Bulgares*, în vol. *Filologia e letteratura nei paesi slavi. Saggi in onore di Sante Graciotti*, Roma, 1990, p. 113-115.

autorului acestei compilații (român sau străin) nu a fost elucidată în mod definitiv¹⁵.

Din aceeași scriere motivul a pătruns și în *Disputa lui Isus cu Satana*, scriere apocrifă, care, pornind de la episodul biblic despre încercările diavolului de a-l ispiți pe Isus (*Matei, IV*, v. 1–11; *Luca, IV*, v. 1–13), reflectă concepția dualistă despre cele două împărății antagonice, cerească și pământească. În unul dintre cele mai vechi manuscrise slavone ale scrierii, cel aparținând fostei Biblioteci Imperiale din Viena (secolul XIV), la întrebarea diavolului referitoare la adâncimea iadului, Isus răspunde: елико юноша. ѿ. лѣтѣ бѣдетъ и възметъ камики противъ силѣ свои и врьжетъ, и летить въ глыбинѣ. ѿ. лѣтѣ, и тако доидетъ до дна, идеже биѣ тебе, диволе¹⁶ „Cât va fi un viteaz de 30 de ani și va ridica o piatră pe măsura forței sale și o va arunca și va zbura în adânc 30 de ani și așa va ajunge la fund, unde vei fi tu, diavole”. În versiunea grecească a scrierii, după cum ne încredințează Iordan Ivanov, locul „viteazului de 30 de ani” este deținut de un „copil de 17 ani” (ὡς δεκαπτά ἐτῶν παιδον), iar durata zborului pietrei este de 20 de ani (εἴκοσι χρόνου)¹⁷. Majoritatea versiunilor slavone publicate vorbesc însă despre „un voinic de 30 de ani”¹⁸, a cărui

¹⁵ Vezi Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 378.

¹⁶ Iordan Ivanov, *Богомилски книги и легенди*, София, 1925, p. 253.

¹⁷ *Ibidem*, p. 253, nota 1.

¹⁸ Gj. Polivka, *Opisi i izvodi iz nekoliko jugoslavenskih rukopis u Pragu*, în „Starine”, XXII, 1890, p. 202; Ivan Franko, *op. cit.*, vol. II, Львов, 1899, p. 198 și 202; cf. юноша. г. лѣтънь „viteaz de 3 ani” (Stojan Novaković, *Apokrif o prepiranju Isusa Hrista sa djavolom*, în „Starine”, XVI, 1884, p. 88).

piatră aruncată zboară 3 ani¹⁹. În singura versiune românească cunoscută a *Disputei lui Isus cu Satana*, o copie bihoreană de la sfârșitul secolului al XVII-lea, motivul localizării iadului apare oarecum schimbat: „Atâta easte de-afundü, diavole, și de-adâncu, cât are putea un bărbatu de 33 de ai rădica o piatră până la capulu pie<p>tului și o are slobozi pre această crepătură în gios și atât are merge, și mergându, numai de vântu s-are roade și s-are face câtu un grău<n>țu de macu, și încă n-are agiunge. Atâta i-i fundul”²⁰. Sunt câteva elemente care particularizează relatarea episodului din versiunea românească în comparație cu versiunile slavone: vârsta bărbatului „de 33 de ai”, trăsătură care s-ar putea datora și unei greșeli de copist, absența indicării anilor cât a zburat piatra și prezența detaliului referitor la măcinarea pietrei până a atins mărimea unui „grău<n>țu de macu”. Ultimele două trăsături apar și în versiunea *Pseudo-Apocalipsului lui Ioan*, copiată de popa Urs din Cotiglet (cf. în scrierea din urmă „un grăunț de muștar”). Probabil că în izvodul slavon al *Disputei*, din care descinde traducerea românească, episodul-măsurării adâncimii iadului păstra o formă foarte apropiată de cea din sursa slavonă pe care o urmează traducerea românească a viziunii lui Ioan din copia popii Urs.

Același motiv al localizării iadului se întâlnește și într-un text apocrif intitulat *Acestea sânt pentru învierea morților, când va fi și cu ce groază va fi*, copiat la

¹⁹ Stojan Novaković, *op. cit.*, p. 88; Gj. Polivka, *op. cit.*, p. 202; Ivan Franko, *op. cit.*, II, p. 202; cf. л. лѣтъ идет на д'на „30 de ani merge la fund” (Ivan Franko, *op. cit.*, II, p. 198).

²⁰ Vezi Liliana Agache, *Disputa lui Isus cu Satana*. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de text de ..., în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. V, București, 2001, p. 249.

începutul secolului al XIX-lea (B.A.R., ms. rom. 4086, f. 5^v). Identificată greșit cu *Apocalipsul Apostolului Pavel*²¹, scrierea are un pronunțat caracter escatologic, înfățișând pe scurt evenimentele ce se vor petrece la sfârșitul lumii: învierea morților după ce arhanghelul Mihail va trâmbița de trei ori, ridicarea la cer a podoabelor și cărților bisericești, omorârea de către Antihrist a celor „trei sfinți”, Enoh, Ilie și Ioan, pârjolirea pământului de îngeri și spulberarea cenușii de pe suprafața lui de cele patru vânturi de la răsărit, pogorârea din cer a Domnului cu sfânta cruce și cu cetele îngerești, aruncarea lui Antihrist și a slugilor lui în „focul cel nestins” și, în sfârșit, judecata de apoi. Toate evenimentele descrise se regăsesc în *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*, numai că în scrierea de față ele sunt prezentate succint și într-o ordine puțin schimbată; de pildă, suirea la cer a vaselor și cărților bisericești are loc după învierea morților. Despre „întunericul cel nesfârșit” aflăm că „este adâncu cât ar fi un voinic de 30 de ani și să sloboază o piatră care să se ducă în jos 3 ani, atât până va rămâne ca un grăunte de muștar lovindu-să de capetele păcătoșilor. Iar atuncea va da de fundul întunericului aceuia” (ms. rom. 4086, f. 5^v). Aici căderea pietrei timp de trei ani este însoțită de observația transformării ei într-un grăunte de muștar, exact ca în varianta semnalată mai sus din *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*²².

Localizarea iadului prin aruncarea pietrei se regăsește și într-o copie slavonă din secolul al XVIII-lea a *Apocalipsului Maicii Domnului*, în care arhanghelul Mihail o lămurește, la un moment dat, pe Fecioara Maria asupra adâncimii infernului: *Такая пропасть и глубина, какъ ѿ*

²¹ Cf. Gariel Ștrempele, *Catalogul manuscriselor românești. B.A.R. 3101-4413*, vol. III, București, 1987, p. 326.

²² Vezi *supra*, nota 7.

востока до запада, какъ ѿ земли до неба. Есть тои глубини хѣфнѣ миль. Бѣвши челоуѣкови л. лѣтъ и же би взял камѣнь и кинѣл из Ѹсеи сили своеи в тое пекло и пропасть, теде бѣдетъ летѣти лѣтъ три, нѣмь на дно долетитъ. Тамъ есть тма шкромѣшная, лежатъ в ней огнѣ страшнѣи²³ „O astfel de prăpastie și adâncime ca de la răsărit la apus, ca de la pământ la cer. Această adâncime este de 5555 de mile. Fiind un om de 30 de ani și unde ar lua o piatră și ar arunca-o cu toată puterea în acel infern și prăpastie, atunci va zbura trei ani <și> nu va ajunge la fund. Acolo este întunericul de afară, zace în el foc groaznic”. Alte versiuni slavone ale apocrifului nu conțin această relatare, ceea ce dovedește că în versiunea precitată prezența ei trebuie considerată o interpolare, avându-și sursa în *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*.

O copie moldovenească a *Legendei duminicii* din 1767 conține, de asemenea, motivul localizării iadului. În partea scrierii care cuprinde îndemnuri pentru miluirea săracilor și pentru pocăință, Isus le cere creștinilor să ia aminte „și frica iadului, că iadul atâta este de adâncu, cât ar lua un voinic de treidzăci de ani o piatră, cât ar pute să o rădice împotriva lui, și să o sloboază din mâini și să să ducă 3 ani până în fundu” (B.A.R., ms. rom. 1447, f. 130^r). Versiunile slavone publicate ale scrierii care ne-au fost accesibile nu conțin o asemenea relatare²⁴. S-ar putea, prin

²³ Ivan Franko, *op. cit.*, vol. IV, p. 140.

²⁴ N. Tihonravov, *op. cit.*, vol. II, p. 314–322; Ivan Franko, *op. cit.*, vol. IV, p. 49–52, 53–56, 56–61, 61–62, 63–64, 64–67, 67–69, 69–71, 71–74 și 75–79; S. G. Vilinski, *Кирилло-Бѣлозерскіи списокъ Епистолии о недѣлѣ*, în *Лѣтопись историко-филологическаго общества при Императорскомъ Новороссійскомъ Университетѣ*, XIII, Одесса, 1905, p. 17–21 și 21–22; A. Sedelnikov, *Из истории „Епистолии о неделе”*, în „Slavia”,

urmare, ca în versiunea românească să avem a face cu o interpolare avându-și originea tot în *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*.

În sfârșit, acest motiv literar a circulat și independent, așa cum îl aflăm notat pe marginea unei file dintr-o *Psaltire* slavonă aparținând Bibliotecii Széchenyi din Budapesta²⁵. Reproducem acest text, scris de un sârb din Banat sau nord-vestul Hunedoarei în secolul al XVII-lea²⁶, după transcrierea pe care o datorăm lui Gh. Chivu: „[...] și se mar[ga Pa]vel [în?] fundul iadulu[i] [...] iestă [...] chet [...] are u[n] barb[at] de tre[i]zece d[e] an [...] se abiaa rodice o piatr[a] pana la piept ș[i] se u arunce pre g[u]ra iadul[ui] și [...] trei [...] an și[i] [...] zuva ș[i] noapt[e] și se [...] chet [...] sun [...]”²⁷. Detaliile „barb[at] de tre[i]zece d[e] an”, ridicarea pietrei „pana la piept” și căderea pietrei „trei [...] an” sunt caracteristice numai *Pseudo-Apocalipsului lui Ioan*. După Gh. Chivu, textul din manuscrisul budapestan conține „o versiune asemănătoare” cu cea din *Cugetări în ora morții*, ambele descinzând însă din traduceri diferite²⁸. Referirea la apostolul Pavel, întemeiată pe o lecțiune reconstituită („se mar[ga Pa]vel”), deci nu

XI, 1932 nr. 2, p. 279–285, 285–294; Mirela Teodorescu, Ion Gheție, *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de ..., București, 1977, p. 211–238 (facsimilele versiunii bilingve, slavo-române).

²⁵ Gh. Chivu, *Un manuscris cu o slovă necunoscută în scrierea chirilică românească*: fi, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXIX, 1978, nr. 4, p. 403.

²⁶ Vezi lucrarea noastră *Cărți populare de prevestire*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. VIII, București, 2003, p. 119-120 și 121-124.

²⁷ Gh. Chivu, *Un manuscris cu o slovă necunoscută în scrierea chirilică românească*: fi, p. 403.

²⁸ Gh. Chivu, *Codex Sturdzamus*, p. 105.

Întru totul sigură, reprezintă singurul indiciu care poate fi invocat în favoarea acestei filiații. Amănuntul cu ridicare pietrei „pana la piept” nu se regăsește, în schimb în versiunea din *Codex Sturdzanus*. Alte două detalii sunt inovații produse pe traseul circulației textului: „Zuva ș[i] noapt[e]” reprezintă un adaos superfluu, întrucât căderea pietrei nu poate fi imaginată decât ca o mișcare neîntreruptă, iar localizarea „pre g[u]ra iadul[ui]” în loc de „în jos” (copiile preoților Vasilii din Moldova și Urs din Cotiglet)²⁹, „într-acel adânc” (ms. rom. 5318, f. 50^r), „întru adânc” (ms. rom. 3722, f. 9^v), „în prăpastie” (ВЪ БЕЗДНѢ; copie slavonă din secolul XIII)³⁰, „la fund” (НА ДНО; copie slavonă din secolul XVIII)³¹, reprezintă tot intervenția unui copist, interesat, cum vom vedea, să furnizeze o informație suplimentară pentru cuvântul *iad* dintr-un pasaj al *Legendei duminicii*. Menționăm că în manuscrisul budapestan textul acestei scrieri figurează în partea inferioară a filelor 32^v, 33–39 (numai *recto*), 40^r–50^v, 51^v, 52^r–55^r, 56^v–69^v³². Pe fila 52^r, marginal dreapta, este scris scurtul text despre localizarea iadului. Or, pe aceeași filă în partea inferioară continuă textul *Legendei duminicii* cu relatarea privind necredințioșii care vor fi munciți în iad „*va veki veči*”³³. Este deasupra oricărei îndoieli că în acest

²⁹ Florian Dudaș, *op. cit.*, II, p. 37 și 41.

³⁰ V. Jagić, *op. cit.*, p. 77.

³¹ Ivan Franko, *op. cit.*, vol. IV, p. 262.

³² Gh. Chivu, *Un manuscris cu o slovă necunoscută în scrierea chirilică românească*: *h*, p. 403.

³³ Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, p. 239. Iată textul *Legendei duminicii* existent pe fila 52^r care, la solicitarea noastră, ne-a fost comunicat de colegul Gheorghe Chivu: „mu<n>cit fi, ome, *va veki veči* dir<e>pt faptele voastre cele rele. Dirept ce veț da sama în zuva giudețului celui fricoșat [...]”. Filele anterioare (50^v–51^v) cuprind relatarea despre Isus

manuscris adnotarea referitoare la localizarea iadului, pe care cum am arătat mai sus o găsim integrată și în textul unei versiuni târzii a *Legendei duminicii*, nu este rodul unei întâmplări. Ea a fost scrisă cu scopul vădit de a valorifica pentru cititorii *Legendei duminicii* din acest manuscris, informația despre adâncimea iadului preluată din *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*. Persoana căreia îi datorăm această adnotare (copistul nostru sau un copist anterior) a înlocuit probabil sintagma „în jos” sau „întru adânc” etc., cum va fi fost scris în modelul său, prin „gura iadului”, sub influența directă a pasajului „voiu zice iadului se deșchide gurele” din textul legendei³⁴. În pofida faptului că textul adnotării este defectuos, conținând multe omisiuni, el deține totuși o anume importanță: atestă circulația independentă a motivului localizării iadului, în cazul de față, împlinind funcția unei glōse.

Faptele înfățișate atestă recurgerea frecventă în epoca veche la acest topos din *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*, fie asimilat de la bun început în structura unor apocrife religioase (*Disputa lui Isus cu Satana, Cugetări în ora morții, Acestea sânt pentru învierea morților...*), fie interpolat în versiuni târzii ale altor apocrife (*Apocalipsul Maicii Domnului, Legenda duminicii*), fie circulând independent cu funcția de notă explicativă (*Legenda duminicii* din *Psaltirea* slavonă de la Budapesta). Asupra cititorilor din trecut ai acestor producții literare motivul localizării iadului trebuie să fi avut un oarecare impact, fără de care înregistrarea lui în folclor nu s-ar putea explica.

care va zice „iadului se deșchide gurele se vi ghiți vii în propaste fara fundu, unge nu veț vede lumina ...”.

³⁴ Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, p. 239.

2. O funcție puțin cunoscută a apocrifelor religioase

Literatura apocrifă religioasă cunoscută românilor în Evul Mediu s-a transmis, în primul rând, prin mijlocirea preoților, îndeosebi a celor sătești. Până la 1700, de exemplu, versiunile românești aparținând acestor scrieri³⁵, ai căror copiiști ne sunt cunoscuți, au fost scrise în marea lor majoritate de reprezentanți ai clerului: popa Grigorie din Măhaci, jud. Alba (*Legenda duminicii*, 1601³⁶; <*Molitva contra frigurilor*>, 1601-1618³⁷), popa Vasilii din Moldova (*Apocalipsul lui Pavel*, *Apocalipsul Maicii Domnului*, *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*, *Legenda duminicii*³⁸, <*Prorocirea lui Metodie al Patarei*>³⁹, începutul secolului), popa Ionașc(a) din Bălan, jud. Sălaj (*Întrebări și răspunsuri*, <*Întrebările lui Panaiot filozoful cu Azimit papistașul*>, *Apocalipsul Maicii Domnului*, *Învățătura despre vremea de apoi a prorocului Isaia*, *Legenda duminicii* și <*Apocrif despre izgonirea din cer a*

³⁵ Nu am reținut aici scrierile hagiografice apocrife, cum ar fi, de pildă, cea referitoare la sfântul Gheorghe „de Dadian-Împărat muncit” și nici scrierile aparținând literaturii de prevestire; vezi *Rujdelnița* (c. 1621), copiată de popa Ioan Românul în Sânpetru, jud. Hunedoara, *Gromovnicul și 12 vise în tâlcuirea lui Mamer* (1636), copiate de popa Stanciul în Sărata Oltului, jud. Sibiu.

³⁶ Reprodușă de B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 43–55 și de Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, p. 237–242.

³⁷ Reprodușă de B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 177 și de Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, p. 276–277.

³⁸ Vezi Florian Dudaș, *op. cit.*, [Partea I], Oradea, 1985, p. 72.

³⁹ Vezi articolul nostru *Un apocrif religios puțin cunoscut din secolul al XVII-lea*, în „Limba română”, LIII, 2004, nr. 1–3 (în curs de apariție).

lui Satanail>, cca 1630-1650)⁴⁰, popa Mihai din jud. Hunedoara (*Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*, 1647)⁴¹, popa Giurgiu din Luncasprie, jud. Bihor (*Cântecul lui Adam*⁴², *Învățătura despre vremea de apoi a prorocului Isaia*, 1673-1705⁴³), popa Ioan din Luncasprie, jud. Bihor (*Învățătură despre vremea de apoi a prorocului Isaia*, 1674)⁴⁴, popa Florea din Dobricionești, jud. Bihor (*Legenda duminicii*⁴⁵, *Apocalipsul lui Pavel*⁴⁶, sfârșitul secolului), popa Urs din Cotiglet, jud. Bihor (*Apocalipsul Maicii Domnului*, *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*, *Legenda duminicii*, *Cântecul lui Adam*, *Disputa lui Isus cu Satana*, *Cele 12 Vineri Mari* etc., 1679-1680⁴⁷; *Cântecul lui Adam*, *Legenda duminicii*, *Cele 12 Vineri Mari*, *Învățătură despre Sodoma și Gomora*, 1680-1692⁴⁸), popa Dănilă din Brad, jud. Hunedoara (*Cele 12 Vineri Mari*, 1688)⁴⁹ și popa Pătru din Tinăud, jud. Bihor (*Cântecul lui Adam*, *Legenda duminicii*, sfârșitul secolului)⁵⁰.

⁴⁰ Vezi lucrarea noastră *Cărți populare de prevestire*, p. 145.

⁴¹ Reprodus de Florian Dudaș, *op. cit.*, II, p. 38–40.

⁴² Vezi B.A.R., ms. rom. 4642; cf. Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, IV, p. 76.

⁴³ Reprodusă de noi în *Cărți populare de prevestire*, p. 214–219.

⁴⁴ Reprodusă de Florian Dudaș, *op. cit.*, II, p. 46–47.

⁴⁵ Vezi Cristian Moroianu, *O versiune semirotacizantă a Legendei duminicii din a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Limba română”, XLIV, 1995, nr. 1–2, p. 48–58.

⁴⁶ Reprodus de Gh. Chivu, *Date noi despre Apocriful Iorga*, în „Limba română”, XXVII, 1979, nr. 5, p. 519–521; pentru paternitatea popii Florea asupra acestei copii, vezi articolul nostru *Texte din nord-vestul Transilvaniei atribuite greșit secolului al XVI-lea*, în „Limba română”, XLVII, 1998, nr. 5–6, p. 346–349.

⁴⁷ Vezi Florian Dudaș, *op. cit.*, I, p. 97–98; cf. și II, p. 32–33 și 48–51.

⁴⁸ *Ibidem*, I, p. 98.

⁴⁹ *Ibidem*, II, p. 135.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 131.

Deși traducătorii acestor scrieri nu ne sunt cunoscuți, avem toate motivele să credem că ei au aparținut clerului și nu întotdeauna celui de rând. Însuși Dosoftei, un bun cunoscător al apocrifelor religioase⁵¹, a tradus *Legenda lui Afrodițian Persul*⁵² și *Viața sfântului Vasilie cel Nou*⁵³. Să nu uităm apoi că într-o tiparniță mănăstirească, probabil la Govora, au văzut lumina tiparului în cca 1639 două scrieri de prevestire, *Gromovnicul* și *Trepetnicul*⁵⁴, ale căror traduceri se datorează probabil tot unor reprezentanți ai clerului ortodox.

Pentru preoții de mir, din rândul cărora s-au recrutat o bună parte a copiștilor acestor texte, apocrifele religioase nu se deosebeau de scrierile religioase canonice. Datorită unei pregătiri teologice modeste⁵⁵, preoții și diaconii nu aveau de unde să știe că scrierile pe care le copiau cu atâta silință erau necanonice. De altfel, raritatea

⁵¹ Vezi comentariile lui Dosoftei din ms. rom. 3456 referitoare la blajini și, respectiv, la legenda despre Iosif și Asineta; Alexandru Mareș, *Dosoftei și cărțile populare*, în „Limba română”, XLVIII, 1999, nr. 1-2, p. 89-91.

⁵² Dragoș Moldovanu, *Miscellanea philologica*, în „Limba română”, XXXIII, 1984, nr. 5, p. 417-420.

⁵³ N. A. Ursu, *Alte traduceri necunoscute din tinerețea lui Dosoftei*, în „Limba română”, XXVII, 1978, nr. 5, p. 495-507; pentru o altă traducere a scrierii, datorată, de asemenea, lui Dosoftei, vezi articolul nostru *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (III)*, în „Limba română”, XXXVII, 1988, nr. 1, p. 55-63.

⁵⁴ Vezi N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakóczyană*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921-1922, p. 253-258 și 260-263.

⁵⁵ Vezi în acest sens Gheorghe I. Moisescu, Ștefan Lupșa și Alexandru Filipașcu, *Istoria bisericii române*. Vol. I (-1632), București, 1957, p. 421-422.

indicilor de cărți oprite care au circulat în țările române dovedește că în secolele al XVI-lea și al XVII-lea nu se poate vorbi despre o politică de cenzurare a apocrifelor religioase întreprinsă de biserica ortodoxă română⁵⁶.

Proliferarea acestui gen de literatură s-a datorat câteodată și îndemnurilor conținute în unele scrieri apocrife pentru copierea și răspândirea lor. În mod deosebit, în cazul *Legendei duminicii*, cititorul era avertizat că respectarea acestor îndemnuri se recompensa prin iertarea greșelilor, în timp ce nerespectarea lor atrăgea sancțiunea blestemului divin. Iată, de pildă, cum sunt formulate aceste alternative într-o copie maramureșeană a scrierii din cca 1621-1633: „Blăstemat acela popă ce nu va primi această tremeatere cu osârdie! Blăstemat acela preut ce nu va vre să o procitească înai<n>tea săborului sau va cuperi vre<un> cuvânt de rușinea sa! Blagoslovit să fie acela preut ce o va scrie această scriptură și o va trimite într-alt locu și o va da drept păcatele sale! De șeptedzeci de ori da-i-voiu lui mai mult! Să ară avea păcate pre deasupra părului capului său, lăstate-i vor fi lui și iertate vor fi lui!”⁵⁷. În altă versiune a aceleiași scrieri, preoților li se cerea în mod expres să copieze textul scrierii, iar enoriașilor să îl cumpere: „Preoții să o scrie, iar creștinii să o cumpere această epistolie”⁵⁸. Recompensa divină pentru acțiunile legate de propagarea scrierii în rândul credincioșilor nu caracterizează numai *Legenda duminicii*. Și într-o versiune românească a *Pseudo-Apocalipsului lui Ioan*, transcrisă de popa Vasilii din Moldova, binecuvânta-

⁵⁶ Vezi articolul nostru *Considerații pe marginea indicilor de cărți oprite din secolul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XXV, 2005, p. 272.

⁵⁷ Mirela Teodorescu, Ion Gheție, *op. cit.*, p. 157–158.

⁵⁸ Florian Dudaș, *op. cit.*, II, p. 50.

rea dumnezeiască coboară asupra celui care deține o copie a scrierii: „Fericită casa cea ce va zăcea cartea acesta”⁵⁹, formulare identificabilă și în unele copii ale *Legendei Sfintei Vineri*, cum ar fi, bunăoară, cea a popii Grigorie din Măhaci: „blagoslovit[ă] iaste casa aceea unde-i cete[niia] Sfintei Veneri; să va ceti și să [va] spune oamenilor”⁶⁰.

Deținem câteva indicii care ne îndreptățesc să afirmăm că unele dintre scrierile religioase necanonice s-au citit în biserică în loc de predică.

În versiunile *Legendei duminicii* preoților li se cerea să citească textul epistoliei „înaintea oamenilor”⁶¹, „între oameni”⁶² sau „înai<n>tea săborului”⁶³, cu alte cuvinte în biserică, ceea ce, de altfel, se și afirmă textual în câteva copii românești ale scrierii: „Și blagoslovenia lui Dumnez<ă>u să fie pre acela preut ce va avea această scriptură și pre aceeaa besearcă ce să va citi cetenia sfintei dumineci”⁶⁴ sau „Vai de cela preot sau călugăr ce nu va ceti această sfântă carte dumnezăiască la besearcă înaintea creștinilor să o auză”⁶⁵. În unele medii slave, foarte probabil ecleziastice, se fixase și ziua în care urma să aibă loc evenimentul. Edificatoare este în acest sens o versiune slavonă a scrierii din secolul al XVI-lea, al cărei titlu este precedat de următoarea indicație: Мѣца августѣ.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 38.

⁶⁰ B. P. Hasdeu, *op. cit.*, II, p. 156; Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, p. 289; cf. ms. rom. 4182 (B.A.R.), f. 535^v.

⁶¹ N. Tihonravov, *op. cit.*, II, p. 320: пре^а лю^ами.

⁶² B. P. Hasdeu, *op. cit.*, II, p. 53; Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, p. 242.

⁶³ Mirela Teodorescu, Ion Gheție, *op. cit.*, p. 157; cf. A. Sedelnikov, *op. cit.*, p. 284: пре^а зворо^а.

⁶⁴ Vezi B.A.R., ms. rom. 4182 (1680-1692), f. 530^v.

⁶⁵ Vezi B.A.R., ms. rom. 701 (1732), f. 13^v.

СН. ДНЬ. СЛОВО О ОБРАЗА НЕРУКОТВОРЕННАГО БА БА [sic] СПСА
 НШЕ⁷ КС ХА, БА⁷ВИ W⁶⁶ „Luna august, 16 zile. Cuvântul
 despre chipul nefăcut de mână <omenească> al
 Dumnezeuului, mântuitorului nostru Isus Hristos. Părinte,
 binecuvântează”. Cum s-a ajuns la fixarea acestei date
 calendaristice pentru textul *Legendei duminicii* nu este
 greu de stabilit. Biserica noastră sărbătorește pe data de 16
 august Sfânta Maramă a Domnului, adică aducerea icoanei
 Mântuitorului de la Edesa. Ca și icoana nefăcută de mâini
 omenești – ἀχειροποίητος – din cunoscuta legendă a lui
 Avgar, epistola căzută din cer „nu era scrisă ... de om, nici
 făcută de minte omenească”⁶⁷. Pentru ambele vestigii se
 indica o obârșie divină, ceea ce, în mintea celui care a
 stabilit apropierea dintre cele două legende, constituia un
 temei suficient pentru a le putea sărbători împreună, la
 aceeași dată.

O altă scriere apocrifă despre care deținem indicii
 că a fost citită în biserică este *Pseudo-Apocalipsul lui
 Ioan*. Într-o copie bihoreană de la sfârșitul secolului al
 XVII-lea, titlul scrierii (*Apocalipsiul cel mic a lui Ioan*)
 este urmat de următoarea indicație redactată în slavonă: на
 въснїе гѣ ба. и спѣ⁷ ншего вѣа Х⁷а⁶⁸ „La înălțarea Domnului
 Dumnezeuului și mântuitorului nostru, Isus Hristos”.
 Remarcăm, de asemenea, că aceeași dată calendaristică
 este indicată și în colontitulurile textului: „În zua (~dzua) de
 Ispas”, respectiv „învățătură de zua de Ispasu”⁶⁹. Punerea
 în relație a *Pseudo-Apocalipsului lui Ioan* cu sărbătoarea

⁶⁶ A. Sedelnikov, *op. cit.*, p. 276.

⁶⁷ Нѣ⁷ написана ... ѿ члкъ, ни створена слышленїемъ члвческы⁷ (N. Tihonravov, *op. cit.*, II, p. 319; cf. Ivan Franko, *op. cit.*, IV, p. 51).

⁶⁸ Vezi B.A.R., ms. rom. 130, f. 98^r.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 98^r-102^v.

Înălțării Domnului s-a întemeiat pe o greșeală strecurată într-o copie slavonă a scrierii: prepoziția *но*, care precedă primele cuvinte prin care debuta textul (*По възне́ни ꙗ́ко наше́о и спа́са ꙗ́ко Хꙗ́а*⁷⁰ „După Înălțarea Domnului, și mântuitorului nostru Isus Hristos”), a fost înlocuită prin prepoziția *на* „la”. Traducătorul român a considerat că acest context nu face parte din textul apocrifului, el reprezentând o indicație tipiconală (pentru lectura textului în biserică), și ca atare l-a reprodus în slavonă.

În același manuscris academic figurează *Pustuşagul Ierusalimului* (f. 87^r–91^r), o scriere cu caracter istoric despre cucerirea și distrugerea Ierusalimului de către romani în anul 70 e.n., al cărui conținut rezumă pe cel al capitolului VI din *Războiul iudaic* al lui Josephus Flavius. Scrierea este, aşadar, necanonică; prin includerea ei în rândul celorlalte „învățăături” religioase din manuscris s-a urmărit un scop moralizator, cititorilor oferindu-li-se pilda cetății biblice care a pierit datorită necredinței locuitorilor ei. Precum dovedesc colontiturile, textul urma să fie citit în biserică „în luna lui maiu, întâie zi” sau „Мꙗ маиу, întâie zi”⁷¹. Atribuirea datei de 1 mai acestei scrieri s-a datorat faptului că la aceeași dată, potrivit *Mineielor* și *Vieților de sfinți*, în biserică noastră are loc pomenirea prorocului Ieremia⁷², care, printre altele, a prevestit și pieirea Ierusalimului.

Referitor la manuscrisul din urmă, ar mai fi de semnalat prezența în rândul învățăturilor ce urmau să fie

⁷⁰ Vladimir Córović, *op. cit.*, p. 52.

⁷¹ Ms. rom. 130, f. 87^v–91^r.

⁷² Vezi CRV 73, f. 428^v–429^r (numerotație de mână) și CRV 111 (luna mai), f. 2^rv. De menționat că și textul referitor la Ieremia din cele două cărți bisericești este tot apocrif; vezi M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 341–346.

rostate de sărbătorile fixe (f. 54^f–122^v), alături de cele două scrieri necanonice semnalate, a încă două scrieri hagiografice din categoria celor apocrife: sub data de 17 martie, *Poveastea lui Alecsie*, *члвка вжїа* „omul lui Dumnezeu” (f. 63^f–68^f) și, sub data de 23 aprilie, *Legenda Sfântului Gheorghe* „cându au izbăvitu cea fată de cel șearpe și bălaur strașnicu” (f. 79^f–81^v). Nu ar fi exclus ca alte trei scrieri religioase apocrife din această porțiune a manuscrisului, lipsite însă de indicarea vreunei date calendaristice, să fi fost copiate tot în scopul lecturii în biserică. Ne gândim la această posibilitate, având în vedere locul pe care îl deține fiecare dintre aceste trei scrieri în raport cu celelalte învățături manuscrise. Faptul că sărbătoarea Maicii Domnului are loc pe 15 august și pe 8 septembrie ne face să credem că transcrierea *Apocalipsului Maicii Domnului* (f. 112^f–116^v) după *Învățătura a 7 Macavei* (f. 110^v–112^f), care, potrivit colontitlurilor, se rostea pe 1 august⁷³, nu este întâmplătoare. De asemenea, *Învățătura când au mers Hristos la iad să ia sufletele din iadu* (f. 68^f–72^f) s-ar fi putut citi în Sâmbăta Mare⁷⁴, căci în manuscris ea este copiată în imediata vecinătate a *Învățăturii de pre cinstita taină, ce să gice trupul și sângele lui Hristos* (f. 72^f–75^v), care se rostea în Joia Mare⁷⁵. În sfârșit, *Învățătura când s-au pricit Satana cu Dumnez<ă>u* (f. 93^v–97^v) conține un detaliu narativ (suirea lui Isus „pre măgura Elionului”)⁷⁶, care ar fi putut determina transcrierea ei înaintea *Apocalipsului cel Mic al*

⁷³ Vezi ms. rom. 130, f. 110^v–111^v.

⁷⁴ Zi în care urma să fie citită învățătura la îngroparea trupului lui Isus Hristos, cu relatarea pe scurt a coborârii Mântuitorului în iad, din *Cazania lui Varlaam*, ediție J. Byck, București, 1943, p. 88–90.

⁷⁵ Vezi ms. rom. 130, colontitlurile de pe filele 72^v–75^f.

⁷⁶ Vezi Liliana Agache, *op. cit.*, p. 243.

lui Ioan (f. 98^r–102^r), copiat, cum am văzut, pentru a fi citit în ziua Înălțării Domnului, căci ambele texte au în comun localizarea acțiunii pe munte. Nu putem, în schimb, să stabilim dacă *Disputa lui Isus cu Satana* urma să fie citită tot de Înălțarea Domnului sau într-o altă zi, premergătoare acestei sărbători.

Fără îndoială că cercetări viitoare vor evidenția și alte exemple care să ateste în epoca veche lectura în biserică a apocrifelor religioase. Această funcție pe care au dobândit-o unele scrieri necanonice, de a servi drept material de predică, concordă perfect cu ceea ce s-a petrecut în iconografia religioasă, unde nu puține sunt scenele extrase din apocrife religioase, precum *Zapisul lui Adam*, *Apocalipsul Maicii Domnului*, *Legenda Sfântului Gheorghe*, *Legenda lui Avgar*, *Coborârea lui Isus în iad* etc.

3. Identificarea a trei scrieri escatologice

Scrierile asupra cărora ne vom opri în continuare ne-au reținut atenția în urma consultării descrierii pe care P. P. Panaitescu a făcut-o manuscrisului slavon 309 din fondul Bibliotecii Academiei Române⁷⁷.

Prima dintre scrieri, copiată pe filele 1-16 ale manuscrisului, ar cuprinde, potrivit catalogului amintit, „un cronograf despre împărățiile din antichitate: Egipt, Etiopia, Macedonia, Roma; profeții despre turci (saraceni), care au cucerit țările creștinilor pentru păcatele acestora.

⁷⁷ *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*. Ediție îngrijită de Dalila-Lucia Aramă și revizuită de G. Mihăilă. Cu o prefață de Gabriel Ștrempel, vol. II, București, 2003, p. 53–55.

Se termină cu profeții despre soarta lumii și a păgânilor⁷⁸. La o lectură atentă, textul respectiv, lipsit de început⁷⁹, se dovedește a aparține *Prorocirii lui Pseudo-Metodie, arhiepiscopul de Patara*, scriere cu caracter escatologic, tradusă din greacă în slavonă încă din secolele X-XI⁸⁰. Versiunea pe care o conservă fragmentul nostru se apropie de versiunea publicată de N. Tihonravov după un manuscris din secolul al XVI-lea⁸¹.

A doua scriere care ne-a reținut interesul este cea existentă pe filele 94^r-98^r/15, despre care se afirmă că este „un fragment dintr-o predică neidentificată”⁸². Deși acefal⁸³, sfârșitul textului (ѡко^м исказано бы^т ѡ оца Козмы. и ѡ толи ѹво и ѡба монастырѣ въ єдино съвѣкъѹпиша^т. и ѡ оца Козмы настава^твѣми вѣхж. и ѹченіе^м єго мнози спѣ^тни вышж „precum a fost spus de părintele Cozma. Așadar, de atunci ambele mănăstiri într-una s-au adunat și de părintele Cozma au fost îndrumate. Și cu învățătura lui mulți s-ar fi mântuit”) ne lămurește asupra conținutului. Este vorba de

⁷⁸ *Ibidem*, p. 53.

⁷⁹ *Incipit*: по прѣвнѣти црѣтво сновъ хамови^х понеже и првѣте црѣтвова на земли ѡ толѣ [оубо] навикоша „A pierit împărăția fiilor lui Ham, pentru că a împărțit prima pe pământ și, prin urmare, de atunci se chiamă”; *desinit*: послани бждж^м на лицѣ въсѣа земл^а [на] члкъ же и скопы, и на въсѣ звѣре. еще^м <...> „au fost trimiși pe fața întregului pământ, asupra oamenilor și a vitelor și a tuturor fiarelor. Iar încă...”.

⁸⁰ *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Съставител Donka Petkanova, Велико Търново, 2003, p. 337.

⁸¹ *Op. cit.*, vol. II, p. 226-248; textul din ms. sl. 309 se regăsește în ediția rusă pe paginile 229, r. 12-238, r. 8.

⁸² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 55.

⁸³ *Incipit*: очи разврацены дрѹзи [же] ѡко [звѣріе] възирающе вѣхж. ови же ѹста раскривлена имаще и девелѹ оустниѹ „ochii corupți, iar alții erau cu fiarele care privesc. Iar aceștia având gura deschisă și buza groasă”.

Viziunea lui Cozma monahul, scriere alcătuită în Constantinopol la mijlocul secolului al X-lea și tradusă curând în slavonă. Versiunea din ms. sl. 309 se identifică în bună măsură cu versiunea bilingvă din textul *Patericului* publicată de A. I. Iațimirski⁸⁴.

În sfârșit, a treia scriere neidentificată este intitulată *О црѣвнѣхъ послѣднѣхъ вѣрѣмѣхъ. црѣъ ѿ. Іоѡ* „Despre împărățiile din vremile cele din urmă. Împăratul 1 (=întâi) Ioan”⁸⁵. Textul, din care nu s-a păstrat decât prima filă (86^{r-v})⁸⁶, cuprinde evenimentele din vremea împăratului grec Ioan, sub a cărui ocârmuire războaiele vor înceta, oamenii se vor îmbogăți, trăind în pace și fără griji, dări și biruri nu se vor strânge, ridicându-se, în schimb, hramurile sfinte și înnoindu-se altarele distruse. Porțiunea de text descrisă aparține *Întrebărilor Sfântului Epifanie*⁸⁷, scriere conținând dialogurile dintre Andrei cel Nebun pentru Hristos și ucenicul acestuia, Epifanie, referitoare la o mare diversitate de probleme, între care figurează și cea a sfârșitului lumii, cu indicarea împăraților ce vor domni în

⁸⁴ *Къ исторіи апокрифовъ и легендъ въ южно-славянскоѣ письменности*, în *Известия отделения русского языка и словесности*, XIV, 1909, p. 148–156; textul din ms. sl. 309 se regăsește pe p. 149 (coloana din dreapta, r. 5) – 156 (coloana din dreapta, r. 24).

⁸⁵ În catalogul lui P. P. Panaitescu, titlul este reprodus cu o omisiune (lipsește slova-cifră ѿ, care precedă numele Іоѡ), iar traducerea care i se dă este greșită: *Despre vremile cele din urmă ale împăraților. Împăratul ... Ion* (*op. cit.*, p. 55).

⁸⁶ Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 55, unde se indică în mod greșit continuarea textului pe filele 87–90; vezi *infra*, nota 88.

⁸⁷ Pentru această indetificare, vezi Cătălina Velculescu, *Nebunul înțelept*. Ediție și monografie (I), în volumul *Texte uitate, texte regăsite*, II, București, 2003, p. 253 (*De împărățiile împăraților credincioși. Întâiul împărat Ioan*) – p. 254, r. 19 (*Și în vremea acéia să vor arăta toate comorâle céle cu aur*).

acele vremuri. În cuprinsul manuscrisului, această scriere începe pe fila 83^f și continuă, după o lacună existentă după fila 86⁸⁸, pe actualele file 87–92.

Câteva aprecieri se pot face cu privire la realizarea și datarea manuscrisului. Scrierea textelor s-a realizat de doi copişti distincți: A, care transcrie filele 1–20, 81–92 și 94–99, și B, care transcrie filele 21–80 și fila 93. Textele primului copist sunt scrise pe hârtie brașoveană (tipurile de filigran *vulpe* și *coroană cu rădăcini*; variantele din fig. 1, 2 și 3, cu atestări din anii 1546 și 1547⁸⁹) și sileziană (tipul de filigran *mistreț*; varianta din fig. 4, cu o atestare din 1552⁹⁰). Perioadele de circulație ale acestor variante, 1546–1556, 1547–1557 (pentru hârtia brașoveană) și 1542–1562 (pentru hârtia sileziană)⁹¹, se suprapun numai între 1547 și 1556, interval în care poate fi încadrată copierea textelor atribuite acestui scrib.

Textele copistului B sunt copiate pe hârtie de fabricație sileziană (tipul de filigran *mistreț*; varianta din fig. 5, cu o atestare din 1563⁹²) și polonă (tipul de filigran

⁸⁸ Începutul textului pe fila 87^f a manuscrisului (мы живѣи, тако^ж рече великы апостолъ павелъ) corespunde în textul editat de Cătălina Velculescu celui existent pe p. 265, r. 8: *cei vii, precum au zis marele Apostol Pavel*.

⁸⁹ Vezi lucrarea noastră *Filigranele hârtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea*, București, 1987, nr. 4, 5 și 8.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 347.

⁹¹ Pentru modul de stabilire a intervalelor de circulație a hârtiei însemnate cu o anumită variantă de filigran, vezi articolul nostru *Câteva observații în legătură cu probabilitatea de datare prin filigrane*, în „Limba română”, XXII, 1973, nr. 4, p. 305–308; cf. și *Filigranele hârtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea*, p. XLIX–LIII.

⁹² Vezi *Filigranele hârtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea*, nr. 353.

barcă; varianta din fig. 6, cu atestări din anii 1551-1563⁹³, și varianta din fig. 7, cu o atestare din 1557⁹⁴). Perioadele de circulație ale celor trei variante, 1553-1573, 1547-1567, 1551-1563, coincid numai în intervalul 1553-1563, în care urmează să fie plasată și scrierea textelor efectuată de copistul A.

Prin mărturia pe care o constituie prezența hârtiei sileziene, scrierea textelor datorate celor doi copişti poate fi atribuită Moldovei, localizare propusă, de altfel, manuscrisului de P. P. Panaitescu⁹⁵.

Scrise în perioade de timp apropiate (1547-1556 și 1553-1563) și care în realitate ar fi putut să coincidă, textele celor doi copişti au fost probabil reunite curând după încheierea transcrierii lor. Cuplarea copiilor a putut fi facilitată de similitudinile pe care le prezintă unele dintre textele transcrise de cei doi anonimi. La ambii copişti înregistrăm scrieri hagiografice (copistul A: *Viața Sfintei Teodora* – copistul B: *Viața Sfintei Paraschiva*) și scrieri care, sub forma chestionarelor, dezbat o multitudine de probleme teologice (copistul A: *Întrebările Sfântului Epifanie* – copistul B: *Întrebări din Evanghelie, Întrebările Sfântului Anastasie Sinaitul*). În plus, o scriere cum este *Fiziologul*⁹⁶, în care elementele reale se împletesc cu

⁹³ Vezi Mieczysław Gębarowicz, *Z dziejów papiernictwa XVI-XVIII w.*, în „Roczniki biblioteczne”, X, 1966, zeszyt 1–2, nr. 3a; vezi și p. 32 și O. I. Mațiuk, *Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.)*, Київ, 1974, nr. 213.

⁹⁴ Vezi Mieczysław Gębarowicz, *op. cit.*, nr. II a (cf. și p. 31) și O. I. Mațiuk, *op. cit.*, nr. 219.

⁹⁵ *Op. cit.*, p. 55.

⁹⁶ Versiunea din ms. sl. 309 reprezintă cea mai veche copie cunoscută a scrierii respective care a circulat în epoca veche în spațiul românesc. A doua copie slavonă a *Fiziologului*, de pe meleagurile noastre, datează din secolul al XVII-lea; vezi ms. slavon 25 al Bibliotecii

elementele fantastice (copistul B), denotă același interes pentru supranatural ca și cele trei scrieri escatologice (copistul A) a căror indentitate am clarificat-o mai devreme.

Versiunile ultimei categorii de scrieri au o importanță aparte: întâi, prin vechime, scrierea lor situându-se la o dată cuprinsă în intervalul 1547-1556, iar în al doilea rând, prin faptul că sporesc numărul extrem de scăzut al versiunilor slavone pe care scrierile respective le-au cunoscut în țările române.

Versiunea din ms. sl. 309 a *Prorocirii lui Pseudo-Metodie, arhiepiscop de Patara* se alătură altor două versiuni slavone similare copiate, de asemenea, în Moldova: cea din *Codicele de la Tulcea*⁹⁷, datând probabil din prima jumătate a secolului al XVI-lea⁹⁸, și cea din ms. nr. 741 de la Arhivele Statului București, versiune nesemnălată până în prezent⁹⁹, existentă pe filele 33^v/10 – 60^v/8 și care a fost copiată la o dată situată între 1544 și 1561¹⁰⁰. Menționăm

Academiei Române, Filiala Cluj (Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*, București, 1980, p. 181–182). Pentru identificarea scrierii, vezi recenzia noastră la catalogul Elenei Lința, în „Revista de istorie și teorie literară”, 30, 1981, nr. 2, p. 298.

⁹⁷ Vezi Ioan Bogdan, *Scrieri alese*. Cu o prefață de Emil Petrovici. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, 1968, p. 380.

⁹⁸ Pentru vechimea manuscrisului, vezi „*Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei*” – *Letopisețul lui Ștefan cel Mare* – Ediție îngrijită, traducere, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, 2005, p. 14.

⁹⁹ Vezi Elena Lința, Lucia Djamo-Diaconiță și Olga Stoicovici, *Catalogul manuscriselor slavo-române din București*, București, 1981, p. 253-259.

¹⁰⁰ Datare întemeiată pe argumente filigranologice: o variantă a tipului de filigran *trei coroane* (proveniență polonă; vezi fig. 8) se regăsește în documente din anii 1551-1554; vezi Jadwiga Siniarska-Czaplicka, *op. cit.*, nr. 428 (vezi fig. 10); cf. o altă variantă a tipului de filigran *trei*

că o versiune a scrierii din secolul al XV-lea (BAR, ms. sl. 135), localizată la mănăstirea Neamț de Liviu Pilat¹⁰¹, a fost în realitate copiată la mănăstirea Sfântul Pavel de la Muntele Athos¹⁰².

Viziunea lui Cozma monahul din acest manuscris este, până la proba contrară, cea mai veche versiune slavonă a scrierii copiată în Moldova. O altă versiune moldovenească a viziunii, păstrată în ms. sl. 120 (f. 30^v) și datând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a fost semnalată de Ecaterina Șt. Piscupescu¹⁰³. Aceeași cercetătoare a indicat existența scrierii în două manuscrise slavone din Țara Românească: unul din secolul al XV-lea (ms. sl. 256, f. 196^f–200^r), altul din secolul al XVI-lea (ms. sl. 287, f. 38^v–39^v)¹⁰⁴.

În sfârșit, *Întrebările Sfântului Epifanie* din ms. sl. 309 reprezintă, în ordine cronologică, a doua copie slavonă a scrierii provenind din Moldova, prima fiind cea din *Codicele de la Tulcea*¹⁰⁵. Mai deținem o copie slavonă a

coroane (vezi fig. 9) care se aseamănă, fără a se indentifica, cu o variantă atestată în cataloagele de filigrane polone între anii 1552 și 1562; vezi Karol Badecki, *Znaki wodne w księgach Archiwum Miasta Lwowa 1382-1600 R.*, Lwow, 1928, nr. 57; Jadwiga Siniarska Czaplicka, *op. cit.*, nr. 440 și *Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptásnika, Kazimierza Piekarskiego*. Powtórnie wydał i uzupełnił Włodzimierz Budka, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1971, nr. 163 (vezi fig. 11).

¹⁰¹ *Mesianism și escatologie în imaginarul epocii lui Ștefan cel Mare*. În „Studii și materiale de istorie medie”, XXIV, 2004, p. 106.

¹⁰² Vezi intervenția noastră din *Addenda et corrigenda*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XXV, 2005, p. 330.

¹⁰³ *Literatura slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea*, București, 1939, p. 107.

¹⁰⁴ *Ibidem*. Indicarea fiilor ne aparține. Datările manuscriselor au fost preluate din volumul I al catalogului lui P. P. Panaitescu, p. 354 și 385.

¹⁰⁵ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 380.

aceleiași scrieri datând din prima jumătate a secolului al XVI-lea (ms. sl. 298, f. 118–132), care provine însă din Țara Românească¹⁰⁶.

¹⁰⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, vol. I, p. 399.

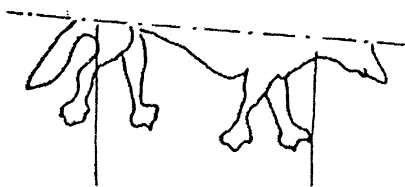

Fig. 1

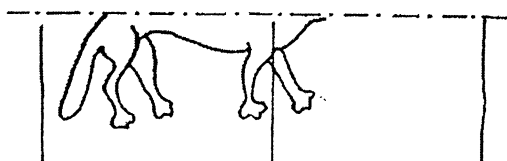

Fig. 2

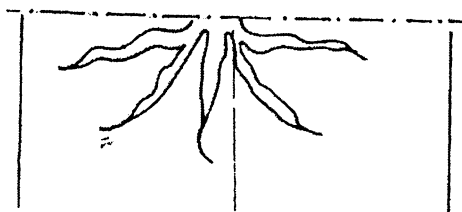

Fig. 3

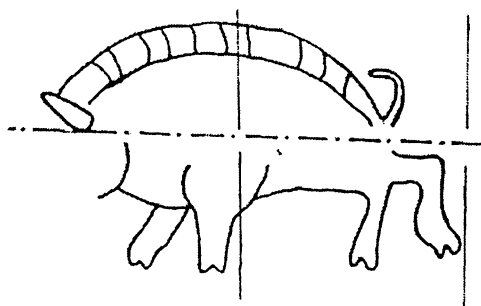

Fig. 4

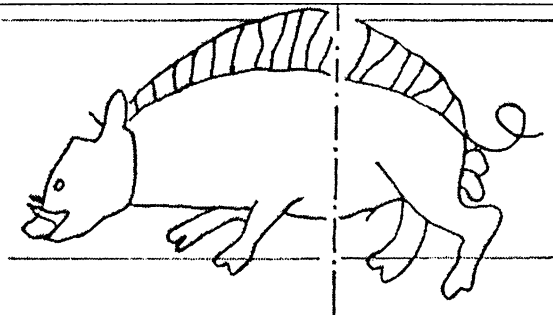

Fig. 5

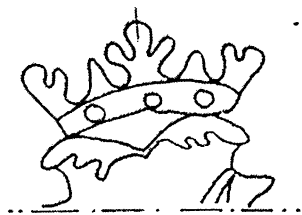

Fig. 6

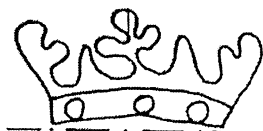

Fig. 7

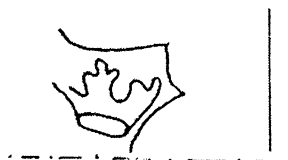

Fig. 8

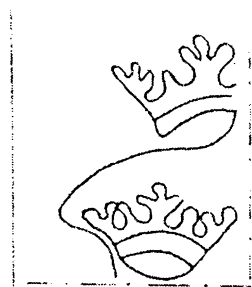

Fig. 9

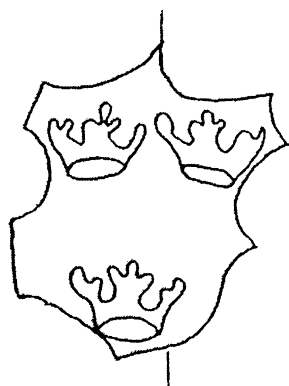

Fig. 10

Fig. 11

SFÂRȘITUL LUMII (ANII 7000 ȘI 8000) ÎN TEXTELE SLAVO-ROMÂNE ȘI ROMÂNEȘTI DIN SECOLELE AL XV-LEA – AL XVIII-LEA

1. Interpretările diverse atribuite cifrelor din textele biblice au stat la baza numeroaselor preziceri privind data încetării existenței umane. În primele veacuri ale creștinismului s-a crezut că acest sfârșit se va produce la trecerea a 6000 de ani de la zidire, cifră care corespundea celor șase zile ale creațiunii, socotite în accepția biblică: „o zi înaintea Domnului este ca o mie de ani și o mie de ani ca o zi” (II Petru 3, v. 8; cf. ps. 89, v. 4). Neîmplinirea acestei profeții nu a putut opri apariția altora: o mie de ani de la nașterea ori de la patimile Mântuitorului, o mie de ani de la împăratul Constantin etc.

2. *Anul 7000*. Fixarea duratei universului la 7000 de ani (=1492 e.n.), corespunzător celor șase zile ale creațiunii + ziua odihnei lui Dumnezeu¹, a reprezentat o profeție care a circulat îndeosebi în Bizanț și în țările ortodoxe². Deși în privința acestui subiect izvoarele sunt discrete, se pare că biserica de rit oriental a acordat credit profeției. La începutul secolului al XV-lea, Fotie, mitropolitul Rusiei, îi scria lui Grigore Țamblac, episcopul de Lvov, despre apropierea sfârșitului lumii³. Ideea reapare în aceeași epocă la Iosif Briennios, predicatorul oficial

¹ Pentru alte explicații, vezi ms. rom. 2195 (B.A.R.), f. 195^v-196^v, 198^v și ms. rom. 5328 (B.A.R.), f. 14^r-15^v.

² Despre sfârșitul lumii în anul 7000 vorbește și Cristofor Columb, numai că, potrivit calculelor sale, acesta urma să se producă în 1656; vezi Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII)*. O cetate asediată, București, 1986, p. 57.

³ *Русская историческая библиотека, томъ шестой*, Санктпетербургъ, 1880, p. 318 (se va cita în continuare РИБ); Hildegard Schaefer, *Moskau das Dritte Rom*, 1963, (reeditarea ediției din 1929), p. 49-50.

de la curtea împăratului bizantin⁴. Sfârșitul se va produce „în al șaptelea veac” se indică într-o prefață la *Evanghelia* alcătuită de Constantin Filozoful⁵. De stabilirea datei când va avea loc fenomenul se arată interesat cunoscutul cărturar Ghenadie Scholarius. Acordând credit profeției celor 7000 de ani, el calcula sfârșitul lumii la două date diferite: 1492 (după *Septuaginta*) și 1513 (după Josephus Flavius). Prima dată este de preferat, nota Ghenadie Scholarius, întrucât semnele prevestitoare ale sfârșitului s-au împlinit deja, ceea ce denotă că el este aproape⁶.

O dovadă elocventă - că biserica acceptase noul orizont cronologic ne este furnizată de pascaliile anterioare anului 1492, toate alcătuite numai pentru șapte mii de ani⁷. Noile pascalii, începând cu anul 7001 (=1493), datorate lui Zosim, mitropolitul Rusiei, și lui Gherman, arhierpiscopul Novgorodului, fac referiri la vechea pascalie elaborată

⁴ Marie-Hélène Congourdeau, *Byzance et la fin du monde. Courants de pensée apocalyptiques sous les paleologues*, în volumul *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople* (Actes de la Table Ronde d'Istanbul (13-14 avrii 1996) édités par Benjamin Lellouch et Stéphane Yerasimos et publiés par l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes Georges-Dumezil d'Istanbul, Paris, Montreal, p. 67).

⁵ *La geste du prince Igor*. Epopee russe du douzième siècle. Texte établi, traduit et commenté sous la direction d'Henri Gregoire, de Roman Jakobson et de Marc Szeftel, assistés de J. A. Joffe, în „Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves”, Tome VIII (1945-1947) volume offert à Michel Rostovtzeff, New York, p. 297.

⁶ A. Vasiliev, *Medieval ideas of the End of the World: West and Est*, în „Byzantion”, Volume XVI, Fascicle 2, 1942-1943, p. 498-499; Marie-Hélène Congourdeau, *op. cit.*, p. 72, 94, 95.

⁷ Vezi, de exemplu, pascalia conținută de inscripțiile din biserica Sfântul Dimitrie din Tesalonic, alcătuită pentru perioada 1473-1492 (Marie-Hélène Congourdeau, *op. cit.*, p. 72). Pentru a altă pascalie care se oprește, de asemenea, la anul 1492, vezi mai jos p. 108.

pentru șapte mii de ani: „sfârșitul a șapte mii de ani l-am ajuns și cel din urmă an al *pascaliei pentru șapte mii de ani* (subl. n.; Al. Mareș) s-a sfârșit”⁸, „mai înainte în *pascaliala scrisă pentru șapte mii de ani* sfârșindu-se șapte milenii <oamenii> aveau părerea că va fi sfârșitul lumii”⁹.

Credința că lumea se va sfârși după 7000 de ani o vedem strecurându-se și în unele scrieri slavone, îndeosebi cu caracter escatologic. Roman Jakobson a indicat câteva dintre acestea: *Cuvântul sfântului Ipolit, papă al Romei, Cuvântul sfântului Ipatie al Efesului, Viața sfântului Andrei cel Simplu*¹⁰, *Prorocirea lui Metodie al Patarelor*¹¹. Lista lor, care desigur este mai lungă, poate fi completată cu *Moartea lui Avraam*, în care se specifică că, după decesul patriarhului, corpul său va sta pe pământ „până se vor sfârși 7000 de ani”¹² și cu *12 vise în tâlcuirea lui Mamer*, în care „viața de apoi” este întrevăzută „la al șaptelea veac al lumii”¹³ sau, după cum precizează o altă

⁸ РИ6, VI, p. 795–796.

⁹ РИ6, VI, p. 803–804.

¹⁰ Probabil este vorba de Sfântul Andrei cel Nebun pentru Hristos, căci într-un chestionar în care acesta răspunde întrebărilor sfântului Epifanie se fac referiri la durata lumii de 7000 de ani; vezi în ms. sl. 134 (B.A.R.), de redacție sârbească, dar cu localizare necunoscută, textul Избраніе мало ѡ житіа сн҃го ѡца нш҃его яндраѣ оуродиваго х҃а ра^а. имеющее въпроси сн҃го Епифанія. съ ѡвѣми сн҃го яндраа. пользно зѣлав „Mică culegere din viața sfântului părintelui nostru Andrei cel Nebun pentru Hristos, cuprinzând întrebările sfântului Epifanie cu răspunsurile sfântului Andrei, foarte folositoare” (f. 168^v–169^r și 184^{r,v}, iar despre conținutul prezicerilor, vezi *infra*, p. 115).

¹¹ *La geste du prince Igor*, p. 297–299.

¹² N. Tihonravov, *Памятники отреченой русской литературы*, том. I, Санктпетербург, 1863, p. 83.

¹³ Bodleian Library Oxford, Ms. (Can.) Lit 413=993, f. 132^v (am folosit fotocopiile textului).

versiune a aceleiași scrieri, „la sfârșitul a șapte mii <de ani>”¹⁴.

3. Profetia despre sfârșitul veacurilor în anul 7000 a fost negreșit cunoscută și românilor. Afirmația noastră are în vedere faptul deja amintit că până în anul 1492 pascaliile se calculau numai pentru o perioadă de timp ce nu depășea 7000 de ani.

O astfel de pascalie se găsește în anexa *Liturghierului* slavon de la Feleac¹⁵. Ea a fost alcătuită pentru anii 1482-1492¹⁶ (f. 107^r; vezi fig. 1), iar pe baza primului an din fruntea *Pascaliei* se consideră că manuscrisul a fost copiat în anul 1481¹⁷. Identitatea copistului și numele localității în care a activat acesta au rămas necunoscute. O însemnare târzie, probabil din secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea, dovedește că manuscrisul a fost donat mănăstirii din Feleac de un

¹⁴ P. Potarov, *К литературной истории Сказание о 12 снах царя Шаханши*, în *Сборник статей в честь академика Алексея Ивановича Соболевского*, Ленинград, 1928, p. 129.

¹⁵ Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, cota 4745. Până în urmă cu trei ani manuscrisul s-a aflat la Muzeul de Istorie al orașului București, unde fusese adus prin anii șaptezeci de la biblioteca clujeană. Pentru descrierea lui, vezi Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din București* (în colaborare cu Lucia Djamo-Diaconiță și Olga Stoianovici), București, 1981, p. 118-119.

¹⁶ Reprodușă de Alexandru Toth, *Primele manuscrise matematice românești din Transilvania*, Cluj, 1974, fig. 9a, b; cf. Elena Lința care afirmă greșit că *Pasclia* „se oprește la anul 6979 (=1471)” (*op. cit.*, p. 119).

¹⁷ Șt. Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*. Volumul I (*până la 1698*), Sibiu, 1935, p. 172; cf. Elena Lința, care, datorită unei lecțiuni greșite a primului an din *Pascalie*, datează manuscrisul în anul 1471 (*op. cit.*, p. 118).

localnic împreună cu „fămeia lui”¹⁸. După Alexandru Toth, ar fi posibil ca „autorul manuscrisului de la Feleac să fi fost unul dintre copiiștii savanți ai mănăstirii Putna”¹⁹. Ipoteza sa este dezmințită de particularitățile elementelor decorative (inițiale, vignete) care, potrivit lui V. Vătășianu, „denotă interferențe de proveniență încă neprecizabilă”²⁰. Dacă e să admitem totuși o proveniență autohtonă, deși nu avem nici un indiciu sigur în acest sens, manuscrisul trebuie localizat, având în vedere felul scrierii, mai curând în Transilvania decât în Moldova.

Astfel de pascalii au fost în uz și în Țara Românească și în Moldova, dovada indirectă a existenței lor furnizând-o două pascalii ale căror tabele cu date cronologice și calendaristice debutează cu anul 7001 (=1493).

Una este *Pascaliala* copiată la mănăstirea Putna la

¹⁸ Elena Lința, *op. cit.*, p. 119. Pe f. 4^v-5^r mai există o însemnare ilizibilă. Elena Lința pretinde că, în lectura lui M. Berza, această însemnare ar atesta copierea manuscrisului în Feleac, din porunca arhiepiscopului Daniil, în zilele craiului Mateiaș (*op. cit.*, p. 119). Din nou autoarea comite o greșeală, căci însemnarea respectivă aparține în realitate unui alt manuscris, *Tetraevanghelului* de la Feleac; vezi M. Berza, *Miniaturi și manuscrise*, în *Repertoriul manuscriselor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, [București], 1958, p. 371, nota 2. Pentru reproducerea însemnării, vezi Timotei Cipariu, în *Archivul pentru filologia și istoria*, nr. XXXIX, 20 octombrie 1870-1, p. 777.

¹⁹ *Apariția și răspândirea cifrelor în țările române*, București, 1972, p. 36.

²⁰ *Istoria artei feudale în țările române*. Vol. I *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, [București], 1959, p. 913, fig. 874 și 875. Pentru reproducerea inițialelor, vezi Iuliu Moisil, *Alfabetul vechi românesc*, în „Almanahul grafice române”, 1929, cele două pagini nenumerate după p. 52.

sfârșitul secolului al XV-lea²¹, alcătuită pentru anii 7001-7084 (=1493-1576)²² și intitulată *Правило паскаліи ржкъ нашъ* „Îndreptarea Pascaliei, mâna noastră”²³ (fig. 2). A doua este o *Pascalie* copiată în Țara Românească și existentă în ms. sl. 277 al Bibliotecii Academiei Române. Din nefericire, nu s-a păstrat decât fața primei file cu materia pentru anii 7001-7003 (=1493-1495). Titlul ei este diferit de cel al versiunii putnene: *Пасхаліа начинаюціа ѿ почела всмые тысоуще лѣ^м* „Pascalalia de la începutul mileniului al optulea”²⁴ (vezi fig. 3).

În pofida titlurilor diferite, conținutul și ordinea elementelor cronologice și datelor calendaristice din cele două pascalii sunt identice:

*Versiunea putneană*²⁵

Versiunea din ms. sl. 277

лѣ ^м	хза.	кржѣ	слѣцѣ	.а.	въ	лѣ ^м ,	хза.	индиктіѡ ^н ,
лоу ^н	д.	енди ^к	аі.	дѣ ^м	бі.	ро ^ж	аі.	кроу ^т ,
хво.	вто ^к .	ма ^т	та ^т	с ^н	не ^а .	и	с	дѣмеліе,
								бі.
								ро ^ж ,
								хво,
								в ^т

²¹ Asupra căreia a atras atenția de curând Maria Magdalena Székely, Ștefan cel Mare și sfârșitul lumii, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXI, 2003, p. 273.

²² Paulin Popescu, *Manuscrise slavone din mănăstirea Putna*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXX, 1962, nr. 1-2, p. 143-144, cu o reproducere a primei pagini din textul *Pascaliei*.

²³ ржкъ нашъ „mâna noastră”, probabil pentru ржцелѣто „mâna anului”, întrucât multe elemente cronologice pot fi socotite pe încheiturile degetelor.

²⁴ A. I. Iațimirski, *Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библиотекъ*, Санктпетербург, 1905, p. 424; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, Vol. I, [București], 1959, p. 371-372.

²⁵ Textul reprodus după facsimilul publicat de Paulin Popescu, *op. cit.*, p. 144. Facsimilul a fost reprodus de noi sub fig. 2.

ДѢИ. Трїо^А по^Ч ге^Н кз. гл^Т ѡ
 еу^Т ал. ма^Т поу^Т ф. т. м^Ч м^Ч г. не^А
 по^Т в сж^В. блго^Ш. с. не^А
 по^Т в пне^А. евр^Ш фа^Т а^П д в
 че^К вели^К. а хри^Т па^Т а^П з. г^Т ѡ^Т
 вто^К г не^А. петро^В ма^Т поу^Т
 ю^Н б. пе^М по^Т г не^А и е дѢИ.
 пе^М в сж^В: ~ „Anul 7001,
 crugul soarelui 1, al lunii 9,
 indictionul 11, temelia 12,
 nașterea lui Hristos marți,
 postul mare 6 săptămâni și
 6 zile, Triodul începe <în>
 ianuarie 27, glasul 8, *evan-
 ghelia* <a> 11<-a>, lăsatul
 secului februarie 10, 40 de
 mucenici <a> 3<-a> săp-
 tămână *de post* în sâmbătă,
 Blagoveștenile <a> 6<-a>
 săptămână *de post* în luni,
 fasca evreiască aprilie 4 în
 Joia *Mare*, iar Paștele lui
 Hristos aprilie 7, <sfântul>
 Gheorghe în marți <a>
 3<-a> săptămână, lăsatul se-
 cului de <sfântul> Petru
 iunie 2, postul <sfântului>
 Petru 3 săptămâni și 5 zile,
 <sfântul> Petru în sâmbă-
 tă”

вто^К ме^Т та^Т, с, не^А. и, с, дѢИИ.
 трїѡ^А, по^Ч. ге^Н, кз. ме^Т поу^Т,
 фе^В, т. м^Ч, м^Ч. г, не^А всоу^В
 блгв^Ш, с, не^А, въ пне^А.
 евр^Ш, фа^Т. апр^П, д, в, че^К. а
 хр^Т, па^Т. апр^П, с. ге^В, г не^А,
 в' вто^К. петро^В, ме^Т поу^Т. ю^Н,
 б. пе^Т, по^Т, г, не^А; и, е, дѢИИ.
 петръ, в соу^В:: ~ „În anul
 7001, indictionul 11, crugul
 soarelui 1, al lunii 9,
 temelia 12, nașterea lui
 Hristos în marți, postul
 mare 6 săptămâni și 6
 zile, Triodul începe <în>
 ianuarie 27, lăsatul secului
 februarie 10, 40 de mu-
 cenici <a> 3<-a> săptămâ-
 nă în sâmbătă, Blagoveș-
 tenile <a> 3<-a> săptămână
 în luni, fasca evreiască
 aprilie 4 în joi, iar Paștele
 lui Hristos aprilie 7,
 <sfântul> Gheorghe <a> 3<-
 a> săptămână în marți,
 lăsatul secului de <sfântul>
 Petru iunie 2, postul
 <sfântului> Petru 3 săptă-
 mâni și 5 zile, <sfântul>
 Petru în sâmbătă”.

(f. 209^v)

Versiunea *Pascaliei* putnene se diferențiază de aceea din ms. sl. 277 prin câteva trăsături nesemnificative. Notarea indictionului pe poziția a treia (simplă greșeală de copist, căci pentru ceilalți ani, 7002 și 7003, indictionul este notat pe prima poziție)²⁶, prezența epitetului *de post* după substantivul *săptămână* (omis în versiunea din Țara Românească), specificarea la *Triod* a unei indicații de ritual bisericesc (*glasul 8, evanghelia a 11-a*), care nu este caracteristică calendarului, și, în sfârșit, precizarea că joia în care va cădea *fasca evreiască* este Joia Mare, precizare superfluă de vreme ce data Paștelui evreiesc a căzut în anul respectiv cu trei zile mai devreme decât Paștele ortodox. Ultimele două particularități sunt evident adaosuri la textul de bază al *Pascaliei*. S-ar putea foarte bine ca ambele pascalii să derive dintr-o sursă comună, desigur nu una directă, ceea ce ar explica identitatea lor de conținut²⁷.

²⁶ Vezi fig. 2.

²⁷ În raport cu cele 16 elemente comune acestor două pascalii, pascaliiile din jurul anului 1500 prezintă următoarea situație: *Pascaliea* din *Liturghierul de la Felăc* are numai 9 elemente și acestea altfel ordonate (*Blagoveștenile* urmează după *evreiasca fască*, iar *Triodul* și *Postul Mare după Paște*; vezi Alexandru Toth, *Primele manuscrise matematice românești din Transilvania*, fig. 9a, b; cf. fig. 1), *Pascaliea* mitropolitului Zosim al Rusiei prezintă 22 de elemente, dintre care 6 nu se regăsesc în pascaliiile noastre (*Descoperirea capului lui Ioan Înainte-mergătorul, mâna anului, <mucenița> Evdochia, <sfântul> Alexie, sâmbăta lui Lazăr și Ioan Teologul*; vezi ПИ6, VI, p. 801-802, nota 3; cf. *Pascaliea* arhiepiscopului Gherasim al Novgorodului pentru anii 1493-1562, în care cele 6 elemente nu au fost reținute; vezi ПИ6, VI, p. 804-805), iar *Pascaliea* copiată la Putna în anul 1523 are 15 elemente (lipsește *temelia*, iar *Triodul* este denumit ca în *Pascaliea* mitropolitului Zosim prin termenul фари́сея, prescurtat фА⁷; vezi B.A.R., ms. sl. 101, f. 287^v). Judecând după aceste două particularități, este puțin probabil ca această *Pascalie* să reprezinte o reluare a *Pascaliei* putnene pentru anii 1493-1576, cum afirmă Claudiu

Chiar dacă admitem că această asemănare este pur întâmplătoare, alcătuirea celor două pascalii datorându-se unor acțiuni independente, inițiativele elaborării lor nu puteau veni decât din partea bisericii. Precizarea nu este gratuită, întrucât s-a susținut de curând că realizarea *Pascaliei* putnene pentru anii 1493-1576 ar constitui „împlinirea unei porunci din partea ctitorului mănăstirii Putna”²⁸. A considera că, o dată cu trecerea anului 7000, biserica din Moldova a așteptat ca Ștefan cel Mare să ia inițiativa alcătuirii noului calendar, înseamnă a degreva această instituție de una dintre sarcinile ei cele mai importante, atribuind, în schimb, domnitorului o responsabilitate ce nu era de competența sa.

În ce măsură apprehensiunile legate de iminența sfârșitului lumii, împărtășite cel puțin de o parte a clerului, ne gândim în primul rând la cei implicați în alcătuirea calendarului, s-au transmis și mirenilor este dificil de stabilit. Chiar în rândul clerului avizat de această profeție vor fi existat, poate, și unii care aveau îndoieli în privința realizării ei, știind că și alte profeții anterioare („6000 de ani de la zidire”, „o mie de ani de la nașterea lui Hristos”) nu se adevăraseră. S-au auzit, e drept nu la noi, și voci aparținând reprezentanților bisericii ortodoxe, care au denunțat predicția despre declinul lumii în anul 7000. Este cazul unora dintre iudaizantii de la Novgorod și

Paradis, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, 1988, p. 125. Întrucât cele două pascalii putnene abordează o perioadă comună (1519-1576), ar fi fost de așteptat ca elementele lor cronologice și calendaristice să coincidă. De remarcat că o *Pascalie* dintr-un alt manuscris putnean de la sfârșitul secolului al XVI-lea (B.A.R., ms. rom. 4620, f. 420^v), întocmită pentru anii 1592-1613, conține numai 6 elemente, dintre care 4 sunt complet noi.

²⁸ Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 275.

Moscova²⁹, în a căror sectă fusese atrasă și prințesa Olena, fiica lui Ștefan cel Mare și nora țarului Ivan al III-lea³⁰. Nu avem însă cunoștință ca ecourile demistificării profeției celor 7000 de ani să fi ajuns și la curtea domnească a Moldovei, după cum nu deținem nici informații despre frica pe care vor fi încercat-o românii pe măsură ce se apropia fatidicul an 7000. În aceste împrejurări, speculațiile pe tema spaimelor escatologice de care va fi fost încercat Ștefan cel Mare, în special după anul 1483³¹, ni se par nemotivate. Actele interne nu lasă să transpară nici cel mai mic indiciu privitor la un astfel de fenomen. Singura certitudine ne-o oferă actele de întărire din anii 1491-1492, în care figurează, ca și în anii anteriori, recomandarea domnitorului adresată celui ce îi va urma în scaun după moarte de a-i respecta hotărârile adoptate³².

4. Spre sfârșitul secolului al XVI-lea sau începutul secolului al XVII-lea, de când datează *Codicele de la Tulcea*, înregistrăm prima mențiune despre profeția celor 7000 de ani într-un text slavon copiat în Moldova. Manuscrisul, de redacție mediobulgară, conține, între

²⁹ Unul dintre aceștia a fost protopopul Alexie, căruia după moarte (+1490) i s-a atribuit afirmația: „7000 de ani au trecut, sfârșit nu este și scrierile sfinților părinți au mințit” (N. A. Kazakova și I. S. Lurie, *Антифеодалные еретические движения на Руси XIV-начала XVI века*, Москва-Ленинград, 1951, p. 391).

³⁰ M. Karamsin, *Histoire de l'empire de Russie*. Traduite par M. M. St.-Thomas et Jauffret, tome sixième, Paris, 1820, p. 244; George Vernadsky, *The Heresy of the Judaizers and the Policies of Ivan III of Moscow*, în „Speculum”, VIII, 1933, p. 453.

³¹ Cf. Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 276-277.

³² *Documente privind istoria României. Veacul XV. Moldova*, vol. II (1476-1500), [București], 1954, p. 170 (nr. 153), 172 (nr. 154), 174 (nr. 157), 175-176 (nr. 158), 177 (nr. 159), 178 (nr. 162), 179-180 (nr. 164), 183 (nr. 167) etc.

altele, textul Избраніе мало ѿ житіа сѣго ѿца нашего Пн^ареа мродиваго х^с ради „Mică culegere despre viața sfântului părintelui nostru Andrei cel Nebun pentru Hristos” (B.A.R., ms. sl. 649, f. 80^r)³³. În trei locuri ale textului se fac referiri la cele șapte milenii sortite lumii: единаче во седмь вѣкъ мира сего „că fără întrerupere <sunt> șapte veacuri³⁴ ale acestei lumi” (f. 82^r), глѣт же нѣщїи тако по скончани азъчавскаго цр^ства, съвереть гь сквптра исрѣва. еже цр^ствовати прочее, на съврѣшеніе седмаго вѣка „iar unii spun că, după sfârșitul împărăției poporului, Domnul va lua sceptrul israeliților, care vor împărăți așadar până la sfârșitul celui de-al șaptelea veac” (f. 94^r) și и съниде^т сждїа на землѣ, и въз^асть комоуж^а по дѣло^м его. и тог^а прѣиме^т начало осмыи вѣк. по Солмонѣ глѣци^м джа^аь ча^{ст} седми^м, таже и осми^м. вж^ашимь оубо исплненіе, съи вѣ^к има^т „va coborî judecătorul pe pământ și va da fiecăruia după faptele lui. Și atunci va primi începutul al optulea veac, după spusele lui Solomon: «Dă partea a șaptea, la fel și a opta»³⁵, că acest veac are împlinirea celor viitoare” (f. 82^v). După cum ne încredințează o scriere polemică rusească din circa 1495 (Сказанія о скончании седмон тысящи „Expunere despre sfârșitul a șapte mii <de ani>”), interpretările pe care unii părinți și învățători ai bisericii le-au dat citatului atribuit lui Solomon plasau sfârșitul

³³ Vezi descrierea manuscrisului la Ioan Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria României*, București, 1895, p. 4–12.

³⁴ Pentru semnificația „mileniu” a v. sl. вѣкъ, vezi *La geste du prince Igor*, p. 298.

³⁵ Citatul atribuit lui Solomon nu se regăsește în textele *Vechiului Testament* referitoare la acest personaj (3 *Împărați*, 1–11; 2 *Paralipomene*, 1–9; *Pildele lui Solomon*).

lumii în veacul al șaptelea și a doua venirea a lui Hristos în veacul al optulea³⁶.

O altă versiune a scrierii, tot de redacție mediobulgară, despre care se afirmă că a fost copiată în Țara Românească, se păstrează în ms. sl. 298 (B.A.R., f. 118^r-132^r), datând din secolul al XVI-lea³⁷. [1]

5. În textele românești profetația despre sfârșitul lumii în anul 7000 apare destul de târziu. Cea mai veche mențiune cunoscută o aflăm în *Tâlcuirea Apocalipsului* aparținând lui Andrei, arhiepiscopul Cezareii Cappadociei, traducere din anul 1704 a episcopului Damaschin. În comentariul care însoțește primul verset din capitoul 13 al scrierii se spune la un moment dat: „Și încă împărăția lumii aceștia cea închipuită cu 7 curgeri de vremi ale ei și cu vremi de 7 zile măsurată și cu 7 petreaceri usebită, precum într-o cealaltă ce urmează să va zice. După care împărăție Domnu<lu>i veacului acestuia au fost mai înainte însemnată să fie, în carele va lucra Satana” (B.A.R., ms. rom. 2469, f. 74^v)³⁸.

³⁶ N. A. Kazakova și I. S. Ĺurie, *op. cit.*, p. 395-396.

³⁷ Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, vol. I, p. 399. Pentru pasajul în care se menționează citatul din pseudo-Solomon, vezi f. 119^v-120^r. Ms. sl. 309 (B.A.R.), scris probabil în Moldova (P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*. Vol. II, Ediție îngrijită de Dalila-Lucia Aramă și revizuită de G. Mihăilă, cu o prefață de Gabriel Ștrempel, București, 2003, p. 55), conține o versiune a întrebărilor lui Epifanie cu răspunsurile lui Alexie, în care nu se regăsesc pasajele mai sus-reproduse despre durata de 7000 de ani a lumii.

³⁸ Cf. Gheorghe Băbuș, *Tâlcuire la Apocalips a sfântului părintelui nostru Andrei, arhiepiscopul Cezareii Capadociei. Manuscris în chirilică românească din anul 1704 și Comentar extras la Apocalipsă a sfântului Ambrozie, episcopul Milanului, traducere din limba italiană*, Oradea, 1991, p. 85-86, unde însă fragmentul respectiv este reprodus după versiunea aceleiași traduceri păstrată în ms. rom. 4826

De la mijlocul secolului al XVIII-lea datează și primele copii manuscrise românești cu întrebările lui Epifanie și răspunsurile lui Andrei cel Nebun pentru Hristos, aparținând chestionarului pe care l-am înregistrat circulând mai devreme cu două secole în versiuni slavone provenind din Moldova și Țara Românească. Aceste copii aparțin la două traduceri: una păstrată în ms. rom. 2523 și alta în mai multe manuscrise, dintre care cel mai vechi pare a fi ms. rom. 1197³⁹. Iată primul dintre pasajele care ne interesează în versiunile celor două traduceri: „că una sântu aceastea 7 veacuri a ceștii lumi, iar numărul ailor nu s-au săvârșātu” (ms. rom. 1197, f. 1^r) – „că singele a șapte veacuri a lumii aceștie să săvârșaste prin numărul ailor” (ms. rom. 2523, f. 107^v-108^r); cf. și alte pasaje revelatoare din cele două traduceri: „și să va pogorî giudecătorul pre pământu și va plăti fieștecăruia după lucrurile lui. Și atunci di ciia să va priimi a optălea vacu, după cum grăiaște Solomon: «Din parte 7<-a> dă și a opta», că acelor ce vor să fie are umplerea acestui veacu” (ms. rom. 1197, f. 1^v), „Iar oarecari dzic că, după sfârșitul împărăției limbilor, va să rădice pre cei mai de pre urmă a lui Israil ca să procească întru plinirea celui al șaptele veac” (ms. rom. 2523; f. 148^r)⁴⁰.

(B.A.R.), copiat de popa Stanciu de la Biserica Tuturor Sfinților din București.

³⁹ Cf. datarea pe care i-o atribuie G. Ștrempel (*Catalogul manuscriselor românești B.A.R., 1-1600*, [vol. I], București, 1978, p. 253). O altă versiune a traducerii, cea din ms. rom. 2430 (B.A.R.), considerată de G. Ștrempel a data de la mijlocul secolului al XVIII-lea (*op. cit.*, vol II, p. 271), nu conține pasajele cu prevestirea respectivă, fiind lacunar între filele 135^v și 136^r.

⁴⁰ O bine venită ediție a acestui chestionar, întemeiată pe textul ms. rom. 2786, copiat de Ioachim Bărbătescu în 1807 la Mănăstirea

Cum era de așteptat profeția respectivă apare și în *Prorocirea svântului nostru Metodie, arhiepiscopul Patarilor, pentru cele ce vor să fie în zilele de apoi*: „În zilile de apoi, la al șaptelea vac, rădica-să-vor ismailteanii și agareanii” (B.A.R., ms. rom. 1701, f. 46^r; copie de la sfârșitul secolului al XVIII-lea)⁴¹.

În sfârșit, într-o versiune de la începutul secolului al XIX-lea a *Întrebărilor lui Iazimir cu ale lui Panaiot Filosoful*, la întrebarea „Ce închipuiesc acéle șapte zile ale săptămânii și când s-au odihnit a șapte zi?”, se răspunde „Închipuiaște să fie lumé pe 7000 mii de ani”, în continuare adăugându-se „și a optulé véc să fie sfârșitul vécului și zisa județului”⁴². Observăm aici aceeași disociere între sfârșitul lumii (veacul al șaptelea) și judecata de apoi (veacul al optulea), la care făcea referire și interpretarea dată citatului din pseudo-Solomon.

6. *Anul 8000*. Nici nu se încheiase bine anul 1492 și o nouă profeție a fost lansată în spațiul ortodox: lumea va lua sfârșit după trecerea a opt milenii. Primul care a afirmat-o a fost Zosim, mitropolitul Rusiei, din a cărui *Pascalie* aflăm că noua lucrare a fost elaborată „pentru opt mii de ani, în care așteptăm venirea universală a lui Hristos” (на осмую тысящу лѣтъ, въ нейже чаемъ всемірнаго пришествія Христова)⁴³). În această profeție,

Bistrița, o datorăm Cătălinei Velculescu; vezi *Nebunul înțelept* în *Texte uitate, texte regăsite*, vol. II, București, 2003, p. 215-278.

⁴¹ Cf. și o altă versiune a scrierii intitulată *Alt hrizmos al presvântului părintelui nostru Metodie, arhiepiscopul <Patarilor>, cuvântu pentru celi ce vor să fie în zâlile de apoi*, în care citim următoarele: „O, Vizantie, în zâlile de apoi, <la> al șaptele vac, călca-va pruncul asupra ta . . .” (B.A.R., ms. rom. 4731, f. 18^r).

⁴² AL. Ciorănescu, *Întrebări și răspunsuri*, în *Cercetări literare*, București, I, 1934, p. 65.

⁴³ РИБ, VI, p. 800.

mileniul suplimentar a fost dedus din speculația că sfârșitul creațiunii se va produce ca și debutul ei într-o duminică (deci 7 zile + 1 zi = 8 zile). Explicația ne este furnizată de o versiune slavonă remaniată a *Cărții secrete despre răpirea lui Enoh cel drept*: „A opta zi, am stabilit-o în aceeași zi, pentru ca a opta să fie prima, prima duminică creată de mine, și să revină în chip de 7 mii, și să fie la început de 8 mii, precum la prima zi duminica, la fel și la a opta zi, pentru ca duminica să revină pururea” (в. и. же день положихъ тѣжде день, .и. да бѣдетъ .а. прѣвозданни недѣла моего, и да вѣрацажт се въ вѣразъ .з. тисащиx, и .и. тисащиx да бѣджт въ начело. како ѡ прѣвѣм дни недѣла, тако и .и. день, недѣла да възвратѣт са присно⁴⁴).

Noul ciclu cronologic pătrunde și în unele texte apocaliptice. Într-o versiune mediobugară a *Morții lui Avraam*, corpul patriarhului va sta pe pământ „până se vor sfârși 8000 de ani” (дондеже кончат са xи. лѣтъ⁴⁵), înlocuindu-se astfel vechea prezicere (vezi mai sus, p. 107).

7. Ultima etapă a istoriei, veacul al optulea, în accepția 8000 de ani, apare consemnată și într-un text slavon copiat în Moldova. O versiune mediobulgară a *Morții lui Avraam*, transcrisă la mănăstirea Neamț în 1557 de ieromonahul Ilarion⁴⁶, conține ca și versiunea editată de G. Polivka aceeași emendare „8000 de ani” (xи лѣт^m; B.A.R., ms. sl. 636, f. 308^r) î.l.d. „7000 de ani” (xз лѣт^m) din copiile mai vechi ale scrierii.

⁴⁴ A. Vaillant, *Le livre des secrets d'Hénoch*, Paris, 1952, p. 102 și 104 (textul slavon).

⁴⁵ G. Polivka, *Die apokryphische Erzählung vom Tode Abrahams*, în „Archiv für slavische Philologie”, XVIII, 1896, p. 120.

⁴⁶ Vezi descrierea manuscrisului la Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 81-90.

8. Textele românești conțin puține referiri la veacul al optulea ca punct final al existenței umane. Cea mai veche mențiune o găsim în manuscrisul nr. 69 al bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe Române din Sibiu, care datează din jurul anului 1650⁴⁷. O omilie din cuprinsul manuscrisului, referitoare la a doua venire a lui Hristos, se încheie cu următorul îndemn adresat credincioșilor: „Deci deaca să va apropia săvârșenia ceștii lumi și, zău, să creadem că nu iaste departe. Știm că s-au prorocit că au fost 8 chiți în mare și lumea încă iaste tocmită pre 8 mie de ai să vecuiască. Ci când vor peri den mare acei 8 chiți, lumea încă va peri. Și de atuncea până în vreamea de astă au trecut 7 chiți și au rămas numai unul. 7000 de ani ai lumiei încă au trecut și au rămas 1000 de ani” (p. 152/11-15 – 155/1-5)⁴⁸.

⁴⁷ Hârtia aparține morii din Lancrem și prezintă o variantă de filigran (vezi fig. 4) aparținând tipului IX în clasificarea lui Gernot Nussbächer, cu atestări documentare din anii 1648-1649 (*Date privind istoricul morii de hârtie din Lancrem*, în *Apulum*, XV, 1977, Alba Iulia, p. 687). Variante aparținând acestui tip se regăsesc și pe hârtia *Psaltirii* tipărite la Bălgrad în 1651 (Sofia Știrban, *Din istoria hârtiei și a filigranului: tipografia românească a Bălgradului (sec. XVII)*, Alba Iulia, 1999, p. 74 și fig. 2-4).

⁴⁸ În continuare a fost scris „ale ceștii lumi. Dintr-acea mie de ani încă au trecut până acum 639 de ani” (p. 155/5-6), enunț care a fost anulat cu o linie de copist. Buzuindu-se pe această informație, Atanasie Popa a susținut copierea manuscrisului în anul 1639 (*Există o cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea? În legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam*, în „Cercetări de lingvistică”, X, 1965, nr. 1, p. 77). Datarea propusă este dezmințită de mărturia filigranelor (vezi *supra*, nota 47). În 1639 fabrica din Lancrem producea hârtie însemnată cu alte tipuri de filigrane; vezi Gernot Nussbächer, *op. cit.*, p. 686: tipurile I-III și ilustrarea lor la Sigismund Jáko, *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlata (XVI-XVII. század)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series Historia, fasciculus 2, 1962, fig. 11 (pentru tipul 1), Josephus Kemény, *Signa interna*

Interesul pasajului constă în punerea în relație a duratei lumii de 8000 de ani cu cei „8 chiți” (=balene) din mare. Sprijinirea pământului pe pești reprezintă o veche credință populară. În *Interrogatio Ioannis*, versiunea latină a unei vechi scrieri bogomilice bulgărești, aflăm că doi pești susțin întregul pământ⁴⁹. Același motiv se întâlnește și într-un chestionar slavon, sub formă de întrebări și răspunsuri. La întrebarea „Ce ține pământul?”, în răspuns se specifică că pământul stă pe apă, iar apa este ținută de o piatră foarte plată, susținută la rândul ei de patru balene de aur (.Д. китове златы)⁵⁰. Și în versiunea amintită a *Întrebărilor lui Iazimir cu ale lui Panaiot Filosoful* înregistrăm aceeași explicație a susținerii pământului pe „trei chiți; chiții sânt trei pești”⁵¹. Mai consemnăm faptul că tema sprijinirii pământului pe pești, explicată uneori drept cauza cutremurelor, o regăsim și în unele credințe ale poporului nostru privitoare la creațiune⁵².

chartarum saeculo XIV, XV, XVI, XVII et XVIII in Transsilvania olim obviarum. Collegit. Tomus I, p. 188 (pentru tipul II) și Lidia Bacăru, *Filigramele cărților tipărite la Câmpulung în secolul al XVII-lea*, în *Studia bibliologica*, vol. III, 1969, fig 49 (pentru tipul III).

⁴⁹ Ior. Ivanov, *Богомилски книги и легенди*, София, 1925, p. 74.

⁵⁰ N. Tihonravov, *op. cit.*, tom. II, p. 443.

⁵¹ Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 66.

⁵² *Credinți despre pământ, ceriu și stele*, în „Șezătoarea”, I, 1892, nr. 9 și 10, p. 232; I. Zane, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. I, București, 1895, p. 238; „Ion Creangă”, III, 1910, nr. 10, p. 303; I. Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele*, în „Analele Academiei Române”, Tom. XXIX, [1907], seria a II-a, Mem. Secț. Lit., p. 476; Tudor Pamfile, *Povestea lumii de demult*, București, 1913, p. 23; Gh. F. Ciaușanu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*, București, 1914, p. 9; Tudor Pamfile, *Mitologia românească. III. Pământul după credințele poporului român*, [București], 1924, p. 14.

Un alt text românesc în care este prezentă referirea la cele 8 veacuri sortite vieții terestre este cel intitulat *Antihrist și semnele venirii de apoi*. În versiunea scrierii copiată în 1845 de un localnic din Bogdănești (jud. Vâlcea), cei 8000 de ani marchează lupta dintre Isus Hristos și Satana, care se va produce după eliberarea ultimului din „temnița iadului”, unde fusese damnat să stea legat, așa cum relatează și *Evanghelia lui Nicodim*⁵³, până la a doua venire a Mântuitorului: „că așa scrie că 1000 de ani fac un veac, a trecut până acum 7 veacuri, 7370 de ani și mai sunt 630 de ani⁵⁴, până se va împlini 8 veacuri, adică 8000 de ani de la omul cel dintâi Adam ... și de aceia băgăm de seamă că la [al] 8-lea veac să va dezlega și Satana din temnița iadului”, întrucât Hristos i-a zis: „vom face război amândoi”⁵⁵. Opinia lui T. Bălășel, editorul textului, că ne-am afla în prezența unei scrieri de inspirație bogomilică nu poate fi acceptată. Elemente ale doctrinei dualiste nu se regăsesc în text. Dimpotrivă, prezentarea lui Adam ca o creație a lui Dumnezeu⁵⁶ contravine acestei doctrine. Nici ridicarea lui Adam în rai nu are vreo legătură cu concepția bogomilică, tema figurând în literatura apocrifă religioasă din primele veacuri ale

⁵³ *Evangelii apocrife*. Traducere, studiu introductiv, note și prezentări de Cristian Bădiliță, [București], 1999, p. 202.

⁵⁴ Cifrele nu au nici o valoare pentru aflarea datei când a fost scris textul. Cei 7370 de ani, scurși „până acum”, transpuși în anii erei noastre înseamnă 1862, iar copia datează din 1845. Am văzut că și în manuscrisul sibian nr. 69 s-a notat, la un moment dat, că ar fi trecut „până acum” 639 de ani peste 7000 (vezi mai sus, p. 120, nota 48), ceea ce înseamnă anul 2139 e.n., o cifră de-a dreptul aberantă.

⁵⁵ T. Bălășel, *Vechi texte bogomilice găsite prin Oltenia*, în „Arhivele Olteniei”, XII, 1933, nr. 67–68, p. 206–207.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 207.

creștinismului⁵⁷.

9. Rar înregistrate în texte și având termenul scadent abia în anul 2492 e.n., profeția celor 8000 de ani nu a putut avea un impact cât de cât serios în rândul românilor din epoca veche.

Probabil că biserica ortodoxă de la noi a luat poziție față de asemenea profeții, o astfel de atitudine fiindu-i impusă de respectarea cuvântului evanghelic privitor la neputința omului de a cunoaște ziua și ceasul când va veni a doua oară Fiul omenesc (Matei 25, v. 13; Marcu 13, v. 32). Pe de altă parte, nu orice scriere conținând o predicție escatologică fusese tradusă în trecut pentru că s-ar fi dat crezare conținutului profetic. Însuși mitropolitul Dosoftei recunoaște că, în traducerea în limba rusă pe care a dat-o *Tâlcuirii sfintei liturghii* a patriarhului Gherman, „s-a strecurat și un cuvânt nepotrivit după evanghelie (subl. n.; Al. Mareș). Acesta este cuvântul pe care oamenii spun că a doua venire a lui Hristos are să fie după șase mii cinci sute de ani, aducând ca dovadă mărturiile sf. Ipolit, sf. Chiril, precum și al lui Ioan Gură de Aur”⁵⁸.

Mai menționăm că la jumătatea secolului al XVIII-lea înregistrăm și prima luare de poziție în spațiul românesc împotriva acestor profeții escatologice într-o copie realizată de monahul Rafail de la Bistrița după *Semnele venirii lui Antihrist și ale sfârșitului lumii din dumnezeieștile scripturi arătate*, traducere a ediției tipărite la Moscova în 1748⁵⁹.

⁵⁷ *Evanghelii apocrife*, p. 202, 209–210.

⁵⁸ Șt. Ciobanu, *Dosoftei mitropolitul Moldovei și activitatea lui literară. Contribuție la istoria literaturii românești și a legăturilor româno-ruse literare din secolul al XVII-lea*, Iași, 1918, p. 163–164.

⁵⁹ Ms. rom. 2195 (B.A.R.), f. 194^v.

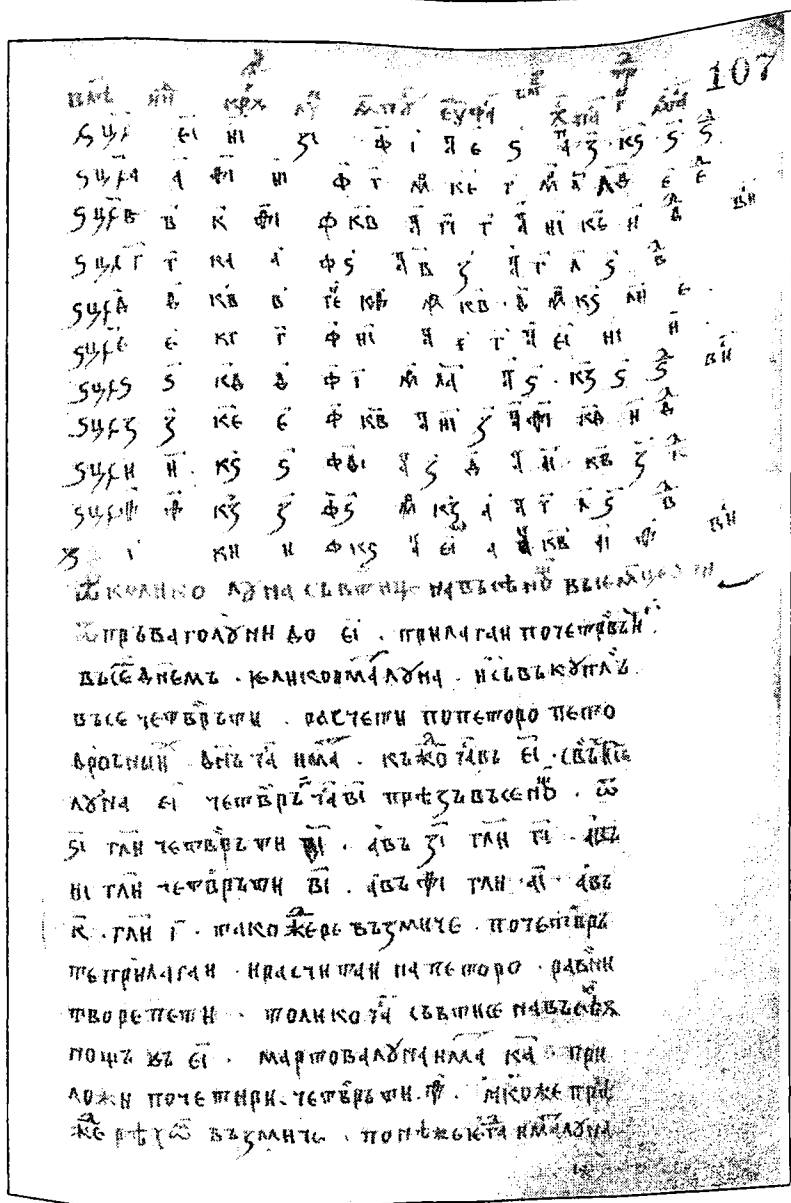

Fig.1

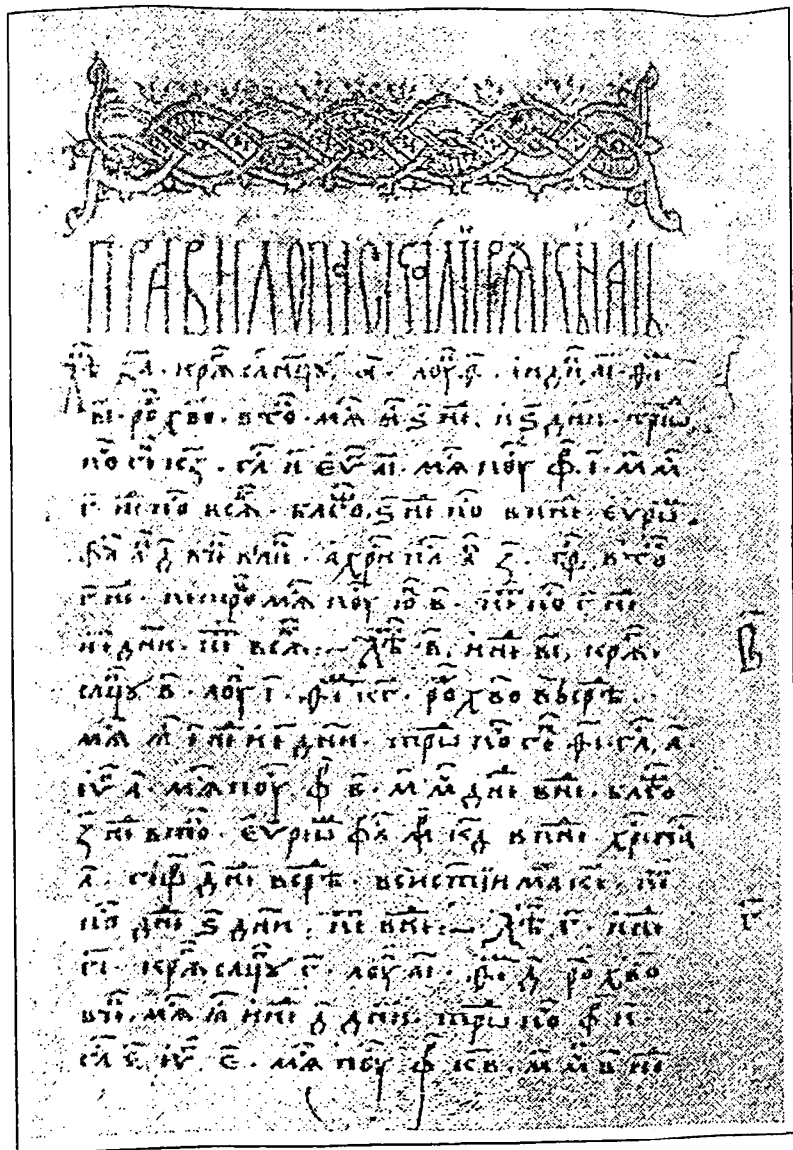

Fig. 2

Fig. 4

II

CĂRȚI POPULARE DIDACTICE
ȘI DE PREVESTIRE

CEA MAI VECHIE VERSIUNE ROMÂNESCĂ A *FLORII DARURILOR**

1. Intrat relativ de puțin timp în circuitul științific, ms. rom. 4620 al Bibliotecii Academiei Române¹ conservă pe filele 457^r–627^v o versiune bilingvă, slavo-română, a *Florii Darurilor*, a cărei scriere s-ar fi produs, în funcție de diversele opinii exprimate, la date sau epoci sensibil diferite: 1523 (N. N. Smochină și N. Smochină)², în jurul anului 1550 (G. Ștrempele)³, „poate în 1583” (E. Vîrtosu)⁴, probabil în 1592 (P. P. Panaitescu)⁵, probabil în secolul al XVII-lea (Al. Piru)⁶. Dintre opiniile formulate, singurele care beneficiază de o argumentație sunt cele enunțate de N. N. Smochină și N. Smochină, E. Vîrtosu și P. P. Panaitescu. Examinarea critică a acestor ipoteze și

* Paragrafele 1–4 din prezentul studiu au făcut obiectul unei comunicări susținute la 23 februarie 1977 în ședința cercului integrat de filologie al Facultății de Limba și Literatura Română a Universității din București.

¹ Manuscrisul a fost achiziționat în anul 1959 de la un anume Załoziecki, după ce a aparținut o bună perioadă de timp profesorului E. Kozak din Cernăuți.

² *O traducere românească din secolul al XV-lea a cărții Floarea darurilor*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXX, 1962, nr. 6–7, p. 722–723.

³ *Romanul popular în colecțiile de manuscrise ale Bibliotecii Academiei. Achiziții din anii 1950–1967*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, serie nouă, XI, 1969, p. 118.

⁴ *Paleografia româno-chirilică*, București, 1965, p. 110, nota 40.

⁵ *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 100, nota 40.

⁶ *Istoria literaturii române. I. Perioada veche*, ediția a III-a revăzută, București, 1970, p. 224–225.

prezentarea propriilor noastre rezultate privind datarea textului constituie obiectul studiului de față. Ne vom referi, în subsidiar, și la controversata problemă a vechimii traducerii românești.

2. *Ipoteza datării în anul 1523* se întemeiază pe următoarele argumente: a) textul slavon Лу(н)никъ съ типикомль „Alergarea lunii cu tipic”, din acest manuscris, începe cu anul 1523, care indică data scrierii acestui text și, implicit, a întregului manuscris; b) monahul Filip indicat drept autor al textului slavon amintit nu este altul decât călugărul Filip, copistul *Tetraevanghelului* slavon din 1502 (identificare care este pusă în evidență de examinarea comparativă a scrierii și a particularităților lingvistice din cele două manuscrise); c) textul *Pascaliei* de la f. 420^r, care cuprinde materia pentru anii 1592–1613, este acefal, iar începutul lui, aflat pe două file în prezent lipsă, corespundea anului 1523; d) vechimea manuscrisului se probează și prin existența unor copii executate direct după el, una în 1533, alta între 1560 și 1570⁷.

Primul dintre argumente nu este hotărâtor, deoarece, așa cum a arătat deja P. P. Panaitescu⁸, tablele calendaristice din acest manuscris aparțin mai multor autori care au activat în diferite epoci: Matei Vlastaris (secolul al XIV-lea), Gheorghe Țernoievici (secolul al XV-lea), Filip monahul (secolul al XVI-lea). Nimic nu ne împiedică, așadar, să presupunem că *Alergarea lunii cu tipic*, creația lui Filip monahul, a fost copiată în acest manuscris la o dată posterioară anului 1523. Al doilea argument pare să excludă însă o asemenea posibilitate,

⁷ *Op. cit.*, p. 722–723; N. Smochină, *Cine a tradus în secolul al XV-lea „Floarea darurilor” în românește?*, în „Magazin istoric”, II, 1968, nr. 7–8, p. 51.

⁸ *Op. cit.*, p. 110, nota 40.

căci, dacă manuscrisul conservă textul autograf al monahului Filip, nu mai avem nici un motiv serios să punem la îndoială scrierea lui în anul 1523. Și totuși lucrurile nu stau așa. Sub raportul scrierii, ms. rom. 4620 nu este identic cu *Tetraevanghelul* din 1502 al călugărului Filip. Copistul din urmă folosește scrierea uncială, spre deosebire de copistul ms. rom. 4620, care utilizează scrierea cu caractere semiunciale. În *Tetraevanghelul* miniat, slova μ apare cu hasta interioară prelungită sub linia de scriere (așa-numitul μ „cu poală”), pe care nu o regăsim, în schimb, în ms. rom. 4620. [1] În manuscrisul din 1502, slova ψ este redată sub forma Ψ , spre deosebire de manuscrisul presupus al lui Filip în care întâlnim numai varianta Ψ . De asemenea, în primul manuscris înregistrăm numai slova τ , în schimb, în al doilea, τ alternează cu m^9 . Și exemplele care diferențiază scrierea celor două manuscrise nu se opresc aici. Cât privește particularitățile de limbă invocate în sprijinul identificării Filip monahul – Filip copistul din 1502, acestea nu au o valoare probantă indiscutabilă. Amestecul iusurilor, alternanța lui \mathfrak{t} cu \mathfrak{a} sau palatalizarea lui \mathfrak{r} se regăsesc și în alte manuscrise slavone din secolul al XVI-lea, scrise în țările române.

Al treilea argument adus în discuție de cei doi autori se întemeiază pe constatarea că filele 419 și 420 (numerație de mașină) prezintă o numerație mai veche, de mână, 421, respectiv, 424. Prin urmare, între filele 419 și 420 ar mai fi existat alte două, care s-au pierdut în

⁹ *Tetraevanghelul* slavon copiat în 1502 de călugărul Filip se păstrează la Biblioteca Națională din Viena. Pentru comparație, am folosit microfilmul textului existent la Biblioteca Națională (MF I 68).

decursul vremii, cuprinzând începutul *Pascaliei*, întocmită pe o perioadă de 90 de ani: 1523–1613¹⁰. Omisiunea de două file pe care o presupun N. N. Smochină și N. Smochină nu este reală. Fila 420 aparține caietului cu signatura chirilică $\overline{\text{HH}}$ (= 58), care cuprinde 8 file, tot atâtea cât conțin și celelalte caiete ale manuscrisului. Corespondența filelor în acest caiet este următoarea: 413–420, 414–419, 415–418, 416–417. Neconcordanța dintre numerotația de mână și cea de mașină se datorează faptului că persoana care a numerotat prima filele manuscrisului a sărit, din neatenție, de la 421, la 424, așa cum, din aceeași nebagare de seamă, a lăsat nenumerotată fila 282 (numerotație de mașină).

În sfârșit, ultima dovadă, efectuarea în 1533 și, respectiv, între 1560 și 1570, a unor copii directe după unele texte din ms. rom. 4620, nu poate fi verificată, întrucât autorii nu indică cotele manuscriselor respective.

Ipoteza datării în anul 1583 a fost formulată în termenii următori de E. Vîrtosu: „Floarea darurilor, manuscris bilingv slavo-român scris tot la Putna, poate în 1583 (judecând după filigrană și după structura formală a manuscrisului)”¹¹. Am arătat cu alt prilej că ambele considerente sunt insuficiente pentru a asigura o datare, fie și aproximativă, a textului respectiv¹². Stabilirea intervalului în

¹⁰ Afirmația că pascaliile se întocmesc întotdeauna pe o perioadă de 90 de ani este dezmințită de existența unor manuscrise care cuprind calendare bisericesti de durate variabile: 14 ani (ms. rom. 6046, f. 67^r–68^r), 18 ani (ms. rom. 5127, f. 83^v–85^r), 32 de ani (ms. rom. 3813, f. 59^v–67^v), 49 de ani (ms. sl. 342, f. 279^{r-v}) etc. Manuscrisele citate aparțin Bibliotecii Academiei Române.

¹¹ *Op. cit.*, p. 33.

¹² Vezi recenzia noastră la lucrarea citată a lui E. Vîrtosu, în „Limba română”, XVIII, 1969, nr. 5, p. 516.

care persistă o anumită structură formală¹³, expresie a unei tradiții statornicite într-un centru cultural oarecare, nu se poate realiza prin raportare la un singur manuscris (în cazul de față prin comparare cu *Pravila* din 1581 a ritorului Lucaci). Al doilea considerent îl constituie filigranul și, probabil, examinarea acestuia i-a permis lui E. Vîrtosu să plaseze scrierea textului în anul 1583. Autorul nu face însă nici o remarcă referitoare la felul mărcii de hârtie sau la durata ei de circulație.

Ipoteza datării în anul 1592 a fost emisă de P. P. Panaitescu cu prilejul examinării opiniei lui N. N. Smochină și N. Smochină. Anul 1592, cu care debutează textul *Pascaliei* de la f. 420^r, ar putea constitui data scrierii manuscrisului¹⁴. Nici acest argument nu are un caracter decisiv, întrucât prezența în manuscrise a pascaliilor nu se datorează întotdeauna nevoii copiștilor de a dispune de calendare de uz personal sau colectiv. Astfel, *Sintagma* lui Matei Vlastaris, copiată în 1472 la mănăstirea Putna, cuprinde tabele pentru calcularea Paștelui pentru o perioadă care se încheie cu anul 1351¹⁵. Stabilirea vechimii unui manuscris prin raportare la termenul *a quo* din fruntea pascaliilor sau a unor texte similare nu constituie, prin urmare, un criteriu sigur de datare. Este semnificativă în această privință și mărturia preotului Ștefan din Sâmboașag (j. Bihor) în legătură cu izvorul *Pascaliei* pe care o transcrie în anul 1730: „Aceasta Pashalie o amu scos duple Pashalie rusască, care o au

¹³ Prin *structura formală* autorul are în vedere trei componente: scris, organizare și prezentare (*op. cit.*, p. 33, nota 68).

¹⁴ *Op. cit.*, p. 110, nota 40.

¹⁵ Ms. sl. 131, f. 142^v-143^r. Pentru descriere, vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. I, București, 1959, p. 158-159.

tipărit de la H<risto>s 1615, care-i acum 115 a<n>i de atunce”¹⁶. Ar fi, desigur, greșit să considerăm că toate calendarele bisericești din textele vechi au fost copiate după trecerea unui număr mai mare sau mai mic de ani de la data alcătuirii lor. Există, bineînțeles, pascaliile al căror prim an̄ corespunde (sau urmează imediat) anului în care au fost copiate în manuscrise¹⁷. În concluzie, la datarea textelor, invocarea anilor din fruntea pascaliilor trebuie să fie întotdeauna sprijinită prin producerea unor dovezi suplimentare. Or, o asemenea cerință nu a fost respectată de P. P. Panaitescu.

3. Examinarea filigranelor ne permite să stabilim, cu suficientă siguranță, data aproximativă a scrierii *Florii Darurilor*. Urmărind signatura chirilică a caietelor, constatăm că manuscrisul este format din două părți distincte. Prima parte (f. 1–420) are caietele numerotate de la 6¹⁸ la 58 și conține un *Antologhion* slavon, diverse rugăciuni slavone cu titluri redactate, parțial, în românește și unele tabele calendaristice de uz bisericesc, de asemenea în slavonă. A doua parte (f. 421–627), având caietele numerotate de la 1–26, cuprinde un *Gromovnic* slavon (f. 421–456) și textul bilingv al *Florii Darurilor* (f. 457–627). Sub aspectul hârtiei, partea din urmă este unitară, cele două texte fiind scrise, în exclusivitate, pe hârtie de

¹⁶ G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol. I, București, 1959, p. 247.

¹⁷ Vezi, de exemplu, ms. rom. 5127 (Biblioteca Academiei Române), scris de monahul Ioanichie în anii 1793–1794, cu o *Pascalie* întocmită pentru perioada 1795–1812 (f. 83^v–85^v).

¹⁸ Signatura chirilică ̄ (=6) apare pe fila 17^v a manuscrisului. Pentru descrierea generală a ms. rom. 4620, vezi M. Moraru și Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, partea a II-a, sub îngrijirea științifică a lui I. C. Chițimia, București, 1978, p. 265–269.

proveniență sileziană, fabricată la moara din Schweidnitz. Filigranele reprezintă două tipuri de misteț, dintre care unul înscris într-un scut. Acesta din urmă este reprezentat într-o singură variantă: A (fig. 1); al doilea tip este ilustrat de două variante: B (fig. 2) și C (fig. 3).

Varianta A este identică cu varianta (fig. 4) întâlnită pe hârtia unor documente emise în anii 1594 (sau 1595) și 1600¹⁹. Variantele B și C se regăsesc, la rândul lor, sub forme identice (fig. 5 și 6) pe hârtia următoarelor manuscrise datate: ms. sl. 513 (1594), ms. sl. 119 (1602), toate aparținând Bibliotecii Academiei Române. Așadar, perioadele de circulație ale acestor variante pe care le delimitează atestările de mai sus sunt următoarele: 1594 (sau 1595) – 1600 (variata A) și 1594–1602 (variantele B și C).

Este știut că intervalele de circulație ale variantelor stabilite pe baza atestărilor documentare prezintă mărimi variabile, susceptibile oricând să-și modifice valorile în funcție de obținerea unor noi atestări. Pentru acest motiv, este indicat ca mărimile intervalelor de circulație delimitate cu ajutorul atestărilor documentare să fie corectate prin aplicarea unui coeficient de siguranță, care, în cazul hârtiei fabricate la moara din Schweidnitz, este de 10 ani²⁰. Procedând în consecință, perioadele de circulație ale variantelor A, B și C vor fi modificate după cum urmează: varianta A: 1594 sau 1595 (+10) – 1600 (-10) = 1590 – 1604 (sau 1605) și, respectiv, variantele B și C: 1594(+10) – 1602(-10) = 1592 – 1604.

¹⁹ A. P. Wrocław, *Dokumenty miasta Swidnicy*, U. 3884 și U. 3885.

²⁰ Vezi articolul nostru, *Câteva observații în legătură cu probabilitatea de datare prin filigrane*, în „Limba română”, XXII, 1973, nr. 4, p. 305–308.

Intervalele nou obținute coincid numai pe durata anilor 1592–1604. Între aceste limite, care exprimă perioadele de consum ale hârtiei fabricate cu variante A, B și C, urmează a fi încadrată scrierea *Florii Darurilor* și a *Gromovnicului* slavon. Din punctul de vedere al examinării filigranelor, acesta este rezultatul de care trebuie să ținem seama la datarea celor două texte.

Să revenim însă la prima porțiune a manuscrisului, pe a cărui ultimă filă a fost scrisă *Pascalialia* amintită. Filele 1–420 provin din trei sorturi diferite de hârtie: de proveniență sileziană (f. 1–35, 84–290), de proveniență poloneză: filigran *topor* (f. 291–420) și de proveniență necunoscută: hârtie fără filigran (f. 36–83). Hârtia sileziană prezintă o singură pereche de variante (B și C), aceeași pe care am întâlnit-o și în partea a doua a manuscrisului. Nu am regăsit, în schimb, în textele datate cercetate sau în cataloagele de filigrane variante identice cu cele pe care le prezintă tipul *topor*, după cum nu am putut stabili nici proveniența hârtiei fără filigran. Orientându-ne însă după datele deja cunoscute ale variantelor B și C, scrierea acestei prime părți s-ă produs la o dată cuprinsă în același interval de timp (1592–1604) în care se plasează și copierea părții a doua a manuscrisului. Cum *Pascalialia* de la fila 420 este alcătuită pentru perioada 1592–1613, este posibil ca scrierea primelor 420 de file ale manuscrisului să fi fost încheiată în anul 1592, eventual chiar înainte de 26 martie, data Paștelui din anul respectiv²¹. Probabil că la o dată apropiată de cea a copierii primei părți s-au transcris cele două texte de pe filele 421–627. Nu avem însă nici un indiciu care să ne permită să stabilim ordinea în care au fost copiate cele două porțiuni distincte ale manuscrisului.

²¹ Cf. ms. rom. 4620, f. 420^r.

4. Pe fila 35^v (inițial albă) a manuscrisului se păstrează o prețioasă însemnare în limba slavonă, scrisă cu litere cursive. Din cuprinsul ei aflăm că „eu, cel mai smerit dintre călugări, așa-zisul ieromonah Ioan de la împărătescul lăcaș al lavrei Putna, ... am avut deci dragoste de muncă și tragere de inimă, m-am ostenit și multă vreme m-am străduit și abia am putut să realizez ceea ce am dorit. Și am făcut pentru mine această carte de inspirație dumnezeiască, Minei cu canoane dumnezeiești și cu tâlcuri și cu alte lucruri folositoare și la sfârșit Sfânta Darovanie (= *Floarea Darurilor*, n.n.) din dreapta mea agonisită și din înșiși banii mei de Dumnezeu dăruți, pe care mulți ani i-am adunat pentru acest lucru dumnezeisc și pentru frumoasa biserica ...”. Ultimul rând al însemnării conține cuvintele въ стѣ^m цркви нѣтѣⁿско^m обы ... „în sfântul lăcaș al bisericii Putnei ...”. Sfârșitul însemnării, care ar fi putut cuprinde, pe lângă anul scrierii, și unele informații asupra copistului, se afla pe fila următoare, care s-a pierdut.

Prin locul pe care îl ocupă această însemnare în cuprinsul manuscrisului, este evident că, la scrierea *Antologhionului* slavon, copistul i-a rezervat în mod expres spațiul existent pe fila 35 și pe fila care urma acesteia. Procedeul nu este singular (întâlnindu-se și în alte manuscrise) și se datorează precauției scribilor de a asigura însemnărilor un loc ferit de degradările care survin de obicei în porțiunile de început și de sfârșit ale manuscriselor.

Din cuprinsul însemnării rezultă că, la data scrierii ei, cele două părți distincte ale manuscrisului fuseseră reunite, formând un tot unitar. Ea este, prin urmare, posterioară scrierii și îmbinării celor două grupaje de texte în cadrul actualului manuscris. Ieromonahul Ioan, din a cărui inițiativă s-a alcătuit manuscrisul, este o persoană

relativ cunoscută. În anul 1600, el a fost împuternicit de către egumenul Putnei să strângă dajdie de la preoții și diaconii din toate satele mănăstirii²². Ulterior, ajuns proegumen la aceeași mănăstire, Ioan copiază o *Psaltire* slavonă în anul 1612²³. A fost acest călugăr și copistul textelor din ms. rom. 4620? Afirmările lui privind dragostea de muncă, eforturile îndelungate și banii cheltuiți pentru realizarea manuscrisului sunt susceptibile de o dublă interpretare: el a putut fi numai beneficiarul textelor, ipoteză în care rolul său s-a limitat la plata copistului, eventual și la procurarea izvoarelor, sau totodată și copistul acestora²⁴. Un răspuns precis nu va putea fi dat atâta vreme cât nu se va întreprinde o comparație, sub raportul scrierii, între acest manuscris și *Psaltirea* slavonă din anul 1612, a cărei transcriere îi aparține în mod sigur. Indiferent de rezultatul cu care se va solda o asemenea comparație, considerăm plauzibilă ipoteza formulată de Alexandra Roman Moraru, potrivit căreia scribul *Florii Darurilor* din ms. rom. 4620 ar fi copiat și unele texte din *Pravila* lui Lucaci²⁵.

5. Prin noua datăre (1592–1604) atribuită versiunii *Florii Darurilor* din ms. rom. 4620 cade și ultimul argument invocat de partizanii efectuării traducerii românești în secolul al XV-lea. După cum este cunoscut, în titlul unui manuscris rusesc al scrierii, datând de la începutul secolului al XVIII-lea (ms. nr. 2748 al Bibliotecii Publice

²² D. Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 118, 166.

²³ V. Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din Mănăstirea Putna*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XLII, 1966, nr. 7-8, p. 481.

²⁴ Ipoteza din urmă este susținută de Alexandra Roman Moraru, *Cea mai veche versiune românească a Florii Darurilor. Filiație și localizare*, în *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 313.

²⁵ Vezi Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 313.

de Stat din Moscova), se afirmă că *Floarea Darurilor* a fost tradusă „din limba italiană în valahă sau bogdănească de Gherman valahul, iar apoi din valahă în slavonă de ieromonahul Veniamin rusul în anul 1592”²⁶. I. A. Șleapkin, căruia îi datorăm semnalarea acestei informații, se întreba dacă Veniamin nu este cumva călugărul dominican Benjamin, cunoscut prin rolul de frunte pe care l-a avut la traducerea *Bibliei* din 1499, și, în consecință, dacă anul 1592, consemnat în titlul manuscrisului, nu a fost transpus greșit de copist în loc de 1492²⁷. M. N. Speranski, care s-a ocupat la puțin timp după aceea de acest manuscris, a respins posibilitatea identificării Veniamin-Benjamin, argumentând că, în timp ce informația precizează despre primul că era rus, se știe, în schimb, despre al doilea că a fost croat²⁸. În anii din urmă, problema datei din titlul manuscrisului rusesc a fost readusă în discuție de N. N. Smochină și N. Smochină. Situându-se pe linia interpretării sugerate de I. A. Șleapkin (data reală ar fi 1492), autorii au pledat în favoarea existenței unei traduceri românești a scrierii, efectuată din italiană, în anii 1478–1484, de către Gherman, cunoscut demnitar al lui Ștefan cel Mare, și păstrată în copia

²⁶ Facsimilul primei pagini din text este reprodus în volumul *Slava veche și slavona românească*, elaborat de G. Mihăilă, Lucia Djamo-Diaconiță, E. Vrabie, Elena Lința, Olga Stoicovici, M. Mitu și P. Olteanu (coordonator), București, 1975, planșa 13.

²⁷ *Св. Димитрій Ростовский і его время (1651–1709)*, Petersburg, 1891, p. 76–77.

²⁸ *Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности. Исследование и тексты, в Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ Университете*, книга, II, 1905, p. 535, nota 15 (apud P. Olteanu, „*Fiore di Virtù*” dans les versions slaves traduites du roumain, în „*Romanoslavica*”, XVI, 1968, p. 277).

manuscrisului putnean, considerat a fi scris în 1523²⁹. Unii specialiști au acceptat această ipoteză³⁰, alții, dimpotrivă, au respins-o³¹. Cei din urmă au arătat, pe bună dreptate, că nu există nici un motiv serios pentru a pune la îndoială data 1592 pe care o consemnează titlul manuscrisului rusesc: identitatea Veniamin-Benjamin nu poate fi probată, după cum nu deținem nici un indiciu că autorul traducerii românești ar fi fost Gherman, postelnicul și pârcălabul de la sfârșitul secolului al XV-lea³². În sfârșit, după cum am văzut, ultima dovadă produsă de N. N. Smochină și N. Smochină (datarea versiunii putnene în anul 1523) este complet nefondată. Rezultatul desprins din examinarea filigranelor dovedește că vechimea acestei versiuni nu urcă mai sus de ultimul deceniu al secolului al XVI-lea.

Alte două versiuni românești ale scrierii, aparținând aceleiași traduceri³³, sunt la rândul lor posterioare secolului al XVI-lea. Prima este cea existentă pe filele 77–83

²⁹ O traducere românească din secolul al XV-lea a cărții *Floarea darurilor*, p. 714–724; *Cine a tradus în secolul al XV-lea „Floarea darurilor” în românește?*, p. 49–51.

³⁰ *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, [București], 1963, ediție îngrijită și studiu introductiv de I. C. Chițimia și D. Simonescu, p. 276–277; M. Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, p. 41.

³¹ P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, p. 110 și nota 40; P. Olteanu, „*Fiore di Virtù*” dans les versions slaves traduites du roumain, p. 277–278; Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 315.

³² De altfel, examenul lingvistic al versiunii românești întreprins de Alexandra Roman Moraru dovedește că traducătorul era originar din Banat–Hunedoara, ceea ce nu se poate afirma despre Gherman, demnitarul din epoca lui Ștefan cel Mare; vezi studiul citat al autoarei, p. 287–315.

³³ Pentru raporturile dintre versiunile *Florii Darurilor*, vezi Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 269–287.

ale *Codicelui Lazăr* (actualul ms. rom. 559 al Bibliotecii Academiei Române)³⁴. Datată până în prezent în diverse epoci, între care figurează și secolul al XVI-lea³⁵, această versiune este transcrisă de același scrib necunoscut care copiază pe filele 18–21 și 23–32 ale manuscrisului câteva texte dintr-o tipăritură govoreană sau transilvăneană apărută probabil în anul 1639³⁶. Filigranele hârtiei, care prezintă diverse variante ale tipului *trei semilune*, nu ne-au permis deocamdată să stabilim când anume, după 1639, a fost efectuată această copie. Unele însemnări pe care copistul le face pe fila 84^{r-v} (care inițial a făcut parte împreună cu filele 85 și 86 dintr-un alt manuscris) ar putea constitui un indiciu că scrierea versiunii s-a produs după 1673 sau 1674³⁷.

³⁴ În privința lui, vezi I. Pușcariu, *Documente pentru limbă și istoria culese și publicate de...*, tomul I, Sibiu, 1899, p. 1–99.

³⁵ N. N. Smochină și N. Smochină, *O traducere românească din secolul al XV-lea a cărții Floarea darurilor*, p. 732 și nota 75. Alte datări atribuite versiunii: începutul secolului al XVII-lea (M. Moraru și Cătălina Velculescu, *op. cit.*, vol. II, p. 269), „între a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea” (I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I, București, 1916, p. LXIII), începutul secolului al XVIII-lea (I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriselor românești*, tomul II, numerele 301–728, întocmit de ..., București, 1913, p. 310).

³⁶ Vezi N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakóczyană*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj, I, 1921–1922, p. 176 și p. 191, nota 2. *Decalogul, Doao porunci a legiei vechi, Trei lucrure-s bune* etc. (ms. rom. 559, f. 18–21) reproduc textele tipărite pe f. 21^r/14–24^v/16, iar *Gromovnicul* manuscris (f. 23–32) își află sursa în textul tipărit pe f. 25^r/1–37^v/6.

³⁷ Filele 84–86 cuprind, de asemenea, o versiune a *Florii Darurilor*, având textele slavon și românesc dispuse pe două coloane (pentru descrierea ei, vezi M. Moraru și Cătălina Velculescu, *op. cit.*, II, p. 260–270). Această versiune aparține unei traduceri diferite de cea pe

A doua versiune adusă de curând în discuție este cea păstrată în ms. 101 (Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca), filele 61^r-92^v³⁸. Considerată a data de la începutul³⁹ sau sfârșitul⁴⁰ secolului al XVII-lea, această versiune este scrisă, parțial, pe hârtie fabricată la una din morile atribuite lui Matei Basarab. Tipul respectiv de filigran (stema Țării Românești, având drept contramarcă enigmatică ligatură Ψ ; vezi fig. 7–8), este atestat pe hârtia unor documente și tipărituri datate din perioada 1638–1644⁴¹. Copierea acestei versiuni s-a

care o urmează versiunea de pe filele 77–83 (cf. N. Cartoian, *Fiore di virtù în literatura românească*, extras din AAR, Mem. Secț. Lit., seria III, tom IV, mem. 2, 1928, p. 65–67; Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 285). În privința vechimii, unii o consideră din secolul al XVI-lea (N. N. Smochină și N. Smochină, *O traducere românească din secolul al XV-lea a cărții Floarea darurilor*, p. 734, nota 84), alții de la jumătatea secolului al XVII-lea (I. Bianu și R. Caracaș, *op. cit.*, II, p. 310) sau chiar din secolul al XVIII-lea (M. Moraru și Cătălina Velculescu, *op. cit.*, p. 269). Pe fila 86 se distinge imaginea părții inferioare a unei coroane (aparținând probabil tipului *trei semilune*), insuficientă însă pentru a ne forma o idee destul de clară asupra filigranului. Pe marginea de jos a aceleiași file se află o însemnare nesemnaltă până în prezent în descrierile rezervate manuscrisului Λ^T apne (= leat 7182, adică 1673 sau 1674 e.n.), care, deși foarte ștearsă, ar putea, judecând după ductul literelor, să aparțină copistului. Acest unic indiciu permite datarea versiunii în anul 1673 (sau 1674), în cazul în care însemnarea aparține, într-adevăr, copistului, sau înaintea acestei date. Pe marginea filei 84^{r-v}, copistul primei părți a manuscrisului a făcut unele însemnări la o dată necunoscută, dar care, prin prisma celor arătate mai sus, ar putea fi posterioară anului 1673 (sau 1674).

³⁸ Pentru descrierea ei, vezi M. Moraru și Cătălina Velculescu, *op. cit.*, II, p. 272–273.

³⁹ T. Cipariu, *Principia de limba și de scriptura*, Blaj, 1866, p. 115.

⁴⁰ M. Moraru și Cătălina Velculescu, *op. cit.*, II, p. 272.

⁴¹ M. Popescu, *Fabricile de hârtie ale lui Matei Basarab*, în „Revista istorică română”, VII, 1937, fasc. 3–4, p. 386; Livia Bacîru,

produs, foarte probabil, spre sfârșitul deceniului patru sau în cursul deceniului cinci al secolului al XVII-lea. În ordine strict cronologică, ea se situează pe poziția a treia, după versiunea putneană (1592–1604) și după cea a lui Ioan Românul (1621).

În încheiere, revenind la problema vechimii traducerii românești, nu putem afirma cu deplină certitudine decât că transpunerea în limba română a *Florii Darurilor* este anterioară anului 1592. Când se va fi efectuat această traducere și cine a fost acel Gherman, indicat drept traducător, sunt chestiuni la care, în stadiul actual al cunoștințelor, nu putem schița nici cele mai vagi răspunsuri.

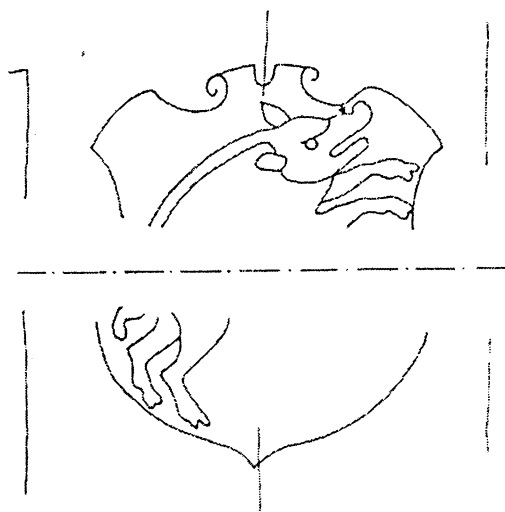

Fig. 1

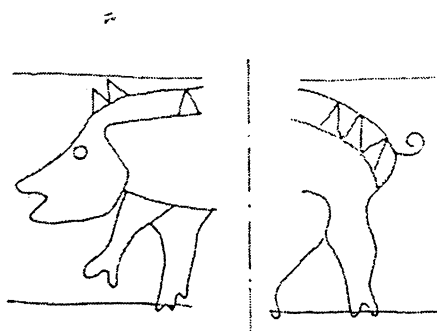

Fig. 2

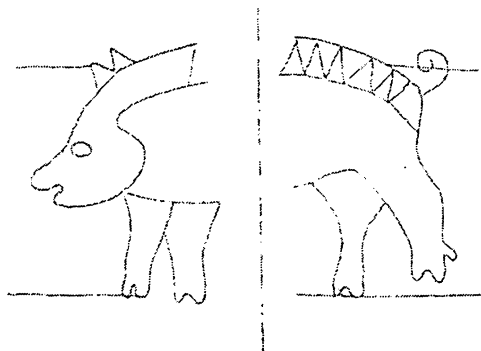

Fig. 3

Fig. 4

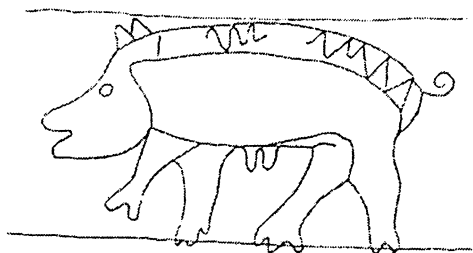

Fig. 5

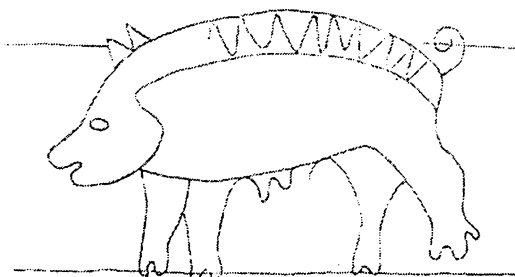

Fig. 6

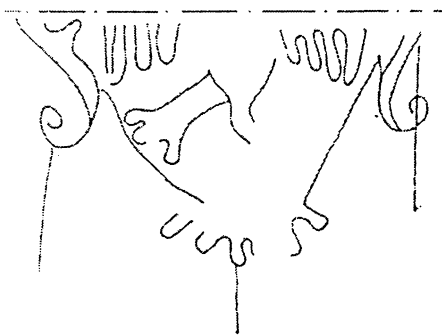

Fig. 7

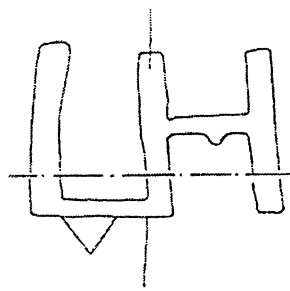

Fig. 8

POVESTEA CĂLUGĂRIȚEI CARE ȘI-A SCOS OCHII (VERSIUNEA DIN *CODICELE DRĂGANU*)

1. Cu aproape opt decenii în urmă, N. Drăganu a semnalat prezența, printre alte texte dintr-un manuscris de la jumătatea secolului al XVII-lea, a unei povestiri referitoare la o călugăriță care, pentru a-și păstra castitatea, a preferat să-și scoată ochii¹. Manuscrisul respectiv, cunoscut în prezent sub denumirea *Codicele Drăganu*, se păstrează în biblioteca Institutului de Lingvistică „Sextil Pușcariu” din Cluj (ms. nr. 6). Recitirea recentă a povestirii ne-a prilejuit câteva observații de critică textuală, pe care le vom înfățișa în continuare.

2. Presupunând că această scurtă narațiune ar fi fost desprinsă din „«Otecinic» sau «Pateric» ori din «Mântuirea păcătoșilor»”², N. Drăganu era foarte aproape de identificarea adevăratei surse. După cum a arătat N. Cartoian, în *Minunile Maicii Domnului* (partea a III-a a *Mântuirii păcătoșilor*) apare o istorioară despre o călugăriță care, urmărită fiind de Ricard, regele Angliei, și-a scos ochii, recăpătându-i în final datorită intervenției Fecioarei Maria (minunea a XII-a). Tema povestirii, de notorietate în literatura medievală occidentală, a fost preluată de călugărul cretan Agapie Landos din culegerea italiană intitulată *Libro dei cinquanta miracoli*. Dar, remarca N. Cartoian, o povestire cu un subiect asemănător

¹ Manuscrisul liceului grăniceresc „G. Coșbuc” din Năsăud și săsismele celor mai vechi manuscrise românești, în „Dacoromania”, III, 1922-1923, p. 473.

² *Ibidem*.

se regăsește și în capitolul XXXI din *Fiore di virtù*³; în realitate numărul capitolului este XXXIII. În colecția de florilegii amintită, sursa povestirii este, după cum se precizează în scrierea italiană, *Vita di sa[n]cti padri*⁴.

Textul din *Codicele Drăganu* este cuprins pe filele 89^r–90^v, fiind lipsit de început și sfârșit. La o simplă lectură, ne-am putut convinge că el păstrează cea mai mare parte a cuprinsului capitolului XXXIII (*Despre castitate*) din *Floarea darurilor*. Versiunea conținută aparține primei traduceri românești a scrierii, cunoscută din câteva manuscrise, dintre care cel mai valoros, ms. rom. 4620 al Bibliotecii Academiei Române, a beneficiat în ultimii ani de două editări datorate lui P. Olteanu (1992) și Alexandrei Moraru (1997). Pentru a stabili porțiunile lipsă din textul *Codicelei Drăganu*, precum și unele diferențe în raport cu textul manuscrisului academic, oferim în paralel cele două versiuni.

*Ms. rom. 4620**Codicele Drăganu*

Pântru darul cūrăției	[.....
trupului ce e famăn
scrie la Otecinic că era o
călugăriță la o mănăstire]
unde era multe călugărițe,	călugărițe în ceta[tea]
în cetate unde era împă-	unde era împăratul. Și
ratul. Și într-o zi, trecân-	într-o dzi trecând împă-
du împăratul pre lângă	ratul pre lângă mănăstire,

³ *Cărțile populare în literatura românească*. Vol. II. *Epoca influenței grecești*, București, 1938, p. 118–119.

⁴ Pandelescu Olteanu, *Floarea darurilor sau Fiore di virtù*. Studiu, ediție critică pe versiuni, după manuscrise, traducere și glosar în context comparat, București, 1992, p. 110.

mănăstire, elu o văzu și o iubi foarte, că era foarte frumoasă. Și cerșu de multe ori să-i facă voia, iară călugărița nice într-un chip nu vru. Și într-o zi mearse însuși împăratul cu multă mânie la mănăstire și scoase pre *ea* cu de⁶ sila afară, ca să o ducă la polatele lui. Și atunce văzu călugărița că nu o mai lasă, să-i fie milă *d-insa*, ca să nu-i spurce curăția, căce era plecată lu Dumnezeu <.> El nu mai vru să o lase. Atunce zise ea împăratului: „Că ce făcuși mine mai asupra decât cu alalte călugărițe ale mănăstirei? Că sânt *alalte* mai frumoase de mine!” Și împăratul răspunse și zise: „Placu-m ochii-ți, căce sânt atâta frumoși!” Și aciiși

elu o vădzu și o iubi foarte, că era foarte frumoasă. Și o cerșu de multe ori să-i facă voia, iară călugărița⁵ nece într-u<n> chip nu vru. Și într-o dzi mearse [i]nsuși împărtul [cu] multă mânie la mănăstire și o scoase pre *insa* cu de sila afară, ca să o ducă la polatele lui. Și atunce vădzu călugărița că nu mai lasă, să-i fie milă *de dinsul*, ca să nu spurce curăție⁷, căce era plecată lui Dumnedzău. *Și rugă mult pre împăratul să o lase să lucreadze lui Dumnedzău.* El nu mai vru să o lase. Atunce dzise ea împăratului: „Că ce făcuși *cu* mine mai asupra decât cu alalte călugărițe ale mănăstiriei? Că sânt *altele* mai frumoasă de mene!” Și împăratul răspunse și dzise:

⁵ Scris: *кжалъгорница*.

⁶ Omis în ediția *Florii darurilor*, București, 1997, îngrijită de Alexandra Moraru, p. 177.

⁷ Scris: *кѡреціе*.

grăi călugărița: „De ești atâta iubit cu ochii-*mi*, lăsa-voiu de te veri sătura câtu-ți place. Numai *ce* mă lasă puțină vreme să merg la *chilie-mi*, ca să-mi iau nește hăini, ceale ce am, și *acmu* voiu veni”. Și împăratul într-acel ceas zise de o lăsară. Și se duse la *chilie-și* și-ș scoase amândoi ochii și-i trimise împăratului și-i porânci așa: „De ai atâta dragoste pre ochii *mii*, ia-i și fă cu-nușii ce-ți trebuiaște!” Și așa se întoarse împăratul la *polate* cu-rgie și cu mânie multă. Și călugărița-ș *păziia* curăție și mai bine vru să-ș pia<r>ză ochii decât să fie despărțită de Hristos.

(f. 614^f – 615^v)

„Placu-mi ochii-ți *tăi*, căce sânt atâta *de* frumoși⁸!” Și aciiș grăi călugărița: „De ești atâta iubit cu ochii *miei*, lăsa-voi de te veri sătura câtu-ți place. Numai mă lasă puțină vreme să merg la *chelia me*, ca să-mi iau nește hăini, cele ce am, și *acmuș* voi veni”. Și împăratul într-acel ceas dzise de o lăsară. Și se duse la *chelia sa* și-ș scoase amândoi ochii și-i trâmisi împăratului și-i porânci așa: „De ai atâta dragoste pre ochii *miei*, ia-i și fă cu-nușii ce-ți trebuiaște!” Și așa se⁹ întoarse împăratul la *polatele sale* cu urgie și cu mânie multă¹⁰. Și călugărița-ș *păzi* curăția și mai mai bine vru să pia[.].

(f. 89^f-90^v)

⁸ Scris: φρῶμοαση.

⁹ Scris: σα.

¹⁰ Scris: αἰάτε.

Porțiunile de text care lipsesc din *Codicele Drăganu* sunt de dimensiuni reduse. Nu avem o evidență a repartizării filelor în cadrul caietelor, ceea ce face extrem de dificilă operație de stabilire a filelor pierdute. Presupunem totuși că din cuprinsul *Florii darurilor* nu a fost transcrisă în acest manuscris decât povestirea amintită aparținând capitolului XXXIII. În schițarea acestei posibilități, am pornit de la premiza absenței unei singure file între actualele file 88 și 89. Pe ultimele trei rânduri ale filei care precedă fila 89 se păstrează titlul *Aceasta sântu 10 cuvente ce dede Domnedzeu lui Moisei proroc*. Dacă avem în vedere faptul că o pagină de manuscris are 18 rânduri cu cca 15 semne pe rând, atunci scrierea celor zece porunci ale *Decalogului* necesita aproximativ 29 de rânduri din cele 36 pe care le conținea fila pierdută. Spațiul rămas liber (7 rânduri) era suficient pentru a asigura scrierea părții care lipsește în prezent din fruntea textului. Probabil că drept titlu au figurat primele cuvinte cu care debuta povestirea (*Pentru darul curăției trupului ce e famăn*) sau eventual titlul capitolului respectiv *Darī evnu(ș)stvu „Darul curăției (castității)”*.

Față de versiunea putneană din ms. rom. 4620, versiunea din *Codicele Drăganu* prezintă unele mici deosebiri: *o scoase* î.l.d. *scoase*, *însa* î.l.d. *ea*, *că nu mai lasă* î.l.d. *că nu o mai lasă*, *altele* î.l.d. *alalte*, *ochii-ți tăi* î.l.d. *ochii-ți*, *atâta de frumoși* î.l.d. *atâta frumoși*, *ochii miei* î.l.d. *ochii-mi*, *numai* î.l.d. *numai ce*, *puține* î.l.d. *puțină*, *cheliu me* î.l.d. *chilie-mi*, *acmuș* î.l.d. *acmu*, *chelia sa* î.l.d. *chilie-și*, *așe* î.l.d. *așa*, *miei* î.l.d. *mii*, *polatele sale* î.l.d. *polate*, *păzi* î.l.d. *păziia*, *să pia[rzdă]* î.l.d. *să-ș pia<r>ză*. Pron. pers. *dinsul (să-i fie milă de dinsul)* este o coruptelă, forma cerută de context fiind *dânsa*, prezentă în versiunea putneană (*d-insa*). Dar cea mai importantă

deosebire între cele două versiuni o reprezintă prezența în *Codicele Drăganu* a unei fraze care nu se regăsește în textul din ms. rom. 4620: *Și rugă mult pre împăratul să o lase să lucreadze lui Dumnedzău* (f. 89^v/8-11); cf. în textul slavon din versiunea putneană: *i umoli ego ostavite ę vŭ monastyri rabotati B[og]u*¹¹ „și-l rugă să o lase în mănăstire să lucreze lui Dumnezeu”. Lacuna s-a datorat unui *bourdon*: fraza care preceda contextul omis se încheia prin cuvântul *Dumnedzău*; vezi mai sus, p. 151. P. Olteanu a semnalat, de altfel, că omisiunea nu se regăsește în versiunea aparținând aceleiași traduceri din ms. rom. 6056, f. 122¹² (este vorba de actualul ms. rom. 5204, iar numărul filei este 22^v). O altă lacună în raport cu textul din *Codicele Drăganu* prezintă versiunea putneană în contextul *Că ce făcuși mine*. . . , unde nu s-a notat prep. *cu* (*Că ce făcuși cu mine*), existentă de asemenea în ms. rom. 5204, f. 22^v.

3. Invocând filigranul hârtiei („scut cu o cruce deasupra, în partea superioară a scutului literele IHS, iar în cea dedesubt un corn de vânătoare”), pe care îl regăsea în colecția lui Kemény într-un document din 1642¹³, N. Drăganu a susținut posibilitatea copierii manuscrisului „între anii 1640–1650”¹⁴.

De stabilirea vechimii codicelui s-a arătat preocupat și At. Popa. Într-o primă tentativă de datare, el atrăgea atenția asupra notării pe fila 30^v a anului 7108, adică 1600

¹¹ P. Olteanu, *op. cit.*, p. 256.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Catehisme luterane*, în „Dacoromania”, II, 1922, nota 2 de pe p. 589–590.

¹⁴ *Manuscriul liceului grăniceresc „G. Coșbuc” din Năsăud și săsismele celor mai vechi manuscrise românești*, p. 472.

e.n., care ar indica data copierii manuscrisului¹⁵. În realitate, pe această filă copistul nu a scris anul când efectua transcrierea, ci forma de imperativ зрн „privește” a verbului slavon зрѣти; ea a fost notată, marginal, în dreptul pasajului *Pentr-aceaea, ibiții miei creștini, căfi vă botedzați . . .* (f. 30^v/13–16). Dându-și ulterior seama de adevărata semnificație a cuvântului slavon зрн¹⁶, At. Popa a reluat problema datării *Codicelui Drăganu*. De această dată, demersul său s-a întemeiat pe existența pe fila 107^r a mențiunii „văleat 7142, cu semnele cifrice deasupra slovelor, adică anul 1634”. Așadar, conchide autorul „însemnarea fiind de altă mână, rezultă că manuscrisul este cu siguranță anterior acestei date”¹⁷. În legătură cu noua ipoteză, avem de făcut două observații. Cea dintâi se referă la anul conținut în însemnare. Acesta nu este în nici un caz зрнѣ (=7142, adică 1634 e.n.), cum citește At. Popa (vezi fig. 1). Primele două slove-cifre sunt з (=7000) și р (=100). A treia este însă susceptibilă de mai multe interpretări: м (=40), în varianta cursivă, љи (=18) sau poate chiar љи (=58), sub forma unor ligaturi. Nu apare în componența numărului indicat de At. Popa slova-cifră в (=2); pe aceasta autorul a segmentat-o în mod greșit din cuvântul următor (prepoziția slavonă въ). Ținând seama de aceste considerente, anul consemnat în însemnare ar putea fi citit 7140 (=1631 sau 1632), 7118 (=1609 sau 1610) și 7158 (=1649 sau 1650). Dintre aceste lecțiuni numai ultima

¹⁵ *Codicele Drăganu (precizări privind vechimea lui)*, în „Steaua”, XIV (156), ianuarie 1963, p. 128.

¹⁶ Ceea ce reiese din traducerea *vezi* pe care același cercetător a notat-o mai târziu în dreptul cuvântului зрн.

¹⁷ *Există o cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea? În legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam*, în „Cercetări lingvistice”, X, 1965, nr. 1, p. 76–77.

poate fi confirmată filigranologic (vezi jos, p. 157). Nu înseamnă însă că suntem convinși de justetea unei asemenea interpretări. Totodată, referitor la primele două lecțiuni (7118 și 7140), ținem să precizăm că sunt cunoscute destule exemple când cititorii ocazionali ai unor texte manuscrise sau tipărite au înregistrat pe paginile acestora evenimente mai vechi, petrecute înainte ca textele respective să fi fost copiate sau tipărite. A doua observație vizează însăși valoarea acestei însemnări pentru stabilirea fie și aproximativă a vechimii manuscrisului. Mesajul adnotatorului rămâne necunoscut, deoarece nu putem avansa o lecțiune sigură pentru cuvântul, de pe primul rând, aflat în porțiunea lacunară a paginii (Д[ни] ?), ca de altfel și pentru singurul cuvânt de pe rândul al treilea. Ce a întreprins acel principe al Transilvaniei (кра(л) арде(л)-скъ), care va fi fost el, la una dintre cele șase date pe care ni le oferă lecțiunile semnalate, adnotatorul nu ne spune. Este firesc să ne întrebăm dacă acele câteva cuvinte de pe fila 107^r nu reprezintă în realitate încercarea vreunui cititor de a nota una dintre formele consacrate cu care debutează o însemnare propriu-zisă: въ лѣ(т) ѿр (?) въ д[ни] кра(л) арде(л)скъ „în anul 7100 (?) în zilele principelui Ardealului”. O asemenea interpretare, pe care o credem mai aproape de adevăr, ar lămuri două aspecte: întâi, dezinteresul adnotatorului pentru notarea inteligibilă a anului, iar în al doilea rând, absența numelui principelui transilvan.

Singura modalitate pentru a obține o datare satisfăcătoare a manuscrisului o reprezintă examinarea filigranelor. Codicele este scris în întregime pe hârtie

aparținând unei fabrici din Braunau (Austria)¹⁸. Tipul de filigran, căruia i se subsumează cele două variante înregistrate pe hârtia manuscrisului (vezi fig. 2 și 3), reprezintă un scut terminat în partea superioară printr-o cruce malteză; în interiorul scutului se află monograma IHS (=Isus Hristos). Prima variantă (fig. 2) apare sub formă identică pe hârtia unui document din anul 1642 (fig. 4)¹⁹; a doua variantă (fig. 3) se regăsește, în forme identice, pe hârtia a două documente emise tot în anul 1642²⁰ (fig. 5). Ambele variante fiind atestate în același an, data scrierii manuscrisului se înscrie în perioada stabilită prin adăugarea și scăderea succesivă a 10 ani la (din) anul indicat de atestările documentare²¹: 1642 ± 10 = 1632-1652. Intervalul astfel obținut poate fi restrâns, dacă vom ține seama de faptul că pe filele 27^r-34^r, 36^r-48^r și 48^r-62^v sunt cuprinse trei omilii (la Bobotează, la Buna-Vestire și la „Îngroparea dumnedzăiescului trup”), care reproduc, cu unele omisiuni și mici preschimbări, textul *Cazaniei* lui Varlaam din 1643²². În consecință, copierea manuscrisului s-a efectuat cu mare probabilitate în intervalul 1643-1652.

4. Fragmentul indicat din *Floarea darurilor* conține o serie de particularități lingvistice de tip nordic:

¹⁸ Georg Eineder, *The Ancient Paper-Mills of the-Former Austro-Hungarian Empire and Their Watermarks*, Hilversum, 1960, nr. 293; cf. pentru alte tipuri, nr. 294-296.

¹⁹ Arhivele Statului Cluj, Fondul *Primăria orașului Bistrița*: 1642/76.

²⁰ *Ibidem*, 1642/89, 265. Ținem să precizăm că, în variante diferite de ale noastre, tipul de filigran respectiv apare încă din anul 1636; vezi fondul indicat: 1636/10, 1637/39, 53, 78, 84, 172; cf. și 1637/2, 82.

²¹ Pentru acest aspect metodologic, vezi articolul nostru *Câteva observații în legătură cu probabilitatea de datare prin filigrane*, în „Limba română”, XXII, 1973, nr. 4, p. 307.

²² Cf. At. Popa, *Există o cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea? În legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam*, p. 76-84.

trecerea lui *ă* proton la *a* (*împaratul*, 90^v/13), închiderea lui *e* aton final la *i* (*trămisi*, 90^v/5–6), reducerea diftongului *ea* la *e* (*e*) (*așe*, 90^v/7; *me*, 90^f/15; *puține*, 90^f/13–14²³), rostirea dură lui *s* și *dz* (*Dumnedzău*, 89^v/8,11; pl. *frumoasă*, 90^f/1–2), africata *dz* (*dzi*, 89^f/3, 13; *dzise*, 89^v/13, 90^v/2; *vădzu*, 89^f/6), adverbul *acmuș* „acum” (90^f/17)²⁴. Cu o singură excepție (*acmuș*), restul fenomenelor semnalate pot fi întâlnite și în alte texte din componența *Codicelui Drăganu*: *ă* proton > *a* (*cauta*, 6^v/17, 7^f/1, 21^f/3), *e* aton final > *i* (*cinsti*, s.f., 28^f/4–5; *muieri*, sg., 47^f/3; *a naști*, 22^v/18–23^f/1; *obrazi*, 26^v/7), *ea* final > *e* (*e*) (*așe*, 2^f/14, 12^v/8, 76^v/12; *făce*, 13^f/8; *me*, 66^f/1; *năște*, 28^f/7; *șede*, 66^v/1), *s*, *dz*, la care adăugăm și pe *ț*, roștiți duri (*aducești-vă*, 88^f/5–6; *agiunsăre*, 24^f/13; *bunătăți*, 2^f/7; *Dumnedzău*, 2^f/2, 51^f/10; *dzua*, 13^f/10, *pusără*, 93^f/7), africata *dz* notată pretutindeni (*dzisă*, 92^f/8, *nu se vădzu*, 24^f/17).

De altfel, parcurgerea manuscrisului evidențiază predominarea netă a particularităților de tip nordic. Le vom consemna numai pe cele care apar în mod frecvent: *ă* > *e* (*nedejde*, 81^v/1, 16, 87^f/7; *nedeajde*, 31^v/14, 56^f/6; cf.

²³ Pentru atestarea fenomenului respectiv, acest ultim exemplu nu este pe deplin edificator, întrucât am putea avea a face cu notarea lui *ă* prin *e*, la care copistul manuscrisului recurge adeseori; vezi mai jos, p. 161.

²⁴ Nu am înregistrat trăsăturile lingvistice aparținând graiurilor nordice identificabile și în versiunea din ms. rom. 4620, copiată la mănăstirea Putna, cum ar fi adv. (*mai*) *asupra* „mai mult” (89^v/15–16) și loc. adv. *cu de sila* „cu forță; fără voie” (89^f/17–18), deoarece acestea se regăseau foarte probabil și în originalul traducerii. Câteva elemente de limbă, la prima vedere de proveniență sudică, ca, de pildă, *î în porânci* (90^v/7), *f nepalatal în să fie* (89^v/4–5), *m moale în să merg* (90^f/14), *n păstrat în sânt* (89^v/18, 90^v/6), sunt notate în aceleași locuri și în versiunea putneană și, în consecință, nu trebuie atribuite unei copii sudice puse la contribuție de copistul *Codicelui Drăganu*.

nădăjduindu, 38^r/17–18), -î- nediftongat (*cânești*, 96^v/1; *mâne*, 87^r/14; *pâne*, 55^r/14; *poimâne*, 87^r/17), *i* > *u* (*curund(u)*, 10^r/8, 67^r/17, 67^v/8, 68^v/1–2), *i*u > *i* (*ibeaște*, 27^r/12, 105^r/2; *ibire*, 31^v/11; *ibiții*, 30^v/13–14; cf. *iubit*, 82^v/18, 90^r/9), *n* > *m* (*frâmți*, 105^v/6; *înfrântă*, 47^v/15; *sâmteți*, 15^r/9, 16–17; *sâmtu*, 11^r/13–14, 12^r/1, 49^v/4–5), palatalizarea labiodentalei *f* (*hi*, 48^v/10, 13; *să him*, 4^v/18; *vor hi*, 38^r/16; *hiindu*, 17^v/14; cf. *să fie*, 89^v/4–5, *va fi*, 66^r/5, *fii*, 104^v/15), *ș* și *j* moi (*grije*, 67^v/18, *șerpe*, 68^r/2; *șerpele*, 70^r/13–14), africată *ğ* (*să agiunăm*, 4^r/11; *gios*, 6^v/2; *au giungheat*, 75^v/14–15), forma de pl. a substantivului *mână* (*mânu(le)*, 25^v/9, 53^v/14, 59^v/10), pronumele negativ *nime* (49^v/16, 66^r/3), numeralele ordinale în *-le* (*al doile*, 23^v/11, 25^v/11, 49^v/9; *al treile*, 23^v/13, 25^v/17), forma verbală de ind. prez. 3 sg. *ști* (77^v/10; *nu ști*, 86^v/6), adverbul *acmu* (5^r/11, 20^v/2, 53^r/16, 65^v/8–9), conjuncția *deca* (18^r/10–11, 41^r/10, 66^r/16).

Particularitățile semnalate se întâlnesc în totalitate în Moldova și Transilvania de nord. Trecerea diftongului *uă*, în poziție finală, la *uî* în *luouî* (14^r/13), *noauî* (49^r/11, 50^v/2), *nouî* (36^v/1) este un fenomen modovenesc²⁵. O apartenență dialectală similară poate fi atribuită în manuscrisul nostru închiderii lui *e* aton final la *i*²⁶, notată în câteva rânduri (vezi mai sus, p. 158). Cuvinte precum *îmă* (82^r/9–10, 12)²⁷, *steclă* (16^v/2)²⁸ și, eventual, *tatului*

²⁵ *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, vol. VI, București, 1969, h. 1641 și 1781.

²⁶ Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 109.

²⁷ Ion Gheție, *Contribuții la localizarea psaltirilor românești din secolul al XVI-lea*, în *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 163.

²⁸ Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, p. 194.

(30^v/16-17)²⁹ prefigurează, la rândul lor, existența unui strat de limbă moldovenesc, oarecum previzibil pentru un manuscris în care sunt copiate și texte cu proveniență certă din Moldova: cele trei omilii amintite din *Cazania* lui Varlaam, la care trebuie adăugate și altele, cum ar fi, de pildă, fragmentul identificat din *Floarea darurilor* și *Stihira pentru toți sfinții* (106^r/8-106^v/18), intitulată greșit *Stra(h) sțomu Ioannu Novomu eže vŭ Sočavě*³⁰.

Pe de altă parte, suf. *-șig* în cuvintele *meștărșig* (23^r/17) și *vicleșig* (16^v/3) ne îndreaptă atenția spre Transilvania de nord³¹. Forme ca *ibeăște*, *ibire*, cu *iu* redus la *i*, atestate îndeosebi în Maramureș și Sălaj³² pledează deopotrivă în favoarea conturării unui strat de limbă nord-transilvănean. Existența acestuia este întru totul firească pentru un manuscris găsit în zona Lăpușului, unde, conform unei însemnări, se afla și în 1815³³. Presupunem, prin urmare, că scribul său provenea foarte probabil din Maramureș. În

²⁹ *Ibidem*, p. 158.

³⁰ Pentru care, vezi articolul nostru *Contribuții la identificarea unor texte românești din secolul al XVII-lea*, în „Limba română”, XXIX, 1980, nr. 1, p. 47-48.

³¹ În zilele noastre suf. *-șig* a fost întâlnit în Crișana și Maramureș (M. Sala, *În legătură cu originea sufixului românesc -șug*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 763-764). Pentru atestările acestui sufix în textele vechi românești, vezi Ion Gheție, *Contribuții la localizarea psaltirilor românești din secolul al XVI-lea*, p. 158-159.

³² DA, s.v. *iubi*; *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, vol. V, București, 1966, h. 1261 și 1264.

³³ *Această carte iaste a lui Ciceu Ioan de la Rohia, 1815 fev<rua>rie 28* (p. 107^v). Satul Rohia aparține orașului Târgul Lăpuș (jud. Maramureș). Însemnarea a fost semnalată de N. Drăganu care nu i-a reprodus conținutul și anul (*Manuscrisul liceului grăniceresc „G. Coșbuș” din Năsăud și săsismele celor mai vechi manuscrise românești*, p. 474).

cea ce privește stratul de limbă moldovenesc, acesta provine din izvoarele puse la contribuție de copist.

5. N. Drăganu a semnalat prezența în manuscris a unor particularități de limbă neromânești pe care le-a trecut pe seama unui copist sas din regiunea Bistriței³⁴. Acest punct de vedere a fost examinat de Al. Rosetti, care considera că „săsismele” din *Codicele Drăganu* se regăsesc și în texte scrise de români³⁵. Făcând această constatare, autorul nu excludea definitiv ipoteza enunțată de lingvistul clujean, dar ținea să precizeze că ea „nu poate fi controlată cu mijloacele de care dispunem”³⁶.

După părerea noastră, particularitățile de limbă semnalate de N. Drăganu se datorează într-adevăr unui copist străin, numai că acesta nu a fost un sas, ci un ucrainean din părțile Maramureșului. În favoarea originii pe care o atribuim scribului pledează mai multe fapte: 1) dificultățile întâmpinate în rostirea sunetelor *ă* și *î*, primul notat prin *ε* (*astedzi*, 3^r/9; *ceteți*, 67^v/17; *fure* „fură”, 26^v/8; *incepure*, 24^r/8; *mertorisitoriul*, 3^v/11–12), uneori prin *a* (*să ascultam*, 4^r/8; *bucura-te*, 2^v/2–3; *au desparțit*, 82^v/14; *să lăudam*, 3^r/14), al doilea prin *u* (*amăriț*, 81^r/2; *mulțimim*, 83^r/11; *răminem*, 81^v/7; *strinsă*, 24^v/17), se regăsesc și în texte românești copiate de scribi ucraineni, cum ar fi, bunăoară, Alexandru Dascăluș³⁷; 2) diftongările

³⁴ *Manuscrisul liceului grăniceresc „G. Coșbuc” din Năsăud și săsismele celor mai vechi manuscrise românești*, p. 475.

³⁵ În „Grai și suflet”, vol. II, 1932, fasc. 1, p. 167-179.

³⁶ *Ibidem*, p. 178.

³⁷ Vezi exemplele extrase din traducerile acestuia: *ă* notat prin *ε*: *încălțeminte* (ms. rom. 5026, 109^r/5), *să petrundă* (ms. rom. 5027, 112^a/9), *sângurețate* (ms. rom. 2452, 60^r/2), *treiesc* (ms. rom. 2604, 4^v/9); *ă* notat prin *a*: *să scoața* (ms. rom. 5026, 63^v/11), *să omoara* (ms. rom. 5026, 63^v/10); *e* notat prin *u*: *adincă* (ms. rom. 5027,

de tipul $a > ai$ (*maire*, 5^v/13, 13^f/5; *mairele*, 8^f/16; *saile*, 61^v/13) și $o > oa$ (*oamenescu*, 39^f/5–6; *oamenești*, 36^f/7–8; *frumoși*, 90^f/6–7; *toați*, 80^f/6) apar în traducerile aceluiași Alexandru Dascălul³⁸; 3) notarea lui \ddot{a} prin o , ca urmare a faptului că în ucraineană \ddot{y} s-a vocalizat în o (*călugorița*, 89^f/11; *pomânt*, 70^v/8, 73^v/8)³⁹; 4) redarea lui u prin π , particularitate caracteristică textelor ruso-ucrainene⁴⁰ (принтръж „printru”, 70^v/12; щїж „știu”, 17^f/7); 5) scrierea lui \ddot{i} pentru notarea lui $\dot{i}a$ (*firea* „fiarea” 75^v/16), ca urmare a trecerii lui $\dot{i}a$ (<а) la i în ucraineană⁴¹; 6) înlocuirea lui \ddot{e} prin ϕ (елефєрїє, 91^v/10, 92^v/5–6; cf. însă елеѳєрїє, 91^f/14;

17^fa/1), *atita* (ms. rom. 2452, 56^v/18), *osinda* (ms. rom. 2604, 4^f/22), *văzind* (ms. rom. 2452, 57^v/3-4).

³⁸ Vezi *maină* „mană” (ms. rom. 5027, 242^f a/7) și, respectiv, *agiutătoarul* (ms. rom. 5027, 18^f a/2), *credincioașii* (ms. rom. 2604, 4^v/8), *giudecătoarii* (ms. rom. 5026, 108^f/19), *fecioarii* „feciarii” (ms. rom. 2452, 327^v/15), *păcatoașilor* (ms. rom. 2064, 4^f/15).

³⁹ În câteva rânduri, scribul îl substituie pe \ddot{y} prin o , conform pronunției sale (БЛЖДЖШОЛЪ(Л), 75^v/1; ДИНОФАРЖ, 41^v/4), pe care apoi îl modifică în \ddot{y} . Forma hibridă *ceto(k)* (93^v/18-94^f/1) a luat naștere din înlocuirea lui \ddot{y} prin o , potrivit aceleiași pronunții, corelată cu confundarea lui u suprascris cu κ ; grafia impusă de context era *cețăți*, care va fi figurat în izvodul transcris de copist sub forma четъ(ц).

⁴⁰ I. Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic, în textele române din veacul XVI și XVII în legătură cu monumentele paleo-, sârbo-, bulgaro-, ruso- și româno-slave*, București, 1904, p. 204.

⁴¹ O. P. Bezpaľko, M. K. Bojčuk, M. A. Žovtobrjuch, S. P. Samijlenko, I. J. Taranenko, *Istorična hramatyka ukrajins' koji movy*, Kyjiv, 1957, p. 112, 139-149. Notarea lui π pentru i (БЛЖДЖШЪЛЪ(Л) „blidișălul” sau „blidușălul”, 75^v/1) poate ilustra același fenomen, dacă avem în vedere amestecul iusurilor, sau poate reprezenta tot o particularitate de limbă ucraineană: trecerea în unele graiuri, printre care și cele sud-vestice, în cuvinte izolate, a lui o (notat prin π) la i ; vezi J. O. Dzendzeliv's'kji, *Konspect lekcyj z kursu ukrajns'koji dialektologiji* (č. I *Fonetyka*), Užhorod, 1965, p. 38.

92^v/2, 11–12, 93^v/4, 7, 9) datorită trecerii, în textele ruso-ucrainene, a lui *t*, notat prin *ѣ*, la *f*⁴². Aceste deprinderi ortografice și de pronunțare, pe care le conțin exemplele reproduse, aparțin fără îndoială unui scrib ucrainean. Ar mai fi de consemnat câteva intervenții ale acestui copist care au dus la schimbarea înfățișării textului. Lui, de pildă, i se datorează modelarea formei unor cuvinte românești după aspectul etimoanelor slavone: *iaveaște* (69^f/12; cf. v. sl. ѡвити), *liubiții* (61^v/16-17; cf. v. sl. ѡвители), *pravă* „privea” (66^v/2; cf. v. sl. правити), *propoveaduescu* (73^v/15-16; cf. sl. проповѣдити), *procovțe* (76^f/12-13; cf. sl. проковци), *sâmbotă* (2^f/14; cf. v. sl. сѡбота), *scazanie* (79^f/5-6; sl. сѡказаніє). De asemenea, în câteva situații, puțin numeroase, înregistrăm substituirea unor cuvinte românești prin corespondentele lor slavone din graiul copistului. În locul prepoziției *iară*, el scrie prepoziția slavă *a* „iară” în contextul *Priceștenie este firea și oțetul ce au adăpat pre Domnedzău, a lingurița este palma ce au lovit pre Domnedzău* (75^v/6-10). Scribului i se datorează și înlocuirea formei neaccentuate a pronumelui personal 2 pl. *vă* prin forma corespunzătoare din slavonă: *nu vi teamereț* (71^v/14; cf. не ви боите). Grăitoare pentru originea slavă este și substituirea articolului nehotărât masculin *un* prin forma corespunzătoare pentru genul feminin operată în contextul *într-acest iezer este o șerpe* (68^f/1-2), explicabilă prin faptul că sl. змиа, corespondentul românescului *șerpe*, este de gen feminin.

6. Scrierea foarte frumoasă, oscilând între uncială și semiuncială, cu inițiale simple, dar elegante (fig. 6), dintre care unele ornate cu motive florale, trădează un

⁴² O. P. Bezpal'ko, M. K. Bojčuk, M. A. Žovtobrjuch, S. P. Samijlenko, I. J. Taranenko, *op. cit.*, p. 167-168.

copist format într-un scriptoriu mănăstiresc. În lipsa unor informații demne de încredere despre mănăstirile care ființau în Maramureș la jumătatea veacului al XVII-lea⁴³, ar fi hazardat să ne lansăm în speculații privind identificarea locașului monastic în care va fi fost copiat manuscrisul nostru.

Codicele Drăganu, insuficient cunoscut până în prezent, conține o serie de texte (*Legenda sfântului Gheorghe, Descoperirea celor 12 vineri, 12 vise a lui Șaic-Împărat*) care ar merita o atentă cercetare din partea specialiștilor. [1] Prin vechimea sa, el devine, în ordine cronologică, al doilea manuscris, după cel de la Ieud, copiat în Maramureș. Să mai menționăm faptul că ambele manuscrise au fost copiate de scribi ucraineni⁴⁴. Aportul elementelor străine, în speță rutene, la difuzarea unor texte românești nu poate fi tăgăduit pentru această regiune istorică în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

~

⁴³ În afara Mănăstirii Peri, nu știm dacă în perioada indicată existau în această regiune și alte mănăstiri. Cea din Moiseiu a fost sfințită de Sava Brancovici în 1672 (Șt. Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*. Volumul I (până la 1698), Sibiu, 1935, p. 230). Alte două mănăstiri, din Budești și Giulești, ne sunt cunoscute numai din atestări târzii, din 1690 (Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 236).

⁴⁴ Pentru naționalitatea copistului *Codicelei de la Ieud*, vezi *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, 1977, p. 52-56.

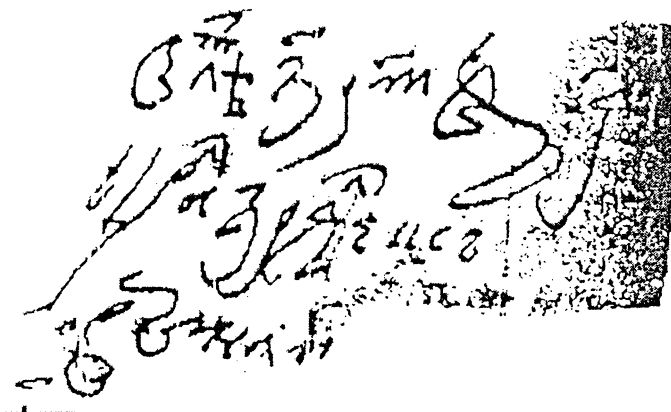

Fig. 1

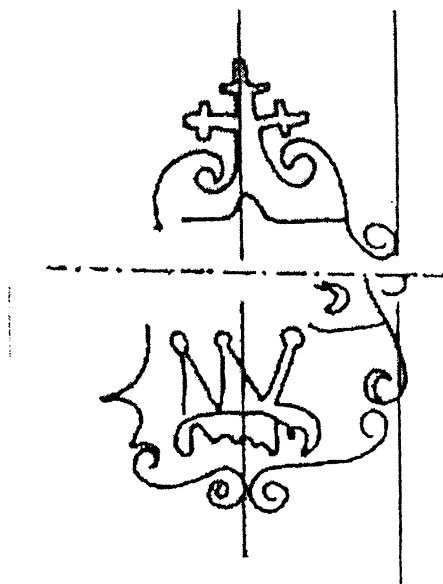

Fig. 2

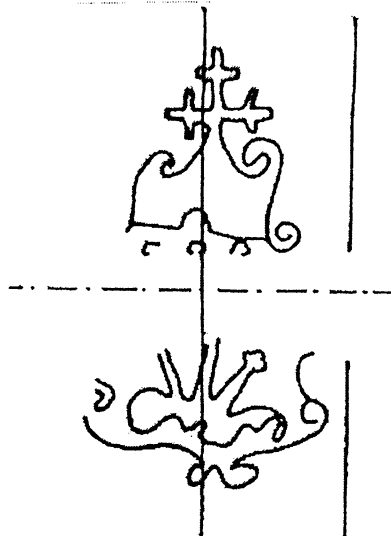

Fig. 3

Fig. 4

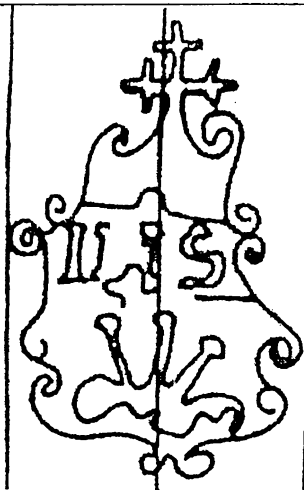

Fig. 5

трека ерта . шипреци
 стипта алди млиса
 нека даре пта прина
 кѣтра пѣржци ага
 вѣтра филомне зов
 шипла пѣржци ага
 тра . агологорци
 пѣржци ага пѣржци
 ре . шиптра даре пта
 ре . кѣтра пѣржци ага
 шиптра даре пта . аго
 логорци шиптра даре
 пта . агологорци
 шиптра даре пта . аго
 логорци шиптра даре
 пта . агологорци
 шиптра даре пта . аго
 логорци шиптра даре
 пта . агологорци

Fig. 6

CEL MAI VECHI GROMOVNIC ROMÂNESC

1. Deși interzise de biserică¹, textele populare de astrologie sau de prevestire au cunoscut, începând cu secolul al XVII-lea, o largă difuzare între români, în primul rând, prin mijlocirea copiilor manuscrise. După *Rojdanicul* copiat în 1621 de popa Ion din Sâmpetru, cele mai vechi texte românești aparținând acestei producții literare sunt *Gromovnicul* și *Trepeticul*. Contrar așteptărilor, primele versiuni ale ambelor texte se păstrează, alături de câteva texte religioase (*Paraclisul Precistei*, diverse molitve, *Zece porunci a legiei vechi* etc.), într-o carte tipărită, foarte probabil, la Govora² (circa 1639). Această alăturare de *libris recipiendis et non recipiendis* pe care o prezintă produsul unei oficine tipografice ortodoxe este de-a dreptul surprinzătoare. Pe bună dreptate ne putem întreba dacă, în combaterea literaturii de astrologie populară, punctul de vedere al oficialităților religioase din Țara Românească era mai puțin ferm decât cel al clerului din Moldova, sau, dimpotrivă, dacă cartea nu a fost tipărită pe ascuns, în scopuri comerciale, eventual, într-o altă localitate. La

¹ A se vedea în acest sens lista de cărți oprite tradusă de Staicu Grămăticul (N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, București, vol. I, 1929, p. 267-271) și dispozițiile cuprinse în *Șapte taine și Îndreptarea legii* (M. Gaster, *Chrestomatie română*, Leipzig – București, vol. I, 1891, p. 116, 162).

² După ce avansase în 1922 ipoteza tipăririi cărții la Alba Iulia (*Cea mai veche carte rackózyană*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921–1922, p. 168), N. Drăganu revine asupra acestei localizări, propunând tipărirea ei la Govora (*Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à fin du XVIIIe siècle*, București, 1938, p. 43).

prima vedere, explicația din urmă nu pare satisfăcătoare, întrucât garnitura de litere de la Govora nu putea fi înstrăinată fără o prealabilă încuviințare din partea conducătorului tipografiei, Meletie Macedoneanul, de fapt și el o față bisericească. Totuși o asemenea posibilitate nu trebuie definitiv înlăturată. Se știe că, în 1640 sau 1642³, popa Dobre a tipărit, probabil cu aceeași garnitură de litere, *Catehismul* calvin în satul Prisac. Nu ar fi, prin urmare, exclus ca tot el să fi tipărit, de această dată pe propriile lui speze și fără nici un comandament calvin sau ortodox, mica carte în -8°, de numai 64 de file. Oricare ar fi explicația reală a structurii contradictorii pe care o prezintă tipăritura de față, un fapt ni se pare limpede: textele de astrologie populară satisfăceau gustul unui mare număr de cititori, dornici să afle din indicațiile naive ale acestor cărți cursul viitor al vremii și al evenimentelor. Solicitarea acestui gen de literatură, exprimată pregnant și de marele număr de manuscrise care a difuzat-o, explică cel mai bine includerea celor două texte de prevestire în cuprinsul tipăriturii. În acest context, se poate presupune că, încă înaintea tipăririi *Gromovnicului* și *Trepetnicului*, românii cunoscuseră, prin mijlocirea copiilor manuscrise, textele celor două cărți. După cum vom arăta în continuare, dispunem în prezent de dovada certă că, dintre cele două texte, *Gromovnicul* a cunoscut o altă versiune românească, anterioară celei tipărite în jurul anului 1639.

2. În 1847 T. Cipariu a semnalat existența unui manuscris „din a. 7145 sau de la Chr. 1636, ce afară de alte multe, cuprinde și ... un громовник, tractat astrologic

³ Într-o conferință ținută la 13 decembrie 1938, N. Drăganu a emis ipoteza tipăririi *Catehismului* în 1642 (cf. Șt. Pașca, *Cel mai vechi ceaslov românesc*, București, 1939, p. 18). [1]

cu explicare”⁴. Cu acest prilej, învățatul blăjean a reprodus și un mic fragment din textul *Gromovnicului*. Revenind mai târziu cu o descriere a textelor din manuscris, T. Cipariu nota că sunt scrise „de mai multe mînu și din diverse tempore”⁵. Fragmentul din versiunea *Gromovnicului* lui T. Cipariu a fost reprodus ulterior și de M. Gaster în a sa *Chrestomatie*, unde, fără nici o justificare, textul este datat 1660 – 1680⁶. La N. Drăganu însă versiunea cuprinsă în manuscrisul lui Cipariu devine databilă „de pe la capătul secolului al XVII-lea”⁷. După cum ne-am putut convinge, aprecierea vechimii manuscrisului este întemeiată, în acest caz, pe o informație greșit preluată de filologul clujean din *Principia de limbă și de scriptură*; în realitate indicația „de pe la capătul secolului al XVII-lea” nu se referă la acest manuscris, cum a crezut N. Drăganu, ci la cu totul altul⁸. Fără a controla sursa informației, N. Cartoian a prelungit existența acestei erori în sinteza sa despre cărțile populare⁹. Din succinta prezentare a datărilor succesive pe care le-a cunoscut versiunea *Gromovnicului* din manuscrisul lui T. Cipariu, merită să reținem următorul fapt: în 1847, învățatul blăjean își prezenta manuscrisul ca datând din 1636, iar 19 ani mai târziu el revenea cu precizarea că textele din cuprinsul lui sunt scrise la epoci diferite. Ca atare, este firesc să ne întrebăm care anume text din acest manuscris, rămas atâta timp nestudiat, aparține anului

⁴ „Organul luminării”, nr. XXV, 21 iunie 1847, p. 130.

⁵ *Principia de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866, p. 114.

⁶ *Op. cit.*, p. 175.

⁷ *Cea mai veche carte rakóczyană*, p. 177.

⁸ Este vorba de un manuscris care cuprinde un fragment de *Octoih*, *Apostolii și Evanghelia* pre unele zile, duminici și sărbători, *Slujba svintelor strastii* și un fragment de *Liturghie* (cf. T. Cipariu, *Principia de limbă și de scriptură*, p. 115, sub *Tt.*).

⁹ *Op. cit.*, p. 179.

1636? Răspunsul, în căutarea căruia am pornit mai de mult, era condiționat de aflarea manuscrisului.

3. La Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj, figurează sub cota CRV 31/43 un volum având legate împreună câteva texte tipărite (*Învățăături peste toate zilele – Câmpulung, 1642, Poveste la 40 de mucenici – Bălgrad, 1689, Rânduiala diaconstvelor – Bălgrad, 1687*) și unele fragmente manuscrise (*Slujba sv<i>ntelor straste, Gromovnic, Cele 12 vise în tâlcuirea lui Mamer, Molitvenic*, în românește, f. 36^f–40^v, și în slavonă cu indicații tipiconale românești, f. 40^v–46^v, *Molitvenic* românesc, f. 47^f–66^v).

Notația *Bibl. Cipariana, No 24*, de pe prima copertă interioară, dovedește că volumul miscelaneu a aparținut odinioară lui T. Cipariu. Parcurgând titlurile textelor tipărite și manuscrise din acest volum ne putem ușor convinge că ele corespund întocmai titlurilor din sbornicul semnalat de același autor în 1847 și 1866. În sfârșit, această concluzie este întărită și de identitatea, sub raportul textului, a fragmentului de *Gromovnic* tipărit de T. Cipariu cu cel din *Gromovnicul* aflat în volumul de față.

Dintre textele manuscrise de format in -4°, scrise de mâini diferite și la epoci deosebite, *Gromovnicul* și *Cele 12 vise în tâlcuirea lui Mamer* au, cu excepția câtorva pagini pe care le vom indica mai departe, un copist comun. Textul *Gromovnicului* este cuprins pe filele 22^f–29^v (un caiet de 8 file), iar textul *Celor 12 vise în tâlcuirea lui Mamer*, pe filele 30^f–35^v (un caiet de 6 file). După cum indică critica de text (vezi p. 174) și conținutul celor două caiete pe care sunt scrise textele, lipsesc 2 file, corespunzătoare unei jumătăți de coală: prima după f. 29, a doua după f. 35. Ambele texte, scrise cu cerneală brună, prezintă o scriere caracteristică manuscriselor transilvă-

nene. Filele 22^r-29^v, 32^r-33^v sunt scrise de un alt copist decât filele 30^r-31^v, 34^r-35^v. [2]

Am indicat mai sus că celelalte texte manuscrise aparțin altor copişti, deocamdată neidentificați. Orientându-ne după unele însemnări existente pe filele textelor tipărite¹⁰, putem deduce că legarea lor împreună cu fragmentele manuscrise între scoarțele actualului volum este posterioară anului 1699. Referitor la cele două caiete pe care sunt scrise *Gromovnicul* și *Cele 12 vise în tâlcuirea lui Mamer* [3] nu putem stabili dacă ele au făcut sau nu parte dintr-un manuscris inițial mai extins (caietele nu poartă nici o semnătură chirilică). În schimb, două însemnări existente pe filele primul caiet lămuresc data scrierii acestor texte, numele copistului și al proprietarului micului fragment manuscris. Prima însemnare (f. 24^r), parțial înscrisă într-un chenar (vezi fig. 1), are următorul conținut: сию громовникъ ало врьти^а ѿ сьрата писъ поѣ спѣ^а чь^а мо^а за^а. În continuare: громовни^к аци въ чєсло в^ѣнѣ лѣ^т зрѣме-5509=1636 „Acest *Gromovnic* <este> a lu Brătilă din Sărata. A scris popa Stănciul Moza (?). Gromovnic. Dacă <se va întâmpla> în cislă Berbecilor. Anul 7145-5509 = 1636”. La f. 26^v, s-a notat de aceeași mână care a scris însemnarea anterioară și textul manuscris: вратиль кни^г за сьра^тм ѿ^ат^тово „Brătilă, carte pentru Sărata Oltului” (vezi fig. 2).

4. Din cuprinsul însemnărilor reiese că textele au fost scrise între 1 septembrie și 31 decembrie 1636 de popa Stanciul pentru un oarecare Brătilă din Sărata Oltului, actuala comună Scorei, județul Sibiu. Dispunem

¹⁰ Însemnările prezente pe filele *Poveștii la 40 de mucenici* și a *Rânduileii diaconstvelor* atestă că diaconul Luca din Avrig a donat prima carte în 1692 popii Oprea din Sărata, iar pe a doua în 1699 popii Ion din aceeași localitate.

însă de unele informații suplimentare referitoare la posesorul și copistul manuscrisului. La 1680 era preot în Sărata Oprea Brătilă¹¹, probabil fiul sau vreo altă rudă a lui Brătilă menționat în cele două însemnări. Același preot Oprea primește în 1692 din partea diaconului Luca din Avrig *Povestea la 40 de mucenici*¹², ceea ce dovedește că cel puțin o parte din textele tipărite și manuscrise din acest volum au aparținut familiei Brătilă din Sărata. Mai bogate sunt însă referințele documentare referitoare la popa Stanciul, copistul manuscrisului de care ne ocupăm. La Scorei sunt înscrisi în 1637, sub titlul de *Boijerok*, popa Stanciul împreună cu tatăl său Streza; ei se trăgeau din ramura vechiului Stanciul, boier de Scorei¹³. După cum dovedesc urbariile Țării Făgărașului pentru anul 1648, popa Stanciul avea o frumoasă situație materială, fiind posesor de moșie boierească, moară de făină și vite¹⁴. Doi din cei trei copii ai săi, Ștefan și Andrei Deac, figurau la Scorei în 1664 cu titlul de *Boerok* și tot ei obțineau în 1668 carte de scutire din partea lui Gabriel Bethlen¹⁵. Datorită acestor informații bogate care lămuresc originea și locul unde și-a desfășurat activitatea popa Stanciul, manuscrisul poate fi localizat cu precizie în Scorei, jud. Sibiu.

5. Textul *Gromovnicului* este incomplet. Din prima filă (f. 22) nu se păstrează decât jumătatea de sus. Pe prima parte a acestei file, sub titlul *громовник бѣ мѣцѣ*, „Gromovnic 12 luni”, se reprezintă, într-un desen stângaci, roata vieții,

¹¹ St. Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, Sibiu, 1930, p. 104.

¹² Vezi însemnarea amintită la nota 10.

¹³ D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI–XVII*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, VI, 1963, p. 274.

¹⁴ *Ibidem*, p. 219, 274.

¹⁵ *Ibidem*, p. 275.

având înscrise în interior nume de zodii, orașe și țări (între ele pare a figura și Valahia, scrisă abreviat вл^а). Pe spatele acestei file se află titlul, scris cu cerneală roșie, начело / ... / громовник / ... / мѣц априліа „Începutul ... Gromovnic ... luna aprilie”. Partea de început a textului, scrisă în slavonă (f. 22^v–24^r), conține indicarea zodiei pentru ziua fiecărei luni, începând cu luna aprilie. De la f. 24^v și până la f. 29^v, textul cuprinde prevestirile pentru fiecare zodie în funcție de tunet și cutremur. Această parte a textului, tradusă în românește, începe cu prevestirile pentru zodia Berbecului și continuă cu prevestirile pentru celelalte zodii. Textul s-a păstrat aproape complet, lipsind numai materia pentru zodia Peștelui (circa o pagină). Întinderea acestei lacune poate fi ușor stabilită dacă avem în vedere că în textul următor, *Cele 12 vise în tâlcuirea lui Mamer* (începutul pe f. 30^r), lipsește din primul vis un fragment de aproximativ o pagină. Astfel, omisiunile celor două texte nu depășesc în comun o filă; aceasta este, de fapt, fila lipsă (între f. 29 și f. 30) pe care am semnalat-o mai înainte (vezi p. 171), când am stabilit extensiunea celor două caiete din manuscris.

Versiunea acestui *Gromovnic* este tradusă din slavonă. Din multele dovezi care pot fi aduse în sprijinul afirmației noastre le prezentăm pe următoarele: a) titlurile și indicarea zodiilor care stăpânesc ziua fiecărei luni sunt în slavonă (f. 22^v–24^r); b) începutul materiei pentru fiecare zodie are în textul românesc un subtitlu în slavonă (ex.: аще въ число вбень, аще въ число юнць etc.); c) textul românesc păstrează cuvinte slavone netraduse (мѣць, f. 25^r/8, сперелиц, pentru спрелиць, f. 28^v/2, козиро^r, f. 29^r/13 etc.) sau adaptate limbii române (Хомотолон, f. 27^v/2, de la v. sl. Хомѣтъ „cumpănă”, мокрошѣлон, f. 29^v/9, de la v. sl.

мокروشь „zodia Vărsătorului” etc.); d) prezența unor calcuri din slavonă (*lemnele* „copaci”, f. 25^f/9, de la v. sl. дрѣво „copac” și „lemn” etc.); e) existența unei greșeli de traducere: în *cisla Crivățului*, unde *Crivățului* apare în loc de *Leului* ca urmare a confundării sl. львъ „leu” cu sl. лива „vânt de nord, crivăț”.

O problemă interesantă pe care o ridică cercetarea acestui text este aceea a stabilirii prototipului slavon al traducerii și, în legătură cu aceasta, a eventualelor prelucrări pe care le-a suferit versiunea românească în raport cu modelul ei străin. Textele slavone ale acestei scrieri păstrate în bibliotecile din București¹⁶ și Cluj¹⁷ prezintă versiuni diferite de versiunea românească. De asemenea, nici unul din cele trei texte publicate de N. Tihonravov¹⁸ nu explică particularitățile versiunii românești¹⁹.

Manuscrisul nostru conservă o versiune diferită de versiunea tipărită (circa 1639). Constatarea îi aparține lui N. Drăganu, care a colaționat micul fragment reprodus de T. Cipariu cu textul corespunzător din tipăritură²⁰. Confruntarea integrală a celor două texte nu schimbă cu nimic concluzia filologului clujean. Spre exemplificare, prezentăm, în paralel, alte două pasaje alese la întâmplare din versiunile celor două texte:

¹⁶ BAR, ms. sl. 702; ms. rom. 4620, f. 421^f–455^f.

¹⁷ Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj, ms. sl. 26, f. 328^f–329^v.

¹⁸ Nicolai Tihonravov, *Памятники отреченной русской литературы*, Moscova, II, 1863, p. 361–374.

¹⁹ Nu ne-a fost accesibilă lucrarea lui St. Novaković, *Primeri književnosti i jezika staroga i srpskoslovenskoga*, Belgrad, 1877, în care se publică mai multe texte din *Gromovnic* (apud N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakóczyană*, p. 183).

²⁰ *Cea mai veche carte rakóczyană*, p. 177.

De să va întimpla în cislă Racului²², vântu priste totu²³ anulu²⁴ fi-va și grăul și miare ave-va scădenie multă²⁵. Și icrele racului²² plămădi-să-voi^{25*} și apele vor scăde și peștele rău va peri. Și într-ace parte mari oști să vor strânge și foam<e>te să va face²⁶ și sânghi de sabie ...

f. 26^r/1-8

De să va întâmpla în cislă Homotului²⁷ semnul²⁸, face-să-voi războaie²⁹ și³⁰ senge fi-va și unii cu³¹ alalți tăie-se-voi și³⁰ foamete³² mare fi-va și cități pridădite fi-voi și mulți³³ oameni³⁴ închina-se-voi ...

f. 27^r/1-6

De va tuna în numărul Racul[ui] atunce un om mare va muri și vor fi vânturi mari și ariile se vor împli de grâu și în lature despre apus va fi rane și friguri multe, și în legumi va fi scădenie, și va fi iarnă gré, și plouoasă, și oarecine un domnu va peri ...

p. 255

De va tuna întru numărul Cum'penei, războiu și tăiare va fi, și unul spre alaltu va rădică vrajbă și multă pacoste va fi de fieri sălbatece, și pre alocuré și foamete va fi iară pre alocuré rodū mulțū ...

p. 256

²¹ Pentru versiunea tipărită ne-am adresat textului reprodus de N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakóczyană*, p. 253-258. Trimiterile se fac la paginile ediției.

²² Scris: РАКОЛОИ.

²³ Scris: МООНЪ.

²⁴ Scris: АНОАЪ.

²⁵ Scris: МОЛТЬ.

^{25*} Scris: ПЛІМЪДИ СЪ БОРЪ.

²⁶ Scris: ФА^ч.

²⁷ Scris: ХОМОТОЛОИ.

²⁸ Scris: СЕМНО^х.

²⁹ Scris: РЪЗВОА.

³⁰ Scris: ШЕ.

³¹ Scris: КО.

³² Scris: ФООМЕТЕ.

³³ Scris: МОЛЦИ.

³⁴ Scris: ШМЕНИ.

După cum rezultă din această comparație, între cele două versiuni există o totală independență. Privitor la extensiunea celor două versiuni, se observă că materia este mai restrânsă în manuscris pentru prevestirile legate de cutremur. Demn de relevat ni se pare faptul că în versiunea manuscrisă răzbat reminiscențele unor credințe populare, cum ar fi, de pildă, aceea a vârcolacilor care mănâncă luna (*vor mânca vârcolacii luna de 3 ori în an*, f. 26^v/6) sau a priculicilor aducători de moarte (*Pricolici încă să vor rădica și frică va fi de moarte*, f. 25^v/9–11).

Până la proba contrarie, manuscrisul popii Stanciul păstrează cea mai veche traducere românească a *Gromovnicului*. Referitor la circulația acestei versiuni nu deținem nici un indiciu. Din marele număr de gromovnice păstrate la Biblioteca Academiei Române nu am găsit nici unul al cărui text să consune cât de cât cu textul manuscrisului din 1636. În general, manuscrisele cercetate reproduc fie versiunea tipărită (circa 1639), fie versiunea tradusă din greacă pe care o regăsim întâia oară în manuscrisul copiat la Brașov de Costea dascălul (BAR, ms. rom. 1436). În lumina acestor constatări s-ar putea crede că versiunea din 1636 a rămas zăvorâtă pentru totdeauna între paginile manuscrisului popii Stanciul, și, ca o consecință a acestei interpretări, că preotul din Scorei este autorul traducerii. Totuși, la o cercetare mai atentă, manuscrisul clujean nu pare a conserva textul autograf al traducătorului. Trecând peste numeroasele omisiuni de litere, care și-ar putea afla prezența și sub pana unui traducător³⁵, vom semnala câteva fapte care ne fac să credem că textul popii Stanciul este o copie. Indicându-se

³⁵ Vezi prezentarea lor mai departe la p. 180.

calamitățile care se vor abate pe pământ în zodia Vărsătorului (*cisla Mocoșului*), se notează, printre altele, și faptul că *beserici posti-vor* (f. 29^v/4). Sensul este în acest loc evident corupt și, fără nici o greutate, el poate fi restabilit, dacă adoptăm lecțiunea *beserici pustii-vor*, întâlnită, de altfel, și în versiunea tipărită în circa 1639 (unde aceeași prevestire se regăsește la zodiile Gemenilor, Fecioarei și Cumpenei)³⁶. Lecțiunea greșită *posti-vor* s-ar putea să-i aparțină popii Stanciul sau izvodului aflat la baza textului său. În ambele ipostaze însă trebuie să admitem existența unui alt text după care s-a copiat textul manuscrisului clujean.

6. Vom prezenta mai pe larg particularitățile de limbă ale *Gromovnicului*, întrucât acesta este primul text precis localizat pe care îl deținem din sud-vestul Transilvaniei.

GRAFIE

Singurele observații despre grafia acestui text îi aparțin tot lui T. Cipariu, care a consemnat frecvența folosire a lui „o și и în loc de y și e”³⁷. După cum vom avea prilejul să arătăm, grafia textului este foarte fluctuantă.

În scrierea cuvântului *cetate*, primul *e* a fost notat prin и: читате (f. 29^r/8), читъци (f. 27^v/4). Întâlnim însă și cazul contrar de notare a lui *i* prin *ε*: омене (f. 29^r/11), ше „și” (f. 24^v/5, 8, 26^r/14; 27^r/5, 27^v/3, 29^r/3), зеле (f. 29^r/3).

În câteva exemple, *e* a fost notat în poziția finală prin *ѣ* sau *а*: фометѣ (neartic., f. 24^v/11), помелѣ (f. 28^r/2), прѣ (f. 29^r/13), ръзвоа „războaie” (f. 27^v/2), сѣ „se”

³⁶ N: Drăganu, *Cea mai veche carte rakóczyană*, p. 255, 256, 257.

³⁷ „Organul luminării”, p. 130.

(f. 24^v/13), сѧ (f. 29^v/5). Notația ne întâmpină și înainte de consoană: егѡпѣ^m „Eghipet” (27^f/5).

Tot *e* apare reduplicat în următoarele exemple: аⁿдрее „îndre” (f. 26^v/7), марее (f. 28^v/4), пѣрцилее (f. 29^f/14).

De remarcat, de asemenea, reduplicarea lui *o* în formele pronumelui nehotărât *tot*: тоото (f. 26^f/2–3), тоото (f. 25^f/14–15, 25^v/4).

O a fost notat prin *ʒ* în cuvântul *rod*: рʒ^a (f. 25^f/9, 27^f/3). În schimb, este extrem de frecventă notația *o* pentru *u*: ачесто (f. 24^v/3), анолʒ (f. 26^f/3), ко (f. 24^v/14), котримора (f. 25^v/12), домно (f. 24^v/13), антро „întru” (f. 25^v/11), лоⁿ (f. 25^v/15), лона (f. 26^v/6), молте (f. 25^f/3, 25^v/3), молто (f. 25^f/9), монте (f. 25^f/10), но (f. 25^f/8), паговѣ (f. 25^v/4), раколон (f. 26^f/2), споне (f. 25^f/15, 25^v/2), вѣнпоре (f. 25^v/8–9) etc. Alteori *u* a fost notat prin *oo*: дестооⁿ (f. 26^v/3), пагоовѣ (f. 29^f/2); cf. totuși: доⁿнʒ (f. 28^f/8), пентрʒ (f. 29^f/11), чʒмь (f. 25^f/10), о҃н (f. 24^v/8) etc.

Diftongul *ea* este notat prin *a* în ава во^p (f. 27^f/9).

Ia inițial apare adeseori notat prin *e*: е^p „iar” (f. 27^v/10), ерь „iară” (f. 25^v/12, 26^f/12, 26^v/11), ерь (f. 24^v/10, 25^f/11, 27^f/12), ернѣ „iarnă” (f. 26^f/10), еⁿрѣⁿ (f. 27^v/6); cf. însă тарь (f. 28^v/7), тⁿнѣ (f. 28^v/6).

Numeroase sunt, de asemenea, notațiile *o*, *w* și *oo* pentru *oa*. Consemnăm primele două notații în воле (f. 25^v/2), фомете (f. 25^f/14, 25^v/13, 26^f/14), морте (f. 25^v/14, 26^f/14), омени (f. 25^v/3), wмени (f. 25^f/5, 25^v/11), wмениⁿ (f. 25^f/9), wсте (f. 26^v/13), рѣзвом „găzboaie” (f. 27^v/2) etc. Notația *oo* ne întâmpină în: кьлдорооо^t „călduroasă” (f. 26^v/4), фоомете (f. 26^v/14), цероось (f.

27^r/8), поомеле (f. 26^v/2), тооте (f. 26^v/5), voroo^r „voroavă” (f. 27^r/11) etc. Diftongul *oa* apare totuși notat în destule exemple: воалж (f. 29^r/10), воале (f. 25^r/4), довитоачиле (f. 25^v/7–8), фоамете (f. 24^v/9), фооамете (f. 27^v/4), церооасъ (f. 26^r/11), моарте (f. 24^v/3, 6, 12, 27^r/10), тоате (f. 25^r/8), тооате (f. 27^r/3) etc.

Confuzia iusurilor ne întâmpină în кмпиж (f. 28^v/6), ачлж (f. 29^v/11).

O particularitate grafică mai puțin întâlnită în textele vechi³⁸ este notarea lui *-h* final: рѣх (f. 28^v/2, 6). Nu ar fi însă exclus să avem a face aici cu o grafie influențată de scrierea cuvântului v. sl. рѣхъ „păcat”.

În sfârșit, parcurgerea textului evidențiază multe greșeli și omisiuni comise de copist: арта (25^r/11), în loc de арѣта, арсе (29^r/11), în loc de арѣтъ се, е^rрѣ^r (27^v/6) și лрнж (28^v/2), în loc de лрнъ, лтмпа (27^r/1) în loc de лтѣмпа, млтъ (24^v/11) în loc de мѣлтъ, тов (26^r/14) în loc de тот, лнтрѣ тралци (29^r/4) în loc de лтрѣ алци etc.

ȚONETICĂ

Trecerea lui *ă* proton la *a*, condiționată de prezența lui *a* accentuat din silaba următoare ne întâmpină în парам^m (29^r/7); cf. însă пѣрации (29^v/3), лпѣраци (29^r/4), лпѣрации (27^v/13).

În prepoziția *cătră*, *ă* final s-a păstrat nemodificat (26^v/10, 12, 27^r/15).

³⁸ Pentru explicarea ei, vezi Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului chirilic în textele române din veacul XVI și XVII în legătură cu monumentele paleo-, sârbo-, bulgaro-, ruso- și româno-slave*, București, 1904, p. 469–476.

În formele verbului *rădica*, asimilarea nu s-a produs: *съ во^р рѣдика* (25^r/12–13, 25^v/10), *рѣдика се ва* (24^v/8). În schimb, *ă* a trecut la *e*, sub acțiunea asimilatoare a lui *e* următor: *вєсеричи* (29^v/4).

e (+ n) s-a menținut în *прєн* (25^v/13), *дєлтралтѣ* (26^v/5); cf. totuși *прин* (28^v/3).

e medial aton apare trecut la *i* în *котримора* (25^r/13, 25^v/2, 27^r/12), *виклинїє* (24^v/14–15) etc. În schimb *-e-* apare conservat în *котрємора* (24^v/10), *фєчорини* (24^v/4–5), *икрєлє* (25^r/9), *омєни* (25^v/3), *ва вєни* (26^v/4) etc.

-e- cunoaște ambele tratamente în *нєцє* (25^r/6) și *ницє* (26^v/4).

În ceea ce privește situația lui *e* final sunt, de asemenea, de consemnat două tratamente: a) păstrarea nealterată a vocalei în cele mai multe exemple: *арѣтарє* (25^v/6), *дє* (24^v/2, 6, 10 etc.), *маре* (24^v/8, 25^r/6, 26^r/10 etc.), *моартє* (24^v/3, 25^v/11), *партє* (26^r/6, 28^v/12), *спонє* (24^v/9, 28^r/9) etc.; b) închiderea vocalei: *присти* (26^r/14), *сънци* (26^r/8).

i accentuat (+ n) apare difongat în *їи* în *пѣниє* (24^v/4, 28^r/14).

Prefacerea lui *i* inițial (+ n) în *a* este notată în *аⁿдрєє* „îndre” (26^v/7). Atestat numai în textele moldovenești³⁹, fonetismul s-ar putea însă explica și prin apropiere de mag. *András* (*szent András hava* are aceeași accepție ca și românescul *îndre*⁴⁰).

i (+ m) apare trecut la *e* în formele verbului *întâmpla* (26^v/1, 29^v/1); cf. totuși *i* (+ m) > *i* în formele aceluiași verb (24^v/2, 25^r/2, 25^v/1–2, 26^r/1–2 etc.).

³⁹ DA, s. v. *îndre*.

⁴⁰ *Ibidem*.

u final apare notat destul de frecvent: $\alpha\sigma\lambda\varsigma$ ($26^f/3$), $\kappa\alpha\sigma\lambda\varsigma$ ($28^v/14$), $\delta\sigma^{\mu}\eta\varsigma$ ($28^f/8$), $\mu\sigma\lambda\tau\varsigma$ ($25^f/11$, $25^v/6$, $27^f/4$, $27^v/10$); de cele mai multe ori el este notat prin σ : $\alpha\chi\epsilon\sigma\tau\omicron$ ($24^v/3$, $25^v/2$), $\delta\sigma\mu\eta\sigma$ ($24^v/13$), $\tau\omicron\omega\tau\omicron$ „tot” ($25^f/14-15$, $25^v/4$), $\mu\sigma\lambda\tau\omicron$ ($25^f/9$), $\sigma\epsilon\mu\eta\sigma$ ($24^v/3$), $\sigma\omicron\mu\tau\omicron$ ($24^v/7$). Întâlnim însă și exemple de nenotare a lui *-u-* final: $\chi\epsilon\lambda\upsilon$ ($28^v/4$), $\phi\omicron\kappa\tau\upsilon$ ($28^f/9$), $\tau\omicron\omega\tau\upsilon$ ($28^f/15$), $\sigma\upsilon\eta$ ($24^v/8$), $\varsigma\eta$ ($25^v/14$, $28^f/8$).

$\epsilon\alpha$ accentuat (în poziție *e*) se menține numai în puține exemple: $\alpha\chi\alpha\epsilon$ ($28^v/14$), $\nu\rho\tau\mu\epsilon$ ($26^v/12$, $27^f/7-8$). În rest, exemplele atestă monoftongarea diftongului: $\alpha\chi\epsilon\lambda\epsilon$ ($26^v/5$), $\alpha\chi\epsilon^{\chi}\epsilon$ ($26^v/7$), $\gamma\rho\epsilon\lambda\epsilon$ ($27^f/5$), $\lambda\epsilon\mu\eta\lambda\epsilon$ ($26^f/11$), $\nu\epsilon\upsilon\epsilon$ ($25^f/11$), $\nu\epsilon\upsilon\epsilon\lambda\epsilon$ ($26^f/6$), $\rho\epsilon\lambda\epsilon$ ($26^v/8$), $\nu\rho\epsilon\mu\epsilon$ ($26^f/13$).

În cuvântul *miere*, diftongul $i\alpha$ este notat în toate exemplele din prima parte a textului (până la p. 26^v): $\mu\iota\alpha\rho\epsilon$ ($26^v/4$, $25^f/4$), $\mu\iota\epsilon\alpha\rho\epsilon$ ($25^v/9$), $\mu\iota\alpha\rho\epsilon$ ($26^f/3$). De la p. 26^v, apare numai fonetismul cu *iε*: $\mu\iota\epsilon\rho\epsilon$ ($26^v/3$, $27^f/3$, $28^f/3$), $\mu\epsilon\iota\epsilon\rho\epsilon$ ($28^v/4$).

Reducerea diftongului $-\epsilon\alpha$ la *e* ne întâmpină în majoritatea cazurilor: $\alpha\chi\epsilon$ ($25^f/7-8$, $26^f/6$, $27^f/13$), $\alpha\chi\alpha\epsilon$ ($28^v/14$), $\alpha\beta\epsilon$ $\nu\alpha$ ($26^f/3-4$, $27^f/7$), $\nu\omega^{\text{f}}$ $\alpha\beta\epsilon$ ($25^f/5$), $\alpha\beta\epsilon$ $\nu\omicron^{\text{f}}$ ($27^f/3$), $\nu\alpha$ $\kappa\upsilon\delta\epsilon$ ($26^f/10$), $\nu\omicron^{\text{f}}$ $\sigma\kappa\alpha\delta\epsilon$ ($26^f/5$). Totuși $-\epsilon\alpha$ este menținut în $\alpha\chi\alpha\kappa$ ($29^v/11$), cu κ pentru α , $\alpha\beta\alpha\nu\omicron^{\text{f}}$ ($27^f/9$), unde din greșeală diftongul este notat prin α , $\gamma\rho\alpha$ ($26^f/10$), scris mai întâi cu α , modificat apoi în α , și $\gamma\rho\tau$ ($26^v/13$), $\gamma\rho\tau^{\chi}$ ($28^v/2$, 6).

Diftongul $i\grave{i}$ (rezultat din trecerea lui *e* la *i* sub influența vocalei următoare) apare contras la *i* în $\tau\rho\iota$ „trei” ($25^v/13$).

Palatalizarea lui *f* apare notată în două exemple: $\nu\alpha$ $\chi\eta$ ($24^v/4$, $29^v/14$). În restul exemplurilor *f* este menținut: $\phi\eta$

ва (24^v/3, 6, 9, 25^f/15, 25^v/5, 27^f/8, 28^v/8), ва фи (25^v/6, 26^v/3-4), фи во^f (25^f/4, 10, 25^v/8) etc. Celelalte labiale apar nealterate: мичи (24^v/5), пери ва (28^f/8), пери во^f (27^v/10), винь^ж (26^v/3).

Într-un singur caz, *d* apare durificat: дъ „de” (25^f/13). Altfel *d* este moale: дє (24^v/2, 6, 10, 25^v/10, 26^f/14 etc.).

ñ (< *n* latin + iod) a trecut la *i* în лтъи (24^v/13, 14).

n din pluralul lui *ani* nu a evoluat la *i*: ани (25^v/713).

Referitor la consoanele *s*, *z*, *ț* avem de consemnat următoarele: a) *s* apare durificat numai în pronumele reflexiv съ (24^v/2, 25^f/2, 6, 11, 12, 25^v/3 etc.) și nu în toate exemplele: се (24^v/5-6, 10, 25^v/15, 27^f/12); b) *z* apare de asemenea nedurificat în зєлє „zile” (29^f/3), е pentru и fiind doar un fapt de grafie; c) *ț* este durificat în царъ (25^f/8), dar este moale în читъци (27^v/4), лпъраци (29^f/4), поци (25^v/7), товци (25^f/5) etc.

Sânge apare cu *î* păstrat (26^f/8, 26^v/13, 29^v/10); în alte cazuri ne întâmpină grafia сєнцє (27^v/3, 9, 28^f/6, 28^v/3), în care putem avea a face fie cu un fapt de hipercorectitudine, fie cu un caz de asimilare $\hat{i} - e > e - e$; сипцире „subțire” (27^f/9) pare a fi mai curând o greșeală de scriere decât o grafie hipercorectă, provenită din *supțire* prin fazele *supțâre* > *sâpțâre* > *sâpțire* > *șipțire*.

În scrierea conjuncției *și*, *ș* cunoaște două tratamente: o rostire moale (ши, 24^v/4, 6, 8, 25^f/3, 6, 7, 9, 25^v/3, 4, 10, 14, 26^f/5 etc.) și o rostire dură (шь, 25^f/4, 7, 8, 14, 25^v/6, 7, 26^f/4; шъ 24^v/4, 25^f/15, 25^v/3 etc.). Exemplele de tipul шє trebuie încadrate, foarte probabil, în rândul faptelor de grafie (vezi mai înainte, p. 179).

Îн аша (28^v/9), diftongua *ѣа* s-a redus la *a*, după *ș*.

Africata *dz* (*d* + *e*, *i* latin) a evoluat la *z* în *зеле* „zile” (29^f/3).

Africata *ğ* nu a evoluat la o fricativă (*ž* sau *j*): *ѵе^р* (25^v/4), *ѵерооасъ* (26^f/11).

r dur a fost notat în *ръѣ* (25^f/3, 25^v/3, 25^v/15, 26^f/13), *ръѣ* (24^v/9, 27^f/13), *Ѡтъръта се во^р* (24^v/5–6).

r apare disimilat în *пентрѣ* (29^f/11) și *пентро* (28^f/10), dar menținut în *пре* (28^v/6), *прѣ* „pre” (29^f/13), *присте* (25^f/3, 26^f/2), *присти* (26^f/14, 26^v/9, 10).

MORFOLOGIE

Din rândul acestor fapte avem puține de consemnat.

Substantivul *țară* prezintă forma de plural *țăr* (*ѵръ*, 25^v/14, 27^f/15, 28^v/3). *Znamenie* (29^v/12) are la plural aceeași formă ca și la singular.

Neutrele terminate în consoană formează pluralul cu desinența *-ure*: *вѵнторѣ* (25^v/8–9).

Articolul hotărât proclitiv masculin are forma *lu*, redată grafic *ло* (29^f/2).

Pentru adjectivul *mare* înregistrăm la plural numai forma cu *r* palatalizat: *мари* (26^f/7, 29^f/5).

Pronumele demonstrativ *alalt*, cu *ă* inițial asimilat la *a*, se întâlnește sub formă de plural: *алалци* (27^v/3).

Într-un singur exemplu (25^f/11) înregistrăm *să* cu funcție condițională.

LEXIC

Dintre particularitățile lexicale merită a fi semnalate următoarele: *andre* „îndre” (*а^ндрее*, 26^v/7;

pentru fonetism vezi p. 181), *avgustra* „august” (аѳостра, 26^v/7), formă apropiată de *augustru*⁴¹, *cislă* „număr” (числь, 27^v/12, числа, 24^v/11, 25^f/2 etc.), *dorori* „dureri” (дорори, 25^v/3), *gadenă* „fiară” (гадене, 26^v/4), *Homot* < v.sl. Хомѳтъ „zodia Cumpenei” (Хомѳтолон, 27^v/2), *Iuneție* < v. sl. юнѳць + suf. -ie „zodia Taurului” (числа ло юнеція, 25^f/2), *lemn* „copac” (лемнеле, 26^f/11), *Mocroș* < v. sl. мокрошь „zodia Vărsătorului” (мокрошьлон, 29^v/9), *plodi* „rodii” (плоди съ ворь, 26^f/11), *pridădi* „a supune”⁴² (придѳдите фи воѳ, 27^v/4–5), *prier* „aprilie” (26^v/7), *pripas* „pui de animal domestic” (припашини, 28^v/8), *rod* „roamă, fruct”, (рѳ^А 27^f/3, рѳДѳ^А, 25^v/4), *sațiu* „îndestulare” (саціѳ, 27^v/10, саціѳ, 29^v/6), *scădenie* „împuținare, lipsă” (скѳденіе, 26^f/4, 29^v/6), *silă* „putere” (сила, 28^f/9), *strigă* „strigoaică” (стрици съ воѳ рѳдика, 25^f/12–13, съ воѳ рѳдика стрици, 28^f/3–4), *vorovă* „zarvă, agitație” (ворѳ, 27^f/5, 11, 28^f/4), *znamenie* „fenomen de natură divină, considerat ca un indiciu prevestitor” (знаменіе, 29^v/12).

7. Este firesc să ne întrebăm dacă toate aceste particularități caracterizau în secolul al XVII-lea graiul vorbit în Scorei – Sibiu și, bineînțeles, dacă unele dintre ele nu aparțin, de fapt, izvodului copiat de popa Stanciul. După cum a reieșit din cursul expunerii, textul prezintă o serie de alternanțe fonetice. Unele, cum ar fi, de pildă, *e* medial aton – *i* (*cutremora* – *cutrimora*), *e* final – *i* (*sânge* – *sângi*), *ș* moale – *ș* dur (*și* – *șî*), nu ne duc cu necesitate la concluzia existenței a două straturi de limbă caracteristice izvodului și, respectiv, copistului. Orientân-

⁴¹ DA, s.v. *august*.

⁴² Sens atestat și în *Cronograful* lui Moxa (B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni* (= CB), vol. I, București, 1878, p. 442).

du-ne după răspândirea dialectală de astăzi a fenomenelor, *e* medial aton închis la *i* sau *ș* dur puteau să existe deja în secolul al XVII-lea în graiurile din sud-vestul Transilvaniei⁴³. Teoretic, aceste particularități ar fi putut să fie notate sporadic de către copist, care, în cea mai mare parte a textului, urma o normă literară de tip sudic, dobândită prin instrucție în sud-estul Transilvaniei sau poate chiar în Țara Românească. În același fel s-ar putea explica și prezența alternanței *f* – *h* (*fi* – *hi*). Astăzi palatalizarea labiodentalei *f* a fost înregistrată pe întreg teritoriul dacoromân, cu excepția Munteniei centrale și apusene, a Olteniei (mai puțin sudul provinciei), a Banatului și, în unele cuvinte, a Crișanei⁴⁴. Deși penuria de documente din secolul al XVII-lea, provenind din sud-vestul Transilvaniei, nu ne permite să atestăm palatalizarea lui *h* în această regiune⁴⁵, nu înseamnă că fenomenul nu ar fi putut exista la 1636 în graiul unui localnic din Scorei. Într-o situație asemănătoare se află și fonetismul *pâine* (atestat în text de două ori). În zilele noastre formele cu diftongul *îi* au fost notate în sudul teritoriului dacoromân (Oltenia, fără partea de nord-vest, Muntenia și Dobrogea) și în câteva puncte din estul Transilvaniei⁴⁶. Se pare însă că în trecut *îi* ar fi fost

⁴³ Fenomenul închiderii lui *e* final la *i* a fost atestat în această regiune în secolul al XVII-lea într-un document din Săcele – Sibiu (1628); *bini* (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor* [= SD], vol. IV, București, 1902, p. 16).

⁴⁴ D. Macrea, *Probleme de fonetică*, București, 1953, p. 74–77 și h. 6, 6a, 7.

⁴⁵ Vezi exemple cu *f* nepalatalizat din sud-estul Transilvaniei la Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Scheii-Brașovului*, vol I (1292–1742), Brașov, 1943, p. 252 (*a fi*, 1692), 260 (*să fie*, 1633), 263 (*să fie*, 1610), 267 (*fîul*, 1655), 269 (*să-i fie*, 1673) etc.

⁴⁶ ALR I, vol. I, h. 49; ALR II, mat. necart., chest. 1144.

mai răspândit decât astăzi⁴⁷, ipoteză care ar putea fi întărită și de înregistrarea formelor *kuine*, *kuiine* la sfârșitul secolului trecut în județele Alba și Bihor⁴⁸. În temeiul unui asemenea punct de vedere, nu ar fi deci exclusă prezența fonetismului *pâine* în unele graiuri din sud-vestul Transilvaniei. Considerațiile noastre de până acum nu au urmărit să impună un punct de vedere, ci numai să evidențieze modul în care s-ar putea explica unele alternanțe fonetice din text prin raportare la aplicarea inconsecventă de către copist a unei norme literare care nu corespundea întru totul situației din graiul său. Desigur însă că aceste alternanțe pot fi explicate, la fel de bine, și în ipoteza că acceptăm existența în text a două straturi de limbă (mai mult sau mai puțin distincte): unul al izvodului, celălalt al copistului. Întrebarea este: cât de îndreptățită este o asemenea ipoteză? Vom încerca să răspundem, după ce, mai întâi, vom examina două particularități de limbă existente în text.

ă proton trecut la *a* este notat o singură dată, restul exemplurilor ilustrând păstrarea nealterată a lui *ă*. În zilele noastre, fenomenul trecerii lui *ă* la *a* a fost notat în trei arii: una care cuprinde întreaga Moldovă, a doua care înglobează Bihorul, Munții Apuseni și nordul Banatului, iar a treia care se extinde asupra sudului Hunedoarei și Olteniei de nord-vest⁴⁹. Observăm deci că fenomenul nu a fost notat astăzi în sud-vestul Transilvaniei. În secolul al XVI-lea, trecerea lui *ă* proton la *a* a fost atestată numai în

⁴⁷ DA, s.v. *cîne*.

⁴⁸ G. Weigand, *Körös- und Marosch-Dialekte*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, IV, 1897, p. 256.

⁴⁹ R. Todoran, *Despre un fenomen românesc dialectal: ă protonic > a*, în „Studii și cercetării lingvistice”, V, 1954, nr. 1–2, p. 65, 66, 68; S. Pușcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, București, 1953, h. 53.

texte provenind din Țara Românească⁵⁰, nordul Moldovei⁵¹ și Banat-Hunedoara⁵². Deși s-a exprimat opinia că în trecut fenomenul ar fi fost mai extins decât în prezent⁵³, nu deținem dovezi că el ar fi existat și în graiurile din sud-vestul Transilvaniei.

d-dur notat, de asemenea, o singură dată în text, a fost consemnat în zilele noastre în două arii: una care cuprinde Muntenia, răsăritul Olteniei și colțul sud-estic al Transilvaniei, alta care înglobează centrul și sudul Crișanei și o parte din Banat⁵⁴. În secolele al XVI-lea – al XVII-lea, rostirea dură a lui *d* se întâlnește numai în textele provenind din Țara Românească (atât din Muntenia, cât și din Oltenia)⁵⁵.

⁵⁰ *Arbanaș, Dragoi* (Glodeni–Prahova, 1956, CB, I, p. 66), *blastymatu, duscuparat* (Bălgrad, c. 1599–1600; „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, București, III, 1884, tabla III), *discalicători* (Gorj, 1563–1564; „Ion Neculce”, V, 1925, p. 279).

⁵¹ *Jumatate, matase* (Galata, 1588; CB, I, p. 206, 202), *pr̄calab* (Suceava, 1595; A. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)* [= Rosetti, LB], București, 1926, p. 49), *pr̄calabul* (Câmpulung, 1595; Rosetti, LB, p. 48).

⁵² *Barbați, calari* (*Palia de la Orăștie*, ediție Viorica Pamfil, București, 1968, p. 50, 177), *voiu lasa* (Bălgrad, c. 1600; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599–1699, Cluj, 1940, p. 19).

⁵³ R. Todoran, *op. cit.*, p. 75–76.

⁵⁴ ALR, II, SN, vol. V, h. 1418; E. Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, în „Limba română”, IX, 1960, nr. 5, p. 62, 63.

⁵⁵ *Adăc<ă>, dăn* (Prahova, 1582; DIR, XVI, B, vol. V, p. 52), *dă* (Craiova, c. 1599–1600; Arhivele Statului – Sibiu, *Colecția Brukenthal*, R (1–10), nr. 238), *dă* (Vlașca, 1604, CB, I, 135; Târgoviște, c. 1608, CB, I, p. 145; București, 1626, I. Bianu, *Documente românești* [= Bianu, DR], partea I, fasc. 1–2, 1576–1832, București, 1907, p. 115; Cotreara – Olt, 1684, SD, vol. V, p. 190), *dăspărfit* (Pârdești, 1683, SD, XV, p. 277), *dăn, dîn* (1612, Bianu, DR, p. 70; Târgșor, 1636, SD, V, p. 482) etc.

Aceste două particularități nu au fost notate nici în trecut și nici astăzi în sud-vestul Transilvaniei. Este posibil, prin urmare, ca prezența lor în textul din 1636 să se datoreze izvodului copiat de popa Stanciul. Având în vedere aceste două particularități, ale căror arii de coincidență pot fi presupuse numai în Țara Românească, textul aflat la baza manuscrisului clujean ar putea proveni din această regiune, mai probabil din părțile Olteniei. Dacă admitem proveniența oltenească a izvodului nu ar fi exclus ca și alte particularități din copia popii Stanciul (ca, de pildă, palatalizarea lui *h* sau *ș* dur) să-și afle adevărata sursă tot în acest text. Trebuie însă să precizăm că, indicând această posibilă localizare a izvodului, noi nu afirmăm implicit că originalul traducerii ar proveni, de asemenea, din Oltenia.

8. Vom aminti, în final, principalele rezultate la care a ajuns cercetarea noastră:

a. Cea mai veche versiune românească a *Gromovnicului* se păstrează într-o copie manuscrisă efectuată în 1636 de preotul Stanciu din Scorei, jud. Sibiu.

b. Traducerea românească pe care o conservă textul s-a efectuat din slavonă, după o versiune neidentificată.

c. Versiunea copiată de popa Stanciul este diferită de celelalte versiuni românești cunoscute ale *Gromovnicului*.

d. Textul prezintă o serie de trăsături dialectale, dintre care unele proprii graiului din sud-vestul Transilvaniei.

e. La baza acestei copii a stat probabil un text de proveniență oltenească⁵⁶.

⁵⁶ Vezi reproducerea textului în secțiunea *Texte*, I, p. 313-320.

NOTE DESPRE PROROCIREA SIBILEI

1. Vechimea atestărilor și sursele textologice pentru termenul *sibilă* și variantele lui

Dicționarul limbii române (DLR), s.v. *sibilă*, înregistrează prima dată termenul într-o scriere din secolul al XIX-lea, iar ceva mai devreme, în 1799, varianta *sivilă*. După cum vom arăta în continuare, atestările ambelor forme se întâlnesc în texte din secolul al XVII-lea.

Sub influența directă a textelor latine, citite ori traduse, mitropolitul Dosoftei a introdus cel dintâi în limba română scrisă termenul *sibilă*, pe care îl notcază marginal pe o pagină din *Istoria universală* a lui J. Nauclerus (sub forma de plural: *sibile*)¹ și la care recurge, de asemenea, în traducerea *Parimiarului* din 1683: „Lactanțius de la sibile de dzua giudețului scrie”².

Varianta *sivilă* a fost înregistrată prima dată în *Cronograful* lui Moxa din 1620 sub forma *Sevila* (două ocurențe)³, în care notarea lui *e*, dacă nu este cumva o inadvertență grafică, a putut fi influențată de numele proprii *Sevir* și *Sevira*, întâlnite în câteva rânduri în acest text; cf. *Сивилна*, în textul slavon corespunzător⁴. În *Cuvântul de preînțeleapta Savila*, datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, înregistrăm termenul

¹ I. Bianu, *Însemnări autografe scrise într-o carte veche de Dosoftei mitropolitul Moldovei (1663-1686)*, în „Analele Academiei Române”, Seria II, Tom. XXXVI, Mem. Secț. Lit., 1915, p. 158.

² B.A.R., CRV 79 unikat, f. 132^v.

³ Mihail Moxa, *Cronica universală*. Ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, 1989, p. 121 și 176.

⁴ *Ibidem*, p. 121, nota 11.

Sivila (patru ocurențe)⁵, preluat din versiunea slavonă utilizată de traducător⁶. De remarcat că în DLR, s.v. *sibilă*, pentru varianta *sivilă* se propune drept etimon ngr. Συβύλα.

Varianta *Savila*, neînregistrată în dicționarele limbii române, a fost notată în același *Cuvânt de preaînțeleapta Savila* (două ocurențe)⁷, unde prezența sa se explică tot prin versiunea slavonă la care a recurs traducătorul⁸. Eufrosina Simionescu considera această variantă o prescurtare a termenului bulgăresc *самовила* „zână”⁹, explicație pe care o va împărtăși și Dan Simonescu¹⁰. În realitate, *Savila* este o contaminare între *Sava*, cum a mai fost numită împărăteasa biblică din Saba, și *Sivila*, rezultată în urma identificării personajului biblic cu profeta antică¹¹. În secolul al XVII-lea, varianta *Savila* mai apare în *Cronograful* lui Pătrașco Danovici, tradus în

⁵ Mihai Moraru, *Studii și texte, II Vechi legende apocrife*, [București, 2005], p. 49-50.

⁶ Anisava Miltenova, „Сказание за Сивила” (*Археологически бележки, текстологическое изследване, издание на текста*) în „Palaeobulgarica/Старобългаристика”, VIII, 1984, nr. 4, p. 70-72.

⁷ Vezi Mihai Moraru, *op. cit.*, p. 49 și 52.

⁸ Vasilka Tărkova-Zaimova, Anisava Miltenova, *Историко-апokalиптичната книжина във Византия и в средновековна България*, София, 1996, p. 251 (vezi titlul versiunii din manuscrisul nr. 29 aparținând mănăstirii Savina).

⁹ *Codicele de la Cohalm*, în „Arhiva”, XXVIII, 1921, nr. 1, p. 35.

¹⁰ *Sibilele în literatura românească*, București, 1928, p. 5.

¹¹ Jeanne Lucien Herr, *La reine de Saba et le bois de la croix*, în „Revue archéologique”, Tome XXIII, 1914, p. 18-20; André Chastel, *La légende de la Reine de Saba* (III), în „Revue de l'histoire des religions”, CXX, 1939, p. 164-165.

1689 din limba greacă¹², iar la începutul secolului următor într-un pasaj interpolat din textul *Alexandriei*¹³, ceea ce dovedește o anumită preferință pentru această variantă.

2. Cele două redacții românești ale *Cuvântului de preînțeleapta Savila*

Scrirea respectivă ne este cunoscută prin intermediul a patru manuscrise, aparținând la două redacții distincte: una amplă, considerată și cea mai veche, și alta prescurtată¹⁴.

Redacția amplă s-a păstrat într-un singur manuscris (B.A.R., ms. rom. 1436), copiat de Costea Dascăluș în Șcheii Brașovului înainte de 25 noiembrie 1703¹⁵. Caracteristică versiunii brașovene este absența primei părți a scrierii referitoare la nașterea Sibilei. Nu avem a face cu o lacună datorată pierderii unor file din manuscris, căci textul existent pe filele 77^r-78^v aparține unui caiet complet de 8 file (f. 77-84), iar filele caietului care precedă textul nostru aparțin, de asemenea, unui caiet complet (f. 69-76)¹⁶. La prima parte a scrierii s-a renunțat în mod deliberat,

¹² *Cronograf tradus din grecește de Pătrașco Danovici*. Ediție îngrijită și cuvânt înainte de Gabriel Ștrempel. Studiu introductiv de Paul Cernovodeanu, București, I, 1998, p. 89.

¹³ B.A.R., ms. rom. 1867 (copiat în 1717), f. 37^r.

¹⁴ Pentru diferențele dintre cele două redacții, vezi Anisava Miltenova, *op. cit.*, p. 48-57.

¹⁵ Versiune a fost publicată de Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 9-13, cu numeroase lecțiuni greșite; vezi o nouă reproducere a textului în secțiunea *Texte*, II, p. 321-324.

¹⁶ Cf. Dan Simonescu (*op. cit.*, p. 9) și N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*. Vol. I. *Epoca influenței sud-slave*, București, 1929, p. 119, care considerau că s-au pierdut filele cu începutul textului.

poate unde nu a fost agreat modul ciudat de naștere a Sibilei, iar textului reprodus i s-a adăugat titlul *Aici semnează visele <...>, că văzu într-o noapte 9 sori*.

O altă particularitate a acestei versiuni o reprezintă cuplarea tâlcurilor pentru al șaptelea și al optulea soare¹⁷, ceea ce a atras după sine includerea tâlcului pentru al nouălea soare în „A opta împărăție”. Totodată, pentru a se pune de acord conținuturile celor două părți ale scrierii, în partea a doua s-a omis prezentarea visului despre al nouălea soare.

Față de versiunile slavone ale redacției ample, textul românesc se deosebește prin câteva trăsături distincte. Cea mai importantă privește tâlcuirea primului soare prin „împărăția sârbească” (cf. *ѧ родъ словѣне рекше болгаре*¹⁸ „întâiul neam – slovenii, adică bulgarii” – în versiunile slavone), ceea ce ne îndreaptă atenția spre o versiune slavonă de redacție sârbă folosită de traducător. În această versiune slavonă s-a renunțat la echivalarea *soare = neam (родъ)*¹⁹, adoptându-se, în schimb, echivalarea *soare = împărăție*: „Soarele dintâiu fi-va împărăția sârbească”, „Al doile soare fi-va împărăția iverească” etc.; cf. însă „Al patrulea soare fi-va ruda ovreiască”.

Diferențe mai mari sau mai mici între versiunile slavone, pe de o parte, și textul românesc, pe de altă parte, se constată și în cuprinsul previziunilor pentru fiecare

¹⁷ „A șaptea împărăție fi-va Arcadie. Și să va rădica la frânci și mult sânge să va vărsa” (f. 78^v; tâlcul pentru al șaptelea soare); în continuare, urmează din materia tâlcului pentru al optulea soare: „Și fi-vor cutremuri mari și foameți peste toată lumea ...”; cf. Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 13, care afirmă că lipsește partea „despre saracini”.

¹⁸ Anisava Miltenova, *op. cit.*, p. 61.

¹⁹ *Ibidem*, p. 61-62, 66, 68.

dintre cei nouă sori. Despre greci, de exemplu, în versiunea slavonă se precizează că obișnuiesc să se amestece cu alte popoare (смѣшающе (с)ж съ вѣсьмь жзикомь²⁰ „amestecându-se cu toate popoarele”), în timp ce în textul românesc se menționează că aceștia „vor râde de toate limbile” (f. 77^v), ca urmare a confundării verbului смѣсити „a se amesteca” cu verbul смѣяти се „a râde”.

În tâlcuirea celui de-al șaselea soare, care privește pe sirieni, versiunea slavonă ne informează că в ни(х) во встанета два ѿрѣ²¹ „între ei se vor ridica doi împărați”, în schimb textul românesc vorbește despre ridicarea unui singur împărat (f. 78^r). Tot în această porțiune de text, despre împăratul Constantin ni se spune, în textul slavon, că se trăgea din „două neamuri (двою родоу)²² și că „i se va arăta lui semn pe cer” (и вѣдѣвит моу сѧ вѣлѣгь на нѣси)²³, amănunte care lipsesc în copia brașoveană. Textul românesc se depărtează de cel slavon și în privința altor detalii: aflarea crucii lui Hristos este pusă pe seama împăratului Constantin, în versiunea lui Costea Dascălul, și pe seama mamei împăratului, în versiunea slavonă²⁴; despre orașul Țarigrad se afirmă în versiunea slavonă că „va fi Noul Ierusalim” (и влде(т) нови ер(с)лмь)²⁵, iar în textul românesc că „va fi al doile în Ierusalim” (f. 78^v), denaturându-se astfel sensul pasajului.

În sfârșit, în tâlcuirea celui de-al optulea soare, unde pieirea tătarilor, în versiunea slavonă, este pusă pe

²⁰ *Ibidem*, p. 62.

²¹ *Ibidem*, p. 66.

²² *Ibidem*, p. 67.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

seama unui „om cu numele arhanghelului Mihail” (Ѡ члѠва имене(м) архлговѠм миѠаиль)²⁶, textul românesc atribuie evenimentul unui „împărat despre apus de-l va chiema Mihail-Țar, în veacul de apoi, la sfârșeniia tuturor” (f. 78^v). Adaosurile cuprinse în versiunea românească (menționarea calității de împărat a lui Mihail și indicarea momentului când se va produce evenimentul respectiv) dovedesc din partea celui care le-a introdus în țesătura textului o bună familiarizare cu motivul ultimului împărat din scrierile apocaliptice²⁷, motiv care în versiunile slavone ale scrierii de față este abia schițat.

Redacția prescurtată se regăsește în trei manuscrise românești: ms. rom. 469 (B.A.R.), copiat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea²⁸, ms. rom. 5054 (B.A.R.), datat aproximativ mijlocul secolului al XVIII-lea²⁹, și *Codicele de la Cohalm*, copiat în secolul al XVIII-lea³⁰.

În raport cu redacția amplă, redacția prescurtată, așa cum ne este cunoscută din versiunile slavone, se particularizează prin omiterea detaliului privind „picioarele de gâscă” ale Sibilei, prin simplificarea tâlcurilor pentru fiecare dintre cei nouă sori, prin inserarea în prorocirea despre frânci a materiei din tâlcuirea celui de al șaselea soare (redacția amplă) și prin renunțarea la indicarea numelui Mihail în prezicerea referitoare la tătari

²⁶ *Ibidem*, p. 69.

²⁷ Pentru prezența motivului în alte text românesc, vezi articolul nostru *Un apocrif religios puțin cunoscut din secolul al XVII-lea*, în „Limba română”, LIII, 2004, nr. 1-2, p. 62.

²⁸ Publicat de Mihai Moraru, *op. cit.*, 2005, p. 49-52.

²⁹ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, IV, București, 1992, p. 191.

³⁰ Publicat de Eufrosina Simionescu, *Monumente literare vechi. Codicele de la Cohalm*, Iași, 1925, p. 47-49.

(nimicirea lor este atribuită „unui om cu numele arhanghelului”)³¹.

În câteva locuri, traducerea românească se depărtează de textul slavon al versiunilor cunoscute: „și pământul lor va fi pustii trei sute de ani”³² (cf. и земля и(х) боудеть въ до(с)тание. ꙗ. лѣ(т)³³ „și pământul lor va fi moștenire 300 de ani”; „Ferice de ceia ce să pleacă, aceia vor dobândi spăseniia”³⁴ (cf. блжннн съмирающе се³⁵ „Fericiți cei ce se smeresc”); „cu numele lui arhanghel Gavriil, iar de oameni vor peri”³⁶ (cf. и погибноу(т) члкомь именемь ар(х)аггловемь³⁷ „și vor fi uciși de un om cu numele arhanghelului”); în ultimul exemplu, pe lângă Gavriil, existent, poate, în copia slavonă pe care s-a întemeiat traducerea, se observă și denaturarea sensului întregului pasaj. Merită consemnată schimbarea intervenită în acest loc în versiunea din *Codicele de la Cohalm*: „și ei vor peri de niște oameni de la apus, și să vor chiea muscalii, și-i vor bate cu numele lui arhanghelul Gavriil”³⁸. Localizarea *de la apus*, inexistentă în versiunile slavone, evidențiază cōntaminarea acestei versiuni cu versiunea românească a redacție ample („le va veni peire de un împărat *despre apus* (subl.n.), de-l va chiea Mihail-Țar”, f. 78^v), acțiune care a putut fi favorizată de proveniența ambelor versiuni din aceeași zonă geografică.

³¹ Vezi textul editat de Anisava Miltenova, *op. cit.*, p. 70-72.

³² Mihai Moraru, *op. cit.*, p. 51.

³³ Anisava Miltenova, *op. cit.*, p. 71.

³⁴ Mihai Moraru, *op. cit.*, p. 52.

³⁵ Anisava Miltenova, *op. cit.*, p. 72.

³⁶ Mihai Moraru, *op. cit.*, p. 52.

³⁷ Anisava Miltenova, *op. cit.*, p. 72.

³⁸ Eufrosina Simionescu, *Monumente literare vechi. Codicele de la Cohalm*, p. 49.

Apariția *muscalilor* care vor pune capăt invaziilor tătare s-a datorat, de asemenea, interpolatorului care a identificat probabil pe Mihail-Țar, din aceeași redacție amplă a scrierii, cu întemeietorul dinastiei Romanovilor, țarul Mihail Fedorovici (1613-1645). În acest fel, contrazicând realitatea geografică, *muscalii* au devenit „niște oameni de la apus”. Această interpolare merită să fie reținută, întrucât pune în lumină una dintre modalitățile care au determinat în trecut modificările din cuprinsul cărților populare, și anume contaminarea dintre versiuni, în cazul de față dintre două versiuni aparținând unor redacții diferite ale aceleiași scrieri³⁹.

3. Țara Ugorscului și a Gorului

În *Cuvântul de preaînțeleapta Savila*, eroina legendară devine împărăteasă în țara Ugorscului, pomenită o dată și ca *pământul Ugorscului*⁴⁰. Întemeiat pe lecțiunea greșită „țara «Ugorescu»”, pusă în circulație de M. Gaster⁴¹, N. Cartoian credea că este vorba de Ungaria⁴².

În versiunile slavone ale scrierii, țara respectivă este denumită *земля (мѣсто) горьская* sau *земля (мѣсто) ѿгорьская*⁴³. După Anisava Miltenova, aceste denumiri ar

³⁹ Pentru alte exemple similare, vezi lucrarea noastră, *Cărți populare de prevestire*, în *Cele mai vechi cărți populare în limba română*, vol. VIII, București, 2003, p. 80, 83, 86, 89-90, 92-93, 108.

⁴⁰ Mihai Moraru, *op. cit.*, p. 49; cf. și ms. rom. 5054 (B.A.R.), f. 111^v și 112^r.

⁴¹ *Literatura populară română*, București, 1983, p. 338.

⁴² *Op. cit.*, I, p. 117.

⁴³ Anisava Miltenova, *op. cit.*, p. 58, 59, 70.

desemna, în acord cu conținutul scrierii, o țară imaginară⁴⁴. Dintre cele două determinante, горьскъ și Ѹгорьскъ, primul are un sens precis („montanus”), în timp ce al doilea este lipsit de o semnificație concretă; forma cu *u* protetic a apărut probabil în urma contaminării lui горьскъ cu жрьскъ „hungaricus”. Prin urmare, prin земля горьската se înțelege „țară muntoasă”. Având în vedere identificarea Saba-Sibila, земля горьската ar putea fi țara împărătesei din Saba. Personajul din urmă, denumit în *Noul Testament* și „împărăteasa de la miazăzi” (*Matei*, 12, v. 42; *Luca*, 11, v. 31), își avea regatul pe teritoriul actualului Yemen⁴⁵. Or, cea mai mare parte a acestei țări este constituită dintr-un platou muntos. Explicația schițată are însă nevoie de o confirmare, în momentul de față neavând certitudinea că în vremea creării legendei era cunoscută localizarea actuală a regatului Saba.

Trecând peste această chestiune, vom atrage atenția asupra prezenței într-o altă versiune românească a scrierii aparținând aceleleași traduceri a denumirii țara *Ugorscului și a Gorului*⁴⁶. Așaosul și a *Gorului* reprezintă o interpolare, întrucât celelalte versiuni prezintă în locul respectiv sintagma țara *Ugorscului*, în acord cu versiunile slavone ale redacției scurte. Această interpolare s-a întemeiat negreșit pe consultarea unei versiuni slavone diferite de cea urmată de traducătorul român, versiune în care țara stăpânită de Sibila se numea земля горьската. Cel care a făcut confruntarea celor două versiuni va fi notat pe

⁴⁴ Vezi Vasilka Tăpkova-Zaimova, Anisava Miltenova, *op. cit.*, p. 274, n. 1.

⁴⁵ André Chastel, *op. cit.*, în „Revue de l'histoire des religions”, CXIX, 1939, p. 217.

⁴⁶ Eufrosina Simionescu, *Monumente literare vechi. Codicele de la Cohalm*, p. 49.

marginea textului românesc, sub forma unei glose, cuvântul *Gorscului*, (poate chiar în forma alterată *Gorului*), introdus ulterior în text de un alt copist, care l-a considerat un adaos. Exemplul este deosebit de instructiv, oferindu-ne posibilitatea să constatăm cum pe parcursul difuzării unei traduceri, în textul acesteia au putut surveni unele prefaceri ca urmare a confruntării, parțiale sau totale, a traducerii respective cu o versiune slavonă diferită de cea la care a recurs traducătorul.

4. Savila, sora împăratului Solomon

În *Alexandria* singura referire la Sibilă o aflăm în capitolul în care Alexandru cel Mare, ajuns la Roma, este întâmpinat de locuitori cu numeroase daruri, printre care figurează și „stema Savilei-Împărăteasăi” (B.A.R., ms. rom. 4289, f. 253^v); cf. în versiunea slavonă: *изнесоше емѣ стѣмѣ ц(а)р(и)це южъскіе сивыле*⁴⁷ „scoaseră stema Sibilei, împărăteasa de la miazăzi”. În alte copii ale textului, pasajul respectiv a suferit unele interpolări, care pot fi grupate în două categorii:

A: „și scoaseră stema Savilei-Împărăteasei, sora lui Solomon” (Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, ms. rom. 4351, f. 32^v); cf. „și scoasăă cununa Saviliei-Împărăteasei, surori<i> lui Solomon” (B.A.R., ms. rom. 575, f. 68^v);

B: „și mearseră la beseareca la *stae sty(h)*⁴⁸, carea o făcuse Savila-Împărăteasa, sora lui Solomon” (B.A.R., ms. rom. 1867, f. 37^f); „și-l băgară în cetate *sfetae sfeti*⁴⁸, care

⁴⁷ *Српска Александрида*, Свеска друга. Приредиле: Radmila Marinković, Vera Jerković, Beograd, 1985, p. 128.

⁴⁸ Sl., în trad.: *Sfânta sfințelor*.

o făcuse Savela-Împărăteasa, sora lui Solomon” (B.A.R., ms. rom. 438, f. 30^v).

În ambele tipuri de interpolări, împărăteasa Savila este prezentată drept sora lui Solomon. Dan Simonescu, care a semnalat această înrudire pe baza unui exemplu din *Alexandria* aparținând celui de-al doilea tip de interpolare (B), considera că am avea a face cu „un motiv slav (mediobulgar)”, care s-a transmis și apocrifului despre prorocirea Sibilei⁴⁹. După opinia noastră, la acest tip de relație genealogică s-a ajuns după constituirea apocrifului *Слово в Сивилѣ*, variantă slavonă a *Cuvântului de preînțeleapta Savila*. În scrierea precitată, sibila păgână devine o sibilă evreică, a cărei descendență directă din David și, totodată, credință că va da naștere Mântuitorului sunt strâns legate de tradiția creștină care îl consideră pe Isus Hristos fiul lui David (*Matei*, 9, v. 27, 15, v. 22 etc.). Ea se va numi Maria, în acord cu facultățile ei deosebite de previziune (în ebr. *Miriam* „vizionara”), dar și ca o anticipare a numelui sfintei fecioare. Punerea în relație a Sibilei cu David nu reprezintă un caz izolat, legătura dintre cele două personaje fiind atestată în cunoscutul imn din secolul al XIII-lea „Dies irae, dies illa / Solvet saeculum in favilla / Teste David cum Sibyla”⁵⁰, prin care martori pentru ziua judecării finale erau aduși regele profet și profeta păgână. În *Слово в Сивилѣ*, fiica lui David devine, totodată, și împărăteasă, căpătând un alt atribut pe care Savila îl deține în cele două tipuri de interpolări din *Alexandria*. În consecință, apocriful respectiv a putut sta la baza tradiției care o socotește pe Savila-Împărăteasa sora

⁴⁹ *Op. cit.*, p. 6.

⁵⁰ Madeleine le Merrer, *Des sibylles à la sapience dans la tradition médiévale*, în „Mélanges de l'école française de Rome”, tome 98, 1986, nr.1, p. 18.

împăratului Solomon. Fapt interesant, în al doilea tip de interpolare (B), Savila a ajuns să se substituie lui Solomon, ei fiindu-i atribuită înălțarea bisericii din Roma, construcție în care poate fi întrezărit templul lui Solomon din Palestina, la a cărui ridicare a ajutat, prin lemnul adus, și împărăteasa din Saba.

Dintre cele două tipuri de interpolări, cea de sub A a pătruns în textele românești în prima jumătate a secolului al XVII-lea, de când datează foarte probabil ms. rom. 4351 al bibliotecii clujene⁵¹. Nu putem stabili, în schimb, dacă sursa care a alimentat aceste interpolări a fost versiunea slavonă / românească a apocrifului amintit ori o altă scriere posterioară acesteia. Este suficient să spunem că A. N. Veselovski a avut și el cunoștință de faptul că „Sibila se citează ca soră a lui Solomon”⁵², constatare care ne îndreptățește să presupunem că această relație genealogică a putut să fie înregistrată și în alte scrieri slavone.

⁵¹ Această datare se întemeiază pe examinarea filigranelor de pe hârtia manuscrisului: tipul vultur bicefal, surmontat de coroană și încadrat pe o latură de inițiala H (filigranul nu se distinge decât parțial, coala de hârtie fiind pliată în opt, astfel că nu am putut stabili ce inițială există pe latura opusă a vulturului). Încadrat de inițialele HH sau de H și o altă inițială (G, M, R, Z), acest filigran nu a fost atestat dincolo de mijlocul secolului al XVII-lea; vezi pentru circulația variantelor aparținând acestui tip de filigran lucrarea noastră *Filigranele hârtiei întrebuițate în țările române în secolul al XVI-lea*, București, 1987, nr. 632-658, și J. Kemény, *Signa interna chartarum saeculo XIV, XV, XVI, XVII et XVIII in Transsilvania olim obviarum*, tom. I, p. 38, 43, 55, 82, 86, 95, 109, 112, 124, 152 (cu atestările cele mai recente din anii 1635 și 1637).

⁵² Apud L. Miletić, D. D. Agura, *БѢЛѢЖКИ ОТЪ ЕДНО НАУЧНО ПЯТУВАНЬЕ ВЪ РОМЪНІЯ*, în „Сборникъ Научень Отдѣлъ”, kn. IX, 1893, p. 16, nota 2.

CELE DOUĂSPREZECE VISE ÎN TÂLCUIREA LUI MAMER (VERSIUNEA KÖRÖSSZAKAL-SÁCAL)

1. Ne-am ocupat de curând de versiunile românești ale *Celor douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*, indicând apartenența lor la trei traduceri diferite. Cea mai veche dintre ele pare a fi traducerea redacției A (*Săhanci-Împărat*), transmisă prin nouă versiuni manuscrise, între care figurează și versiunea K (Körösszakal-Sácál), inaccesibilă în momentul elaborării studiului nostru¹. Ulterior, intrând în posesia unei xerocopii a textului², ne-am putut forma o idee despre locul ocupat de această versiune în rândul celorlalte versiuni ale scrierii. Înainte de a prezenta rezultatele investigației noastre, vom înfățișa câteva informații referitoare la manuscrisul respectiv, desprinse, în cea mai mare parte, din descrierea furnizată de Teodor Misaroș³.

2. Aparținând bisericii ortodoxe române din Körösszakal-Sácál (Ungaria), manuscrisul cuprinde trei părți distincte, scrise la date diferite: *prima parte*: omilie neidentificată (text acefal), omilie pentru 20 iulie (sfântul proroc Ilie), omilie pentru 28 decembrie (sfînții 14000 de prunci uciși de Irod) și <Întrebări și răspunsuri> (text

¹Vezi *Cărți populare de prevestire*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. VIII, București, 2003, p. 42-98.

² Obținută prin bunăvoința episcopului Sofronie al Episcopiei Ortodoxe Române din Ungaria, căruia îi mulțumim și pe această cale.

³ Vezi *Din inventarul de manuscrise, cărți și obiecte de cult de la biserica ortodoxă română din Körösszakal-Sácál (R. P. Ungară)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCII, 1974, nr. 3-4, p. 478-484 (se va cita în continuare Misaroș, *Inventarul*) și *Din comunitățile bisericesti ortodoxe române din Ungaria*, Giula, 2002, p. 219-221 (se va cita în continuare Misaroș, *Comunitățile*).

fragmentar) – 16 file, *partea a doua: Antologhion*, copiat în 1707 de popa Ștefan din Ghingheleag, actualul sat Livada, jud. Cluj – 166 file și *partea a treia: Cartea despre ruditul (=facerea) lumii* (trei capitole), *Cuvântul de vreamă de apoi* (text fragmentar) și *Poveastea sfântului Chiric și a ma<i>cii sale, Iudita* – 20 de file⁴.

Manuscrisul a fost legat în anul 1737 pe cheltuiala lui Ardelean Dumitru și a soției acestuia și donat bisericii din Simiclăuș. După Teodor Misaroș, această localitate ar fi actualul Sânicolau din jud. Bihor⁵, dar identificarea propusă nu este sigură⁶.

3. Textul care ne interesează, intitulat *Cuvântul de vreamă de apoi*, aparține ultimei părți a manuscrisului, care împreună cu prima sa parte au fost copiate înaintea anului 1737, când cele trei porțiuni manuscrise au fost reunite prin compactare⁷.

Cuvântul de vreamă de apoi este copiat cu o scrisoare îngrijită de un scrib⁸, care, după particularitățile

⁴ Misaroș, *Inventarul*, p. 481-484; Misaroș, *Comunitățile*, p. 219–221.

⁵ Misaroș, *Inventarul*, p. 479; Misaroș, *Comunitățile*, p. 220.

⁶ Există și alte localități transilvănene cu numele *Sânicolau* (jud. Alba, jud. Satu Mare etc.), care ar putea, în egală măsură, să se ascundă sub vechea denumire Simiclăuș.

⁷ Cf. T. Misaroș, care susține că prima și a treia parte a manuscrisului au fost scrise „după anul 1737, pe colile, adăugate cu prilejul compactării din acel an” (*Inventarul*, p. 478; *Comunitățile*, p. 220). La legarea unui manuscris se lasă, de regulă, una, două file de gardă înaintea și în urma textului scris, și nu un număr așa de mare (16 file, respectiv 20 de file), cum presupune autorul.

⁸ T. Misaroș afirmă că acest scrib a transcris textele din prima și a treia porțiune a manuscrisului. Urmărind felul scrierii din *Povestea sfântului Chiric și a ma<i>cii sale, Iudita*, singurul text, în afara *Cuvântului de vreamă de apoi*, pentru care am beneficiat de xerocopii, ne-am dat seama că în partea a treia a manuscrisului textele au fost scrise de cel puțin doi copști.

lingvistice ale textului, era ardelean. Dovada decisivă o reprezintă termenul *rânteza* „a necheza” (185^v), cu fonetismul său particular: *k' > t^β*; cf. alte fapte de limbă care nu se opun acestei apartenențe regionale: *e* păstrat în *să va lepăda* (185^v), *e* păstrat în *streini* (185^v), *e(i)* păstrat în *dereptatea* (185^v), *direptate* (185^t), *ęá* final *> e* în *ferbe* (185^v), *strobe* (185^v), *vor vede* (185^v), *eĭ > iĭ* în *trii* (185^v), fonetismul *spământa* (185^t), *s* dur în *săcera* (185^t), *sămăna* (185^t), *zisă* (185^v), *r* dur în *cutrămur* (185^v), africata *ğ* în *nu să vor agiunge* (185^v), *k'* în *vechie* (185^v), *j > ș* în *mișlocul* (185^v), *cș > șc* în *mișcura* (185^t), termenii *blăzni* „a se înșela, a se amăgi” (185^t), *mișel* „sărac” (185^v), *voinic* „flăcău” (185^v) și *votri* „a îndemna pe cineva să practice prostituția” (185^v).

4. Textul versiunii K este lacunar, conținând materia primelor trei vise, iar din visul al IV-lea numai începutul; *desinit*: „iară muma-ș va votri fata” (185^v). Restul textului existent pe circa 2 file s-a pierdut.

În lucrarea amintită, am presupus, orientându-ne după titlul versiunii K, identic cu cel al versiunii P-C (B.A.R., ms. rom. 3170, f. 98^v–101^v, copiat în Păușa, jud. Bihor în 1789), că aceasta aparține familiei de manuscrise B¹⁰, din care, în afară de P-C, mai fac parte trei versiuni: G, I și P¹¹. Parcurgerea textului versiunii K a confirmat

⁹ Vezi ALR, mat. necart., chest. nr. 1101.

¹⁰ *Cărți populare de prevestire*, p. 79.

¹¹ *Ibidem*. G= textul publicat de M. Gaster după un manuscris copiat de Vasile Stănilovici din Avrig în 1787 (*Studies and Texts in Folklore, Magic, Medieval Romance, Hebrew Apocrypha and Samaritan Archeology*, vol. I, London, 1925-1928, p. 235-238), I= ms. 4390 (Biblioteca Centrală Universitară din Cluj), p. 208-221, copiat de Ioan Moldoveanu în 1761, probabil într-o localitate maramureșeană, P= ms. 100 (B.A.R., Filiala Cluj), f. 195^r–201^r, copiat probabil în 1679 de popa Pătru într-o localitate din sud-vestul Transilvaniei.

întru totul presupunerea noastră. Deși lacunară, această versiune reprezintă o verigă intermediară între I, pe de o parte, și G și P-C, pe de altă parte. Iată câteva trăsături care o apropie de I, diferențiind-o în schimb de G și P-C.

<i>K</i>	<i>I</i>	<i>G</i>	<i>P-C</i>
[Partea introductivă]			
Ierihon	Ierihonului	Va<r>ihin	Varihon
un domnu	un domn	un împărat	un împărat
să spământă rău <i>de eale</i>	să înfricoșă <i>de eale</i> foarte rău	< . . >	să spământă rău <i>de visuri</i>
aflară un <i>fi-losof</i>	aflară un <i>fi-losof</i> mare și cărturariu bun	aflară un om	aflară un om
[Visul I]			
<i>De la răsăritul soarelui până la apus</i> , preste toată lumea, multu rău să va face	rău va fi <i>de la răsărit până la apus</i> preste toată lumea	mult rău va fi preste toată lumê	mult rău va fi preste toată lumea
și <i>cugetele</i> ceale bune vor peri și cuvintele	și <i>cugetele</i> ceale bune vor peri și cuvintele	și gândurile cêle bune și cuvinte drî-nezăești	și gândurile cele bune și cuvinte dum-nezăiești

ceale dum- nezeiești <i>nu</i> <i>vor fi</i>	ceale dum- nezeiești <i>nu</i> <i>vor fi</i> între oameni	nime nu va grăi	nime nu va grăi
--	--	--------------------	--------------------

și să [~] va <i>duce</i> toamna în iarnă	și să <i>va</i> <i>duce</i> toamna în iarnă	și să <i>va</i> băga toamna în iarnă	și să <i>va</i> băga toamna în iarnă
---	---	--	--

și să vor blăzni păcă- toșii și să vor mândri și nu vor înțelege	și să vor blăzni păcă- toșii și să vor mândri și să vor arunca pe unde nu vor ajunge și vor fi neas- cultători	< . . >	< . . >
---	---	---------	---------

neamurile de aproape să vor lua și <i>nu</i> să vor <i>socoti</i>	mulțr de aproape să vor lua și <i>nu</i> să vor <i>socoti</i>	nêm <de> aproape să vor lua, de păcate nu vor gândi	neamul de- aproape să vor lua, de păcate nu vor gândi
---	--	---	---

Și curvele vor <i>face feciori</i>	Și curvele vor <i>face feciori</i>	și curvele vor face prunci	și curvele vor face prunci
---------------------------------------	---------------------------------------	-------------------------------	-------------------------------

și vor fi <i>precupeți</i> și leage vechie vor să o	și vor fi fără leage și <i>precupeți</i> și leagea cea	și mulți oameni vor lăsa lîgê lor și alta vor	și mulți oameni vor lăsa lege lor și alta vor
--	---	--	--

lasă, alta vor bună vor lă- apuca a ține apuca a ține
 începe a ține sa și alta vor
 ținea

zilele să zilele să zilele să zilele să
 vor mișcuroa vor micșora vor mici vor mici

și stele cu și stealele cu < . . > < . . >
 doao coade dosul să vor
 și cu dos să ivi și vor fi
 vor întoa<ri>ce trăsnete și cu-
 și vor fi tres- tremuri mari
 nete și cutrămur și multe ce-
 și multe cetăți tăț să vor
 să vor răsipi. pustii de sla-
 Înșuși de sla- va lui Dum-
 va lui Dum- nezeu și dom-
 nezău dom- nii vor fi
 ni<i> vor fi precupeți
 precupeți

[Visul al
 II-lea]

Și de-i va Și de-i va și de nê- Și de nea-
 fi neamul o- fi neam mi- mul său cel mul său cel
 mului mișel, șelul, să va mișel să vor mișel să vor
 el să va le- lepăda de el lepăda și cu lepăda și cu
 păda de el, și cu streinii streini vor strein<i> vor
 ce cu cei carii vor fi petrece petrece
 streini boga- bogați să vor
 ții<i> să vor vedea și să
 vede și mi- vor ospăta,
 șei<i> vor iară pre cei

uita. mișei îi vor
urî și-i vor
lăsa.

[Visul al
III-lea]

De căea va fi de la- ture de sat un om bogat <...>	Deci de va fi vreun om bogat într-o mar- gine de sat <...>	și într-un cap de sat va fi un om bogat și în cela cap de sat va fi alt bogat	Deci de o lature de sat va fi un om bogat, de ce- ea lature alt bogat
--	---	---	--

și bogatul va lua mu- iare curvă	și mulți bărbați vor lua curve	<...>	<...>
--	--------------------------------------	-------	-------

Tată-său și mumă-sa și neamul lui va urî	și apoi va urî pre tată- său și pre mumă-sa și pre neamul său	ce-ș vor urî părinți și frați	ce-și vor urî părinți<i> și frați<i>
---	--	-------------------------------------	--

Și muiare-ș va lăsa bār- batul său și cu altul va fugi	Și muiarea îș va lăsa bār- batul și va fugi cu altul	Mueri îș vor lăsa bār- bați și vor fugi cu alți	Și multe muieri îș vor lăsa bărbați<i> și vor fugi cu alți<i>
--	---	--	---

să vor mă- rita după voi- nici tineri	vor merge după <i>voinici</i> tineri	să vor mă- rita după cei tineri	să vor mă- rita după cei tineri
---	--	---------------------------------------	---------------------------------------

Și într-a-	Și întru	că atunci	că atunci
ceale vremi	aceaea vrea-	nu va fi ru-	nu va fi ru-
nu să va afla	me nu să va	șine în oa-	șine în oa-
nice o muia-	afla nice o	meni; nice o	meni și nici
re curată	muiare să fie	mueare nu va	muiare nu va
	curată	fi bună	fi bună

Dintre aceste concordanțe, două merită o atenție specială. Numele cetății *Ierihon* s-a datorat contaminării unei versiuni din care descinde K și I cu o versiune a redacției B (*Șahiș-Împărat*) sau C (*Șaic-Împărat*) a scrierii¹². Slavonismul *blăzni* din visul I („să vor blăzni păcătoșii...”) înlocuiește în acest context un alt slavonism, *săblăzni*, provenit din originalul traducerii; cf. „să vor săblăzni”, în cea mai veche copie din 1636 a scrierii¹³. Versiunea K este singura dintre versiunile redacției A care, în acest loc, se apropie cel mai mult de forma pe care enunțul respectiv o va fi avut în arhetipul traducerii: „Și să vor blăzni păcătoșii și să vor mândri și nu vor înțelege” K; cf. în versiunile slavone: съблзнет се и не разѹмѹт¹⁴ „s-au înșelat și nu au înțeles”, съблзнет се в врѣмени и не разоѹмеюще¹⁵ „s-au înșelat în privința vremii și nu au înțeles” și съблзнить и^x время занеже неоѹра(зоѹ)мѹт¹⁶

¹² Vezi *Cărți populare de prevestire*, p. 90.

¹³ Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj, CRV 31/43, f. 30^r.

¹⁴ Р. Ротаров, *К литературной истории „Сказание о 12 снах царя Шаханши”*, în *Сборник статей в честь академика Алексея Ивановича Соболевского*, Ленинград., 1928, p. 125.

¹⁵ Gjuro Polivka, *Opisi i izvodi iz nekoliko jugoslavenskih rukopisa u Prazi*, în „Starine”, XXI, 1889, p. 189.

времени по⁴⁰вно¹⁶ „i-a înșelat vremea pentru că n-au înțeles vremea potrivită (favorabilă)”; în acest loc, versiunile românești din familia A (redacția A) vorbesc despre înșelarea oamenilor „după învățătura dracului”¹⁷.

În câteva rânduri, versiunea K se depărtează de I, conținând enunțuri identice cu cele din G și P-C:

K	I	G	P-C
[Visul al III-lea]			
și<n> <a>pă nu cade, <i>ia- ră apa ferbe de sine</i>	iară în cea cu apă un pic nu că- dea	iară în apă nu că- dê, <i>ce ferbe de sine</i>	iară în apă nu căde, <i>ce ferbe de si- ne</i>
[Visul al IV-lea]			
o iapă bă- trână <i>unde rode fânul,</i> iară mînzul rânteza din- tr-însa	o iapă bă- trână zăcând într-un gu- noi, iară mîn- zul rînteza într-însa	o iapă bă- trână <i>unde rodê niște fân,</i> iară mîn- zul rînche- za dintr-însa	o iapă bă- trână <i>unde rode fân,</i> ia- ră mînzul rîn- teza dintr- însa
iară numa-ș <i>va votri fata</i>	mama featii va umbla cu	își va <i>votri</i> muma la fată	îș va <i>votri</i> mumă pre

¹⁶ A. I. Veselovski, *Слово о двѣнадцати снахъ Шеханши по ркп XV вѣка*, în *Сборникъ отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ*, Санкт-Петербургъ, 1879, p. 5.

¹⁷ Vezi, de exemplu, versiunea din ms. rom. 5054 (B.A.R) datând de la jumătatea secolului al XVIII-lea: „și înșiși să vor zminti după învățătura dracului” (*Cărți populare de prevestire*, p. 194).

[. . .]	farmeci să-ș	să o mărite	fată-și să o
	mărite fata		mărite

În primul exemplu din visul al III-lea, enunțul deținut în comun de K, G și P-C („iară apa (ce) ferbe de sine”) este un adaos, întemeiat pe consultarea unei versiuni aparținând redacției B (*Șaic-Împărat*; cf. „apa udându de sine pre mijloc”) sau a unei versiuni slavone a scrierii (cf. *а вода сама кипеше ѿ севѣ* „iară apa fierbea de una singură”¹⁸). Următoarele două concordanțe aparținând visului al IV-lea evidențiază transformările suferite de I în locurile respective: „zăcând într-un gunoiu”, ca urmare a contaminării dintre enunțurile viselor al IV-lea și al V-lea¹⁹, și „va umbla cu farmeci” în loc de „va votri” din arhetipul traducerii.

Versiunea K prezintă, așadar, o formă de tranziție între I și celelalte două versiuni, G și P-C. Este revelatoare, în acest sens, o prefacere existentă în K, care explică trecerea de la forma corectă din originalul traducerii la cea alterată din G și P-C. În enunțul celui de-al II-lea vis, este vorba despre „o mânăștergură” (cf. *ѸвѣѸсѣ* „ștergar” în versiunea slavonă utilizată de traducător)²⁰, lecțiune pe care o conservă majoritatea versiunilor familiei A, precum și două versiuni ale familiei B: „o mânăștergură din ceriu până în pământ spânzurând” (I), „o mânăștergură spândzurată din ceriu până în pământ” (P)²¹. În P-C contextul are următoarea înfățișare: „o muiere țiind într-o

¹⁸ Vezi *Cărți populare de prevestire*, p. 90.

¹⁹ *Ibidem*, p. 87, 235-236.

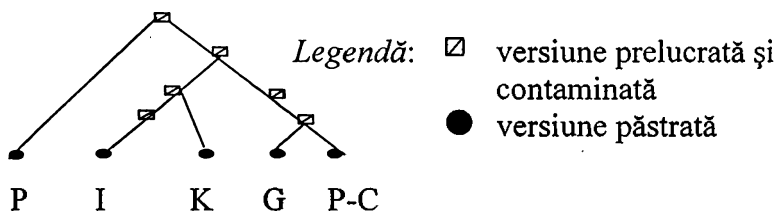
²⁰ *Ibidem*, p. 69.

²¹ *Ibidem*, p. 233.

mână o ștergură din ceriu până în pământ spânzurată”; cf. G, unde termenul *mânăștergură* a fost restabilit: „o mueare fiindu o mânăștergură din ceri până în pământ spânzurată”²². Varianta intermediară între I și versiunile G și P-C o prezintă K: „într-o mână o ștergură din ceriu până în pământu spânzurându” (185^v). Se constată, astfel, cu ușurință fazele intermediare care au dus la alterarea contextului amintit: separarea termenului *mânăștergură* în cele două părți componente a determinat ca *mâna* să țină *ștergura*, iar ulterior, în reprezentarea visului, s-a apelat și la *muiere*.

În afara modificării enunțului celui de-al doilea vis, K se mai particularizează față de celelalte versiuni ale familiei B prin pomenirea permanentă a lui Mamer drept Mamer-Filosof și prin unele lecțiuni diferite („foameți reale”, 185^r; cf. „foameți mari”, I, „foameți adesăori”, G, P-C) și mici adăugiri („la vremea de apoi, *ani<i>* și *vremile să vor sminti*”, 185^r, „Și în aceea vreme va peri dreptatea și *să va ivi strâmbătate*”, 185^r)²³.

În concluzie, într-o stemă de filiație a versiunilor familiei B locul versiunii K este cel înfățișat grafic mai jos²⁴:

²² *Ibidem*.

²³ Pasajele culese cu italice nu se regăsesc în G, I și P-C.

²⁴ Cf. stema de filiație a versiunilor celor două familii de manuscrise în *Cărți populare de prevestire*, p. 94.

III

RECEPTAREA CĂRȚILOR POPULARE

MITROPOLITUL DOSOFTEI ȘI CĂRȚILE POPULARE

Cu un deceniu în urmă, Doru Mihăescu a publicat, după o copie din 1732 (B.A.R., ms. rom. 3456), o bună parte a comentariilor cu care Dosoftei și-a întretesut traducerea *Cronografului* lui Cigalas¹. Dintre comentariile nereproduse, două ne-au reținut atenția în mod deosebit, întrucât evidențiază cunoașterea de către mitropolitul moldovean a unor scrieri înregistrate astăzi sub denumirea generică de cărți populare.

În partea de început a *Cronografului* se povestește, la un moment dat, despre Sit și urmașii acestuia. Expunerea urmează probabil textul apocrif al *Genezei mici*², lui Sit făcându-i-se dezvălului despre potop, venirea Mântuitorului și despre „preslușanie [= nesupunere; *n.n.* – *A.M.*] ce vor face fiii lui”, „carii – precizează Dosoftei încadrând explicația între paranteze – și le dzic egrigori³ și fiii lui Dumnedzău” (ms. rom. 3456, f. 3^r/18-19). Acești egrigori⁴, în număr de 200, locuiau împreună cu Sit „mai naltul pământ a Edemului ..., aproape de rai” (*ibid.*, f. 3^v/6-7). După moartea lui Adam, egrigorii, pogorându-se din Edem, s-au căsătorit cu fiicele oamenilor, adică cu cele din neamul lui Cain. Din legătura lor s-au născut „uruieși<i> cei mari, carii să făcură răi” (*ibid.*, f. 4^v/2), fiind pedepsiți de Dumnezeu. După ce „pogărâții” „și-mvățară femeile

¹ *La sinossi storica di Matheos Tzigalas di Cipro nella versione rumena del metropolita Dosoftei*, în „România Orientală”, III, 1990, p. 49-79.

² *Dicționar enciclopedic de personaje biblice* de Martin Bocian, în colaborare cu Ursula Kraut și Iris Lenz, București, 1996, p. 387.

³ Glosat deasupra *trezveți*.

⁴ Din gr. εγρήγορος „vigilant, éveillé”; aici însă pentru οί εγρήγοροι din *Biblie* „les Egrégores, nom d'une race d'hommes avant le deluge” (C. Alexandre, *Dictionnaire grec-français*, Paris, 1876, p. 423).

farmice și descântece” (*ibid.*, f. 4^v/6-7), un anume Azail „alease-le⁵ (?) boieria lor, că boierii acelor pugarâți 200 era” (*ibid.*, f. 4^v/7-8). Pe marginea acestui ultim pasaj, Dosoftei a făcut următorul comentariu încadrat între paranteze: „Aice iasti oarece⁶ în ceia pogorâți, de nu-s cumva blajenii, că în multe povești să răspund [= se pomenesc; *n.n.* – *A.M.*] acești blajeni” (*ibid.*, f. 4^v/8-10).

Blajinii, după cum se știe, reprezintă o populație mitologică, caracterizată prin evlavie și bunătate, pe care o oglindesc unele tradiții populare din nordul Moldovei, Bucovina și Basarabia. Ei sunt amintiți și în scrieri ale sfinților părinți, cum ar fi, de pildă, predica lui Ioan Hrisostom despre judecata viitoare. Printre altele, aici citim că „mulți poetici și filosofi ai elinilor” au vorbit atât despre iad „unde să muncescu oamenii cei răi și vicleani”, cât și despre „niște locuri bune și *ostroave a blajinilor* [*subl. n.* – *A.M.*] și grădini cu flori înflorite și cu multe miroseale. Și ceate de sfinți să află acolo ...”⁷. Desigur că, în rândul poveștilor despre blajini, Dosoftei nu putea încadra o astfel de predică religioasă; ea, de altfel, nu conține vreun element narativ care să permită identificarea „pogorâților” din traducerea *Cronografului* cu blajinii. „Multele povești” la care se referea mitropolitul moldovean vizau negreșit unele cărți populare și, dintre acestea, în primul rând *Alexandria*⁸. Numai în romanul lui

⁵ Scris: АЗЪЛЕ.

⁶ Scris: о рече.

⁷ *Mărgăritarele părintelui nostru Ioan, arhiepiscopul Țarigradului*, București, 1688 (BAR, CRV I 91, f. 33^v).

⁸ Despre circulația acestui roman popular în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în Moldova, vezi Miron Costin, *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 89.

Alexandru cel Mare blajinii sau, cum li se mai spune, nagomudrii (=înțelepții goi) sunt pomeniți ca urmașii lui Sit; ei trăiesc într-un ostrov înalt numit Edem sau ostrovul Macaronului (=insula fericiților)⁹. Dosoftei putea ști, de asemenea, că blajinii mai sunt numiți și rohmani de către ucraineni și de o parte a populației românești din Maramureș, nord-estul Transilvaniei și Bucovina și va fi avut, poate, cunoștință de povestirea apocrifă intitulată *Citenie a lu s<ve>ti Zosim*, în care se înfățișează viața acestor „fericiți”. E drept că în scrierea precitată ei nu mai descind din Sit, ci din regele Ierusalimului Rohman, fiul lui Asaf¹⁰. În sfârșit, prin poveștile despre blajini, cărturarul moldovean s-a putut raporta, în afara textelor scrise, și la unele legende care circulau pe cale orală.

Al doilea comentariu se referă la legenda despre Iosif și Asineta, bine cunoscută lui Dosoftei. Reamintim că în dedicația către Duca-Vodă din prefața *Vieții sfinților* (1682), mitropolitul se adresează lui Dumnezeu cu rugămintea „să blagoslovească ... și pre Măria sa Ioan Ștefan Voevoda cu cinstita sa doamnă Ecaterina, iubita și-ntâi născuta fiica Mări<i> tale, carii ți i-au dăruit milostivul Dumnedzău acmu tineri în nuntă de bucurie ... cum au blagoslovit pre Iosif și Asineta”¹¹. În *Cronograf*, în locul unde se povestește cum împăratul Egiptului i-a dat lui Iosif „pi fata lui Putifar sau Pentefri, popa cetății

⁹ N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuții*, București, 1922, p. 15-16, 86-89.

¹⁰ Vezi Gabriel Ștrempel, *Contribuții la cunoașterea legendei blajinilor*, în „Revista pentru istorie și teorie literară”, tom 24, 1975, nr. 2, p. 268. Textul acestei povestiri a fost studiat și publicat recent de Maria Stanciu-Istrate în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. III, București, 1999, p. 9-65.

¹¹ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, București, vol. I, 1903, p. 244.

soarelui¹², pre¹³ Aseneta”, Dosoftei vine cu următoarea lămurire, încadrată între paranteze: „Fată sfântă. Citit-am lucru minunat de dânsa, cum îngerul¹⁴ lui Dumnedzău o au învățat a creadi în Dumnedzău, unde șideia în turn și bucate idolești de jărtve nu mânca, și îngerul¹⁴ o hrănie. A lu Vasilie-Voievod era carte grecește scoasă den pre arăpască” (*ibid.*, f. 27^r/7-11).

Amănuntele referitoare la convertirea și hrănirea fetei lui Pentefri de către îngerul Domnului sunt preluate din cunoscuta legendă apocrifă despre Iosif și Asineta¹⁵. Cartea deținută de Vasilie-Voievod (= Vasile Lupu) trebuie să fi fost o copie manuscrisă, căci nu se cunosc ediții grecești ale scrierii. Raporturile bune dintre domnitor și Dosoftei, pe atunci (a. 1654) călugăr sau poate chiar egumen al mănăstirii Pobrata¹⁶, explică accesul ultimului la exemplarul pomenit. Un interes aparte prezintă informația privind sursa „arăpască” a versiunii grecești. Acest izvod în limba arabă a fost probabil cel al versiunii siriace traduse de Moise de Aggel la jumătatea secolului al VI-lea, care păstrează și cea mai veche versiune cunoscută a legendei¹⁷. S-a exprimat posibilitatea ca versiunea siriacă

¹² Scris: *сорелъ*^m.

¹³ Scris: *прѣ*.

¹⁴ Scris: *ꙗнѣръ*^m.

¹⁵ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*. II. *Epoca influenței grecești*, București, 1938, p. 58.

¹⁶ Vasile Lupu s-a îngrijit îndeaproape de Mănăstirea Pobrata, ridicând un nou zid de împrejmuire și făcându-i, probabil, și unele daruri. Sub Ștefan-Vodă, fiul lui Vasile Lupu, Dosoftei a ajuns episcop de Huși (1658), iar, un an mai târziu, Vasile Lupu intervenea pe lângă Sava, mitropolitul Moldovei, pentru numirea lui Dosoftei în scaunul rămas vacant al Episcopiei de Roman (N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*. Vol. I, București, 1928, p. 392-393).

¹⁷ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, II, p. 59.

să fi fost transpusă din grecește¹⁸ ori din informația cuprinsă în cartea lui Vasile Lupu se desprinde o concluzie diametral opusă. Rămâne pe seama cercetărilor viitoare să clarifice acest aspect extrem de important pentru stabilirea originii legendei și a traseului ei inițial de difuzare.

În deceniile din urmă, cărturarului moldovean i-au fost atribuite traduceri a două cărți populare: *Viața sfântului Vasile cel Nou*¹⁹ și *Legenda lui Afrodițian Persul*²⁰. Dovada directă a cunoașterii de către Dosoftei a unor asemenea producții literare o furnizează cele două comentarii inserate în traducerea *Cronografului* lui Cigalas.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ N. A. Ursu, *Alte traduceri necunoscute din tinerețea lui Dosoftei*, în „Limba română”, XXVII, 1978, nr. 5, p. 495-507; pentru o altă traducere a scrierii, datorată, de asemenea, lui Dosoftei, vezi articolul nostru *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon* (III), în „Limba română”, XXXVII, 1988, nr. 1, p. 55-63.

²⁰ Dragoș Moldovanu, *Miscellanea philologica*, în „Limba română”, XXXIII, 1984, nr. 5, p. 417-420.

CONSIDERAȚII PE MARGINEA INDICELOR DE CĂRȚI OPRITE DIN SECOLUL AL XVII-LEA

1. -Listele de cărți interzise de biserică, care au circulat în epoca veche în spațiul românesc, s-au bucurat de un slab interes din partea specialiștilor noștri. B. P. Hasdeu s-a referit cel dintâi la un astfel de indice preluat dintr-o publicație rusă, încercând să dovedească că două dintre textele *Codicelui Sturdzan* au un caracter bogomilic¹. După un manuscris românesc din fondul Bibliotecii Academiei Române, N. Cartojan a reprodus o listă de cărți oprite, care prin cuprins se apropia „mai mult de tipul indicelor slave, publicate la Moscova în 1646”². În sfârșit, Fl. Dudaș a publicat, la rândul său, o listă de cărți socotite eretice, însoțind-o de un scurt comentariu, menit să illustreze importanța indicelui respectiv, aceea de a cuprinde „scrieri ale timpului, aflate în circulație în societatea medievală românească”³.

În pofida publicării celor două liste, conținutul lor a rămas în bună parte necunoscut, întrucât nu s-a încercat o identificare a scrierilor conținute; vezi, pentru a ne rezuma numai la câteva exemple, titluri precum *Colenditoriul*, *Zemlemeariia*, în indicele publicat de N. Cartojan, respectiv *Ostrovmeiul*, *Zelenic*, în indicele reprodus de Fl. Dudaș. Faptul că proveniența originalelor străine ale

¹ *Cuvente den bătrâni*, II, București, 1879, p. 256–257, 264–266.

² *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, 1929, p. 22 și p. 267-271 (textul listei).

³ *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, [Partea I], Oradea, 1985, p. 72 (se va cita în continuare Dudaș, *Manuscrise Bihor*); *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986, p. 30 (se va cita în continuare Dudaș, *Manuscrise Crișana*).

indicilor nu ne este cunoscută ne împiedică să stabilim căile prin care acestea ne-au parvenit. Nu ştim, de asemenea, dacă cele două liste de cărţi „lepădate” au contribuit în vreun fel la stăvilirea acţiunilor de traducere şi copiere a apocrifelor religioase, după cum nu ştim dacă transpunerea acestor liste în limba română a fost urmarea unei politici speciale adoptate de biserica ortodoxă din ţările române.

Sunt, prin urmare, câteva chestiuni care merită să fie discutate şi a căror cercetare ne propunem să o întreprindem în studiul de faţă.

2. În ordine cronologică, primul indice de cărţi oprite pe care îl vom aduce în discuţie este cel existent în așa-numita *Păucenie de la Voivozi* (colecţia Atanasie Popa), copiat, potrivit lui Fl. Dudaş, la începutul secolului al XVII-lea⁴. O însemnare din prima parte a manuscrisului dezvăluie că transcrierea s-a efectuat în „Beligrad turschi” (probabil Belgradul sârbesc) de către popa Vasilii din ţara

⁴ Dudaş, *Manuscrise Bihor*, [I], p. 70 şi nota 73 de pe aceeaşi pagină: „Hârtia manuscrisului înfăţişează patru tipuri de filigrane, datând de la 1595-1611, identice cu cele redată de I. Kemény în *Signa interna... ms. cit.*, I, f. 51, 66, 73”; cf. Dudaş, *Manuscrise Crişana*, p. 186, nota 64, unde nu se mai susţine identitatea între filigranele hârtiei din *Păucenia de la Voivozi* şi filigranele din catalogul lui Kemény. De altfel, ne-am putut convinge că cele două filigrane din manuscris reproduse de Fl. Dudaş (vezi *Manuscrise Crişana*, p. 19, fig. 3a şi 3b: *vulturi bicefali surmontaţi de coroană*) nu sunt identice cu filigranele reproduse în primul volum al lucrării lui Kemény pe filele 51 şi 66, la care autorul face trimitere; în ceea ce priveşte filigranul de pe fila 73 (*cocoş* înscris în stemă, surmontată de iniţialele CH), nu ştim dacă acesta se regăseşte pe hârtia *Păuceniei de la Voivozi* şi încă într-o formă identică, pentru a corespunde exigenţelor impuse de o datare corectă.

Moldovei⁵. În cea mai mare parte, manuscrisul cuprinde cazanii, alături de care figurează și câteva scrieri apocrife (*Apocalipsul lui Ioan, Apocalipsul Maicii Domnului, Apocalipsul lui Pavel, Legenda duminicii*) și hagiografice (*Povestea sfântului Gheorghe și Povestea sfântului Tiron*)⁶. Pe filele 181-183 ale manuscrisului se află un indice de cărți oprite având următorul titlu: *Cuvântul de învățătură despre cărțile bune și cărțile rele sau eretice*⁷.

Originalul acestui indice a fost redactat în slavonă, după cum probează aspectul unor titluri precum *Gromovnic, Rojdealnic, Zelenic, Zvezdocetnic*. Spre aceeași încheiere ne poartă și termenul *coștunâia*, adaptat de traducător din izvodul slavon; cf. sl. коштоуенья „legendar, fabulos”⁸.

Două titluri din *Cuvântul de învățătură...* ne sunt bine cunoscute, întrucât denumesc scrieri care au circulat și la noi și încă de la începutul secolului al XVII-lea: *Gromovnicul*, carte care dezvăluie prefacerile ce se vor înfăptui pe pământ în funcție de zodia în care va tuna⁹, și *Rojdealnicul*, carte ale cărei preziceri sunt diferențiate după luna sau zodia în care s-a născut omul¹⁰. Semnificația

⁵ Dudaș, *Manuscrise Bihor*, [I], p. 73 și Dudaș, *Manuscrise Crișana*, p. 31.

⁶ Dudaș, *Manuscrise Bihor*, [I], p. 70-72 și Dudaș, *Manuscrise Crișana*, p. 28-30.

⁷ Vezi reproducerea textului în *Anexă*, I, p. 252-253.

⁸ Franz von Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien, 1862-1865, s.v.

⁹ Pentru cele mai vechi versiuni românești, vezi *Gromovnicul* copiat de popa Stanciul din Sărata Oltului, jud. Sibiu, în 1636 (Alexandru Mareș, *Cel mai vechi Gromovnic românesc*, în „Limba română”, XXIII, 1974, nr. 1, p. 29-44) și *Gromovnicul* tipărit în cca 1639 (N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakóczyană*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921-1922, p. 253-258).

¹⁰ Pentru cea mai veche versiune românească, vezi *Rujdelnița* copiată de Ioan Românul în cca 1621, în localitatea Sânpetru, jud. Brașov sau

altor titluri poate fi întrevăzută.

Zvezdocetnic are corespondent în unele indice slavone pe звѣздочетць „cititor în stele”, scriere „în care oamenii fără minte cred vrăjind, căutând zilele nașterii lor, obținerea demnităților, năpăștile săracilor, felurile morții, norocul în slujbe și meserii”¹¹.

Ceasovnicul denumește probabil scrierea care indică ceasurile bune și ceasurile rele¹².

Vrăjitoriul este traducerea sl. волховникъ „vrăjitor, mag” sau a sl. врачевникъ „vraci, vrăjitor”, titluri sub care în indicele slavone figurează o scriere despre care aflăm că „vrăjește cu fiecare cobe, cu păsările și cu fiarele, care sunt acestea: biserica trosnește, urechea țiuie, ochiul clipește, focul colcăie, câinele urlă...”¹³.

Zelenic, care în transcrierea lui Fl. Dudaș este un element din componența titlului *Zărite zelenic lecarnic*¹⁴, denumește în realitate o scriere înregistrată în indicele

jud. Hunedoara (N. Cartojan, *Cel mai vechi zodiac românesc: Rujdenița popei Ioan Românul (1621)*, în „Dacoromania”, V, 1927-1928, p. 591-601).

¹¹ N. Tihonravov, *Памятники отреченной русской литературы*, I, Санктпетербург, 1863, p. IX; cf. și V. Jagić, *Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa*, în „Starine”, knjiga IX, 1877, p. 110.

¹² Cf. în indicele slavone О часѣхъ о злыхъ и о добрыхъ „Despre ceasuri, despre cele rele și despre cele bune” (N. Tihonravov, *op. cit.*, I, p. IX și II, p. 385-387 — textul) și часомѣрие „Măsura ceasului” (A. I. Iațimirski, *Библиографическій обзор апокрифовъ въ южнославянскоу и русскоу письменности*, выпускъ I, *Апокрифы ветхозавѣтные*, Петроград, 1921, p. 64).

¹³ Vezi N. Tihonravov, *op. cit.*, I, p. VIII și V Jagić, *op. cit.*, p. 109-110.

¹⁴ Dudaș, *Manuscise Bihor*, [I], p. 73; Dudaș, *Manuscise Crișana*, p. 30.

slavone de cărți oprite sub forma *зеленик* „doctor”¹⁵, al cărei text, publicat de N. Tihonravov, conține diverse sfaturi de medicină populară, dintre care spicuim câteva: „<Despre albeață, leucom>. Dacă cineva va avea albeață pe ochi, să ungă cu lapte de iapă și miere acea albeață și o va alunga din ochi”; „Despre sughiț. Dacă omul va sughița, să roadă miezul unui cocean afumat”¹⁶.

Flori mirositoare corespunde parțial titlului *блгоуханья* „frumos mirositoare”, menționat într-un indice slavon de cărți necanonice¹⁷. Titlul ar putea să denumească o scriere de medicină populară, cu leacuri întemeiate pe diverse specii de flori plăcut mirositoare.

Mai dificil este să stabilim înțelesul altor titluri, pe care le vom examina în continuare.

Ostrovmeiul este un titlu enigmatic, care nu se regăsește în indicele slavone cercetate. Aflat pe prima poziție în indice, el ar putea reprezenta o formă alterată a sl. *устроноумѣа* (variantă pentru *астрономиа*), titlul uneia dintre cărțile oprite¹⁸. În indicele slavone, *астрономиа* mai este numită *астрологъ* sau *мартолой*¹⁹.

Titlul *Semnele lunii și a soarelui* nu este înregistrat în listele slavone de cărți oprite. Nu putem stabili dacă această scriere avea un conținut asemănător celei intitulată *окръженіе слоуңцу и луня* „Înconjurarea soarelui și a lunii”

¹⁵ I. I. Sreznevski, *Материалы для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ*, I, Санктпетербург, 1893, col. 969 (s.v. *зеленикъ*); A. I. Iașimirski, *op. cit.*, p. 74.

¹⁶ *Op. cit.*, II, p. 425-426.

¹⁷ I. I. Sreznevski, *op. cit.*, I, col. 597 (s.v. *громъникъ*).

¹⁸ *Ibidem*, II, col. 745 (s.v. *острономиа* = *устроноумѣа*).

¹⁹ N. Tihonravov, *op. cit.*, I, p. VIII. Pentru câteva fragmente de text cu conținut astrologic, vezi *ibidem*, II, p. 398-421.

în unele manuscrise slavone²⁰. Printre cărţile astrologice interzise, în indicele slavone figurează şi *лѣсець окрѣжетъ* ce „Luna se înconjoară”²¹. Se pare că în ambele titluri slavone, *окрѣженіе* şi, respectiv, *окрѣжетъ* ce se referă la cercul de vapori care se vede uneori în jurul soarelui şi mai ales al lunii, așa-numitul *cearcăn*, cum se mai numeşte popular acest fenomen astronomic.

Zăările este un titlu fără corespondent în indicele slavone de cărţi interzise.

În aceeaşi situaţie se află şi termenul *Lecarnic*, a cărui temă (*лѣкаръ* „doctor”) arată că avem a face cu o carte de medicină populară. Stăruie totuşi întrebarea dacă *Lecarnic* nu reprezintă în indicele nostru o glosă pentru *Zelenic*.

Cu<nu>na ceriului ce trece prin ea soarele este, de asemenea, un titlu fără corespondent în indicele slavone cercetate. Scrierea era probabil tot de factură astrologică şi privea poate previziunile legate de ivirea pe cer a curcubeului; cf. *cununa cerului*, denumire sub care prin părţile de nord ale Moldovei este cunoscut curcubeul²².

După cum observăm din această trecere în revistă a cărţilor oprite cuprinse în *Cuvântul de învăţătură...*, majoritatea lor aparţine literaturii astrologice de prevestire. Câteva cărţi (*Ze*le*nic*, *Flori mirositoare*, eventual şi *Lecarnic*) se integrează domeniului medicinei populare. Ceea ce particularizează acest indice este conţinutul lui limitat la cele două domenii amintite; nici un apocrif religios nu figurează în cuprinsul lui. Din acest punct de

²⁰ N. Tihonravov, *op. cit.*, II, p. 397.

²¹ V. Jagić, *op. cit.*, p. 110; N. Tihonravov, *op. cit.*, I, p. VIII; A. I. Iaţimirski, *op. cit.*, p. 67.

²² Tudor Pamfile, *Văzduhul după credinţele poporului român*, Bucureşti, 1916, p. 157.

vedere, indicele nostru se apropie de indicele slavone, grupate de A. I. Iațimirski în grupa a VII-a, a așa-numitelor „cărți eretice”²³.

Originalul traducerii pare să-l fi reprezentat un indice de cărți oprite asemănător celui existent în *Paisievskii sbornik*, manuscris de la sfârșitul secolului al XV-lea (Biblioteca Academiei Duhovnicești din Sankt Petersburg), pus la contribuție de I. I. Sreznevski²⁴. În lucrarea acestuia am întâlnit câteva titluri de cărți oprite, preluate din versiunea cuprinsă în *Paisievskii sbornik*, care prezintă asemănări frapante cu titlurile cărților similare din textul românesc, nu numai în redactarea titlurilor, dar și în succesiunea acestora:

-Paisievskii sbornik

встроноуѣмѣа,
звѣздоцетѣа²⁵
зелеіни^к, колѣдни^к²⁶
громни^к, влѣгоуѣханыа²⁷

*Cuvântul de învățătură
despre cărțile bune și
cărțile rele sau eretice*

Ostrovmeiul,
Zvezdocetnic
Zele<i>nic, Lecarnic

Gromovnic, Flori mirosi-
toare

De remarcat, de asemenea, prezența termenului slavon коштоуѣньѣ „legendar, fabulos” în *Paisievskii*

²³ *Op. cit.*, p. 29-31 și 64-75. Primele șase grupe cuprind indicele referitoare la „cărțile mincinoase și renegate”.

²⁴ *Op. cit.*, I, p. 33 (numerotația de la sfârșitul volumului pentru secțiunea *Указатель сокращеніи*).

²⁵ *Ibidem*, II, col. 745 (s.v. остроноуѣа = встроноуѣа).

²⁶ *Ibidem*, I, col. 969 (s.v. зеленникъ).

²⁷ *Ibidem*, col. 597 (s.v. громъникъ).

sbornik și încă în aceeași sintagmă (Халдѣскиа коштїони)²⁸ pe care o regăsim și în indicele nostru: *haldești coștunâia*.

Apartenența la o redacție slavonă răsăriteană a sursei utilizate de traducătorul român poate fi presupusă, întrucât indice de „cărți eretice”, asemănătoare indicelui nostru, nu s-au semnalat în manuscrisele slavone de redacție sudică. Ținând seama de acest aspect, ca și de originea copistului, putem considera că traducerea din slavonă s-a efectuat probabil în Moldova. În text nu întâlnim particularități lingvistice care să se opună acestei localizări; vezi *e* păstrat în *nedejdui*, *f* > *h* în *hiind*, *hiitul* (cf. *fiitul*), grupul consonantic *sv* în *sv<i>ntele*, *sv<â>ntul*, termenul *băseduiescu* „vorbesc” și, eventual, sintagma *cu<nu>na soarelui*, dacă aceasta are în text semnificația „curbcubeu”.

Indicele din *Păucenia de la Voivozi* este departe de importanța ce i-a fost atribuită de Fl. Dudaș; dintre numeroasele cărți prohibite conținute, numai pentru două (*Gromovnicul* și *Rojdealnicul*) avem cunoștință că au fost cunoscute românilor din secolul al XVII-lea²⁹.

3. Al doilea indice de cărți oprite care ne-a reținut atenția este cuprins într-un *Nomocanon* slavon (B.A.R., ms. sl. 461), a cărui copiere s-ar fi înfăptuit, după P. P. Panaitescu, în 1651 de către ierodiaconul Efrem „în mănăstirea Mitropoliei, în vremea vlădiciei Ștefan”³⁰. Însemnarea acestuia, redactată în slavonă, se păstrează pe prima copertă interioară, fiind, prin urmare, posterioară

²⁸ *Ibidem*, col. 1308 (s.v. КОШѢНА = КОШТѢНА = КОШТЮНА).

²⁹ Vezi *supra*, notele 9 și 10.

³⁰ *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*. Vol. II. Ediție îngrijită de Dalila-Lucia Aramă și revizuită de G. Mihăilă. Cu o prefață de Gabriel Ștrempel, București, 2003 (se va cita în continuare Panaitescu, *Catalogul*), p. 289.

acțiunii de legare a manuscrisului. Scrierea din însemnare fiind cursivă nu permite să stabilim dacă Efrem, care își scria numele cu litere latine sub forma latinizată *Efremus*, este aceeași persoană cu copistul textelor manuscrise, reproduse cu caractere semiunciale. În plus, Efrem nu afirmă nicăieri că ar fi copiat сию книгу „această carte”, formula uzitată de copiiști în asemenea împrejurări, astfel că însemnarea de față s-ar putea referi și la calitatea sa de simplu adnotator al manuscrisului, exercitată pe când se afla în „mănăstirea Mitropoliei”, probabil în Mănăstirea Dealu³¹. În afară de poziția pe care această însemnare o deține în raport cu textul *Nomocanonului*, mai sunt două considerente care ne fac să credem că scrierea manuscrisului nu îi aparține lui Efrem: primul este hârtia, care, potrivit filigranelor³², nu a circulat în Țara Românească, iar al doilea, totodată și cel mai important, îl reprezintă particularitățile de limbă ale textelor, specifice slavonei de redacție răsăriteană³³. Prin prisma celor

³¹ Un ierodiacon Efrem își semnează numele pe o filă dintr-un *Minei pe luna mai*, care se afla în secolul al XVII-lea la Mitropolia Țării Românești; vezi Panaitescu, *Catalogul*, p. 290.

³² Filigranele hârtiei aparțin la trei tipuri diferite: *vultur înscris în stemă, crin și corn înscris în stemă surmontată de litera B* (vezi fig. 1-3). Pentru ultimele două tipuri de filigran, vezi E. Laucevicius, *Popierius Lietuvoje XV-XVIII a*, vol. II, Vilnius, 1967, nr. 2041-2056 (atestări cuprinse între 1409 și 1757; cf. variante asemănătoare cu cea din fig. 2, sub nr. 2043 și 2044, cu atestări din 1624 și 1632) și nr. 2978-2982 (atestări cuprinse între 1593 și 1662).

³³ Vezi ъ > о în во (396^v/6, 397^v/15), вопро^т (397^v/6), соблазнѣ (396^v/7, 17, 27), сокрове^ньѣ (398^f/12-13), токмо (396^v/4), -ър > -ер în да извер^же^т сѧ (396^v/8), крестнѣ^м (397^v/18-19), совершенно (398^f/21), оутве^ждѣ^т сѧ (398^f/20), -ѣл > -ол în испо^тнена (398^f/22), исто^ткова^нис (398^f/16), desinența -ого la genitivul singular al adjectivului masculin în бо^тгар^ского (397^v/8).

constatate, copierea *Nomocanonului* s-a realizat probabil prin părțile Ucrainei sau mai curând ale Rusiei, având în vedere prezența între textele *Nomocanonului* a unor pravile aparținând mitropoliților ruși Ivan, Chiril și Maxim³⁴.

În împrejurări necunoscute, manuscrisul a ajuns la Mănăstirea Bistrița, unde egumenul Vasilie nota pe 2 noiembrie 1651 că acesta urma să fie trimis mitropolitului Ștefan³⁵. În același an sau un an mai târziu (7160), logofătul Goran însemna în interiorul ultimei coperte că „această carte este a Mănăstirii Bistriței”³⁶, adnotare identică cu aceea făcută tot de el în anul 7160 pe coperta din urmă a *Sintagmei* lui Matei Vlastares aparținând aceleiași mănăstiri (B.A.R., ms. sl. 286)³⁷. De la Mitropolia din Târgoviște, unde fusese expediat de egumenul Vasilie, se pare că manuscrisul nu a mai fost înapoiat Mănăstirii Bistrița.

Pe filele de la sfârșitul manuscrisului (f. 396^v-398^v) figurează un indice de cărți oprite redactat în slavonă de redacție răsăriteană, purtând titlul Гло(в) ѡ(т) прави(л) стѣ(х) ѡцѣ, ѡ книга(х) и(х)же подобае(т) чести и внимати і и(х) же не внимати ни (ч)сти „Cuvânt din pravila sfinților părinți despre cărțile care se cuvine să le citim și să le

³⁴ Panaitescu, *Catalogul*, p. 286 și 288.

³⁵ Panaitescu, *Catalogul*, p. 289.

³⁶ Panaitescu, *Catalogul*, p. 289.

³⁷ P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. I, [București], 1959, p. 385 (se va cita în continuare Panaitescu, *Manuscrisele*), unde cuprinsul însemnării („Această carte este a Mănăstirii Bistriței”) este atribuit, în mod greșit, unui anonim din secolul al XVIII-lea.

învățăm și despre cele pe care nu trebuie să le învățăm, nici să le citim”³⁸.

Indicele, după cum se precizează în text³⁹, aparține „părintelui nostru Nikon”. Este vorba de Nikon Munte-negreanul (черногорецъ; secolul al XI-lea), a cărei listă de cărți oprite denumită *Tacticon* a fost tradusă din greacă în slavonă la sfârșitul secolului al XIII-lea sau în prima jumătate a secolului al XIV-lea⁴⁰. Cu unele mici omisiuni, cărțile interzise din *Tacticonul* lui Nikon se regăsesc în indicele din ms. sl. 461 pe pozițiile 1-21⁴¹. Începând cu poziția 22 și până la sfârșit înregistrăm cărți prohibite care figurează în indicele slavone sub titlurile *въ апостолскихъ заповѣди* „din dispozițiile apostolești”⁴² sau *от правилъ свѣтыхъ апостолъ о книгахъ* „Din Pravila sfinților apostoli despre cărți”⁴³. În rândul cărților din această porțiune sunt câteva referitoare la popa bulgăresc Ieremia și la unele traduceri cu caracter bogomilic (pozițiile 41-44), întâlnite prima dată în așa-numitul *Index Pogodin* din secolul al XIV-lea⁴⁴. Tocmai această contopire a unor indice de cărți oprite, alcătuite la date și în locuri diferite, explică faptul că în

³⁸ Panaitescu, *Catalogul*, p. 288.

³⁹ Vezi reproducerea traducerii textului în *Anexă*, II, p. 254-257.

⁴⁰ Vezi V. Jagić, *op. cit.*, p. 94; pentru vechimea traducerii slavone, vezi *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Съставител Donka Petkanova, Велико Търново, 2003, p. 220.

⁴¹ Vezi V. Jagić, *op. cit.*, p. 105-106; A. I. Iațimirski, *op. cit.*, p. 32, 34, 36, 38 și 40 (rubrica II: *Никона Черногорца. Тактиконъ*).

⁴² Vezi V. Jagić, *op. cit.*, p. 107-109.

⁴³ Vezi A. I. Iațimirski, *op. cit.*, p. 32-52 (coloana V: *Отъ правилъ свв. апостолъ*).

⁴⁴ Vezi A. N. Pipin, *Для объяснения статьи о ложных*, în „Лѣтопись занятія Археогрфической комиссії”, 1861, вып. 1, p. 26-27; Иор. Иванов, *Богомилски книги и легенди*, София, 1925, p. 52-53.

indicele de față unele cărți prohibite sunt consemnate în două rânduri; vezi *Lemnul crucii*, amintit între apocrifele *Noului Testament* (nr. 28), dar și între scrierile bogomilice (nr. 43) sau *Povestea lui Iacov* (nr. 15; cf și nr. 58). Ar mai fi de remarcat, pentru indicele nostru, apelul care se face în două rânduri la unele canoane adoptate de sinoadele ecumenice cu privire la cărțile apocrife⁴⁵. Atașarea unui astfel de indice la sfârșitul unui *Nomocanon* este din punctul de vedere al bisericii pe deplin justificată. Foarte probabil că alcătuirea actuală a indicelui a luat naștere într-un mediu ecleziastic din Rusia.

4. Ultimul indice de cărți oprite de care ne vom ocupa este cel existent în manuscrisul academic 1570, care conține o colecție de scrieri polemice religioase traduse de Staicu Grămăticul, „slujitorul beserecii domnești” din Târgoviște, între 26 noiembrie 1667 și 21 mai 1669. Pe filele 7^f-11^f ale manuscrisului se află mai multe indice: unele de cărți acceptate de biserica ortodoxă (*De cărțile pe care le priimește săborniceasca apostoleasca beserică și pre care se cade, a le ceti creștinii direpți* – f. 7^a/1-7va/1, *Suma cărților Legii noo, că venii adivăriul Domnul nostru Isus Hristos, fiul și cuvântul lu Dumnezeu înceape Evangheliia, cum ai zice veastea cea bună* – f. 7va/2-7vb/8, *Cărțile prepodobnicilor și purtătorilor de Dumnezeu părinților noștri, a păstorilor și a învățătorilor a toată lumea care sânt aceastea* – f. 7vb/9-8va/14) și altele de cărți respinse de biserica ortodoxă (*Cărțile ceale minciunoase pre care nu se cade a le ținea și a le ceti drept-credincioșii hristiani* – f. 8va/15-9^fb/2 și *Cărțile ereticești*

⁴⁵ Canonul 59 al sinodului de la Laodice (f. 396^f/3-5: „Недостон^т ми^рски^х съставлен^{ны}хъ ψ^αμο^β... новаго и ветхаго закона”) și canonul 63 al sinodului de la Trulla (f. 398^v/10-17: „иже ло^{жнѡ} ѿ вра^г... и чтоуци^и прѡклинае^{мъ}”).

carele nu se cade a le ceti drept-credincioșii – f. 9^b/3-11^a/14). Ultimele două indice au fost publicate de N. Cartoian împreună, drept o unitate⁴⁶. Acesta era de părere că, „prin cuprinsul său și mai ales prin ordinea de succesiune a titlurilor, indicele se apropie mai mult de tipul indicelor slave, publicate la Moscova în 1646”⁴⁷. Constatarea, întemeiată pe consultarea lucrării lui A. I. Iațimirski, *Библіографическій обзор апокрифовъ въ южнославянскої и русскої письменности*, Petrograd, 1921, este în bună măsură exactă. Sub numărul XIV, în lucrarea citată figurează un indice de cărți oprite publicat la Moscova în 1644, și nu în 1646, în cuprinsul unui sbornic polemic, cunoscut în literatura de specialitate drept Кириллова книга „Cartea lui Chiril” (titlul s-a dat după prima scriere din cuprins, *Сказаніе на осмый вѣкъ* „Expunere despre veacul al optulea” a lui Chiril, arhiepiscopul Ierusalimului, comentată de Stefan Zyzenie). Indicele din ms. rom. 1570 se identifică perfect cu indicele din publicația moscovită, atât în ce privește titlurile conținute, cât și în privința succesiunii acestora⁴⁸. Nu încapă nici o îndoială că originalul traducerii românești l-a reprezentat indicele de cărți oprite din publicația rusească. Odată cu indicele respectiv, Staicu Grămăticul a tradus și celelalte scrieri din componența ediției rusești, astfel că manuscrisul său conține traducerea integrală a scrierilor existente în *Кириллова книга*⁴⁹. Combătând de pe pozițiile ortodoxis-

⁴⁶ N. Cartoian, *op. cit.*, vol. I, p. 267–271.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 22.

⁴⁸ Vezi A. I. Iațimirski, *op. cit.*, coloana XIV de pe p. 33–57 și 65–67.

⁴⁹ Cu peste 15 ani în urmă, am întrevăzut această posibilitate (vezi *Traducerile necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (IV)*, în „Limba română”, XXXVII, 1988, nr. 2, p. 138–139), devenită în prezent certitudine, după ce am avut

mului o mare varietate de ereze (iudaic, maniheic, armean, luteran, calvin), această carte prezintă și un pronunțat caracter anticatolic, pus în evidență de scrierile unor polemisti ucraineni (Vasili Ostrožskago, Zaharia, Kopystenskyj, Stefan Zyzenie și Ivan Vyšenskyj) și ale unor ierarhi și învățați ortodocși (Maxim Grecul, Fotie, patriarhul Constantinopolului, și Meletie Pigas, patriarhul Alexandriei).

Reproducerea indicelui datorată lui N. Cartoian este defectuoasă: conține unele lecțiuni greșite (*Epistoliia de duminică*⁵⁰ î.l.d. *Epistoliia de dumineci*, *De cântarea (lu Sofonie)*⁵¹ î.l.d. *Descântarea, cărți ale împăraților*⁵² î.l.d. *cărți ale împărățiilor, neînțeleptul (popa Eremiia)*⁵³ î.l.d. *neînțelegutul*) și câteva segmentări eronate ale cuvintelor din componența titlurilor, care au dus la nediferențierea unor titluri, cum ar fi: *Patriarșii: Adam, Enoh*⁵⁴ (în realitate trei titluri)⁵⁵, *Evanghelie de la Thoma Paralipomena ce au trimes pe un vultur în Vavilon către Ieremia*⁵⁶ (în realitate: *Evanghelie de la Toma*, respectiv, *Paralipomena ce au trimes...*)⁵⁷, *Metanie Măslenicul*⁵⁸ (în realitate două titluri)⁵⁹, *Altă mințită de Vasilie den*

posibilitatea să consult lucrarea lui A. Lilov, *О такъ называемой Кириловой книгѣ*, Казан, 1858.

⁵⁰ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 267.

⁵¹ *Ibidem*, p. 268.

⁵² *Ibidem*, p. 270.

⁵³ *Ibidem*, p. 271.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 267.

⁵⁵ Vezi A. I. Iațimirski, *op. cit.*, p. 33 (coloana XIV).

⁵⁶ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 267.

⁵⁷ Vezi A. I. Iațimirski, *op. cit.*, p. 41 (coloana XIV) și p. 37 (coloana XIV).

⁵⁸ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 268.

⁵⁹ Vezi A. I. Iațimirski, *op. cit.*, p. 67 (coloana XV).

*Chesariia. De Grigore Bogoslov și de Ioan Zlataust. Întrebaturi și răspunsuri, ce e și din câte părți făcut fu Adam*⁶⁰ (în realitate un titlu)⁶¹.

Greșeli care pot fi puse pe seama traducătorului sunt puține. La f. 9^v/13-15 ne întâmpină titlul *A călătoriilor carte ce iaste cobî de timpinarea a toate ereziciile*, care combină, de fapt, două titluri de cărți: *A călătoriilor carte în care iaste de timpinare* (cf. *пѸтникъ книга, в' немже естъ писано о стрѣчахъ*)⁶² și, respectiv, *Cobi a toate ereziciile* (cf. *ковѣ всѣхъ еретическихъ*)⁶³. În text sunt și câteva omisiuni, de unul sau două cuvinte (f. 9^b/9, 24, 9va/9, 11, 10^b/1-2), a căror traducere nu a putut fi dată de Staicu Grămăticul, acesta notând marginal cuvintele slavone respective. În câteva situații, necunoscând semnificația cuvântului din alcătuirea titlului traducătorul l-a reprodus întocmai (*Martoloi, Metanie, Zemlemeariia*) sau le-a adaptat flexiunii românești (*Cearovnicul, Mâslenicul*). Cu două excepții, *Martoloi și Cearovnicul*, care beneficiază în text de o lămurire asupra cuprinsului scrierii pe care o denumesc, celelalte trei titluri nu ne edifică în privința conținutului acestor scrieri. Sl. *землемѣрїа* este o calchiere foarte transparentă a gr. *γεωμετρία*, dar la ce se referă scrierea astfel intitulată nu știm. Aceeași remarcă este valabilă în legătură cu sl. *метаник* (<gr. *μετάνοια*) „îngenunchiere și înclinare a corpului până la pământ” și cu sl. *мысльникъ* „cunoscător, înțelept”. Într-un caz, Staicu a tradus titlul din textul

⁶⁰ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 270.

⁶¹ Vezi A. I. Iașimirski, *op. cit.*, p. 55 (coloana XIV); cf. tot aici înregistrarea greșită a porțiunii finale a titlului (*И что ѿ коинка частен сотворѣ^н быст адамъ*) drept o scriere independentă.

⁶² *Ibidem*, p. 71 (coloana XV).

⁶³ *Ibidem*.

slavon (книга громникъ) prin denumirea sub care era cunoscută cartea respectivă în spațiul românesc: *Cartea Gromovnicul*. Să mai notăm traducerea titlului slavon колѣдникъ (scriere despre prevestirile referitoare la zilele săptămânii în care va cădea ziua nașterii Domnului) prin *Colenditoriul*, echivalare determinată de sensul „colindător” cu care este întâlnit regional termenul în limba bulgară⁶⁴.

Primul dintre cele două indice⁶⁵ se referă la „cărțile ceale minciunoase”, care, în totalitatea lor, aparțin literaturii religioase și hagiografice apocrife. Și în acest indice contopirea unor liste de cărți oprite care au circulat cândva independent, este sesizabilă în repetarea unor titluri: 24. *Și de lemnul crucii, ce e mințită* (8vb/14-15), respectiv 38. *De lemnul crucii* (9^fa/6). „Cărțile minciunoase” sunt în număr de 46, dintre care numai două nu se regăsesc în indicele din ms. sl. 461: 29. *Numele îngerilor* (8vb/24) și 40. *Și cum Hristos cu plugul au arat; aceasta popa Eremiia bulgărescul o au mințit* (9^fa/7-10).

Al doilea indice vizează „cărțile eretice” și conține 33 de scrieri care, în linii mari, aparțin literaturii astrologice: 47. *Martoloi, cum ai zice Astrologul*, 48. *Astronomiia*, 49. *Zemlemariia*, 50. *Cearovnicul*, 51. *Gromovnicul* etc. Acestei prime categorii de 28 de scrieri interzise (nr. 46–64) îi urmează spre finalul indicelui o scurtă listă de „cărți lepădate”. Prima dintre ele (65. *De Chitovras basne și glume*) pare a fi de fapt același text înregistrat în primul indice la poziția 33 sub titlul *De Chitovras*, iar următoarele trei (66. *Poslania lui Avgar...*, 67. *Altă mințită de Vasilie den Chesariia*, 68. *Și cum Prov-Împărat*

⁶⁴ N. Гергов, *Речник на бългaрския език*, фототипно издание, София, 1976, s.v. колѣдник.

⁶⁵ Vezi reproducerea acestor indice în *Anexă*, III, p. 258-265.

fârtat pe Hristos au făcut...) nu se regăsesc nici în primul indice de „cărți minciunoase”, nici în indicele din ms. sl. 461. În sfârșit, pe ultima poziție apare o scriere atribuită ca și precedentă preotului bulgar Eremia: 69. <*Molitva împotriva frigurilor*>, pe care am înregistrat-o și în indicele din *Nomocanonul* slavon. Prin conținutul lor, scrierile de pe pozițiile 65-69 aparțin tot „cărților minciunoase”, reprezentând, prin felul în care sunt grupate, un supliment la primul indice de scrieri apocrife (1-46).

5. Dintre cărțile oprite conținute în indicele cuprinse în *Nomocanonul* slavon și în traducerea *Cărții lui Chiril* (1667-1669), numai un număr restrâns au circulat în țările române în secolul al XVII-lea. Asupra acestora ne vom opri în continuare⁶⁶.

Titlul *Adam* (2 N, 3 CC) poate fi pus în legătură cu narațiunile apocrife despre Adam⁶⁷, traduse și copiate în spațiul românesc încă din secolul al XVII-lea. Asemenea povestiri se întâlnesc într-o versiune ardelenescă a *Paliei istorice* (B.A.R., ms. rom. 469)⁶⁸, în așa-numitul *Cuvânt pentru Adam și Eva* din același manuscris⁶⁹ și într-un

⁶⁶ Prin N am indicat indicele din *Nomocanonul* din ms. sl. 461, iar prin CC pe cel existent în *Cartea lui Chiril*.

⁶⁷ Un *Cuvânt despre Adam* în versiune slavonă a fost copiat un secol mai devreme în Moldova; vezi ms. nr. 740 de la Arhivele Statului din București (Elena Lința, Lucia Djamo-Diaconiță și Olga Stoicovici, *Catalogul manuscriselor slavo-române din București*, București, 1981, p. 261).

⁶⁸ Alexandra Moraru și Mihai Moraru, *Palia istorică*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. IV, București, 2001, p. 103-104 și 110.

⁶⁹ Publicat parțial de M. Gaster în „*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*”, I, 1883, p. 78-80 și în *Chrestomatie română*, vol. I, Leipzig, București, 1891, p. 63-65 și integral de Mihai Moraru, în

manuscris copiat de popa Urs din Cotiglet, jud. Bihor, în 1679-1689⁷⁰. Reminiscente din legenda despre Adam și Eva se constată și în versiunea *Lemnului crucii* din a doua jumătate a secolului al XVII-lea⁷¹. Un *Cântec al lui Adam*, conținând dialogul său cu raiul și cu Dumnezeu, în speranța ca va obține „dulceața raiului”⁷², se regăsește în câteva manuscrise bihorene de la sfârșitul secolului al XVII-lea⁷³.

Enoh (3 N, 4 CC), iar în alte indice slavone *Cărțile lui Enoh* sau *Despre Enoh, care a fost în al cincilea cer și a scris 300 de cărți*⁷⁴, se referă de fapt la *Cartea secretă a lui Enoh*, scriere care a fost cunoscută românilor prin intermediul versiunilor slavone copiate în Moldova (două din secolul al XVI-lea)⁷⁵. Nu s-a semnalat, în schimb, vreo traducere românească a acestui apocrif.

Paralipomena ce au trimes pe un vultur în Vavilon către Eremita (19 CC), cunoscută îndeobște ca *Povestea despre plânsul prorocului Ieremia și despre pustiirea Ierusalimului*, se găsește într-o copie slavonă efectuată în

Crestomația de literatură română veche. Coordonator I. C. Chițimia și Stela Toma, vol. I, Cluj-Napoca, 1984, p. 193–198.

⁷⁰ Dudaș, *Manuscrise Bihor*, II, p. 53-54.

⁷¹ Despre care vezi mai jos, p. 242-243.

⁷² Diferit de *Versul lui Adam de umilință*, studiat de Emil Turdeanu, *Apocryphes slaves et roumains de l'Ancien Testament*, Leiden, 1981, p. 122–141 și în „Revista de istorie și teorie literară”, XLII, 1994, nr. 2, p. 221–223.

⁷³ Vezi Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești B.A.R. 3101-4413*, [vol.] III, București (se va cita în continuare Ștrempel, *Catalogul*), 1987, p. 352 (ms. rom. 4151), vol. IV, 1992, p. 76 (ms. rom. 4642) și Dudaș, *Manuscrise Bihor*, II, p. 131.

⁷⁴ Vezi A. I. Iațimirski, *op. cit.*, p. 32–33 (coloanele II, VI și XIII).

⁷⁵ Ior. Ivanov, *op. cit.*, p. 165–191; B.A.R., ms. sl. 552 (Panaitescu, *Catalogul*, p. 406).

Țara Românească probabil în secolul al XVI-lea⁷⁶. Versiunile românești ale acestei scrieri sunt cunoscute abia din secolul al XVIII-lea⁷⁷.

Vedenia lui Isaia (11 N, 10 CC) a circulat într-o prelucrare prescurtată în versiuni moldovenești din secolele al XV-lea și al XVI-lea⁷⁸. O traducere a *Vedeniei lui Isaia* nu a fost cunoscută românilor din secolul al XVII-lea, care, în schimb, au avut parte de o *Învățătură despre vremea de apoi a prorocului Isaia*, păstrată în trei copii ardelenesti, dintre care cea mai veche datează din deceniile patru, cinci ale acestui secol⁷⁹. O versiune a apocrifului din urmă se păstrează în ms. sl. 298 (B.A.R.), copiat probabil în ultima jumătate a secolului al XIV-lea⁸⁰.

A lu Pavel descântare (16 CC), iar în indicele slavone *Петрово оваблєніє* sau *Петрово откровєніє*⁸¹ reprezintă *Apocalipsul lui Pavel*, scriere apocrifă care a circulat în Transilvania secolului al XVII-lea prin mai multe copii, provenind din nordul Hunedoarei (*Codex Sturdzanus*, 1590-1602)⁸², Bihor (a doua jumătate a veacului: *Codicele*

~

⁷⁶ B.A.R., ms. sl. 287 (Panaitescu, *Manuscrisele*, p. 385).

⁷⁷ Vezi ms. rom. 1587 și 1766 (Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 56 și II, p. 376).

⁷⁸ E. Turdeanu, *La vision d'Isaie. Tradition orthodoxe et tradition hérétique*, în volumul *Apocryphes slaves et roumain de l'Ancien Testament*, p. 153-154. La cele două manuscrise slavone cunoscute de E. Turdeanu trebuie adăugat și ms. sl. 447 (B.A.R.) din secolul al XVI-lea, semnalat de noi în *Cărți populare de prevestire*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. VIII, București, 2003, p. 144, nota 17.

⁷⁹ Al. Mareș, *Cărți populare de prevestire*, p. 214-219.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 142-144.

⁸¹ A. I. Iațimirski, *op. cit.*, p. 38-39 (col. I-V, VII-XIV).

⁸² Versiune publicată de B. P. Hasdeu, *op. cit.*, vol. II, p. 415-425 și de Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, [București], 1993, p. 243-248.

*Todorescu*⁸³ și *Apocriful Iorga*⁸⁴) și sud-estul Transilvaniei (*Codicele de la Cohalm*⁸⁵, sfârșitul secolului). O versiune de la începutul secolului al XVII-lea a fost copiată de popa Vasilii în Belgradul sârbesc⁸⁶.

Sub titlul *Întrebările lui Ioan Bogoslov...* (25 N, 20 CC) se ascunde în realitate *Apocalipsul lui Ioan*, scriere care a beneficiat în secolul al XVII-lea de mai multe traduceri românești, ale căror copii provin în majoritate din Transilvania (ms. nr. 218 al Bibliotecii Mitropoliei Ardealului, copiat de popa Mihai la jumătatea secolului⁸⁷; ms. nr. 257 al Bibliotecii Filialei Cluj a Academiei Române, copiat de Alexandru Bălgrădeanul în 1673⁸⁸; *Codicele Marțian* din a doua jumătate a secolului⁸⁹; versiunea copiată de popa Urs din Cotiglet în 1679-1680⁹⁰; ms. rom. 130 din Biblioteca Academiei de la sfârșitul secolului⁹¹; *Codicele de la Cohalm* de la sfârșitul

⁸³ Versiune publicată de N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, Leipzig, Viena, 1914, p. 208-212.

⁸⁴ Versiune publicată de Gh. Chivu, *Date noi despre Apocriful Iorga*, în „Limba română”, XXVII, 1979, nr. 5, p. 519-521.

⁸⁵ Vezi Eufrosina Simionescu, *Codicele de la Cohalm*, în „Arhiva”, XXVIII, 1921, nr. 1, p. 17-18. Localizarea manuscrisului s-a realizat pe baza însemnărilor, care provin din Hosfalău (actualul Vânători, jud. Mureș), Paloș (actualul Cața, jud. Brașov) și Zoltany (actualul Ghidfalău, jud. Covasna). Din 1790 și până la începutul secolului al XX-lea, manuscrisul s-a aflat fără întrerupere în Cohalm, jud. Brașov.

⁸⁶ Vezi Dudaș, *Manuscrise Bihor*, II, p. 29.

⁸⁷ Versiune publicată de Dudaș, *Manuscrise Bihor*, II, p. 38-40.

⁸⁸ Vezi Dudaș, *Manuscrise Bihor*, II, p. 44.

⁸⁹ Versiune publicată de N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, p. 229-231.

⁹⁰ Vezi Dudaș, *Manuscrise Bihor*, II, p. 42-44.

⁹¹ Vezi Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 42.

secolului⁹²). Din această scriere mai deținem o copie moldovenească (ms. rom. 5318 din 1676)⁹³ și alta executată în Belgradul sârbesc la începutul secolului al XVII-lea⁹⁴.

Epistola duminicii (27 N, 23 CC) cunoaște mai multe versiuni, toate provenind din localități ardelenesti: Măhaci, jud. Alba (1601)⁹⁵, Maramureș (cca 1621-1633)⁹⁶, Bălan, jud. Sălaj (cca 1630-1650)⁹⁷, Dobricionești, jud. Bihor (1678)⁹⁸, Cotiglet, jud. Bihor (1679-1680)⁹⁹, Brașov (1680)¹⁰⁰, Luncasprie, jud. Bihor (sfârșitul secolului)¹⁰¹, Seghiște, jud. Bihor (1695)¹⁰², Tinăud, jud. Bihor (sfârșitul secolului)¹⁰³.

Lemnul crucii (28, 43 N, 24, 38 CC), apocrif întâlnit în secolul al XVI-lea în versiuni slavone copiate în Moldova¹⁰⁴, se regăsește un secol mai târziu într-o versiune

⁹² Vezi Eufrosina Simionescu, *op. cit.*, p. 17.

⁹³ Vezi Ștrempel, *Catalogul*, IV, p. 267.

⁹⁴ Versiune publicată de Dudaș, *Manuscrise Bihor*, II, p. 35-38.

⁹⁵ Versiune publicată de B. P. Hasdeu, *op. cit.*, II, p. 43-55 și de Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, p. 237-242.

⁹⁶ Versiune publicată de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, *Manuscrisul de la Ieud*, București, 1977, p. 153-158.

⁹⁷ Vezi Alexandru Mareș, *Cărți populare de prevestire*, p. 145.

⁹⁸ Vezi Cristian Moroianu, *O versiune semirotaçantă a Legendei duminicii din a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Limba română”, XLIV, 1995, nr. 1-2, p. 48-58.

⁹⁹ Versiune publicată de Dudaș, *Manuscrise Bihor*, II, p. 48-51.

¹⁰⁰ Vezi Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Brașov*, București, 1985, p. 125. Textul *Legendei duminicii* a fost copiat de Barbul, fiul protopopului Vășii Hobana; cf. articolul nostru *Considerații pe marginea unei însemnări manuscrise*, în „Limba română”, XLIX, 2000, nr. 2, p. 267-270.

¹⁰¹ Vezi Ștrempel, *Catalogul*, IV, p. 76.

¹⁰² Vezi Dudaș, *Manuscrise Bihor*, II, p. 147.

¹⁰³ Vezi Dudaș, *Manuscrise Bihor*, II, p. 131.

¹⁰⁴ Vezi Ioan Bogdan, *Scrieri alese*. Cu o prefață de Emil Petrovici Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București

românească din sud-estul Transilvaniei¹⁰⁵.

A Precistii umblare pre la munci (31 N, 27 CC) sau, cum mai este cunoscută scrierea, *Apocalipsul Maicii Domnului* este atestată în secolul al XVII-lea în mai multe versiuni transilvănene provenind din nordul Hunedoarei (1590-1602)¹⁰⁶, Bălan, jud. Sălaj (cca 1630-1650)¹⁰⁷, Cotiglet, jud. Bihor (1679-1680)¹⁰⁸ și Bihor (a doua jumătate a secolului¹⁰⁹ și, respectiv, sfârșitul secolului¹¹⁰).

Pricea lu Hristos cu diiavolul (34 N, 30 CC) se întâlnește într-un singur manuscris bihorean de la sfârșitul secolului al XVII-lea¹¹¹.

Unele rugăciuni apocrife aparținând așa-numitelor *molitve mincinoase* (50 N, 46 CC) au circulat și în rândul românilor din epoca veche. O astfel de rugăciune, în versiune slavonă, poate fi socotită cea pentru scoaterea dracului din ape, copiată de unul dintre copiii anonimi ai *Codicelui Sturdzan*¹¹²; ea ne amintește de molitvele „de friguri” pomenite în indicele tradus de Staicu Grămăticul

1968, p. 378-379 și *Sbornicul* de la Arhivele Statului din București (ms. nr. 740; cf. Elena Lința, Lucia Djamo-Diaconiță, Olga Stoicovici, *op. cit.*, p. 261).

¹⁰⁵ Versiune publicată de Emanuela Timotin; vezi *Lemnul crucii*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. V, București, 2001, p. 193-199.

¹⁰⁶ Versiune publicată de B. P. Hasdeu, *op. cit.*, II, p. 312-366 și de Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, p. 248-260.

¹⁰⁷ Vezi Alexandru Mareș, *Cărți populare de prevestire*, p. 145.

¹⁰⁸ Vezi Dudaș, *Manuscrise Bihor*, II, p. 32-33.

¹⁰⁹ Versiune publicată de N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, p. 200-208.

¹¹⁰ Vezi ms. rom. 130 (B.A.R.); pentru datarea manuscrisului, vezi Liliana Agache, *Disputa lui Isus cu Satana*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. V, București, 2001, p. 210-211.

¹¹¹ Versiune publicată de Liliana Agache, *op. cit.*, p. 243-250.

¹¹² Vezi ms. rom. 447 (B.A.R.), f. 74^v/8-75^v/18.

(46 CC). În același manuscris, popa Grigorie din Măhaci a copiat în intervalul 1601-1618 traducerea românească a acestei molitve¹¹³. În timp ce versiunea românească păstrează numai partea corespunzătoare sfârșitului rugăciunii, cea slavonă este lipsită de sfârșit¹¹⁴. Lacuna versiunii din *Codex Sturdzanus* se poate completa prin consultarea manuscrisului nr. 34 al Bibliotecii Institutului de Lingvistică și Istorie Literară din Cluj, care conține o versiune completă a scrierii datând din 1754¹¹⁵.

Referirile la sfântul Sisinie din unele indice de cărți oprite (vezi 41 N și 69 CC) nu au în vedere *Legenda sfântului Sisinie*, în care sfântul se luptă pentru recuperarea copiilor răpiți de diavol, ci privesc o rugăciune contra frigurilor în care numele sfântului este invocat pentru a alunga frigurile personificate prin șapte fiice ale lui Irod¹¹⁶. O rugăciune împotriva frigurilor atribuită sfântului Sisinie, conținând un exorcism la adresa diavolului, s-a păstrat într-o versiune slavonă, scrisă pe foi de plumb în secolul al XIV-lea pentru un anume Gheorghe Bratul¹¹⁷. Nu deținem însă versiuni românești din secolele al XVI-lea sau al XVII-lea ale acestei rugăciuni.

Cartea Gromovnicului (51 CC), care a circulat în Moldova în versiuni slavone (una din circa 1592-1604¹¹⁸ și

¹¹³ Versiune publicată de B. P. Hasdeu, *op. cit.*, II, p. 177 și de Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, p. 276-277.

¹¹⁴ Pentru punerea în relație a celor două versiuni, vezi B. P. Hasdeu, *op. cit.*, II, p. 175-176 și Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, p. 117.

¹¹⁵ Vezi N. Drăganu, *Pagini de literatură veche*, în „Dacoromania”, III, 1922-1923, p. 243-244.

¹¹⁶ Vezi B. P. Hasdeu, *op. cit.*, II, p. 264-265.

¹¹⁷ Vezi I. Ciomu, *Un vechi monument epigrafic slav la Turnu-Severin*, în „Revista istorică română”, 1938, p. 210-236.

¹¹⁸ Vezi B.A.R., ms. rom. 4620; cf. Ștrepel, *Catalogul*, IV, p. 69.

alta din 1568¹¹⁹), a fost tradusă în limba română în secolul al XVII-lea în trei rânduri. Două traduceri aparţin primei jumătăţi a secolului, dintre care una tipărită probabil la Govora în circa 1639¹²⁰, iar alta ne este cunoscută dintr-o copie braşoveană din 1693¹²¹.

Colenditoriul (54 CC) sau КОЛЕДНИКЪ în versiunile slavone este o scriere în care prevestirile variază în funcţie de ziua săptămânii în care va cădea naşterea Domnului. O versiune slavonă a scrierii, copiată în Moldova, se află într-un *Sbornic* slavon din circa 1568¹²², iar în aşa-numitul *Sbornic de la Kiev* se păstrează o altă versiune slavonă de provenienţă moldovenească, intitulată ТВОРЕНІЕ БЗЪРЫ ПРЪРКА „Creaţia prorocului Ezdra”¹²³.

Poslaniia lu Avgar, „care oamenii neştiuţi şi neînţelegători poartă la sine” (66 CC), se referă la *Legenda lui Avgar* şi la amuletele numite avgare, cărora li se atribuiu în popor calităţi profilactice. N. Cartoian a semnalat prezenţa scrisorii lui Avgar către Mântuitor în *Vieţile sfinţilor* traduse de Dosoftei, în cronografe şi mineie¹²⁴. Nu ar fi exclus ca legenda să fi fost cunoscută românilor şi prin intermediul exemplarelor din ediţia bulgărească a *Abagarului*, tipărită la Roma în 1641 pentru bulgarii convertiţi la catolicism¹²⁵, dintre care unii au ajuns

¹¹⁹ Vezi B.A.R. Filiala Cluj, ms. 26 (f. 328-329), semnalat de I. Iufu, *Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania şi Banat*, în „Romanoslavica”, VIII, 1963, p. 457.

¹²⁰ Vezi *supra*, nota 9.

¹²¹ Vezi B.A.R., ms. rom. 1436; cf. Ştrempele, *Catalogul*, I, p. 329.

¹²² Vezi I. Iufu, *op. cit.*, p. 457.

¹²³ Vezi Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 280.

¹²⁴ *Legenda lui Avgar în literatura veche românească*, în „Convorbiri literare”, anul al 57-lea, aprilie 1925, p. 253-259.

¹²⁵ Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*. Cu o prefaţă de acad. Constantin Daicoviciu. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de

în secolul al XVII-lea în Țara Românească.

Alta mișită de Vasilie den Chesaria, de Grigorie Bogoslov și de Ioan Zlataust, întrebaturi și răspunsuri... (67 CC) are în vedere cunoscutul chestionar apocrif atribuit sfinților Vasile cel Mare, Grigore Bogoslov și Ioan Gură-de-Aur. Înregistrat în secolul al XVI-lea în versiuni slavone copiate în Moldova¹²⁶, acest chestionar îmbibat de legende religioase a fost tradus de timpuriu în română, fiind întâlnit într-o versiune sud-vest transilvăneană din a doua jumătate a secolului al XVII-lea¹²⁷.

În afara acestor apocrife din indicele tradus de Staicu Grămăticul (unele existente și în indicele din ms. sl. 461), vom aduce în discuție încă patru scrieri interzise semnalate numai în indicele din *Nomocanonul* existent în 1651 la Mănăstirea Bistrița.

Despre împăratul Solomon, basme și fabulații (36 N) este o indicație foarte vagă pentru identificarea scrierii, având în vedere numeroasele scrieri apocrife care au circulat pe seama acestui împărat. Una dintre acestea este *Solomon și nevasta lui*, atestată într-o versiune slavonă din secolul al XVI-lea provenind din Moldova¹²⁸. Versiunile românești ale acestei scrieri datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea¹²⁹.

Titlul *Vasilie cel Nou* (53 N) are în vedere legenda hagiografică referitoare la sfântul Vasilie cel Nou, în care sunt incluse și vămile văzduhului. Scrierea a fost

Mircea Borcilă și Ioan Mării, Cluj, 1971, p. 4–5.

¹²⁶ Vezi ms. nr. 741 de la Arhivele Statului din București; cf. Elena Lința, Lucia Djamo-Diaconiță, Olga Stoicovici, *op. cit.*, p. 258.

¹²⁷ Alexandra Moraru și Mihai Moraru, *op. cit.*, p. 16–17.

¹²⁸ Vezi ms. nr. 740 de la Arhivele Statului din București; cf. Elena Lința, Lucia Djamo-Diaconiță, Olga Stoicovici, *op. cit.*, p. 261.

¹²⁹ Vezi B.A.R., ms. rom. 1735 și ms. rom. 3518.

cunoscută românilor mai întâi prin versiuni slavone copiate în Moldova¹³⁰. Din secolul al XVII-lea deținem primele traduceri românești: una din sudul Transilvaniei, databilă în deceniile patru, cinci¹³¹, alta tradusă, de asemenea, din slavonă de către mitropolitul Dosoftei¹³² și, în sfârșit, alta transpusă din greacă, existentă într-un manuscris moldovenesc din 1691¹³³.

Andrei cel Nebun (55 N) este personajul principal al unei scrieri atribuite lui Nikephoros, preot la biserica Sfânta Sofia din Constantinopol. *Viața lui Andrei cel Nebun pentru Hristos* a fost cunoscută românilor încă din secolul al XVI-lea datorită versiunilor slavone copiate în Țara Românească¹³⁴ și Moldova¹³⁵. Cele mai vechi versiuni românești ale scrierii apar mult mai târziu, la jumătatea secolului al XVIII-lea¹³⁶.

Metodie al Patarei (56 N) se referă la *Prorocirea lui Metodie, episcopul Patarelor, pentru cele ce vor fi în zilele de apoi*, scriere atestată într-o versiune slavonă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, existentă în

¹³⁰ Vezi B.A.R., ms. sl. 133, copie din secolul al XVI-lea (Panaitescu, *Manuscrisele*, p. 160–161) și ms. IV 82 din Biblioteca Centrală Universitară din Iași, copie din secolul al XVII-lea (Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Iași*, București, 1980, p. 59–60).

¹³¹ Versiune publicată de Maria Stanciu-Istrate, *Viața sfântului Vasilie cel Nou și vămile văzduului*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. IX, București, 2004, p. 149–243.

¹³² Vezi articolul nostru *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (IV)*, în „Limba română”, XXXVII, 1988, nr. 2, p. 140.

¹³³ Vezi Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 276.

¹³⁴ Vezi B.A.R., ms. sl. 298; cf. Panaitescu, *Manuscrisele*, p. 399.

¹³⁵ Vezi B.A.R., ms. sl. 649; cf. Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 380.

¹³⁶ Vezi Cătălina Velculescu, *Nebunul înțelept*, în *Texte uitate – texte regăsite*, II, București, 2003, p. 222.

*Codicele de la Tulcea*¹³⁷. O versiune prelucrată și prescurtată a scrierii a fost tradusă în românește de timpuriu, fiind atestată în *Păucenia de la Voivozi*, copiată la începutul secolului al XVII-lea¹³⁸.

6. Cele trei indice de cărți oprite sunt, după cum s-a văzut, de proveniență rusă, constatare firească având în vedere orientarea politică și culturală în acest secol a țărilor române către răsărit.

În privința inițiativelor religioase care au generat traducerea în limba română a acestor indice nu putem face decât presupuneri. Unul dintre indice a apărut probabil datorită inițiativei Mitropoliei Țării Românești de a traduce ediția moscovită a *Cărții lui Chiril*. De reținut că la aceeași instituție a ajuns curând după 2 noiembrie 1651 *Nomocanonul* slavon din proprietatea Mănăstirii Bistrița. În sfârșit, unei întreprinderi religioase, probabil moldovenești, urmează să-i fie atribuită traducerea indicelui copiat de popa Vasilii în Belgradul sârbesc.

Dintre cărțile interzise înregistrate de aceste indice în spațiul românesc din secolul al XVII-lea au circulat relativ puține: 2, prin raportare la indicele transcris de popa Vasilii (*Gromovnicul* și *Rojdealnicul*), respectiv 13, prin raportare la cele două indice din Țara Românească (*Apocriifele despre Adam*, *Învățătura despre vremea de apoi a prorocului Isaia*, *Apocalipsul lui Pavel*, *Apocalipsul lui Ioan*, *Apocalipsul Maicii Domnului*, *Epistola duminicii*, *Lemnul crucii*, *Disputa lui Isus cu diavolul*, *Rugăciunea pentru scoaterea dracului din apă*, *Gromovnicul*, *Viața sfântului Vasile cel Nou*, *Întrebări și răspunsuri atribuite sfinților Vasile cel Mare*, *Grigore Bogoslovul* și *Ioan*

¹³⁷ Vezi B.A.R., ms. sl. 649; cf. Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 380.

¹³⁸ Vezi articolul nostru *Un apocrif religios puțin cunoscut din secolul al XVII-lea*, în „Limba română”, LIII, 2004, nr. 1–2, p. 61–68.

Gură-de-Aur, Prorocirea lui Metodie, arhiepiscopul de Patara). Numărul acestor apocrife creşte cu încă 4 piese dacă luăm în calcul şi acele scrieri oprite cunoscute românilor exclusiv pe baza versiunilor slavone: *Cartea secretă a lui Enoh, Povestea despre plânsul prorocului Ieremia pentru Ierusalim, Solomon şi soţia sa, Viaţa lui Andrei cel Nebun pentru Hristos*. În realitate, numărul apocrifelor religioase şi al cărţilor de prevestire traduse şi copiate de români înainte de 1700 a fost mai mare decât cel dedus de noi prin consultarea acestor indice; vezi, de exemplu, scrieri din categoria așa-ziselor „cărţi populare” (*Moartea lui Avraam*¹³⁹, *Călătoria lui Zosim la blajini*¹⁴⁰, *Trepeticul*¹⁴¹ etc.) care nu figurează în nici unul dintre indicele prezentate, dar care, în schimb, au circulat în manuscrise sau tipărituri româneşti din acea perioadă.

Ar fi hazardat să credem că prezenţa acestor indice, dintre care cel tradus de Staicu Grămăticul a cunoscut o copie la sfârşitul secolului al XVII-lea¹⁴², a putut stopa

¹³⁹ Vezi B.A.R., ms. rom. 447 (versiune din zona Măhaciului, databilă 1580-1591; B. P. Hasdeu, *op. cit.*, II, p. 189-194 şi Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, p. 277-279), ms. 4746 al Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj (versiune din Bălan, jud. Sălaj, databilă 1630-1650; Al. Mareş, *Cărţi populare de prevestire*, p. 145), B.A.R., ms. rom. 5318 (versiune moldovenească din 1676, publicată de Mihai Moraru, *Texte şi versiuni româneşti necunoscute ale unor apocrife veterotestamentare*, în „Revista de istorie şi teorie literară”, XXXIX, 1991, nr. 3-4, p. 297-298).

¹⁴⁰ Vezi B.A.R., ms. 5318 (versiune moldovenească din 1676, publicată de Maria Stanciu-Istrate, în *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, vol. III, p. 55-65).

¹⁴¹ Vezi N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakóczyană*, p. 260-263.

¹⁴² Vezi B.A.R., ms. rom. 1917. Manuscrisul fiind acefal, textul indicelui de cărţi oprite nu s-a păstrat. Pentru punerea în relaţie a textelor din acest manuscris cu cele din ms. rom. 1570, tradus de Staicu, vezi articolul nostru *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din*

traducerea și copierea cărților apocrife și a celor de prevestire. Dintre cele 13 scrieri traduse în românește, care își află corespondent în cele două indice slavone din Țara Românească, 11 cunoșc și copii din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, posteroare traducerii efectuate de Staicu și, respectiv, intrării *Nomocanonului* slavon în posesia Mitropoliei muntene. Faptul că majoritatea copiilor de apocrife și cărți de prevestire este de proveniență ardelenescă ar putea fi interpretat ca o mărturie a existenței unei cenzuri instituite de biserica ortodoxă din Țara Românească și Moldova. O asemenea explicație, întemeiată pe absența aproape totală a cărților interzise în cele două state românești, nu trebuie absolutizată. Deținem, de altfel, o informație foarte prețioasă, furnizată de autorul *Istoriei Țării Rumânești*, potrivit căruia cărțile populare circulau la sfârșitul secolului al XVII-lea în Țara Românească și, îndeosbi, în Moldova. Condamnând *Alexandria*, istoricul recunoștea că acea „mare grămadă de minciuni”, existentă în acest roman popular, se regăsește „și într-alte cărțului ce să văd pe la unii și pe la alții aici în țară, și mai multe în Moldova, în care nu să cuprind altele, fără minciuni și basne, dupre cari umblă norodul acesta rătăcindu-se și cred céle ce niciodată de crezut nu-s, că nici au fost acélia vreodată, nici pot fi”¹⁴³. Pe de altă parte, împrejurarea că în secolul al XVIII-lea și în Țara Românească și în Moldova numărul cărților interzise se va înmulți constituie cea mai bună dovadă că nu se poate vorbi despre o politică a bisericii noastre de a combate

perioada celui de-al doilea exil polon (IV), în „Limba română”, XXXVI, 1987, nr. 5, p. 421.

¹⁴³ Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Țării Rumânești*. Ediție critică de Damaschin Mioc. Studiu introductiv de Damaschin Mioc și Eugen Stănescu, București, 1991.

constant și cu fermitate producțiile literare apocrife.

Abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și anume în Transilvania, înregistrăm prima reacție aparținând bisericii, e drept celei unite, la adresa acestei literaturi. Ea se datorează episcopului Petru Pavel Aaron, care în *Păstornicesca datorie* (1759) combate energic neadevărurile vehiculate de apocrifele religioase, referindu-se în mod expres la *Epistola duminicii*, *Apocalipsul Maicii Domnului* și la *advare*¹⁴⁴.

¹⁴⁴ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aaron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 386–388.

ANEXĂ

I¹

Cuvântul de învățătură despre cărțile bune și cărțile rele sau eretice

Ascultați, preoților, și înțelegeți fiilor, cum iaste a creade într-unul Părintele² hiind și Hiiul³ și Sv<â>tul Duh⁴ în troiță. Spre acela sângur a nedejdui și a să învăța și a socoti și a căuta pre sv<i>nțele cărți, pe <E>vanghelie și Psaltire⁵ și Ap<o>s<to>lul și Parimiile și alte svi<n>te cărți. Iară de ceale lepădate cărți să nu te atingi. Lepădate cărți sânt acestea: Ostrovmeiul și Zvezdocetnic și Ceasornic și Vrăjitoriu și Rojdealnic și Seamnele lunei și a soarelui⁶ și Zările, Zele<i>nic⁷, Lecarnic⁸, Gromovnic și Flori mirositoare și Cu<nu>na ceriului ce trece prin ea⁹ soarele¹⁰ și alte cărți ce cu eale¹¹ chiamă dracii și

¹ Textul a fost publicat de Fl. Dudaș în două rânduri: Dudaș, *Manuscrise Bihor*, I, p. 72-73 și Dudaș, *Manuscrise Crișana*, p. 30. Între cele două reproduceri, prima din 1985, a doua din 1986, există diferențe: *înțelejeți, Psaltire, atinji, lunii, umblară, fuji* (1985) – *înțelegeți, Pseltire, atingi, lunei, înblară, fugi* (1986). În transcrierea de față am recurs la reproducerea din Dudaș, *Manuscrise Crișana*, p. 30, care la rândul ei conține unele imperfecțiuni, dintre care cea mai supărătoare este notarea lui s prin z (asupra acestui aspect, vezi articolul nostru *Un apocrif religios puțin cunoscut din secolul al XVII-lea*, în „Limba română”, LIII, 2004, nr. 1–2, p. 66). Menționăm că am reproduș textul după regulile ortografice actuale, intervenind uneori în punctuația stabilită de Fl. Dudaș. ✧² Dudaș: *părintele*. ✧³ Dudaș: *hiil*. ✧⁴ Dudaș: *sv<â>ntul d<u>h*. ✧⁵ Dudaș: *Pseltire*. ✧⁶ Dudaș: *Soarelui*. ✧⁷ Dudaș: *zelenic*. ✧⁸ Dudaș: *lecarnic*. ✧⁹ Dudaș: *ia*. ✧¹⁰ Dudaș: *Soarele*. ✧¹¹ Dudaș: *iale*. ✧

băseduiescu¹². Sânt și în sv<i>ntele cărți scrise cuvente menciunoase de înșelăciune celor neînțelegători și toate sânt în chipul acelora că acelea sânt cărțile haldești coștunâia¹³ elenești basne. De am vrea a zice de la nește nebuni că ce ținură sv<i>nții cărțile, acilea tu răspunde așea¹⁴, că sv<i>nții avea mente vârtoasă¹⁵ și întreagă, nu să turnară, că era de la Dumnedzeu¹⁶ dată lor mente. De s-au și avut acealea cărți nu s-au turnat după ei, nice după învățătura acelora cărți îmblară¹⁷. [...] ¹⁸

¹² Dudaș: *băseduescu*. ✧ ¹³ Dudaș: *coștunnâia*. ✧ ¹⁴ Dudaș: *așia*. ✧ ¹⁵ Dudaș: *vrătoasă*. ✧ ¹⁶ Dudaș: *Dumnezeu*. ✧ ¹⁷ Dudaș: *înblară*. ✧ ¹⁸ Restul textului este reprodus de Dudaș, parțial, în rezumat, parțial, fragmentat.

396^v *Cuvânt din pravila sfinților părinți despre cărțile care se cuvine să le citim și să le învățăm și despre cele pe care nu trebuie să le învățăm, nici să le citim //*

397^r Iar cărțile mincinoase sunt acestea, după epistola preacucernicului părintelui nostru Nicon, așa-numitele cărți tainice arătându-se că sunt scrieri eretice. Se cuvine să știm despre cărțile secrete că marele Atanasie spune că așa-numitele cărți secrete sunt cărți eretice cu care se amăgeau romanii, care sunt acestea²: 1. Sinodor, 2. Adam, 3. Enoh, 4. Lameh, 5. Testamentele patriarhilor, 6. Rugăciunea lui Iosif³, 7. Eldad și Modad, 8. Testamentul lui Moise, 9. Înălțarea lui Moise, 10. Psalmii lui Solomon, 11. Vedenia lui Isaia, 12. Revelația lui Ilie, 13. Revelația lui Sofronie, 14. Revelația lui Ezdra. Până <aici> sunt cărțile mincinoase ale Vechiului Testament [...].

Cărțile mîncinoase ale Noului Testament sunt acestea: 15. Povestea lui Iacov, 16. Revelația lui Petru, 17. Învățătura lui Climent, 18. Învățătura lui Ignatie, 19. Învățătura lui Policarp, 20. Evanghelia de la Varnava, 21. Evanghelia de la Toma.

Iar acestea ale Noului <Testament> cu ale Vechiului <Testament> se învață: 22. Psalmii lumești alcătuiți, care sunt aceștia: a) „Veniți”, b) al doilea <psalm>: „Crucci tale se întăresc”, c)

¹ Traducerea textului slavon din ms sl. 461 ✧ ² Numerotarea cărților ne aparține. ✧ ³ În textul slavon: МАЛѢВА ЕСИФОВА. ✧

„Cântăm îngereste”, 23. Revelația lui Zaharia, 24. Paralipomena ce <a trimis> un vultur către Eremia în Vavilon, 25. Întrebările lui Ioan Bogoslov, adică pe muntele Eleonului: „Ascultă, drepte Ioane”, 26. Același a dobândit către Născătoarea de Dumnezeu, 27. Epistola despre duminică, 28. Despre lemnul crucii, 29. Copilăria lui Hristos, cum au vândut pe Hristos copil, 30. Viața lui Petru, cum și peștii pe uscat au umblat, ereticul a scris, 31. Călătoria Născătoarei de Dumnezeu pe la munci, 32. Căpățâna lui Adam, / cum 7 împărați au stat într-însa, 33. Despre slujba tainică a lui Hristos, adică a întârziat să <slujească> și îngerii pe popă au blestemat, adică poarta cerească s-a închis, 34. Disputa diavolului cu Dumnezeu, 35. Despre Macarie al Râmului, precum trei călugări au mers la răsărit, 36. Despre împăratul Solomon, basme și fabulații, 37. Despre Chitovras, 38. 12 <scări> ale lui Iacovlici, ce se numesc *Leastvița*⁴, 39. Cântecelul unuia David, 40. Întrebările lui Ieremia către Născătoarea de Dumnezeu, 41. <Molitva contra frigurilor a sfântului Sisinie> Despre boala naturală care se numește friguri, basme sunt ale lui Ieremia, popa bulgăresc. Că spune acest păcătos că șezând sfântul Sisinie pe muntele Sinai, și pe îngerul Sihail îl numește, care este spre sminteala a multor oameni. Și născocește că frigurile sunt șapte fete ale lui Irod. Iar pe acestea șapte nici evangheliștii,

⁴ Cf. Iațimirski, *op. cit.*, p. 38-39, unde 12 *Іакованць* este considerat titlul unei scrieri diferite de aceea care s-ar intitula *глаголемая лѣствица*. În realitate, avem a face cu un singur titlu; vezi Ivan Franko, *Апокрифи і легенди з українських рукописів*, Tom. I, Lvov, 1896, p. XXVIII.

nici vreunul dintre sfinți nu le numesc, numai una care a cerut capul Înainte-Mergătorului, ceea ce este adevărat, dar și aceasta era fată lui Filip, iar nu a lui Irod.

Marele Sisinie, patriarhul Constantino-polului, în scrierile lui ne-a spus astfel: „Nu mă socotiți ca fiind acel Sisinie mincinosul, despre care a scris neînțeleptul popă Ieremia spre sminteala oamenilor”.

42. Și despre neviețitori, adică din pustiu ieșiți, 43. și despre lemnul crucii, adică dovada despre Sfânta Treime, 44. și despre Domnul nostru, cum între popi a fost pus, acestea toate Ieremia a mințit.

Sunt și cuvinte despre munci alcătuite cu neadevăr, care stau între scrierile dumnezeiești, precum: 45. Muncirea lui Gheorghe, adică de Dadian-Împărat muncire, 46. și muncirea lui Nichita, chemându-l pe el fiu de împărat, ceea ce nu a fost așa, 47. și <muncirea> lui Ipatie, 48. și <muncirea> lui Cl<im>ent al Anchiriei și alte multe. Acestea sunt scrieri dumnezeiești alcătuite meșteșugit din minciuni și multe cuvinte seamănă spre sminteala neștiutorilor.

49. Sunt și canoane⁵ mincinoase la popi, după molitvenic, 50. și molitve mincinoase, 51. 398' <și> au distrus ereticii și pravila mincinoasă⁶ // 52. și epistoliile sobornicești, adică trimiteri. Dar

⁵ În textul slavon: има законци; cf. Iațimirski, *op. cit.*, p. 56-57: моноканонѣци (VI), моноканонѣ (V) și намаканонѣци (IX). ✧ ⁶ În textul slavon: правила лживыя; cf. Iațimirski, *op. cit.*, p. 58-59: Правила апостольскаа (IV, V; vezi și X, XI și XII). *Pravila* stricată de eretici se numea *Pravila mincinoasă*; vezi Iațimirski, *op. cit.*, p. 59: Правила лживыя (IX). ✧

soborul⁷ sfinţilor părinţi a îndreptat şi a cerut: psalmii alcătuiţi să nu se rostească, cărţile neîndreptate să nu se citească, ci numai îndreptările Noului şi Vechiului <Testament>. Dacă cineva nu va asculta această învăţătură să se alunge, iar cărţile numite să se ardă.

53. Vasile cel Nou, 54. şi Nifont, 55. Andrei cel Nebun <pentru Hristos>, 56. Metodie⁸ al Patarei şi 57. Străinul⁹. Se cuvine şi ştiutorii acestora să se întrebe dacă e adevărat. Iar între altele se găseşte şi 58. Povestea lui Iacov¹⁰, care Iacov a fost un evreu oarecare, iar nu un apostol. Şi iarăşi 59. Înconjurul lui Ioan, zis Bogoslovul. Toate cele ascunse se socotesc, cu toate că nu sunt primite, iar unele¹¹ nu se socotesc între cele ascunse, care sunt străine¹², precum scrie într-una secretă pe care a scris-o Bogoslovul, al cărui cuvânt despre diverse chinuri spune. Astfel de scriere este a unui eretic Ioan, iar nu a Bogoslovului. 60. Alta mult plăcută este tâlcuită de mitropolitul Chesareei. Iarăşi se găsesc 61. Andrei şi Toma, așa-zişii sfinţi apostoli. Şi despre faptele lor se vorbeşte în expunerile damaschinelor despre erese [...] ¹³

⁷ În textul slavon: поборъ. ✧ ⁸ În textul slavon: неѡедѣи. ✧ ⁹ Cf. Iaşimirski, *op. cit.*, p. 52: странникъ (V). ✧ ¹⁰ Vezi în text sub nr. 15: Povestea lui Iacov. ✧ ¹¹ În textul slavon: ны, lecţiune greşită î.l.d. ны. ✧ ¹² În textul slavon: [ст]раш'ны, lecţiune greşită î.l.d. странны. ✧ ¹³ În restul textului nu se mai fac referiri la cărţi interzise.

8va *Cărțile ceale minciunoase pre care nu se cade a le ține și a le ceti drept-credincioșii hristiani, iară sânt aceastea:*

1. Cei tocmiț psalmi ai lumii, care sânt aceștea: грѣдите вси въ рни². Și altă: грѣдите³. Și крѣтѣ пвоемѣ въдрѣзишѣ. сѣ на зе^мли⁴. 2. Patriarșii, 3. Adam, 4. Enoh, 5. A lu Sit rugă, 6. A lu Adam zaveat, 7. Psalmii lui Solomon, 8. A lui Moisi zaveat, 9. A lu Ilie descântare, 10. A Isaie vedere, 11. Și a lui Iacov poveaste, 12. A lui Petru⁵ descântare, 13. Umblările apostolilor, 14. A Varnavei poslanie, 15. A lu Pavel apostol facere ce e minciunoasă, / 16. A lu Pavel descântare, 17. Evanghelie de la Varnava, 18. Evanghelie de la Toma, 19. Paralipomena ce au trimes pe un vultur în Vavilon cătră Eremiia.

8vb

Sânt ș-alte multe de cuvântători minciunoși tocmite, care sânt aceastea: 20. Întrebările lu Ioan Bogoslov care zice: слыши правѣны іуанѣ⁶, 21. Iar ale lui întrebări cătră Avraam de sufletele dreptilor, 22. Ale lu Vartolomei întrebări cătră Preacista⁷, cum au născut pe Hristos, 23. Epistolii

¹ Text reprodus în transcriere interpretativă. Menționăm că am reprodus cu caractere italice slovele suprascrise aflate la sfârșitul cuvântului, după care ar fi putut urma *i* sau *u*. Numerotarea cărților ne aparține. ♦ ² Sl. în trad.: „Veniți toți credincioșii”. ♦ ³ Sl. în trad.: „Veniți”. ♦ ⁴ Sl. în trad.: „Crucii tale se întăresc pe pământ”. ♦ ⁵ Scris: петръ. ♦ ⁶ Sl. în trad.: „Ascultă, drepte Ioane” ♦ ⁷ Scris: прѣчтаа.

de dumineci, 24. Și de lemnul crucii ce e mințită, 25. Umblarea lu Petru⁵ după înălțarea Domnului, cum au vândut pe Hristos cocon și ce pești pe uscat au umblat, 26. Coconia lu Hristos, 27. A Preacistii umblare pre la munci, 28. Căpățâna lu Adam, ce doisprăzece slujitori într-însa și șaptezeci de împăraț supt dinsa au șezut, 29. Numele îngerilor, 30. Pricea lu Hristos cu diavolu⁸, 31. De slujba tainilor lu Hristos, ce au mâncat la prânz și poarta ceriului se-au închis și îngerii pre popa l-au blestemat, 32. De un Macarie pustilnic, călugăr al Rimului, ce au mers trei călugări la dinsul doosprăzece mile de raiu, // 33. De Chitovras, 34. Și de ale lu Solomon minciunoase judecăț, 35. Și de doosprăzece scări a lu Iacovlici ce le grăiesc, 36. Cântecele lu David, 37. Descântarea lu Sofonie, 38. De lemnul crucii, 39. Cum au pus pe Hristos între popi, 40. Și cum Hristos cu plugul au arat; aceasta popa Eremiia bulgărescul o au mințit.

9ra

Sânt și de mucenici cu minciună alcătuite, iar nu așa precum sânt de se cetesc la mineaie și la proloage scrise: 41. Muncirea lu Gheorghie, care zice de Dadiian-Împărat muncit, 42. Muncirea Nichitii, chiamându-l pre dinsul fecior de împărat, 43. A lu Evstratie muncire, 44. A lu Ipatie muncire, ce de șapte ori au murit și de șapte ori au înviiat, 45. Muncirea lu Climent al Anchirii și alte multe cu minciună tocmite.

⁸ Deasupra cuvintelor $\chi\epsilon$ și $\delta\iota\alpha\beta\omicron\lambda\omicron\varsigma$ copistul a scris ulterior cu miniu slovele β și, respectiv, α , pentru a arăta că în componența titlului ordinea celor două cuvinte trebuie inversată.

Sânt iar ș-alte între dumnezeiasca scriptură scripturi minciunoase deeretici scrise spre pacoste neștiuților, în care sânt 46. molitve minciunoase de friguri și de năjituri și de nevoi, cu care ereticii au stricat datele / besearcii și apostoleasca pravilă scriindu cuvinte minciunoase.

9^b *Cărțile ereticești carele nu se cade a le ceti drept-credincioșii*⁹: 47. Martoloi, cum ai zice Astrologul, 48. Astronomiia, 49. Zemlemeariia, 50. Cearovnicul în care sânt doosprăzeace [...] ¹⁰ a feațele hiarălor și a pasări, care iaste întâiu de-ș păzește trupul său mort; zboară cu vulturul și cu uliul și cu corbul și ghionoaia. Și urlă fiarăle ceale iuș și râsul și mascurul ¹¹ sălbatec și lupul și ursul și șerpia cei iuți. 51. Cartea Gromovnicul, 52. Fulgeralnicul, 53. Luna cu cearcăn, 54. Colenditoriul, 55. Metanie, 56. Mâslenicul, 57. Socotitoriul de vise, 58. Vrăjalnicul, vrăjindu cu pasările și cu hiarăle, care sânt acestea: casa trăsnește, ureachea-mi țiuiaște, [...] ¹² ochiul mijaște, focul cōlcoiaște, câinele urlă, șoarecile țâțâiaște, șoarece haina-m roade, broasca michecheiaște, pisica mioneaște, brațul mi se bate, somnul înfricoșază, orbul mă întâmpină, de-
9^a arde ¹³ ceva, / focul țiuiaște, scânteia den foc sare,

⁹ Scris: креди^тчощи^и диреп^ттъ. ✧ ¹⁰ Scris în continuare ап, apoi s-a lăsat spațiu liber pentru cuvântul omis; marginal s-a scris cuvântul din originalul slavon въпрѡмѣ^тны^х. Traducătorul s-a gândit probabil la echivalarea *aplecate*, care corespunde termenului slavon, scriind primele două slove din cuvânt, apoi a renunțat la scrierea celorlalte litere. ✧ ¹¹ Scris: мл^ткрѡ^т, iar apoi peste р s-a scris ѡ, slova omisă inițial. ✧ ¹² S-a lăsat spațiu în continuare pentru traducerea secvenței воронограй кѡрокли^х, notată marginal. ✧ ¹³ Scris: а^рде^м.

cade omul, lumânare se stinse, calul nechiiază, bou¹⁴ pre bou se suie.

59. A multe fealiuri de pasări¹⁵: albina cântă, peștele se bate, iarba sună, lemn de lemn scârcăiaște, frunza sună, coțofana¹⁶ cântă [...] ¹⁷, lupul urlă, amărăciunea va veni [...] ¹⁸ și alte multe în multe fealuri de vrăjiri.

60. A călătorilor carte, în care iaste¹⁹ de timpinarea, 61. Cobi a toate ereticiile, 62. Și de ceasurile ceale bune și reale, carea iaste de Dumnezeu lepădate, 63. Și de zilele hicleane și cum în zioa dentâiu a lumii²⁰ făcut fu Adam. Aceasta ereticii o au scris. Iar n-au făcut Dumnezeu pre Adam în zioa dentâiu, pentru că soarele și luna și stealele ceriului le făcu Dumnezeu miercuri, iar pre Adam l-au făcut Dumnezeu vineri. Dară voi, neștiuților, cum veți putea spune facerea lu Adam cu luna într-o zi, crezându minciunilor ereticești și lăsându sfânta scriptură carii treizeci de zile tot spre minciună scriseră.

9vb

Așijderea și alte cobe / cari sânt cărți ereticești: 64. Cartea cetitoare de steale, căriia iaste numele шестодневнецъ²¹, în cari oamenii nebuni vrăjindu cred, căutându zilele nașterii sale,

¹⁴ Scris: по^с. ✧ ¹⁵ Scris marginal: по то^нникъ, corespondentul slavon din original pentru *de pasări*. ✧ ¹⁶ Glosat marginal: фра^тсва. ✧ ¹⁷ În continuare s-a lăsat spațiu pentru traducerea secvenței дѣтѣ жѣна din originalul slavon, notată marginal. ✧ ¹⁸ În continuare s-a lăsat spațiu pentru traducerea secvenței дѣтѣ жѣна din originalul slavon стѣнощѣкъ лопаточни^к. ✧ ¹⁹ Scris în continuare коби, cuvânt care aparține titlului cărții următoare. ✧ ²⁰ Scris: лѣни. ✧ ²¹ Slav în trad.: „Însemnări de șase zile” ✧

nemerirea ceasurilor, soroaca vieții, nevoile năpăștilor, fealurile morții, norocul în neagușătorii, în slujbe. Și vremile le caută cu nebuniia lor, lăsându ajutoriul lu Dumnezeu, iară neștiindu judecățile lu Dumnezeu, că nu e porânca lu Dumnezeu, nici a sfinților apostoli, nici de sfinții părinți dată, ce de pizmașii și urâții lu Dumnezeu. A doa credință idolească de la draci cu ereticii semănată, neștiuților, spre peirea sufletelor, ca cum pleavele pre mijloc de grâu ațișindu văpaia muncilor de vecie, după cuvântul Domnului care l-au zis: „Viermii lor nu mor și focul nu se stinge”. Iar de apostoli iaste dat și de sfinții părinți 318 carii în Nicheia ne porânciră noo întâiu a creade în Sfânta Troiță și crucii Domnului și învierii lui a ne închina și muma lui, Preacurata Născătoare de Dumnezeu, a o cinsti și a o slăvi și pre sfinții apostoli și prorocii și mucenicii // și stâlpnicii. Și cărțile ceale sfinte a le ceti, în care iaste sufletul a se spăsi și a scăpa de muncile de vecie și a creade scripturii ceii adevărate și a aștepta înviierea morților și a aștepta înficoșată judecată și plătirea împotriva lucrurilor.

10ra

Iar de ale lepădaților și procleților cărți, de toate a fugi, ca Lot de sodomleani²² și nimic a nu ne pleca într-însele, ca să nu fiți ca muiarea lu Lot, neascultându învățătura lui Dumnezeu se întoarse a vedea ce iaste în Sodom și fu stâlp de sare și până astăz cremenită. Așijderea ș-acum cine nu va asculta învățătura lu Dumnezeu, ce va avea a ținea la sine scripturi ereticești și într-însele va creade,

²² Scris: содо^mмаани. ✧

10^b acela iaste vrăjumaș lu Dumnezeu. Și într-acea vrăjire cine va avea a creade, cu acei eretici să fie blestemat și proclețit și neîmblânzit județ să ia cu vrăjumașii lu Dumnezeu și cu jidovii carii l-au răstignit. / Sau cine va duce [...] ²³ sau de oao cu prescuri în besearcă sau cu colivă și acestea toate împreună popii le vor sfinți și le vor cădi, și pentru aceea să fie lipsiți de dostoinicia meseriei lor, fără numai colivă curată și pre canon numai a aduce în besearcă. Iară și acelea a nu le duce în oltar, ce bucatele săracilor să le dea și mișeilor ce-s sfinte, iar nu să le sfințească cu coliva.

A sfinților apostoli. De cărțile streine, de toate ferește-te, dară ce e ție și cuvintelor deșarte ale streinilor sau legilor sau prorocilor minciunoș, carele adecă ră<z>vrătesc pre cei ușuri în credință, căce nu e tocmit în leagea lu Dumnezeu de te pornești spre aceale streine mascarale. Că de pohtești să cetești poveaști, iată că ai sfintele cărți ale împărățiilor, iar de vei de măiestrii ²⁴ și de lucrătoare, iată că ai prorocii și pre Iov și Pildele, în carile fă toată măiestriia și mai mare ascuțire minții ver dobândi, că ale singur Domnului sânt zise. Iară de ver pohti cântece, iată ai Psaltirea sau mărturisirea legii, preaslăvita / leage a Domnului. Iar de toate streinele și dievoleștile cărți ²⁵ ferește-te tare.

10^a

Și aceastea sânt cărți lepădate: 65. De Chitovras basne și glume, 66. Poslaniia lu Avgar, care oamenii neștiuți și neînțelegători poartă la

²³ S-a lăsat spațiu liber, iar marginal s-a notat *мѣстную ели мшучнѣю* (lecțiune nesigură, literele fiind șterse). ✧ Scris: *мѣстрие*, apoi peste ultimul e s-a scris и. ✧ ²⁵ Glosat marginal: *лацѣри*. ✧

sine, 67. Altă mințită de Vasilie den Chesariia, de Grigorie Bogoslov și Ioan Zlataust, întrebaturi și răspunsuri, ce e și den câte părți făcut fu Adam, 68. Și cum Prov-Împărat fârtat pe Hristos au chiebat și aceasta popa Eremiia bulgărescul²⁶ o au mințit, 69. Că grăiaște acest ticălos că șezând sfântul Sisinie pre muntele Sinaei și pre un înge<r> Sihail numeaște, care iaste spre zmințeală a mulți oameni, și șapte feate ale lu Irod cu frigurile băsnuiia răul, care evanghelistul aceale 7 feate nu le numeaște, ce o fată care au jucat și au cerșut capul lu Пре^Амечъ²⁷, ce și aceasta au fost fată lu Filip, iară nu a lu Irod.

10vb Iar marele Sisinii, patriarh al Țarigradului într-aceale scripturi ale sale grăiaa așa: „Nu mă socotireș acel Sisinie / minciunos, pre care l-au scris neînțelegutul popa Eremiia spre zmințeală oame- nilor”.

Că sfinții părinții noștri, purtătorii de Dumnezeu 318²⁸, carii au fost în Nicheia, al șaptelea săbor, 2 lupii pierzători cu praștia sufletească îi împinseră den besearca lu Dumnezeu. Și învățatura filosofiei lor cea pierzătoare ca pleavele den grâu rumpându-le le lepădară și le arseră și nălucirile lor le proclețiră. Iar învățăturile sfinților apostoli și canoanele sfinților purtătorilor de Dumnezeu părinți și pravila sfintei săborniceștii besearcii ceii mari sfintei besearci o dederă spre întărirea credinții, a cărora sfântă pravilă chiară cinstindu-se mântuiaște pre suflet. Iar în ceale

²⁶ Scris marginal: ВЪЛГЪРЕСКУ^ѣ. ✧ ²⁷ Sl. în trad. *Înainte-Mergătorul*. ✧

²⁸ Glosat marginal 367 (ТѢЗ). ✧

ereticești lepădate porunciră nimic a nu te pleca, care sânt vrăjmaș lu Dumnezeu.

Și aceasta iaste înțeleptirea a lor cu carea delungă de Dumnezeu și duc dracilor în peire.

11ra Iar de vor fi niscari părinți duhovnici de vor ști la dinșii feciori de duhovnicie fiindu așa și de vor auzi de la dinșii în poca//aniile lor și cum au ei într-aceaea a face așa și-i vor priimi pre dinșii desfăcându aceasta și-i va priimi la pocăință fără epistimei²⁹ și fără delungare de besearecă sau vor face ei singuri aceale vrăj ereticești, ceale zise mai nainte, aceia după pravilele sfinților părinți să se leapede den popie și cu ceialalți³⁰eretici să fie proclețiți, iar ceale scrise la trupurile lor să se arză.

²⁹ Glosat marginal: сѣръкѣскѣ. ✧ ³⁰ Scris: чєллѣ.

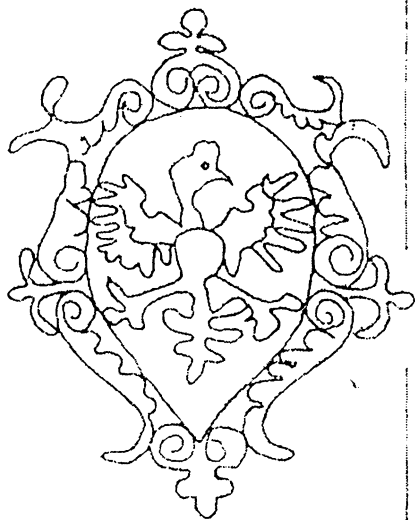

Fig. 1

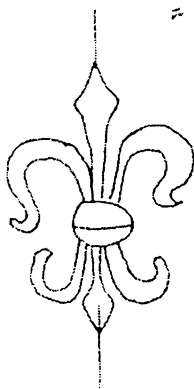

Fig. 2

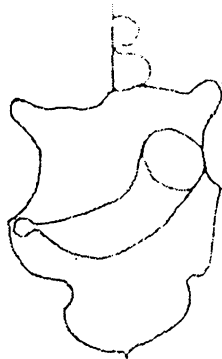

Fig. 3

ORIGINALUL SLAVON AL UNUI APOCRIF BIBLIC ȘI O CHESTIUNE DE PERIODIZARE LITERARĂ

Am arătat cu puțin timp în urmă că traducerea românească a *Învățăturii despre vremea de apoi a prorocului Isaia*, scriere apocrifă din prima jumătate a secolului al XVII-lea, s-a realizat după un original slavon, probabil de redacție răsăriteană¹. În schițarea acestui punct de vedere ne-am bizuit pe rezultatele desprinse din cercetarea comparativă a versiunilor românești cu două versiuni slavone: una mediobulgară din secolul al XIV-lea (B.A.R., ms. sl. 298; versiunea B) și alta rusească, din secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea, publicată de I. Porfiriev² (versiunea P). Când am întreprins acest examen comparativ am neglijat să ne referim la două versiuni slavone ale scrierii publicate de Iv. Franko. Prima dintre ele (intitulată Пророчество Исаяно сѣна Амосова, иже пророчествова с' рыданием о послѣднихъ днѣхъ провидѣвъ дѣхъ стѣмъ хотѣши быти ны „Prorocirea lui Isaia, fiul lui Amos, care prorocea cu tânguire despre zilele de apoi, văzând cu Sfântul Duh cele ce ne vor fi”) se păstra odinioară la Biblioteca „Casa Națională” din Lvov (o vom indica în continuare prin sigla L). Ea datează din secolul al XVI-lea³ și este de redacție răsăriteană⁴. A doua versiune, ceva mai

¹ *Cărți populare de prevestire, în Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. VIII, București, 2003, p. 168–178.

² *Апокрифическія сказанія о ветхоз. лицах о событіяхъ*, Санктпетербург, 1877, p. 263–268.

³ Iv. Franko, *Апокрифи і легенди з українських рукописів*, Tom IV, Lvov, 1906, p. 249-251.

⁴ Vezi în acest sens următoarele particularități lingvistice: њ > о în кровъ (250), плоть (251), -ър > -ер în мер'твомъ (250), осквернены

târzie (secolul al XVII-lea; așa-numitul „рукопис Георгия Білявського”, pentru care am adoptat sigla GB)⁵, poartă titlul Слово сѣго пророка Исаіа в послѣдниѣ днеѣ „Cuvântul sfântului proroc Isaia despre zilele de apoi” și păstrează, de asemenea, trăsături caracteristice slavonei de redacție răsăriteană⁶.

Nici una dintre aceste versiuni nu explică în totalitate traducerea românească. În schimb, aducerea lor în discuție se dovedește profitabilă, întrucât unele pasaje din versiunile românești, care nu puteau fi explicate prin raportare la versiunile slavone B și P, își află corespondent în L sau GB. Ne limităm să reproducem trei exemple⁷:

a) „Și *de-acie* nu voi milui, nici voi asculta *plângerile voastre*” (M, 28^r)

и кѣомѣ нехоуѣж поѣмѣ-
вапи ва^с... и не ѡслышѣ ва^с нѣ
гла^с пла^ч вашего „Și mai
mult nu voi vrea să vă
miluiesc... și nu vă voi
asculta, nici glasul plân-

(250), -ър > -ор în воръзыѣ (251), -ла > -оло în голъа (249), голодъа^м (250, 251), -лѣ > -оло în полонѣ (250), -ра > -оро în городѣ (250), хоробрии (250), о і.і.д. кѣ în ѡдинѣ (250), -о- în radicalul pronumelui reflexiv la dativ și acuzativ în совѣ (249).

⁵ Iv. Franko, *op. cit.*, p. 252-254.

⁶ Vezi ѣ > о în во (254), возлюбисте (254), возненавидѣ (252), ко (254), кров (252, 253), пло^т (254), со (252, 253, 254), сотвори^т (253), -ър > -ер în померкне^т (254), ѡмерщива (254), -ра > -оро în ѡборони^т (254), desinența -ого- la genitivul singular al adjectivelor neutre în страшногo (253), -о- în radicalul pronumelui reflexiv la dativ și acuzative în совѣ (252).

⁷ Siglele versiunilor românești sunt cele folosite în lucrarea noastră citată: M = Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, ms. 4746, I = Biblioteca Episcopiei Ortodoxe a Oradiei, nr. inventar 22, G = Biblioteca Academiei Române, ms. rom. 4642.

sului vostru” (B, 25^v)

и непомилоую васъ.
ни оуслышю гласъ плача
вашего „Și nu vă voi
milui, nici nu voi asculta
glasul plânsului vostru”
(P, 265)

оуже не помилоую
ва^с ни оуслышаю гла^с
плача вашего „*De aceea*
nu vă voi milui nici nu
voi asculta glasul
plânsului vostru” (L,
250)

и ктому не
помилую васъ ни
послышаю плача вашего
„Și mai mult nu vă voi
milui, nici nu voi asculta
plânsul vostru” (GB,
253)

b) „*Atunce* va hi amar
voao, sementie hiclea-
nă” (M, 27^v; I, 157^v; G,
140^v)

оувы оувы тебѣ вж-
де^т окланы роде „Amar,
amar va fi ție, neam
păcătos” (B, 25^f)

ω горе вамъ
воудеть ωканныи родъ
члѣккыи „O, amar va fi
vouă, neam omenesc
păcătos” (P, 264-265)

горе ти тогда вѣдѣт,
непокоривый родѣ члѣкъ „*Atunci*,
amar va fi ție, neam
omenesc nesupus” (L,
250)

в горе тогда вѣдѣт,
вкланый родѣ члѣкъ „О,
amar va fi *atunci* neam
omenesc păcătos” (GB,
253)

c) „Și să va (se vor) pustii
frâmsețele satelor voas-
tre” (M, 29^r; I, 158^v)

нѣвы вашѣ вѣстѣжпѣ
и красота сель вашѣ „Огоа-
rele voastre se vor pustii și
frumusețea satelor voas-
tre” (B, 25^v; cf. și P, 265)

оѣстѣетъ сель вашѣ кра-
сота „se va pustii frumusețea
satelor voastre” (L, 250)

вѣстѣетъ красота се^а вашѣ^х
„se va pustii frumusețea sa-
telor voastre” (GB, 253)

În general, în porțiunile comparabile, GB se apropie, în mai mare măsură decât L, de traducerea românească. De remarcat faptul că acolo unde P explică, spre deosebire de B, traducerea românească⁸, GB prezintă

⁸ Vezi lucrarea noastră citată, p. 171–173: exemplele de sub 1) – 5).

lecţiuni identice cu P, pe care, pentru economia expunerii, nu le mai reproducem. Considerăm însă necesar să prezentăm două exemple în care numai versiunea GB concordă cu traducerea românească:

1) „şi-mi voi în-
toa<r>ce *faţa* mea de cătră
voi” (G, 139^r)

Врѣнжъ вы ѿ срца
св°его „vă voi respinge din
inima mea” (B, 24^r; cf. P,
263, L, 250)

Врѣнжъ ва ѿ лица своего
„vă voi respinge din *faţa*
mea” (GB, 253)

2) „şi va râde *cel*
slobod(u) de cel fuglu” (I,
157^r; G, 140^r)

и посмѣетъ съ рабъ сво-
бодномъ „şi va râde robul
de cel liber” (B, 24^v)

и посмѣють ся работ-
ныи свободномъ „şi va râde
cel înrobît de cel liber” (P,
264; cf. L, 250)

посмѣтъ съ свободныи
вѣдѣщемъ въ работѣ „va
râde *cel liber* de cel ce va
fi în muncă” (GB, 252)

Să mai menţionăm faptul că pentru secvenţa „Făţarnicilor, că mai iubiţi nedreptatea, de lumină vă lăsaţi, întunearecul iubiţi” (M, 28^v; cf. I, 158^r), care contopeşte două pasaje din locuri diferite ale scrierii⁹, versiunea GB prezintă, spre deosebire de celelalte versiuni slavone, aceeaşi structură ca şi traducerea românească: но прїали есте лицемѣрство, неправдѣ возлюбисте паче правды, свѣтъ

⁹ Vezi lucrarea noastră citată, p. 179.

УСТАВИЛИ ЕСТЕ А ТМЪ ВОЗЛЮБИТЕ „căci ați primit fățărnicia, neadevărul l-ați iubit mai mult decât adevărul, lumina ați lăsat-o și întunericul l-ați iubit” (GB, 253).

În concluzie, examinarea versiunilor slavone publicate de Iv. Franko nu schimbă, ci, dimpotrivă, întărește opinia pe care am exprimat-o cu privire la descinderea traducerii românești dintr-un original slavon de redacție răsăriteană.

Încercarea de a stabili felul redacției urmate de originalul slavon al traducerii amintite interesează desigur studiul influențelor culturale. Legat de acest aspect, considerăm că este indicat să aducem în discuție o chestiune de periodizare. Primul volum din sinteza pe care N. Cartoian a consacrat-o cărților populare, intitulat *Epoca influenței sud-slave*, cuprinde, spre deosebire de volumul al II-lea (*Epoca influenței grecești*), toate producțiile aparținând literaturii poporane scrise (scrieri apocrife, apocaliptice, astrologice, legende biblice și hagiografice, romane populare), care au fost traduse în română dintr-o limbă slavă. Aceste traduceri, atestate încă din secolul al XVI-lea, aparțin în cea mai mare parte secolului al XVII-lea, cele ce depășesc anul 1700 fiind mult mai puține. După cum indică titlul primului volum, ne-am afla în fața unei vaste literaturi întemeiate în exclusivitate pe originale slavone de redacție meridională (sârbă și bulgară). În sprijinul acestei opinii, N. Cartoian a invocat numeroasele cărți populare aduse de călugării slavi din sudul Dunării, care s-au refugiat în mănăstirile noastre pentru a scăpa de vitregia stăpânirii turcești¹⁰. În această privință, un oarecare rol l-ar fi avut bogomilii din a căror literatură

¹⁰ *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, 1929, p. 7.

ne-ar fi parvenit legenda despre Adam și Eva¹¹. Referiri directe la originale slavone de redacție sudică se întâlnesc în lucrarea lui N. Cartoian pentru mai multe dintre scrierile studiate: *Apocalipsul apostolului Pavel*¹², *Moartea lui Avraam*¹³, *Prorocirea Sibilei*¹⁴, *Fiziologul* (versiunea Gaster)¹⁵, *Floarea darurilor*¹⁶ și *Alexandria*¹⁷.

În linii mari, N. Cartoian are dreptate: o influență a literaturii poporane scrise în slavona de redacție sud-dunăreană s-a exercitat negreșit în mediile culturale din țările române. Ea s-a făcut simțită, în special, în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a celui următor, după cum recunoaște însuși autorul¹⁸. Rolul bogomililor nu poate fi însă admis, căci pactul cu diavolul din legenda despre Adam și Eva, pe care se întemeiază cei care văd în el o influență a concepției dualiste, are o origine foarte veche, poate gnostică, datând din vremea constituirii legendei¹⁹.

Cercetările întreprinse în ultimele decenii au scos la iveală și cărți populare, unele traduse chiar în secolul al XVIII-lea, ale căror originale slavone aparțin redacției răsăritene.

Dintre acestea, primul în ordine cronologică este *Învățătură despre vremea de apoi a prorocului Isaia*, de care ne-am ocupat mai devreme. Cea mai veche copie a

¹¹ *Ibidem*, p. 48, 52–53.

¹² *Ibidem*, p. 68.

¹³ *Ibidem*; p. 85.

¹⁴ *Ibidem*, p. 118–119.

¹⁵ *Ibidem*, p. 191.

¹⁶ *Ibidem*, p. 203.

¹⁷ *Ibidem*, p. 216–218.

¹⁸ *Ibidem*, p. 264.

¹⁹ Émile Turdeanu, *Apocryphes bogomiles et apocryphes pseudo-bogomiles*, în „Revue de l’histoire des religions”, tom. CXXXIX, (1950) p. 187, 194.

scrierii datează din deceniile patru, cinci ale secolului al XVII-lea și aparține unei traduceri efectuate în nordul Transilvaniei, probabil în Maramureș²⁰.

Tot în prima jumătate a secolului al XVII-lea se încadrează și traducerea lui *Varlaam și Ioasaf* efectuată de Udriște Năsturel în 1648. Deși transpunerea s-a întemeiat, în primul rând, pe un izvod de redacție mediobulgară, traducătorul a apelat într-o măsură mai mică și la o ediție a romanului de redacție răsăriteană, tipărită la mănăstirea Kutein în 1637. Punerea la contribuție a acestei surse este vizibilă în titlurile capitolelor, în dispunerea textului în 40 de capitole și, pe alocuri, în traducerea unor cuvinte sau secvențe de text²¹.

Trecând în a doua jumătate a secolului, trebuie să amintim *Călătoria lui Zosim la blajini*, păstrată într-o unică copie din 1676, a cărei traducere urmează un model slavon de redacție răsăriteană²², probabil ucraineană, judecând după circulația în lumea slavă a legendelor și credințelor despre blajini.

Un original slavon de redacție ucraineană a avut traducerea românească a *Minunilor Maicii Domnului* alcătuită la sfârșitul secolului al XVII-lea. Atribuită de Dumitru Stănescu lui Alexandru Dascălul²³, traducerea s-a întemeiat pe un exemplar al lucrării *небо новое* „Cerule nou” a lui Ioanikij Haleatovskij, apărută la Lvov în 1665 (ediția

²⁰ Vezi lucrarea noastră citată, p. 180-183.

²¹ Émile Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 54-55; Dan Horia Mazilu, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, 1981, p. 142-144.

²² Maria Stanciu-Istrate, *Călătoria lui Zosim la blajini*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. III, București, 1999, p. 21-23.

²³ *Cultul Maicii Domnului la români*, București, [1926], p. 112-123.

a II-a)²⁴. O a doua traducere a scrierii lui Haleatovskij, realizată în 1787, o datorăm moldovenilor Toma Stamate și Teofan ieromonahul, eclesiarh la Episcopia Hușilor²⁵.

Pentru scrierea *Viteazul și moartea*, marea asemănare dintre versiunile românești și cele rusești ale scrierii²⁶ pledează pentru traducerea în limba română a unui original rusesc, la o dată anterioară anului 1777, de când deținem cea mai veche copie românească. O altă traducere a acestei cărți populare s-a realizat în limba română, în jurul anului 1830, după o sursă ucraineană²⁷.

O ediție rusească stă la baza traducerii *Esopiei* efectuate de Vartolomei Măzăreanu în 1763²⁸ și tot după o

²⁴ Ștefan Ciobanu, *Din legăturile culturale române-ucrainene. Ioanichie Galeatovski și literatura română veche*, în „Analele Academiei Române”, Mem. Secț. Lit., seria III, tomul VIII, 1938, p. 73-84.

²⁵ *Ibidem*, p. 84-85. Șt. Ciobanu credea că traducerea s-a efectuat în realitate în 1723, an consemnat într-o însemnare din manuscris, rolul lui Toma Stamate și al lui Teofan reducându-se la „o simplă transcriere, poate cel mult la o revizuire a traducerii” (*op. cit.*, p. 85). Acordând credit aceleași însemnări, N. Cartoian considera că Toma Stamate și Teofan au realizat traducerea apelând la o copie slavonă pe care mitropolitul Gheorghe al Moldovei ar fi scos-o în 1723 după textul ediției ucrainene (*op. cit.*, vol. II, p. 125). Ambii autori s-au înșelat, notița respectivă referindu-se la un alt text din manuscris, și anume la povestirea despre icoana făcătoare de minuni descoperită de Nicolae Spătarul în 1655 la mănăstirea Neamțului; pentru acest text, vezi Ștefan S. Gorovei, *Un episod din „recuperarea” Bizanțului: prima „operă” a spătarului Nicolae „Milescu”*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D: Xenopol»”, XXII, 1985, nr. 2, p. 441-460 (vezi și p. 805-806).

²⁶ Mihai Moraru, *O carte populară necunoscută: Viteazul și moartea* (rezumatul tezei de doctorat), București, 1991, p. 9. [1]

²⁷ *Ibidem*, p. 8.

²⁸ N. Cartoian, *op. cit.*, vol. II, p. 263-265.

ediție rusească s-au tradus *Esopia* și *Fabulele esopice*, publicate de Petru Bart la Sibiu în 1795²⁹.

În sfârșit, din anul 1794 se păstrează o traducere moldovenească a *Istoriei lui Polițion și a Militinei*, alcătuită de Iordache Chirescu, foarte probabil după un original rusesc, având în vedere mulțimea termenilor de origine rusă din această traducere³⁰.

Exemplele reproduse și, poate, și altele pe care le vor evidenția cercetări viitoare dovedesc că traduceri românești de cărți populare după originale slavone de redacție răsăriteană s-au efectuat încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea. În consecință, dacă ne raportăm la o periodizare a cărților populare în funcție de limba originalelor lor, atunci, alături de perioada influenței grecești, ale cărei prime realizări datează din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, urmează să consemnăm perioada influenței slave, având două etape cu debuturi diferite: cea sud-dunăreană (secolul al XVI-lea) și cea răsăriteană (deceniile patru, cinci ale secolului al XVII-lea). Pentru ultima etapă ar mai fi de reținut observația că până în 1700 predomină traducerile din ucraineană, iar după această dată cele din rusă.

²⁹ *Esopia*. Ediție îngrijită cu un studiu introductiv, note, glosar și bibliografie de Ion Const. Chițimia. Ediția a II-a, [București, 1958], p. 25; I. C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române*, București, 1972, p. 380–381.

³⁰ Florina Racoviță-Cornet, *Istoria lui Polițion și a Militinei*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. VII, București, 2003, p. 16–17.

MOLDOVA ȘI CĂRȚILE POPULARE ÎN SECOLELE AL XV-LEA – AL XVII-LEA

1. Este bine cunoscută aprecierea negativă pe care, asemenea lui Miron Costin¹, autorul *Istoriei Țării Rumânești* a exprimat-o la adresa *Alexandriei*. Acea „mare grămadă de minciuni” a respectivului roman popular se regăsește, după același autor, „și într-alte cărțului ce să văd pe la unii și pe la alții aici în țară, și mai multe în Moldova (subl. n.), în cari nu să cuprind altele, fără minciuni și basne”². „Cărțuluile”, „dupre cari umblă norodul acesta rătăcindu-se și cred céle ce niciodată de crezut nu-s, că nici au fost acélia vreodată, nici pot fi”³, sunt fără îndoială cele pe care astăzi ne-am deprins să le cuprindem sub titlul generic de *cărți populare*.

Dacă ne adresăm cataloagelor de manuscrise românești, urmărind cele mai vechi scrieri aparținând genului literar menționat până la sfârșitul secolului al XVII-lea, dată când *Istoria Țării Rumânești* va fi fost încheiată⁴, vom constata fără greutate prezența rarisimă a acestora în Moldova; majoritatea manuscriselor de cărți

¹ Miron Costin, *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, [București], 1958, p. 89 și 242.

² Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Țării Rumânești*. Ediție critică de Damaschin Mioc. Studiu introductiv de Damaschin Mioc și Eugen Stănescu, București, 1991, p. 60.

³ *Ibidem*, p. 60–61.

⁴ În această chestiune împărtășim opinia lui N. Iorga, privind redactarea cronicii în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, oricum înaintea păcii de la Karlowitz (26 ianuarie 1699); vezi *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tom. XXI, Mem. secț. ist., 1898–1899, p. 84.

populare se recoltează din Transilvania, cele din Țara Românească, în număr mult mai scăzut, devansând totuși pe cele moldovenești. De remarcat, de altfel, că Țara Românească este și singura regiune din care deținem pentru această perioadă câteva titluri de cărți populare tipărite: *Trăpetnicul* și *Gromovnicul* (Mănăstirea Govora, c. 1639)⁵ și *Floarea darurilor* (Mănăstirea Snagov, 1700); tot aici trebuie trecută probabil și acea „Alexandrie, o sia storia di Alessandro il Macedone, stampata in lingua valaca”, pe care o amintește Anton Maria del Chiaro⁶.

Faptul că, potrivit cunoștințelor noastre actuale, din Moldova s-au păstrat extrem de puține manuscrise conținând cărți populare anterioare secolului al XVIII-lea nu ne poate determina să ne îndoim de spusele autorului *Istoriei Țării Rumânești*. Sunt câteva indicii prețioase care vin în sprijinul observației acestui cronicar. Asupra lor ne vom opri în continuare.

2. O primă constatare importantă poate fi deprinsă din examinarea regiunilor unde au fost scrise cărțile populare în limba slavonă care au circulat în țările române în secolele al XV-lea – ăl XVII-lea. Din acest punct de vedere, Moldova se detașează net față de celelalte două provincii istorice românești atât prin numărul manuscriselor deținute, cât și prin diversitatea lor tematică.

⁵ Pentru localizare, vezi N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*, București, 1938, p. 43. Inițial, același autor susținuse tipărirea cărții la Alba Iulia (*Cea mai veche carte rákóczyană*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921–1922, p. 168).

⁶ *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, p. 44; cf. Florentina Zgraon, *A existat o ediție „brâncovenească” a Alexandriei?*, în „Limba română”, XLIX, 2000, nr. 3, p. 611–621.

Să urmărim, grupate în funcție de conținutul pe care îl exprimă, aceste scrieri copiate în Moldova sau ajunse aici în perioada indicată.

Literatura apocaliptică este reprezentată de câteva scrieri copiate în secolele al XV-lea și al XVI-lea. Amintim, în primul rând, *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan* din care se păstrează un scurt fragment în ms. sl. 447 (B.A.R.), transcris, probabil, în Moldova în secolul al XVI-lea⁷, și o versiune completă existentă într-un manuscris cu însemnări din anul 1568, referitoare la moartea lui Alexandru Lăpușneanu și la preluarea domniei de către fiul acestuia, Bogdan (B.A.R., filiala Cluj, ms. 26)⁸.

O oarecare răspândire în Moldova a cunoscut și *Vedenia prorocului Isaia*, care a circulat în versiunea lungă, totodată și cea primitivă. Trei sunt manuscrisele care îi atestă prezența pe aceste meleaguri: cel păstrat în Biblioteca Publică din Sankt Petersburg sub nr. 19⁹ și alte două din fondurile Bibliotecii Academiei Române (ms. sl. 171¹⁰ și ms. sl. 447¹¹), copiate în secolul al XVI-lea. Toate cele trei manuscrise aparțin redacției mediobulgare.

⁷ P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*. Vol. II. Ediție îngrijită de Dalila-Lucia Aramă și revizuită de G. Mihăilă, cu o prefață de Gabriel Ștrempel, București, 2003, p. 268–269 (se va cita în continuare Panaitescu, *Manuscrisele*, II).

⁸ Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*, București, 1980, p. 177 (se va cita în continuare Lința, *Catalogul Cluj*).

⁹ Un fragment din această versiune a fost publicat de A. I. Iațimirski, *Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библиотекъ*, în „Сборникъ Отделения русскаго языка и словесности Императорской академии наукъ”, Томъ LXXIX, 1905, p. 63.

¹⁰ Descriș de A. I. Iațimirski, *op. cit.*, p. 62–66, Ecaterina Șt. Piscupescu, *Literatura slavă din principatele române în veacul al XV-lea*, București, 1939, p. 49–50 (se va cita în continuare Piscupescu,

În rândul scrierilor apocaliptice trebuie încadrată și *Prorocirea lui Pseudo-Metodie, arhiepiscopul de Patara*, păstrată în trei versiuni moldovenești: una în *Codicele de la Tulcea* (B.A.R., ms. sl. 649), datând probabil din prima jumătate a secolului al XVI-lea¹², alta în ms. 741 de la Arhivele Statului (1544–1561)¹³ și ultima în ms. sl. 309 (B.A.R., 1547–1556)¹⁴.

Tot în ms. sl. 309 (B.A.R.), și anume în porțiunea copiată între 1547 și 1556, se află *Viziunea monahului Cozma*, scriere în care se descriu chinurile iadului și minunățiile Ierusalimului ceresc¹⁵. Prezența unei alte versiuni moldovenești a fost semnalată în ms. sl. 120 (B.A.R.), datând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea¹⁶.

O versiune a *Întrebărilor Sfântului Epifanie*, scriere, de asemenea, cu caracter escatologic, se păstrează în *Codicele de la Tulcea*¹⁷, iar o copie moldovenească a aceleiași scrieri se regăsește în ms. sl. 309 (B.A.R., 1547–1556)¹⁸.

Literatura) și P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slăve din Biblioteca Academiei Române*, I, București, p. 256–258 (se va cita în continuare Panaitescu, *Manuscrisele*, I).

¹¹ Panaitescu, *Manuscrisele*, II, p. 269.

¹² Ioan Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895, p. 11. Pentru datare, vezi „*Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei*” – *Letopisețul lui Ștefan cel Mare* – Ediție îngrijită, traducere, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, 2005, p. 14–15.

¹³ Identificat și datat de Alexandru Mareș, *Trei note despre apocrifele religioase, în Omagiu pentru cea de a optzecea aniversare. Gabriel Ștrempel*, Cluj, 2006 (sub tipar); cf. mai sus, p. 99–100.

¹⁴ Identificat și datat de Alexandru Mareș, *op. cit.*, cf. mai sus, p. 94–95.

¹⁵ Identificat de Alexandru Mareș, *op. cit.*, cf. mai sus, p. 95–96.

¹⁶ Piscupescu, *Literatura*, p. 107.

¹⁷ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 11.

¹⁸ Identificat de Alexandru Mareș, *op. cit.*, cf. mai sus, p. 96–97.

Legende apocrife referitoare la *Vechiul Testament*. Semnalăm pentru început compilația de material legendar apocrif cunoscută sub denumirea *Palia istorică*, existentă într-un manuscris slavon copiat în Moldova la o dată cuprinsă în intervalul 1544-1561 (ms. 741 de la Arhivele Statului din București)¹⁹.

Apocriful referitor la *Viața lui Adam și a Evei* a circulat, de asemenea, în Moldova, după cum dovedesc două copii ale scrierii, ambele aparținând celei de a doua redacții: una păstrată într-un manuscris din colecția lui A. I. Iațimirski, datând din secolul al XVI-lea (Biblioteca Academiei de Științe din Sankt Petersburg, nr. 13.2.25)²⁰ și alta existentă în manuscrisul 740 de la Arhivele Statului din București²¹, care, după filigrane, aparține sfârșitului secolului al XVI-lea sau începutului secolului următor²².

În același sbornic de la Arhivele Statului din București (nr. 740) se întâlnește o versiune mediobulgară a

¹⁹ Vezi Émile Turdeanu, *La Palia byzantine chez les Slaves et les Roumains*, în „Revue des études slaves”, t. 40, 1964, p. 195-204, retipărit în volumul autorului *Apocryphes slaves et roumains de l’Ancien Testament*, Leiden, 1981, p. 392-403.

²⁰ Anisava Miltenova, *Текстологически наблюдения върху два апокрифа (Апокрифен цикъл за крстното дърво, приписван на Григорий Богослов, и апокрифа за Адам и Ева)*, în „Сторобългарска литература”, 11, 1982, p. 49.

²¹ *Ibidem*, p. 48, Émile Turdeanu, *Apocryphes slaves et roumains de l’Ancien Testament*, p. 94-95.

²² După cum indică varianta de filigran aparținând tipului *topor* (f. 133^v-138^r și 134^r-137^v). Acest tip de filigran cunoaște atestări care delimitează intervalul 1587-1650; vezi Włodzimierz Budka, *Papiernie w Polsce XVI wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1971, nr. 107 (1587) și Jadwiga Siniarska-Czaplicka, *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969, nr. 1098 (1595) și nr. 1135 (1650).

*Testamentul lui Avraam*²³, care, după Emil Turdeanu, prezintă caracteristici specifice celei de a doua versiuni prescurtate a scrierii²⁴. O altă copie a scrierii, care reflectă versiunea scurtă integrală, se regăsește în ms. sl. 636. (B.A.R.), transcris la Mănăstirea Neamț, în 1557, de călugărul Ielariu²⁵.

Cartea secretă a lui Enoh este un alt apocrif care a fost cunoscut în mediile cărturărești din Moldova. O versiune aparținând primei revizii a scrierii, de redacție mediobulgară alterată (cu unele particularități ale slavonei răsăritene) s-a păstrat până la al doilea război mondial în Biblioteca Națională din Belgrad (ms. 321, distrus cu prilejul bombardamentului din aprilie 1941)²⁶. O altă versiune, care aparține celei de a doua revizii la care a fost supusă scrierea în mediile slave, se găsește într-un manuscris moldovenesc din secolul al XVI-lea, descris de A. I. Iașimirski și studiat de M. Sokolov²⁷. O a treia versiune prezentând asemănări cu versiunea din urmă se întâlnește într-un manuscris databil din secolul al XVI-lea, care a aparținut mănăstirii Dobrovăț (B.A.R., ms. sl. 552). Manuscrisul conservă o redacție mediobulgară și este considerat a fi scris în Moldova²⁸.

Din ciclul legendelor țesute în jurul împăratului Solomon, în cunoscutul sbornic de la Arhivele Statului din București (nr. 740) se întâlnesc două scrieri: una bine

²³ Editată de B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, București, 1879, p. 189–194.

²⁴ *Le Testament d'Abraham en slave et en roumain*, în „Oxford Slavonic Papers”, New series, X, 1977, p. 31.

²⁵ *Ibidem*, p. 10.

²⁶ A. Vaillant, *Le Livre des secrets d'Hénoch*. Texte slave et traduction française par ..., Paris, 1952, p. VII.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Panaitescu, *Manuscrisele*, II, p. 406.

cunoscută, *Solomon și nevasta lui*, și alta al cărei titlu nu ne edifică asupra conținutului (ГЛОВО W ПРѢМЖ(Д)РОСТИ СОЛОМОНВѢ „Cuvânt despre preaînțelepciunea lui Solomon”)²⁹. Două scurte texte, intitulate Ѡ ПРЕМЖДРОСТИ СОЛОМОНА „Din înțelepciunea lui Solomon”, au fost semnalate în *Codicele de la Tulcea*³⁰.

În același manuscris de la Arhivele Statului București, deosebit de însemnat sub raport tematic, înregistrăm și *Cuvântul despre Sibila și împăratul David*³¹. Pentru alte apocrife veterotestamentare din manuscrisul nr. 740, pe care, pentru economia expunerii, nu le prezentăm aici, cei interesați se pot adresa descrierilor făcute acestui sbornic în diverse publicații³².

Evangelii și legende apocrife referitoare la Noul Testament. Dintre evangheliile apocrife, singura probabil copiată în Moldova este *Evangelia lui Nicodim*, păstrată într-un manuscris din secolul al XVI-lea (B.A.R., ms. sl. 447, f. 11^r/5–23^v)³³. Textul este incomplet; desinit: слышав же се игемонъ и жена его оскръвиша^ѣ сѣло ни падоша же ни пиша въ днѣ тѣи. и посла ... „Auzind acel guvernator și soția lui s-au întristat foarte mult, încât nu au

²⁹ Elena Lința, Lucia Djamo-Diaconiță, Olga Stoicovici, *Catalogul manuscriselor slavo-române din București*, București, 1981, p. 261 (se va cita în continuare *Catalogul manuscriselor*).

³⁰ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 9.

³¹ Editat de L. Miletič și D. D. Agura *Бѣлѣжки отъ едно научно пътуваньє въ Ромънїя*, în „Сборникъ за народни умотворения наука и книжина”, IX, 1893, p. 17–20.

³² B. P. Hasdeu, *op. cit.*, II, p., 182–184; *Catalogul manuscriselor*, p. 260–263.

³³ Panaitescu, *Manuscrisele*, II, p. 269, unde textul nu este identificat.

mâncat și nu au băut în ziua aceea. Și a trimis ...” (cf. cap. XI, 2)³⁴.

Povestea lui Afrodițian Persul, narând împrejurările în care cei trei magi au ajuns la Betleem pentru a se închina Mântuitorului, ne este cunoscută dintr-un manuscris copiat probabil în Moldova la sfârșitul secolului al XVI-lea (B.A.R., ms. sl. 678, f. 355^f/12–360^v/10). Probabil tot din Moldova provine și versiunea copiată într-un manuscris din secolul al XVI-lea, păstrat la Biblioteca Centrală Universitară „Mihail Eminescu” din Iași (ms. VI 240, nr. inv. 789, f. 90^r–95^f)³⁵.

Un fragment dintr-o scriere apocrifă despre patimile lui Isus se păstrează în partea finală a unui manuscris moldovenesc din secolul al XVI-lea (B.A.R., ms. sl. 171)³⁶. În această scriere al cărei titlu nu ne este cunoscut, narațiunea este redată în vorbire directă, povestitorul fiind Iosif din Arimateea: *Никодим же и азъ Іѡсифъ* „Nicodim și eu Iosif” (f. 322^f/13), *азъ же Іѡсифъ ше^а къ Пилатѡу и проси^х тѣло Ісѣво* „iar eu Iosif mergând la Pilat am cerut corpul lui Isus” (f. 323^v/24–25); *ста же азъ Іѡсифъ видѣвъ* „iar aceasta văzând eu Iosif” (f. 324^v/14).

În același ms. sl. 171 (cumpărat în 1606 de fostul pitar Dimitrie și donat Bisericii Albe din Iași, pentru ca în 1607, „din pricina relelor întâmplări care vin de la dușmanii țării”, același donator să-l dea Mănăstirii Bistrița)³⁷ se află o scurtă povestire intitulată *словѡ како*

³⁴ Vezi *Evangheliile apocrife*. Traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Cristian Bădiliță, București, 1996, p. 221.

³⁵ Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Iași*, București, 1980, p. 53 (se va cita în continuare Lința, *Catalogul Iași*).

³⁶ Fragment semnalat de Piscușescu, *Literatura*, p. 97; cf. și Panaitescu, *Manuscrisele*, I, p. 257.

³⁷ Panaitescu, *Manuscrisele*, I, p. 256–258.

всѣди Марѣа Пилата прѣ^а царѣ^н Кесаре^м „Cuvânt cum a învinuit Marta pe Pilat înaintea împăratului Cezar”³⁸. Textul este un adaos ulterior, probabil din secolul al XVII-lea. Aceeași povestire apocrifă se păstrează și în sbornicul de la Arhivele Statului din București (nr. 740, f. 68^v–73^r)³⁹.

Apocriful despre lemnul crucii, atribuit lui Grigore Teologul, cuprinzând de fapt mai multe legende (despre lemnele pe care au fost răstigniți cei doi tâlhari, despre felul cum s-au adunat ele la Ierusalim, despre capul lui Adam, aflat la baza mivei pe care a fost răstignit Mântuitorul, despre originea celor doi tâlhari), este cunoscut prin versiunea din *Codicele de la Tulcea*, care aparține primei redacții a scrierii⁴⁰, și prin alte două versiuni moldovenești (ms. nr. 13.2.25 din Biblioteca Academiei de Științe din Sankt Petersburg, secolul al XVI-lea, și ms. nr. 740 de la Arhivele Statului din București, sfârșitul secolului al XVI-lea sau începutul secolului al XVII-lea), aparținând celei de a treia redacții⁴¹.

Legende hagiografice. Dintre aceste producții literare, menționăm în primul rând *Viața și minunile Sfântului Vasile cel Nou scrisă de Grigore, ucenicul său*, existentă într-o versiune slavonă din secolul al XVI-lea, de redacție mediobulgară, copiată în Moldova (B.A.R., ms. sl. 133)⁴². *Îndoiala sau meditația Sfântului Grigorie*, ce constituie o parte din *Viața Sfântului Vasilie cel Nou*, a fost semnalată într-un manuscris moldovenesc din secolul al

³⁸ Panaitescu, *Manuscrisele*, I, p. 256.

³⁹ *Catalogul manuscriselor*, p. 262.

⁴⁰ Anisava Miltenova, *op. cit.*, p. 45.

⁴¹ *Ibidem*, p. 46–47.

⁴² Panaitescu, *Manuscrisele*, I, p. 160–161.

XVII-lea (Biblioteca Centrală Universitară „Mihail Eminescu” din Iași, ms. IV 82)⁴³.

O altă scriere hagiografică care s-a bucurat în trecut de un mare succes este *Viața și traiul sfântului Alexie, omul lui Dumnezeu*. Din Moldova deținem două copii ale scrierii: una copiată în 1441 la Mănăstirea Neamț de Gavril Uric (B.A.R., ms. sl. 165)⁴⁴ și alta copiată în secolul al XVI-lea, care ca și prima este de redacție mediobulgară (B.A.R., ms. sl. 358)⁴⁵.

Literatură astrologică. Un *Gromovnic*, a cărui materie este repartizată pe luni, iar nu pe zodii, a fost copiat la Mănăstirea Putna la o dată cuprinsă în intervalul 1592–1604 (B.A.R., ms. rom. 4620)⁴⁶. În *Codicele de la Tulcea* se află un text intitulat *A doua, de la preaițeleptul Solomon*: „Dacă vrei, omule, să fii sănătos” (Ѡ дрѣгоє прѣмж^Аро^{СТ}и Голомонѣ аще хоцеши члче здрѣвъ бити; ms. sl. 649, f. 28^v–30). Acesta conține, de asemenea, o versiune a *Gromovnicului*, divizată însă pe zodii. Un *Gromovnic* păstrat fragmentar, se întâlnește în sbornicul moldovenesc din 1568, amintit mai sus (B.A.R., Filiala Cluj, ms. 26, f. 328–329)⁴⁷. În același manuscris înregistrăm

⁴³ Lința, *Catalogul Iași*, p. 59–60.

⁴⁴ Piscupescu, *Literatura*, p. 111–112; Panaitescu, *Manuscrisele*, I, p. 248.

⁴⁵ Panaitescu, *Manuscrisele*, II, p. 142. Contrar celor susținute de Panaitescu în privința localizării (*loc. cit.*, p. 144: „Scriș în Țara Românească”), manuscrisul, a cărui hârtie este de proveniență sileziană (filigran: *mistref*), a fost copiat foarte probabil în Moldova.

⁴⁶ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, București, 1992, p. 69 (se va cita în continuare Ștrempel, *Catalogul*). Pentru datarea manuscrisului, vezi Alexandru Mareș, *Cea mai veche versiune românească a Florii darurilor*, în „Limba română”, XXXII, 1983, nr. 3, p. 221–230.

⁴⁷ Nesemnalat de Lința, *Catalogul Cluj*, p. 178–179.

câteva texte cu caracter apocrif despre treptele zodiilor, despre mersul soarelui și al lunii pe zodiac, despre zodiile bune și rele, despre alcătuirea zodiilor etc.⁴⁸. O bună parte dintre aceste texte se regăsește într-un alt manuscris copiat în Moldova în secolul al XVI-lea (B.A.R., ms. sl. 219)⁴⁹. Între aceste texte astrologice menționăm pe cel *Despre steaua numită Țigăr* (в звѣздѣ глаголемѣи Цигрь)⁵⁰, întâlnit și în ms. rom. 4620, copiat la Mănăstirea Putna (f. 404^{r-v}). În manuscrisul din urmă ne mai reține atenția și o versiune a *Rojdenicului*, nesemnalată până în prezent, intitulată оуказаніе о роженіи члѣка. не^а „Arătare despre nașterea omului duminica”; incipit: аще въ не^ала роди^м сѧ члѣкъ оуста добре има^м „Dacă se va naște omul duminica, va avea gură bună”; cf. f. 455^r/13–456^v.

Amulete, rugăciuni apocrife, descântece. Manuscrisul putnean din 1592–1604 (B.A.R., ms. rom. 4620) conține cunoscutul amulet *Sator arepo tenet opera rotas*⁵¹, a cărui semnificație a dat naștere la numeroase interpretări. Un descântec de dinți (Ѡ зорубовъ) și o rugăciune pentru friguri (мѣтва Ѡ трасавицѣ) se regăsesc într-o copie moldo-enească datând de la sfârșitul secolului al XVI-lea sau începutul secolului al XVII-lea. (Arhivele Statului din București, ms. nr. 740)⁵². Într-un *Trebnic* copiat în 1527 în Moldova (B.A.R., ms. sl. 237) întâlnim o rugăciune împotriva mușcăturii de șarpe, atribuită apostolului Pavel⁵³. Un

⁴⁸ Lința, *Catalogul*, p. 178.

⁴⁹ Panaitescu, *Manuscrisele*, I, p. 317.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Semnalat de Alexandra Moraru, *Floarea darurilor*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I, București, 1996, p. 21, nota 23.

⁵² *Catalogul manuscriselor*, p. 261.

⁵³ Panaitescu, *Manuscrisele*, I, p. 337.

text asemănător a fost semnalat într-un *Catavasier*, copiat în Moldova în secolul al XVI-lea⁵⁴.

Întrebări și răspunsuri. Acest gen literar, sub formă de chestionar, „un curios amalgam de material biblic și apocrif, de elemente cosmologice și cronologice, de date privitoare la ierarhia bisericească și la simbolica obiectelor liturgice, de elemente eretice și ortodoxe”⁵⁵, a circulat în mediile cărturărești din Moldova. Dintre numeroasele scrieri de acest fel, cea mai des întâlnită cuprinde dialogul pe teme evanghelice dintre sfântul Vasile cel Mare și Grigore Teologul. O înregistrează sbornicul moldovenesc de la Arhivele Statului din București (nr. 741)⁵⁶, *Codicele de la Tulcea*⁵⁷ și sbornicul cu însemnări din 1568 referitoare la istoria Moldovei (B.A.R., Filiala Cluj, nr. 26)⁵⁸. Tot un chestionar, sub formă de întrebări și răspunsuri pe teme evanghelice, se regăsește în ms. sl. 309 (B.A.R.)⁵⁹, în porțiunea copiată între 1553 și 1563⁶⁰. În manuscrisul academic 552, localizabil în Moldova și databil din secolul al XVI-lea, înregistrăm o scriere prezentând aceeași structură, dar căreia îi lipsește începutul (f. 255^r–260^v)⁶¹.

În sfârșit, sub formă de întrebări și răspunsuri, este și scrierea de polemică religioasă dintre filozoful Panaghiot și cei 12 cardinali veniți „de la papa din Roma”

⁵⁴ Lința, *Catalogul Iași*, p. 33.

⁵⁵ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*. Vol. II. *Epoca influenței grecești*, București, 1938, p. 26.

⁵⁶ *Catalogul manuscriselor*, p. 258.

⁵⁷ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 9.

⁵⁸ Lința, *Catalog Cluj*, p. 177.

⁵⁹ Panaitescu, *Manuscrisele*, I, p. 54.

⁶⁰ Pentru datare, vezi Alexandru Mareș, *Trei note despre apocrifele religioase*; cf. mai sus, p. 97–98.

⁶¹ Panaitescu, *Manuscrisele*, I, p. 406.

(Ѡ паппы Римскаго), din care deţinem două copii moldoveneşti: una în *Codicele de la Tulcea*⁶² şi alta în *Sbornicul de la Kiev*, scris în Moldova între anii 1554 şi 1561⁶³.

Literatură didactică. Sub această denumire am inclus două scrieri, *Floarea darurilor* şi *Fiziologul*, care au în comun faptul că au servit drept materie de studiu în învăţământul medieval. Prima, intitulată în slavonă ЦѢЛѢ ДАРОВАНІЕ, mai este cunoscută şi ca СВѢТО ДАРОВАНІЕ („Sfânta răsplată”), după cum o denumeşte ieromonahul Ioan de la Mănăstirea Putna, pe banii căruia s-a relizat copierea textului slavon al scrierii respective⁶⁴, intercalat cu traducerea în limba română (B.A.R., ms. rom. 4620). Transcrierea versiunii bilingve s-a realizat la o dată cuprinsă în intervalul 1592–1604.

Fiziologul a circulat, de asemenea, în Moldova, dovada constituind-o un scurt fragment din scriere (2 file) păstrat în ms. sl. 309 (B.A.R.)⁶⁵, a cărui copiere datează din intervalul 1553–1563.

Povestiri şi romane populare. Viaţa lui Alexandru cel Mare, aşă-numita *Alexandrie*, a fost copiată la mănăstirea Neamţ în 1562 din iniţiativa mitropolitului Grigorie Roşca. După particularităţile de redactare ale colofonului, copistul textului pare să fi fost ierodiaconul

⁶² Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 7–8.

⁶³ Ioan Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti până la Ureche*, Bucureşti, 1891, p. 8.

⁶⁴ Versiunea slavonă împreună cu cea românească au fost publicate de Pandele Olteanu, *Floarea darurilor* sau *Fiore di Virtù*, Timişoara, 1992, p. 198–262.

⁶⁵ Panaitescu, *Manuscrisele*, II, p. 54.

Ielarion⁶⁶. O a doua copie moldovenească, tot de redacție mediobulgară ca și prima, se păstrează în ms. sl. 357 (B.A.R.), datând din a doua jumătate a veacului al XVI-lea⁶⁷. Din secolul al XVII-lea deținem o a treia copie moldovenească a romanului, care păstrează o însemnare despre cutremurul din 21 ianuarie 1685, „în zilele lui Dumitrașcu-Vodă al Țării Moldovei” (Biblioteca Națională din Sofia, ms. 434/627)⁶⁸.

În Moldova a fost copiat la sfârșitul secolului al XVI-lea sau la începutul celui următor *Cuvântul despre Alexandru cel Bătrân* (Arhivele Statului din București, nr. 740)⁶⁹, scriere mai puțin cunoscută, reprezentând o variantă a *Istoriei Troiei*⁷⁰.

Tot în sbornicul de la Arhivele Statului din București (nr. 740) se întâlnește *Viața lui Esop*⁷¹, precum și povestirea populară despre împăratul Focas și soția sa, Teofana⁷².

⁶⁶ Emil Turdeanu, *Autori, copiiști, cărți, zugrăvi și legători de manuscrise în Moldova (1552–1607) (I)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, XXX, 1993, p. 64.

⁶⁷ Panaitescu, *Manuscrisele*, II, p. 139–141.

⁶⁸ В. Топев, *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народна библиотека в София*, vol. I, Sofia, 1910, p. 449–450.

⁶⁹ Editat de P. A. Sîrcu, *Zur mittelalterlichen Erzählungsliteratur aus dem Bulgarischen*, în „Archiv für slavische Philologie”, VII, 1884, p. 81–87, al cărui text a fost republicat de Iordan Ivanov, *Старобългарски разкази*, Sofia, 1935, p. 266–269 (traducerea la p. 129–133).

⁷⁰ Emile Turdeanu, *La littérature bulgare du XIV-e siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 56–58.

⁷¹ Editat de P. A. Sîrcu, *op. cit.*, p. 90–98, după a cărei ediție textul a fost republicat de Iordan Ivanov, *op. cit.*, p. 245–249 (traducerea la p. 103–107).

⁷² Editat de P. A. Sîrcu în anexa monografiei *Византийска повѣсть обѣ убиении императора Никифора Фоки в*

Unul dintre cele mai renumite romane populare ale Evului Mediu, *Varlaam și Ioasaf*, a fost cunoscut în Moldova de timpuriu. O copie moldovenească, scrisă în mediobulgară, în secolul al XV-lea, provenind de la Mănăstirea Neamț, se păstrează în ms. sl. 132 (B.A.R.)⁷³. La Biblioteca Națională din Lvov se află o versiune moldovenească a romanului, precum și un fragment de 8 file din aceeași scriere, care a aparținut mitropolitului Dosoftei⁷⁴.

3. Prezentarea pe care am întreprins-o, departe de a fi exhaustivă, a urmărit să evidențieze rolul de frunte deținut de Moldova, în secolele al XV-lea – al XVII-lea, în copierea și difuzarea cărților populare în limba slavonă. Din acest punct de vedere, Țara Românească și Transilvania se află cu mult în urma Moldovei. Constatarea este întru totul firească, ținând seama că, în Evul Mediu, dintre cele trei țări românești, Moldova a fost principala deținătoare și producătoare de literatură în limba slavonă.

Aceste scrieri aparținând literaturii religioase apocrife și literaturii poporane au fost înmănușate, bună parte dintre ele, în cuprinsul unor sbornice copiate de regulă în mănăstiri; vezi, de pildă, *Codicele de la Tulcea* sau sbornicul nr. 740 din Arhivele Statului din București.

старинномъ болгарскомъ пересказѣ, Sankt Petersburg, 1883, p. 111–113. Textul lui Sîrcu a fost republicat de Iordan Ivanov, *op. cit.*, p. 307–309 (traducerea la p. 187–188). O nouă reeditare a versiunii din acest manuscris, în paralel cu versiunea din ms. nr. 299 al Bibliotecii Naționale din Sofia, o datorăm lui Emil Turdeanu; vezi *Le dit de l'empereur Nicéphore II Focas et de son épouse Théophano*, Thessalonique, 1976, p. 59–67.

⁷³ Panaitescu, *Manuscrisele*, I, p. 160.

⁷⁴ Emile Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, p. 53.

Biserica ortodoxă de la noi nu a luat atitudine împotriva acestui gen de literatură, deși, din când în când, alături de apocrife și legende religioase întâlnim și unele scrieri care condamnă pe cei ce fac „semne și prorociri” (B.A.R., ms. sl. 309)⁷⁵ sau cred „în vise” (B.A.R., ms. sl. 552)⁷⁶.

Marele interes față de aceste scrieri, „dupre cari umblă norodul acesta rătăcindu-se”, nu putea să se întemeieze în totalitate pe producțiile în limba slavonă. Cunoscătorii acestei limbi se recrutau cu predilecție dintre călugări și dieci de cancelarie, al căror număr în secolul al XVII-lea nu era în măsură să justifice amploarea fenomenului pe care îl atestă cronicarul muntean. Au existat, fără îndoială, traduceri în românește, efectuate după o serie dintre scrierile amintite mai sus, care au putut fi citite de știutorii de carte. „Cărțuluile”, „ce se văd pe la unii și pe la alții ...”, și mai multe în Moldova” s-au difuzat negreșit prin mijlocirea copiilor manuscrise.

4. Manuscrisele moldovenești anterioare secolului al XVII-lea, în care se păstrează asemenea producții literare traduse în românește, sunt, după cum am mai amintit, rarisime. Le vom enumera în ordine cronologică, oprindu-ne pe scurt și asupra scrierilor conținute care interesează discuția de față⁷⁷.

Datorită vechimii, primul pe care îl menționăm este ms. rom. 4620 (B.A.R.). Alături de o serie de texte slavone, între care și unele astrologice și de prevestire, acesta conține și o versiune bilingvă, slavo-română, a

⁷⁵ Panaitescu, *Manuscrisele*, II, p. 54.

⁷⁶ Panaitescu, *Manuscrisele*, II, p. 406.

⁷⁷ Nu am ținut seama în această prezentare de cărțile populare existente în manuscrisele copiate de moldoveni în afara granițelor Moldovei.

*Florii darurilor*⁷⁸. Copia cea mai veche dintre cele cunoscute pentru această scriere s-a executat, cum am mai spus (vezi p. 289), la Mănăstirea Putna, în intervalul 1592–1604, pe cheltuiala ieromonahului Ioan. S-a avansat opinia localizării traducerii pe care o urmează această versiune în Banat-Hunedoara⁷⁹.

Considerăm prilejul nimerit pentru a menționa o altă transpunere a aceleiași scrieri, realizată înaintea anului 1592 „din limba italiană în valahă sau bogdănească (= moldovenească; n.n. Al. Mareș) de Gherman Valahul”, despre care avem cunoștință din titlul unui manuscris rusesc al scrierii, datând de la începutul secolului al XVIII-lea⁸⁰. Prezența în manuscrisele românești a acestei traduceri din italiană nu a fost detectată.

Următorul manuscris moldovenesc pe care îl aducem în discuție este ms. rom. 5318 (B.A.R.)⁸¹. Acesta cuprinde scrieri apocrife religioase, copiate de un ucrainean din nordul Moldovei, probabil în 1675 sau 1676, potrivit unei însemnări de pe fila 60^{v82}. Prezentăm în continuare textele care aparțin așa-ziselor „cărți populare” urmând ordinea în care se succedă acestea în manuscris:

⁷⁸ Versiunile slavonă și românească au fost publicate de Pandele Olteanu (vezi *supra* nota 64), iar versiunea românească a fost editată de Alexandra Moraru, *op. cit.*, p. 119–182.

⁷⁹ Alexandra Moraru, *op. cit.*, p. 31–37.

⁸⁰ I. A. Șleapkin, *Св. Димитриу Ростовскии и его время (1651-1709 г.)*, Sankt Petersburg, 1891, p. 76–77.

⁸¹ Ștrempel, *Catalogul*, IV, p. 267.

⁸² Pentru datarea manuscrisului și pentru originea copistului, vezi Maria Stanciu-Istrate, *Alexie, omul lui Dumnezeu*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, V, București, 2001, p. 24 și, respectiv, 41–42.

1) *De viața preacuviosului Alexei, omul lui Dumnădzău*⁸³, 2) *Citenie a lu S<ve>ti Zosim*⁸⁴, 3) *Cuvânt despre judecata înfricoșată*⁸⁵, 4) *Cuvântul Sfântului Ioan Bogoslov de vinire Domnului nostru Iisus Hristos (= Pseudo-Apocalipsul lui Ioan)*, 5) *<Testamentul lui Avraam>*⁸⁶. Copistul manuscrisului a transcris textele într-o localitate din nordul Moldovei⁸⁷. Textele de sub 1), 4) și 5) se regăsesc și în manuscrise slavone moldovenești (vezi p. 279, 281-282, 286). Originalul slavon al textului 2) este de redacție răsăriteană⁸⁸.

Al treilea manuscris moldovenesc și ultimul în același timp despre care avem cunoștință este cel înregistrat sub nr. 1284 la Biblioteca Academiei Române. Acesta conține, printre altele, *Viața și petreacerea și spunerea minunilor a precuviosului părintelui nostru Vasilie cel Nou, scrise de Grigorie călugărul și ucenicul lui*. Am menționat mai înainte că această scriere a circulat în Moldova, în copii slavone, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Copia din ms. rom. 1284 a fost executată la Mănăstirea Agapia de ieromonahul Selevestru în anul

~

⁸³ Editat de Maria Stanciu-Istrate, *op. cit.*, p. 89-101.

⁸⁴ Editat de Maria Stanciu-Istrate, *Călătoria lui Zosim la blajini*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, III, București, 1999, p. 55-65.

⁸⁵ Titlul în slavonă: ГЛОВО ѡ СТРАШНО" СУДѢ (text neidentificat).

⁸⁶ Publicat de Mihai Morariu, *Texte și versiuni românești necunoscute ale unor apocrife veterotestamentare*, în „Revista de istorie și teorie literară”, XXXIX, 1991, nr. 3-4, p. 297-298. Traducerea din ms. rom. 5318 este diferită de aceea din *Codex Sturdzanus*, dar este detectabilă în ms. rom. 2158 (B.A.R.); vezi *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, [București], 1993, p. 120.

⁸⁷ Maria Stanciu-Istrate, *Alexie, omul lui Dumnezeu*, p. 24-29, *eadem*, *Călătoria lui Zosim la blajini*, p. 16-21.

⁸⁸ Maria Stanciu-Istrate, *Călătoria lui Zosim la blajini*, p. 21-23.

1691⁸⁹. N. A. Ursu, sprijinindu-se pe unele particularități lingvistice, atribuie traducerea scrierii mitropolitului Dosoftei⁹⁰. Pe baza unei note de la sfârșitul textului, în care se specifică „că acesta sfânt are o carte mare, care-i tiparnică pre limba grecească ... Iară noi am scris numai ceste pe scurt”, același autor susține că traducătorul ar fi oferit o traducere selectivă și rezumativă a unei ediții grecești⁹¹. Acceptarea paternității lui Dosoftei asupra traducerii, cât și transpunerea din greacă a scrierii întâmpină serioase dificultăți la o cercetare amănunțită a versiunii respective⁹².

În concluzie, cele trei manuscrise anterioare secolului al XVIII-lea conțin șapte titluri de cărți populare: cinci apocrife religioase, o legendă hagiografică și o scriere aparținând literaturii didactice.

5. Numărul cărților populare traduse în limba română, a căror prezență am atestat-o în Moldova în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, poate fi ușor sporit prin raportare la unele informații furnizate de critica textuală.

Referindu-se la *Alexandria*, Miron Costin notează că scrierea respectivă era „scoasă pre limba țării noastre”⁹³. El avea, se pare, cunoștință despre o traducere moldovenească a vestitului roman popular. S-ar putea ca această traducere, inexistentă în manuscrisele moldovenești

⁸⁹ Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 276.

⁹⁰ N. A. Ursu, *Alte traduceri necunoscute din tinerețea lui Dosoftei*, în „Limba română”, XXVII, 1978, nr. 5, p. 495–507.

⁹¹ *Ibidem*, p. 496.

⁹² Alexandru Mareș, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (III)*, în „Limba română”, XXXVII, 1988, nr. 1, p. 61–63.

⁹³ Miron Costin, *op. cit.*, p. 89; cf. și *De neamul moldovenilor*: „acea Alexandria mincinoasă, care iaste pre limba noastră, plină de basne” (Miron Costin, *op. cit.*, p. 242).

dinaintea anului 1700, să fie cea pe care a detectat-o Ion Gheție în urma examenului lingvistic, întreprins asupra versiunii *Alexandriei* din *Codex Neogoeanus* (ms. rom. 3821, B.A.R.). În copia din 1620 a popii Ioan din Sâmpetru (jud. Brașov), autorul a identificat trei straturi de limbă: unul muntean-sud-est ardelenesc, al copistului, altul bănățean-hunedorean, care poate fi pus în seama sursei utilizate de copist, și altul moldovenesc, aparținând traducerii⁹⁴.

Legenda duminicii este o altă scriere a cărei circulație în copii românești poate fi presupusă pentru Moldova secolului al XVII-lea. Constatarea se întemeiază pe examinarea amănunțită a limbii mai multor versiuni românești ale legendei. Astfel, copia textului din *Manuscrisul de la Ieud*, transcris în jurul anului 1630 în Maramureș (B.A.R., ms. rom. 5032), urmează negreșit un izvor moldovenesc⁹⁵. Versiunea *Legendei duminicii* copiată de popa Florea din Dobricionești (jud. Bihor), în 1678 (B.A.R., ms. rom. 5910), are la baza ei o traducere moldovenească⁹⁶. O altă traducere a acestei scrieri, diferită de primele două și păstrată în *Manuscrisul Marțian*, copiat de popa Ionașc(a) din Bălan (jud. Sălaj), în deceniul patru sau cinci al secolului al XVII-lea (B.A.R., Filiala Cluj, ms. 4746), poate fi localizată în Moldova sau nordul Transilvaniei (Maramureș)⁹⁷.

⁹⁴ *Unde s-au tradus și unde s-au copiat textele din Codex Sturdzanus?*, în „Limba română”, XXII, 1973, nr. 6, p. 545–560.

⁹⁵ *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, 1977, p. 27–33.

⁹⁶ Emanuela Timotin, *Legenda duminicii*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, X, București, 2005, p. 109.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 69–70.

Viața Sfântului Vasile cel Nou din ms. 100 (B.A.R., Filiala Cluj), databil din deceniile patru, cinci ale secolului al XVII-lea, a fost copiată, după cum indică particularitățile lingvistice, în sud-estul Transilvaniei. În limba textului au fost identificate și unele trăsături lingvistice specifice Moldovei, care au determinat-o pe Maria Stanciu-Istrate, exegeta textului, să avanseze ipoteza existenței unei traduceri moldovenești a scrierii⁹⁸.

Unele scrieri apocrife existente în ms. rom. 469 (B.A.R.), datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și localizabil în sud-vestul Transilvaniei, au, după cum indică examenul lor lingvistic, surse moldovene. Ne referim, în acest sens, la *Palia istorică*⁹⁹ și la *Lemnul crucii*¹⁰⁰. Nu ar fi exclus ca și alte cărți populare din acest manuscris (*Legenda despre Adam și Eva, Prorocirea Sibilei, Sentința lui Pilat, Întrebări și răspunsuri*) să se dovedească, la o cercetare atentă a particularităților lor lingvistice, că descind din izvoare de proveniență moldovenească.

Prorocirea lui Pseudo-Metodie, arhiepiscopul de Patara, păstrată într-o copie executată la începutul secolului al XVII-lea de preotul moldovean Vasilii în „Beligrad turschi” (probabil Belgradul sârbesc), conține o versiune necunoscută și prescurtată a scrierii, ce-și află corespondent într-o versiune slavonă de redacție ucraineană. Particularitățile lingvistice, proprii graiurilor de tip

⁹⁸ *Viața Sfântului Vasile cel Nou și vămile văzduhului*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, IX, București, 2004, p. 52–67.

⁹⁹ Alexandra Moraru și Mihai Moraru, *Palia istorică*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, IV, București, 2001, p. 32–33.

¹⁰⁰ Emanuela Timotin, *Lemnul crucii*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, V, București, 2001, p. 133.

nordic, și punerea la contribuție a unui original slavon răsăritean fac posibilă localizarea traducerii mai curând în Moldova decât într-o altă regiune istorică românească¹⁰¹.

Examenul lingvistic întreprins asupra *Fiziologului* existent în versiunea brașoveană transcrisă de Costea Dascălușul în 1693 (B.A.R., ms. rom. 1436) a evidențiat existența a două straturi de limbă, unul sudic, aparținând copistului, și altul nordic, localizabil în Moldova, care aparține izvorului utilizat de copist¹⁰². Versiunea *Sindipei* din același manuscris, copiată în 1703, se întemeiază, de asemenea, pe un izvor moldovenesc¹⁰³ și o apartenență regională asemănătoare poate fi atribuită și sursei *Esopiei*, transcrise de Costea Dascălușul la o dată post 25 noiembrie 1703¹⁰⁴.

Cea mai veche copie a scrierii *Archirie și Anadan* se regăsește într-un manuscris copiat în 1708, în Budacul Românesc (jud. Bistrița-Năsăud), de ieromonahul Vartolomei, originar din Maramureș (B.A.R., ms. rom. 577). Unele particularități de limbă ale versiunii sugerează posibilitatea folosirii de către copist a unei surse moldovenești¹⁰⁵.

În ms. rom. 34 al Bibliotecii Academiei Române, copiat în bună parte de Teodor Jora între 1754 și 1756, se

¹⁰¹ Alexandru Mareș, *Un apocrif religios puțin cunoscut din secolul al XVII-lea*, în „Limba română”, LIII, 2004, nr. 1–2, p. 67–68.

¹⁰² V. Guruianu, *Fiziologul*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, II, București, 1997, p. 27–39.

¹⁰³ Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 341; Magdalena Georgescu, *Sindipa*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I, București, 1996, p. 228–231.

¹⁰⁴ Violeta Barbu, *Viața lui Esop. Studiu critic*, București, 1999, p. 48–66.

¹⁰⁵ Magdalena Georgescu, *Archirie și Anadan*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, II, București, 1997, p. 126–133.

păstrează câteva traduceri efectuate de mitropolitul Dosoftei¹⁰⁶. Între acestea sunt și două cărți populare: *Legenda lui Afrodițian Persul*¹⁰⁷ și *Viața Sfântului Vasile cel Nou* (traducere diferită de cele existente în ms. rom. 1284 și, respectiv, în ms. clujean 100)¹⁰⁸. În stabilirea acestei paternități, un rol hotărâtor l-au avut numeroasele cuvinte specifice scrisului lui Dosoftei, întâlnite în textele respective.

O versiune a *Disputei lui Isus cu Satana* a fost copiată probabil în sudul Bihorului în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea. Unii termeni din text, precum *ciobotă* și *colb*, au fost interpretați ca o dovadă a provenienței moldovenești a traducerii¹⁰⁹.

În sfârșit, unele indicii furnizate de examinarea filiației versiunilor românești ale *Celor douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer* sugerează existența în secolul al XVII-lea a unei (unor) copii moldovenești a (ale) scrierii¹¹⁰.

6. Din informațiile oferite de critica textuală rezultă că în Moldova ar fi circulat în secolul al XVII-lea încă 12 scrieri aparținând cărților populare. Fără îndoială că

¹⁰⁶ Alexandru Mareș, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei în perioada celui de-al doilea exil polon*, în „Limba română”, XXXVI, 1987, nr. 5, p. 413–426 (partea I), nr. 6, p. 515–523 (partea a II-a) și XXXVII, 1988, nr. 1, p. 55–63 (partea a III-a) și nr. 2, p. 135–141 (partea a IV-a).

¹⁰⁷ Dragoș Moldovanu, *Miscellanea philologica*, în „Limba română”, XXXIII, 1984, nr. 5, p. 417–420.

¹⁰⁸ Alexandru Mareș, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (III)*, p. 55–63.

¹⁰⁹ Liliana Agache, *Disputa lui Isus cu Satana*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, V, București, 2001, p. 211.

¹¹⁰ Alexandru Mareș, *Cărți populare de prevestire*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, VIII, București, 2003, p. 95–96.

numărul acestora ar putea crește sensibil, dacă s-ar întreprinde o cercetare lingvistică amănunțită și asupra altor cărți populare care au circulat în copii manuscrise în secolul al XVII-lea; vezi, de pildă, *Apocalipsul Maicii Domnului*, *Cele douăsprezece Vineri mari*, *Cuvântul pentru Adam și Eva*, *Gromovnicul*, *Legenda Sfântului Gheorghe*, *Prorocirea Sibilei* etc. Examinarea versiunilor românești de cărți populare existente numai în copii din secolul al XVIII-lea ar putea, de asemenea, să evidențieze titlurile unor scrieri, altele decât cele menționate mai sus, localizabile în Moldova și care, prin urmare, păstrează șanse de a fi fost cunoscute între granițele acestei provincii și înaintea anului 1700.

Dacă la cele 12 cărți populare, a căror prezență în Moldova a fost dedusă în urma operațiilor de localizare lingvistică, mai adăugăm 7 scrieri atestate în cele trei manuscrise moldovenești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, ajungem la un total de 18 scrieri¹¹¹, repartizabile după cum urmează: a) **Legende ale Vechiului Testament:** *Palia istorică*, *Testamentul lui Avraam*; b) **Legende ale Noului Testament:** *Lemnul crucii*, *Legenda lui Afrodițian Persul*; c) **Literatură apocaliptică și de prevestire:** *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*, *Cuvânt despre judecata înfricoșată*, *Prorocirea lui Pseudo-Metodie*, *arhiepiscopul de Patara*, *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*; d) **Legende hagiografice:** *Alexie, omul lui Dumnezeu*, *Citenie a lui S<ve>ti Zosim*, *Viața Sfântului Vasile cel Nou*; e) **Epistole apocrife:** *Legenda duminicii*; f) **Literatură didactică:** *Fiziologul*, *Floarea darurilor*;

¹¹¹ Cifră mai mică cu o unitate decât aceea rezultată din adunarea 12+7, întrucât *Viața Sfântului Vasile cel Nou* se regăsește în ambele categorii de texte.

g) **Romane populare:** *Alexandria, Archirie și Anadan, Esopia, Sindipa.*

Douăsprezece dintre aceste scrieri se regăsesc și în manuscrise slavone care au circulat în Moldova. Deși *Legenda duminicii* nu a fost înregistrată în manuscrise slavone de proveniență moldovenească, existența unor asemenea manuscrise poate fi admisă, dacă ținem seama de cele trei traduceri românești ale scrierii cu localizare în Moldova. Prezența versiunilor slavone în această provincie istorică poate fi prezumată și în cazul altor cărți populare pentru care s-au propus traduceri din slavonă datorate moldovenilor; vezi, de exemplu, *Citenie a lu S<ve>ti Zosim*, întemeiată pe o sursă ucraineană. În Moldova se poate vorbi, prin urmare, de o continuitate tematică a cărților populare, în cadrul procesului de translație de la literatura în limba slavonă la cea în limba română.

Unele dintre aceste scrieri au cunoscut în Moldova o largă audiență. Ne referim, în special, la *Legenda duminicii* și la *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, fiecare dintre ele beneficiind de trei traduceri. Succesul scrierilor s-a datorat în cea mai mare parte elementului miraculos pe care fiecare dintre ele îl conținea în mod nemijlocit: scrisoarea de sorginte divină și, respectiv, descrierea călătoriei sufletului după trecerea în neființă.

7. Pentru două scrieri (*Legenda lui Afrodițian Persul* și *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, versiunea din ms. rom. 34), autorul traducerilor a fost identificat în persoana mitropolitului Dosoftei, un bun cunoscător de altfel al literaturii apocrife religioase¹¹². Și alți cărturari moldoveni de prestigiu au acordat o atenție specială cărților populare. Miron Costin, pe care l-am amintit în legătură cu

¹¹² Alexandru Mareș, *Mitropolitul Dosoftei și cărțile populare*, în „Limba română”, XLVIII, 1999, nr. 1–2, p. 89–91.

caracterizarea făcută *Alexandriei*, a cunoscut deopotrivă și *Viața lui Esop*, la care face referiri în două rânduri în scrierile sale¹¹³. Dimitrie Cantemir citise, de asemenea, unele cărți populare, cum ar fi *Alexandria, Istoria Troadei, Varlaam și Ioăsaf*, identificabile printre sursele *Divanului*¹¹⁴, sau *Fiziologul*, pus la contribuție în zugrăvirea personajelor din *Istoria ieroglifică*¹¹⁵. Interesul celor doi autori români pentru asemenea producții literare viza, în primul rând, acele scrieri care aparțineau romanului popular.

În privința apocrifelor religioase, după cum indică puținele informații de care dispunem, traducătorii și copiiștii lor se recrutau în Moldova din rândul clerului. Pe mitropolitul Dosoftei în calitate de traducător al unor asemenea scrieri l-am amintit deja. Dintre copiiștii moldoveni de cărți populare ale căror nume le cunoaștem, până la începutul secolului al XVIII-lea nu pot fi semnalati decât trei: ieromonahul Selevestru de la Mănăstirea Agapia, amintit mai sus (p. 294-295), popa Vasilii din „țara Moldovei”, de la care ne-a rămas un manuscris cu câteva apocrife religioase, executat la începutul secolului al XVII-lea în „Beligrad turschi”, probabil Belgradul sârbesc¹¹⁶, și dascălul Vasile Sturdza Moldoveanul, care, printre alte scrieri, ne-a lăsat o versiune a *Alexandriei*,

¹¹³ Miron Costin, *op. cit.*, p. 141 și 310; vezi în această privință și Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 156-157.

¹¹⁴ Dimitrie Cantemir, *Divanul*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Virgil Cândea, București, 1969, p. XXX; cf. și comentariile editorului nr. 85, p. 483-484 și nr. 125, p. 493.

¹¹⁵ Mihai Moraru, *Alegoria animalieră și fantasticul animalier în Istoria ieroglifică*, în „Revista de istorie și teorie literară”, Tomul 21, 1972, nr. 3, p. 481-490.

¹¹⁶ Florian Dudaș, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, Partea a II-a, Oradea, 1986, p. 111.

copiată între 1695 și 1698 în ținutul Hunedoarei sau Albei¹¹⁷, și o alta a *Legendei duminicii*, transcrisă în Bihor în jurul anului 1700¹¹⁸; ultimii doi au activat în afara granițelor Moldovei. Interesul clerului moldovean pentru literatura religioasă apocrifă trebuie să fi fost destul de mare. Grăitoare este în această privință prezența într-o traducere moldovenească a *Apostolului* din prima jumătate a secolului al XVII-lea a unei scurte referiri la motivul zapisului lui Adam¹¹⁹. Autorul interpolației, fără îndoială o față bisericească, credea în autenticitatea învoielii dintre Adam și Satana, ceea ce l-a determinat să o introducă în textul canonic. Intervenția sa nu va rămâne fără urmări, căci ulterior un reprezentant al clerului ardelean, întemeindu-se pe acest pasaj interpolat, va dezvolta motivul zapisului în cadrul unui text polemic antic Calvin¹²⁰. Un alt exemplu ni-l oferă *Cazania lui Varlaam* la începutul textului din duminica a douăsprezecea („Învățătură pentru lăcomiia avuției”), unde înregistrăm o relatare despre animalul fabulos denumit vasilisc¹²¹, preluată din *Floarea darurilor*¹²².

8. Până la începutul secolului al XVIII-lea, în raport cu Moldova, Țara Românească a cunoscut o mai slabă prezență a cărților populare. Manuscrisele slavone

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 157.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 164.

¹¹⁹ Alexandru Mareș, *Sciere și cultură românească veche*, București, 2005, p. 116.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ Varlaam, *Cazania. 1643*. Ediție îngrijită de J. Byck, București, 1943, p. 217: „Iaste o fiiară de să chiamă vasilisc, carea numai cu ochii deaca vede pre om ucide-l și-l omoară”.

¹²² Alexandra Moraru, *Floarea darurilor*, p. 135: „Și poate să se închipuiască nemila cu o gadină ce se cheamă vasilisc, ce acea gadină omorește omul numai să-i caute cu ochii, și n-are niceodată milă”.

care cuprind asemenea scrieri sunt puține. Din secolul al XV-lea ne-a parvenit un singur manuscris, cuprinzând *Viziunea monahului Cozma* (B.A.R., ms. sl. 256, f. 30-34)¹²³, scriere întâlnită și într-o copie munteană din secolul următor (B.A.R., ms. sl. 287, f. 36-38)¹²⁴. Din secolul al XVI-lea deținem, în schimb, patru manuscrise considerate a fi scrise în Țara Românească, în care sunt cuprinse mai multe cărți populare: *Prorocirea lui Isaia, fiul lui Amos*¹²⁵, *Întrebări și răspunsuri ale sfinților Vasile cel Nou și Grigore Teologul, Întrebările Sfântului Epifanie* (B.A.R., ms. sl. 298)¹²⁶, *Despre coborârea lui Ioan Înainte-Mergătorul în iad* (B.A.R., ms. sl. 299)¹²⁷, *Despre pasărea fenix* (probabil preluat din *Fiziolog*; B.A.R., ms. sl. 310)¹²⁸, *Apocalipsul Maicii Domnului, Pseudo-Apocalipsul lui Ioan, Întrebări și răspunsuri ale sfinților Vasile cel Mare și Grigore Teologul, Zile rele pe luni, Coleadnic, Gromovnic, Abgar, rugăciuni apocrife* (B.A.R., ms. sl. 494)¹²⁹.

Manuscrisele din această provincie istorică care cuprind cărți populare traduse în limba română sunt, în epoca care ne interesează, foarte puține, conținând practic numai cinci scrieri: un cântec religios apocrif, copiat în Țara Românească între 1535 și 1555 (B.A.R., ms. sl. 494)¹³⁰, *Varlaam și Ioasaf*, traducerea lui Udriște Năsturel din 1649, păstrată în trei copii manuscrise din secolul al

¹²³ Piscupescu, *Literatura*, p. 107; Panaitescu, *Manuscrisele*, I, p. 354.

¹²⁴ Piscupescu, *Literatura*, p. 107; Panaitescu, *Manuscrisele*, p. 385.

¹²⁵ Alexandru Mareș, *Cărți populare de prevestire*, p. 140–144.

¹²⁶ Panaitescu, *Manuscrisele*, I, p. 397, 398 și 399.

¹²⁷ Panaitescu, *Manuscrisele*, I, p. 402.

¹²⁸ Panaitescu, *Manuscrisele*, II, p. 55.

¹²⁹ Panaitescu, *Manuscrisele*, II, p. 324–325.

¹³⁰ Alexandra Roman, *Un text românesc precocesian*, în „Limba română”, XXV, 1976, nr. 5, p. 463–474.

XVII-lea, transcrise de Fota, grămăticul domnesc (B.A.R., ms. rom. 2470 din 1671, ms. rom. 3339 din 1675 și ms. rom. 588 din a doua jumătate a secolului al XVII-lea)¹³¹, *Alexie, omul lui Dumnezeu, Testamentul lui Iov și Vedenia monahului Cozma* (toate trei scrierile din cuprinsul *Patericului*), păstrate, de asemenea, în versiuni muntene, datând din 1676 (copist Radul Logofătul; B.A.R., ms. rom. 1429)¹³², 1686 (copist Neculai Grămăticul; Biblioteca Națională „Chiril și Metodiu” din Sofia, ms. rom. 1)¹³³ și 1700 (copist Mitrea logofătul; B.A.R., ms. rom. 480)¹³⁴.

La cele cinci cărți populare înregistrate în manuscrise mai pot fi adăugate încă trei scrieri asemănătoare care au văzut lumina tiparului în Țara Românească: *Gromovnicul și Trepeticul*¹³⁵, imprimate probabil

¹³¹ Pentru ms. rom. 588 și ms. rom. 2470, vezi Emil Turdeanu, *Varlaam și Ioasaf. Istoricul și filiațiunea redacțiunilor românești*, în *Cercetări literare*, I, București, 1934, p. 3–4; pentru ms. 3339, al cărui text a fost editat de P. V. Năsturel, vezi Dan Horia Mazilu, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, 1981, p. 92–97.

¹³² Prima scriere nu s-a păstrat, manuscrisul fiind acefal. Pentru celelalte scrieri, vezi f. 5^v-11^v și, respectiv, 121^r-137^v. *Testamentul lui Iov* a fost publicat de Mihai Moraru (*Studii și texte*, [Vol.] 2. *Vechi legende apocrife*, București, 2005, p. 109-131) după textul acestui manuscris, confruntat, pentru completarea lacunelor, cu cel din ms. rom. 480.

¹³³ Vezi Maria Rădulescu, *Manuscrise românești în Biblioteca Națională „Chiril și Metodie” din Sofia*, în „Romanoslavica”, XII, 1965, p. 254. Autoarea a atras atenția asupra relației existente între textele manuscrisul sofiot și cele cuprinse în ms. rom. 1429 (B.A.R.).

¹³⁴ Vezi f. 1^r-11^r, 15^v-21^r și 116^r-129^v. Pentru semnalarea prezenței *Testamentului lui Iov* în acest manuscris, vezi Mihai Moraru, *Studii și texte*, [Vol.] 2, p. 107.

¹³⁵ Publicate de N. Drăganu, *Cea mai veche carte rákóczyană*, p. 253–258, 260–263.

la Mănăstirea Govora în c. 1639, și *Floarea darurilor*, tipărită la Mănăstirea Snagov în 1700¹³⁶.

O idee fie și aproximativă despre numărul cărților populare care au circulat în Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVII-lea nu poate fi dobândită fără să ținem seama de scrierile a căror proveniență munteană sau olteană a fost dedusă din examinarea, sub raport lingvistic, a unor manuscrise copiate în Moldova și Transilvania. În această categorie urmează să includem *Floarea darurilor*, versiunea putneană din 1592–1604, pentru care s-a propus un intermediar muntean¹³⁷, și *Gromovnicul*, versiunea copiată în 1636 de popa Stanciu din Scorei, jud. Sibiu, a cărui traducere a fost atribuită unui oltean¹³⁸. Pentru motive pe care le-am expus de curând¹³⁹, nu credem că, alături de aceste cărți populare, pe lista respectivă ar putea figura încă cinci scrieri existente în *Codex Sturdzanus* (*Testamentul lui Avraam, Apocalipsul apostolului Pavel, Apocalipsul Maicii Domnului, Cugetări în ora morții, Legenda Sfântului Sisinie*), pentru care s-a întrevăzut posibilitatea de a descinde din surse muntene sau sud-est transilvănene¹⁴⁰.

9. La capătul cercetării noastre putem afirma ca faptele examinate confirmă pe deplin constatările referitoare la cărțile populare, exprimate de autorul *Istoriei Țării Rumânești*. Cel puțin până la sfârșitul secolului al XVII-lea, Moldova s-a situat simțitor înaintea Țării

¹³⁶ Publicată de Pandele Olteanu, *op. cit.*, p. 348–421.

¹³⁷ Alexandra Moraru, *Floarea darurilor*, p. 37.

¹³⁸ Alexandru Mareș, *Cel mai vechi Gromovnic românesc*, în „Limba română”, XXIII, 1974, nr. 1, p. 43.

¹³⁹ Vezi studiul din prezentul volum, *Unde s-au tradus cele mai vechi apocrife religioase?*, p. 29–37.

¹⁴⁰ Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, p. 315–316; Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, p. 66–70.

Românești, atât prin numărul mare de cărți populare copiate în limba slavonă, cât și prin traducerea celor mai multe dintre ele în limba română.

TEXTE

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Reproducem în continuare trei dintre textele care au făcut obiectul cercetărilor noastre în acest volum: I – *Gromôvnicul*, copiat de popa Stănciu din Sărata Oltului în 1636 (B.A.R., Filiala Cluj, CRV 31/43, f. 24^v-29^v), II – *Aici sãmnează visele <...>, că văzu într-o noapte 9 sori*, copiat de Costea Dascălușul în Șcheii Brașovului înainte de 25 noiembrie 1703 (B.A.R., ms. rom. 1436, f. 77^r-78^v) și III – *Cuvântul de vreamă de apoi*, copiat probabil înainte de 1737 de un ardelean (manuscris aparținând bisericii ortodoxe române din Körösszakal – Săcal, Ungaria).

Menționăm că în cazul *Cuvântului de vreamă de apoi*, care nu conține decât materia primelor trei vise și începutul celui de-al patrulea vis, textul lipsă a fost reprodus după cel al versiunii din ms. rom. 4390 al Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj, f. 208-221.

Publicând în transcriere interpretativă textele precitate, ținem să precizăm care au fost principalele noastre soluții de interpretare: a) *ε* la inițiala de cuvânt sau după o vocală plenisonă a fost reprodus prin *ie* (excepție fac grafiile *ει, ель, еле, ера, еѣ*, transcrise *ei, el, ele, era, eu*); b) *ѣ* a fost echivalent prin *ea* în *ачеѣ* (pron. dem. fem. sg.); c) slovele *ъ, ъ* și *ѣ* în exemple de tipul *къндѣ, дпърѣтъ, дпърѣціѣ, дпѣмпина, пѣине, пѣнѣ рѣндѣ* au fost echivalate prin *ă* și *â*, conform pronunției literare actuale; d) notarea lui *ѣ* la finalul cuvântului după o consoană sau după un grup consonantic a fost menținută; e) secvențele *ръ* și *лъ* au fost echivalate prin *ăr* (*âr*), *âl* (*âl*), distincția făcându-se după situația din limba actuală; f) de regulă, slovele suprascrise au fost coborâte în rând fără a fi menționate; au fost totuși culese cu caractere italice slovele suprascrise aflate la sfârșitul cuvântului, după care

ar fi putut urma *u* sau *i* (textele I și III); g) tot cu caractere italice s-au notat *n* și *r* în н^{f} și р^{f} , grafii susceptibile de o dublă interpretare: *iar* ~ *iară*, *pân* ~ *până* (textul II); h) grafiile de tipul $\text{ѣ}^{\text{f}}\text{блл}$, $\text{ѣ}^{\text{f}}\text{пъ}^{\text{f}}\text{цїл}$, $\text{ѣ}^{\text{f}}\text{пѣ}^{\text{f}}\text{ѣ}$ (textul II) au fost transcrise *îmbla*, *împărăția*, *împunge*; i) slovele cu valoare cifrică au fost reproduse prin cifre arabe; j) punctuația a fost modernizată.

În transcrierea textului s-a notat printr-o bară oblică (/) sfârșitul fiecărei file recto, iar prin două bare oblice (//) sfârșitul fiecărei file verso. Porțiunea de text lipsă, completată pentru textul II după o altă versiune, a fost reprodusă între acolade: {}.

În aparatul critic s-au consemnat greșelile de transcriere, alte lecțiuni posibile, traducerea cuvintelor slavone și, în cazul textului II, câteva indicații privind omisiunea și contaminarea unor pasaje.

Glosarul cuprinde termenii dispăruți din limba actuală, învechiți sau regionali, precum și termenii cu sensuri diferite de cele actuale.

I

<Gromovnic>

24^v[Ov]e(n)²*Aște vî čislo oveni¹.*

De să va întimpla în cisla Berbecilor acestu³ semnu⁴, fi-va moarte în oi mari și pâine și miare multă⁵ va hi și feciorii⁶ mici muri-vor⁷ mulți⁸. Și⁹ întărâta-se vor limbile și moarte fi-va de sabie, acolo suptu¹⁰ semnu⁴ spune¹¹. Și⁹ un cap mare rădica-se-va și apoi mare foamete fi-va. Spune¹² rău.

[O]ve(n)²

Iară¹³ de se va cutremura¹⁴ pământul în cisla Oilor, multă foamete¹⁵ să arată și moarte de sabie. Și ce domnu¹⁶ să va scula¹⁷ întii, acela va peri întâi, însă cu¹⁸ viclinie. Spune¹² rău.//

25^r June(ċ)¹⁹*Aște vî čislo junci²⁰.*

De să va întimpla în cisla lu²¹ Iuneția²²,

¹ Sl., în trad.: *Dacă <va fi> în numărul Berbecului.* ✧ ² Sl., în trad.: *Berbec.* ✧ ³ Scris: ачесто. ✧ ⁴ Scris: сѣмно. ✧ ⁵ Scris: молпъ. ✧ ⁶ Scris: фечюрии. ✧ ⁷ Scris: мори во. ✧ ⁸ Scris: молци. ✧ ⁹ Scris: ше. ✧ ¹⁰ Scris: сопто. ✧ ¹¹ Scris: спонѣ. ✧ ¹² Scris: споне. ✧ ¹³ Scris: еръ. ✧ ¹⁴ Scris: се ва котремора. ✧ ¹⁵ Scris: фoаметѣ. ✧ ¹⁶ Scris: домно. ✧ ¹⁷ Scris: съ ва скола. ✧ ¹⁸ Scris: ко. ✧ ¹⁹ Sl., în trad.: *Taur.* ✧ ²⁰ Sl., în trad.: *Dacă <va fi> în numărul Taurului.* ✧ ²¹ Scris: ло. ²² Urmează o slovă care nu poate fi identificată; se pare că scribul a intenționat să scrie ю din cuvântul юнеⁿ (pe care l-a notat apoi marginal). ✧

peri-va grâul rău și priste vară multe²³
 boale fi-vor și vin și miare fi-va și toți²⁴
 oamenii²⁵ vor ave frică și grije²⁶ mare.
 Și să vor rădica nește capete mari și vor
 pribegi și aco<lo> vor peri și într-ăce
 țară nu²⁷ va ploua²⁸ 8 m(ș)ci²⁹. Și toate
 lemnele rod³⁰ multu³¹ face-vor și
 oamenii³² de munte³³ sănătoș fi-vor și
 ciumă încă să va ar<ă>ta, iară¹³ pește să
 va rodi multu³⁴ și tinerii vor fi sănătoș,
 strigi să vor rădica multe²³.

June(ĉ)¹⁹ Iară¹³ dă să va cutrimura³⁵ pă<mâ>ntul,
 foamete³⁶ și lipsă priste totu³⁷ pământul
 fi-va și rău spune¹²./

25^v [Bli]zni(ĉ)³⁸ Aște li vŭ ĉislo blinzni(ĉ)³⁹. De să va
 întimpla într-acestu³ semnu⁴, spune¹²
 boale⁴⁰ și durori⁴¹ multe²³ în oameni⁴².
 Și să arată pagubă⁴³ de ger și totu³⁷
 rodul lemnelor⁴⁴ peri-va și apoi secită
 ma<re> fi-va. Grâu va fi multu³⁴ în
 arătare și în bucurie⁴⁵ și puțin⁴⁶ să va
 strânge. Și toate dobitoacile fi-vor
 zravene și vânture⁴⁷ fi-vor. Miare⁴⁸ nu²⁷

²³ Scris: молте. ✧ ²⁴ Scris: поѡци. ✧ ²⁵ Scris: ѡмени. ✧ ²⁶ Scris: гри^ж;
 altă lecțiune posibilă: grijă. ✧ ²⁷ Scris: но. ✧ ²⁸ Scris: ва плоѡ. ✧ ²⁹
 Sl., în trad.: luni. ✧ ³⁰ Scris: рѡ^а. ✧ ³¹ Scris: молто. ✧ ³² Scris: ѡмени^и.
 ✧ ³³ Scris: монте. ✧ ³⁴ Scris: молтѡ. ✧ ³⁵ Scris: съ ва котримора. ✧ ³⁶
 Scris: фомете. ✧ ³⁷ Scris: поѡто. ✧ ³⁸ Sl., în trad.: Gemeni. ✧ ³⁹ Sl.,
 în trad.: Dacă <va fi> în numărul Gemenilor. ✧ ⁴⁰ Scris: боле. ✧ ⁴¹
 Scris: дорори. ✧ ⁴² Scris: ѡмени. ✧ ⁴³ Scris: пагобѡ. ✧ ⁴⁴ Scris:
 лемнелѡ^и. ✧ ⁴⁵ Scris: вoкoрѣе. ✧ ⁴⁶ Scris: поци. ✧ ⁴⁷ Scris: вѡнтoре. ✧
⁴⁸ Scris: мнeape. ✧

va fi. Pricolici încă să vor rădica și frică
va fi de moarte întru⁴⁹ toți oamenii²⁵.

Zr(i)⁵⁰

[Bl]izni(ĉ)³⁸

Iară⁵¹ de să va cutrimura⁵² pământul,
fi-va foamete³⁶ mare 3 ani pren tri mări
și moarte⁵³ de sabie în 3 țări și un
domnul peri-va, însă cu¹⁸ oamenii²⁵
lui⁵⁴. Arată-se rău.//

26^r Raki⁵⁵

Aște li vŭ ĉislo rako(v̄)⁵⁶. De să va
întimpla în cisla Racului⁵⁷ vântu priste
totu⁵⁸ anulu⁵⁹ fi-va și grâul și miare
avea-va scădenie multă⁵. Și icrele
racului⁵⁷ plămădi-să-vor⁶⁰ și apele vor
scăde și peștele rău va peri. Și într-ace
parte mari oști să vor strânge și
foam<e>te să va face și sânghi de sabie
și⁹ mulți⁸ oameni⁴² vor pribegi într-alti
țări. Apoi va căde iarnă⁶¹ grea și mare și
nu²⁷ va fi geroasă⁶², lemnele plodi-să-
vor.

Zr[i]⁵⁰

Raki

Iară⁵¹ de să va cutrimura⁵² pământul
într-această⁶³ vreme, multu³⁴ rău să
arată pristi tot⁶⁴ pământul, foamete³⁶
și⁹ moarte⁶⁵ de sabie./

26^v Lŭvo⁶⁶

Aște vŭ ĉislo lŭvo(v̄)⁶⁷. De să va

⁴⁹ Scris: дитро. ✧ ⁵⁰ Sl., în trad.: *Privește*. ✧ ⁵¹ Scris: ерь. ✧ ⁵² Scris: съ ва котримора. ✧ ⁵³ Scris: морте. ✧ ⁵⁴ Scris: лоⁿ. ✧ ⁵⁵ Sl., în trad.: *Rac*. ✧ ⁵⁶ Sl., în trad.: *Dacă <va fi> în numărul Racului*. ✧ ⁵⁷ Scris: раколони. ✧ ⁵⁸ Scris: тоотто. ✧ ⁵⁹ Scris: анолѣ. ✧ ⁶⁰ Scris: плнмѣди съ воѣ. ✧ ⁶¹ Scris: ернѣ. ✧ ⁶² Scris: церооасѣ. ✧ ⁶³ Scris: ачестѣ. ✧ ⁶⁴ Scris: тоу. ✧ ⁶⁵ Scris: морте. ✧ ⁶⁶ Sl., în trad.: *Leu*. ✧ ⁶⁷ Sl., în trad.: *Dacă <va fi> în numărul Leului*. ✧

întempla în cîsla Crivățului⁶⁸, peri-vor poamele⁶⁹ și vinul. Grâu și miere va fi destulu⁷⁰ și vara va fi călduroasă⁷¹ și vor veni niște gadene dentr-altă țară de vor mânca acele toate⁷². Și vor mânca vârcolacii luna⁷³ de 3 ori în an, în prier și în avgustra⁷⁴ și <în> andre⁷⁵, și acele toate rele fi-vor și dentr-acele scorni-să-vor multe²³ rele pristi an și scădenie face-vor pristi an, însă de cătră lîvi⁶⁶.

*Li(v)*⁶⁶

Iară⁵¹ de să va cutrimura³⁵ pământul într-această vreme, fi-va de cătră răsărită oaste⁷⁶ grea și sânge de sabie și foamete⁷⁷ mare. Spune¹² rău⁷⁸ //

27^r *Dvā*⁷⁹

*Aște vū čislo dvā*⁸⁰. De să va înt-<â>mpla în cîsla Fetei acestu³ semnu⁴, fi-va grâu și miere multu⁸¹ și toate⁸² lemnile ave-vor rod³⁰ multu³⁴. Și să va scula¹⁷ un domnu¹⁶ de cătră Eghipet⁸³ „cu¹⁸ oști grele și⁹ cu¹⁸ voroavă⁸⁴ multă⁸⁵ și boieri<i> fi-vor pribegi unii la alți<i>. Și grâul la câmpi ave-va scădenie în vreme coptului⁸⁶ și

⁶⁸ Scris: кривѣцолон; confuzie între лѣвъ „leu” și лнѣва „vânt de nord, crivăț”. ✧ ⁶⁹ Scris: поомеле. ✧ ⁷⁰ Scris: десту^о; altă lecțiune posibilă: *destulă*. ✧ ⁷¹ Scris: кѣлдоуроо^о. ✧ ⁷² Scris: поосте. ✧ ⁷³ Scris: лона. ✧ ⁷⁴ Scris: августра. ✧ ⁷⁵ Scris: а^ндрее. ✧ ⁷⁶ Scris: восте. ✧ ⁷⁷ Scris: фoomете. ✧ ⁷⁸ Urmează, în partea de jos a paginii, însemnarea copistului: *Bratili kni(g) za Sūra(t) O(l)tovo* „Brătîlă, carte pentru Sărata Oltului”. ✧ ⁷⁹ Sl., în trad.: *Fecioara*. ✧ ⁸⁰ Sl., în trad.: *Dacă <va fi> în numărul Fecioarei*. ✧ ⁸¹ Scris: мо^омо. ✧ ⁸² Scris: пооаме. ✧ ⁸³ Scris: египт^т. ✧ ⁸⁴ Scris: воро^о. ✧ ⁸⁵ Scris: молтѣ. ✧ ⁸⁶ Scris: коптолон. ✧

apoi iarnă geroasă⁸⁷ fi-va și va fi siptire și oile av<e>a-vor primejdii rele. Apoi multu⁸⁸ rău și moarte arăta-se-va cu¹⁸ semnu/ întru oameni⁴² cu¹⁸ voroavă⁸⁹.

Zr(i)⁵⁰
Dvā⁷⁹

Iară¹³ de se va cutrimura⁹⁰ pământu/ într-acea semnu⁴, fi-va rău într-ace parte: moarte mare, însă de sabie și de ciură, și foamete⁷⁷ mare de cătră apus⁹¹ în 2 țări. Spune¹² rău./

27^v [Ho]moš⁹²

Aști li vū čelo homo(š)⁹³. De să va întâmpla în cislă Homotului⁹⁴ semnu⁹⁵, face-să vor războaie⁹⁶ și⁹ senge fi-va și unii cu¹⁸ alalți tăie-se-vor și⁹ foamete⁹⁷ mare fi-va și cități pridădite fi-vor și mulți⁸ oameni⁴² închina-se-vor. Și iarnă⁹⁸ grea, geroasă⁹⁹, fi-va și mană multă¹⁰⁰ fi-va și într-o vară, la un loc, 4 războaie¹⁰¹ fi-vor. Bucate¹⁰² multe²³ să arată. Și doi domni peri-vor fără senge și apoi mulți¹⁰³ oameni⁴² peri-vor. Iară¹⁰⁴ sațiu va fi multu³⁴.

Z[ri]⁵⁰
[H]omo(š)⁹²

Iară¹³ de să va cutrimura⁵² pământu/ într-această⁶³ cislă, fi-va moarte multă¹⁰⁵, năprasnică și de foame¹⁰⁶, și

⁸⁷ Scris: верооѣ. ✧ ⁸⁸ Scris: маммо, cu ultimul m barat cu o linie de către copist. ✧ ⁸⁹ Scris: борооѣ. ✧ ⁹⁰ Scris: се ва котримора. ✧ ⁹¹ Scris: апоѣ. ✧ ⁹² Sl., în trad.: Cumpăna. ✧ ⁹³ Sl., în trad.: Dacă <va fi> în numărul Cumpenei. ✧ ⁹⁴ Scris: Хомотолон. ✧ ⁹⁵ Scris: семноѣ. ✧ ⁹⁶ Scris: рѣзбоа. ✧ ⁹⁷ Scris: фооамете. ✧ ⁹⁸ Scris: еѣрѣѣ. ✧ ⁹⁹ Scris: верооѣ. ✧ ¹⁰⁰ Scris: молтъ. ✧ ¹⁰¹ Scris: рѣзбое. ✧ ¹⁰² Scris: бокате. ✧ ¹⁰³ Scris: молци; urmează o literă, probabil o din oameni, cuvânt pe care scribul l-a scris integral pe rândul următor. ✧ ¹⁰⁴ Scris: еѣ. ✧ ¹⁰⁵ Scris: молтъ. ✧ ¹⁰⁶ Scris: фоме. ✧

primeni-se-vor împărații și alte semne
afla-se-vor că<tră> parte surdului¹⁰⁷ (?)
și alte multe²³ fi-vor. Spune-va¹⁰⁸ rău.//

28^r Z[ri]⁵⁰ Aște vî čislo sko(r)pi¹⁰⁹. De să va
Scor[pie] întâmpla în cisla Scorpie<i>, piri-vor
toate⁸² poamele¹¹⁰, grâu și miere fi-va
destu¹¹¹. Și să vor rădica strigi multe²³
și voroavă⁸⁹ de oști fi-va destulă¹¹² și
moarte năprasnică încă să arată, senge
încă să va face. Și toamna¹¹³ va da o
groatate, ce bucatele¹¹⁴ târzii și vinul¹¹⁵
peri-va mai totu³⁷. Și un domnu peri-va
de sila unui¹¹⁶ foc. Spune¹² rău
muierilor¹¹⁷ pentru¹¹⁸ semnul⁹⁵ Scorpiei.

Zr(i)⁵⁰. Iară¹³ de să va cutrimura⁵² pământul în
Scorpie cisla Scorpiei, foamete³⁶ mare de cătră
Scorpie fi-va. Moarte de sabie încă va
fi, pâine va ave scădenie m<u>ltă.
Spune¹² rău priste tot¹¹⁹ pământul./

28^v St]reli(c)¹²⁰ Aște li vŭ česlo strelic¹²¹. De să va
înt<â>mpla în cisla stereli(c)¹²⁰, iarnă¹²²
grea¹²³ să arată. Și voroavă⁸⁴ prin țărî fi-
va prentu¹²⁴ vrajba și senge fi-va
multu³¹. Și grâu, vin, miere și poame¹²⁵

¹⁰⁷ Scris: со^pдолон. ✧ ¹⁰⁸ Scris: споне ва. ✧ ¹⁰⁹ Sl., în trad.: Dacă <va fi> în numărul Scorpiei. ✧ ¹¹⁰ Scris: поамелѣ. ✧ ¹¹¹ Scris: десто^x. ✧ ¹¹² Scris: дестолѣ. ✧ ¹¹³ Scris: поумна. ✧ ¹¹⁴ Scris: вокателе. ✧ ¹¹⁵ Scris: вино^x. ✧ ¹¹⁶ Scris: ѡнон. ✧ ¹¹⁷ Scris: моерило^p. ✧ ¹¹⁸ Scris: пенпро. ✧ ¹¹⁹ Scris: поутъ. ✧ ¹²⁰ Sl., în trad.: Săgetător. ✧ ¹²¹ Sl., în trad.: Dacă <va fi> în numărul Săgetătorului. ✧ ¹²² Scris: арнѣ. ✧ ¹²³ Scris: грѣ^x. ✧ ¹²⁴ Scris: пренпо. ✧ ¹²⁵ Scris: поме. ✧

fi-vor destule¹¹¹, ci să vor mânca toate ca călătorii pre umere (?). Și iarnă grea¹²³ fi-va la câmpie¹²⁶, pribegi să vor rădica mulți⁸, iară dobitocul fi-va zravăn și pripașii oilor pəri-vor. Așa spune¹²⁷.

Zr(i)⁵⁰

[S]rli(ĉ)¹²⁰

Iară¹⁹ de să va cutrimura³⁵ pământul într-această⁶³ cislă, multu³¹ rău să va face într-<a>ce parte, însă moarte de sabie, și va peri capulu¹²⁸ cel mare¹²⁹. Și foamete¹³⁰ face-să-va. Spune¹³ rău multu³¹ în aceae parte.//

29^f Koz[irog]¹³¹

Aște vŭ ĉislo koziro(g)¹³². De să va întâmpla în cislă lu²¹ Cozirog¹³³ pagubă¹³⁴ să arată de apă, că va ploua²⁸ 40 de zile¹³⁵. Și⁹ voroavă⁸⁴ într-alți¹³⁶ împărați și vrajbă fi-va și războaie¹⁰¹ mari fi-va și grije²⁶ multă¹⁰⁰. Și grâu, miere, și poame¹²⁵ fi-vor destule¹³⁷ și m<u>lte semne fi-vor. Și un parat nu²⁷ să va întoarce în citate lui¹³⁸, ci pierе. Apoi secetă multă¹⁰⁵ fi-va și moarte multă¹⁰⁵ în corăbii fi-va și boală multă¹³⁹ întru oameni¹⁴⁰. Ar<at>ă-se rău pentru Cozirog.

Z[r(i)]⁵⁰

Iară⁵¹ de să va cutrimura¹⁴¹ pământul

¹²⁶ Scris: кмпиж; la umărul slovei к un semn greu de identificat, care ar putea fi paiericul. ✧ ¹²⁷ Scris: стпоне, cu т barat de scrib prin două linii. ✧ ¹²⁸ Scris: каполъ. ✧ ¹²⁹ Scris: марее. ✧ ¹³⁰ Scris: фомета. ✧ ¹³¹ Sl., în trad.: Capricorn. ✧ ¹³² Sl., în trad.: Dacă <va fi> în numărul Capricornului. ✧ ¹³³ Scris: козороѣ. ✧ ¹³⁴ Scris: пагоубж. ✧ ¹³⁵ Scris: зеле. ✧ ¹³⁶ Scris: љнтрѣ тралци. ✧ ¹³⁷ Scris: дестоѣ. ✧ ¹³⁸ Scris: лон. ✧ ¹³⁹ Scris: м љмь. ✧ ¹⁴⁰ Scris: ѡмене. ✧ ¹⁴¹ Scris: съ ва котримора. ✧

*Ko[zirog]*¹³¹ într-această⁶³ cislă, Cozirog, arată-se rău pre¹⁴² pământu¹⁴³: moarte în toate¹⁴⁴ părțile¹⁴⁵ de sabie și ciumă, lipsă încă să arată./

29^v *Mokro(š)*¹⁴⁶ Aște li vī čislo mokro(š)¹⁴⁷. De să va întempla în cislă¹⁴⁸ aceasta¹⁴⁹, peire de războaie¹⁰¹ să arată și bucurie¹⁵⁰ mare întru părății fi-va și m<u>lți oameni⁴² peri-vor și m<u>lte beserici pustii-vor¹⁵¹. Și în bucate¹⁰² arată-se¹⁵² pagubă, iară⁵¹ sănătate fi-va și de totu¹⁵³ sațiu/ fi-va. Întru oameni⁴² moarte⁵³ iară¹⁰⁴ multă¹⁵⁴.

*Zr(i)*⁵⁰ Iară¹³ de să va cutrimura⁵² pământul/ în
[*Mo*]kro(š)¹⁴⁶ cisla Mocoșului¹⁵⁵, în partea <...> fi-va rău și moarte multă¹⁰⁵ de senge și bucate¹⁰² nu²⁷ vor fi. Nici¹⁵⁶ u<n> bine nu se¹⁵⁷ arată în aceaea¹⁵⁸ parte, ci rău destul¹⁵⁹. Și vor fi znamenie m<u>lte și vrajbe întru toți oamenii²⁵ și în domni și va hi totu⁵⁸ pradă.

¹⁴² Scris: прѣ. ✧ ¹⁴³ Scris: пѣмьнто. ✧ ¹⁴⁴ Scris: моме. ✧ ¹⁴⁵ Scris: пѣрѣііее. ✧ ¹⁴⁶ Sl., în trad.: *Vărsătorul*. ✧ ¹⁴⁷ Sl., în trad.: *Dacă <va fi> în numărul Vărsătorului*. ✧ ¹⁴⁸ Scris: чєсла. ✧ ¹⁴⁹ Scris: ачєста. ✧ ¹⁵⁰ Scris: вєкоріє. ✧ ¹⁵¹ Scris: постнн вєѣ. ✧ ¹⁵² Scris: арапѣ сѣ. ✧ ¹⁵³ Scris: моооото. ✧ ¹⁵⁴ Scris: молтж. ✧ ¹⁵⁵ Scris: мокрошѣлон. ✧ ¹⁵⁶ Scris: нн^ѣ; altă lecțiune posibilă: *nice*. ✧ ¹⁵⁷ Scris: нѣ^ѣ; altă lecțiune posibilă: *nu să*. ✧ ¹⁵⁸ Scris: ачѣж. ✧ ¹⁵⁹ Scris: дєстѣль.

II

77^f Aici semnează visele <...>¹, că văzu într-o noapte 9 sori:

Soarele dintâi era luminat și frumos și blând și cu vearde lumina pre lume. Iară al doile soare frumos lumina și cu fulgere strălucia pre lume. Al treilea soare era-i razele, zările, ca sângele și ardea ca focul pre pământ. Al patrulea soare era tot de sânge și ardea și prin mijloc avea jățiu de aur. Al cincilea soare era roșu și vânăt și avea zare mari și late și luminoase. Al șasele soare era lumina albă ca zăpada și ne era noao drag să căutăm pre el. Al șaptelea soare era fierbinte și cruntu și înfricoșat și nu cuteza <a> căuta. Al optulea soare era întunecat și cu noor și prin mijloc avea mână și acoperia lumea cu mâna și avea raze neagre².

Și grăi Savila-Împărăteasa: „Ascultați, boiari, să vă spuiu aceste vise: acei noauo sori sânt noauo împărății de lume.

Soarele dintâi fi-va împărăția sârbească. Și vor fi oameni smeriți și liubovnici și iubitori de oaspeți. Și vor împărăți bine și frumos pre ceastă lume multă vreme.

77^v Al doile soare fi-va împărăția iverescă. Și vor fi oameni blânzi și nu vor pohti ale altuia. Și vor fi oameni buni / și vor cinsti popii lor și cărturarii și tot vor griji de Dumnedzău și de beserecile lor.

Al treile soare fi-va împărăția grecească. Și vor râde de toate împărățiile și vor pohti măriile și

¹ Urmează un mic spațiu nescris. ✧ ² S-a omis descrierea celui de al nouălea soare. ✧

trufiile și curviile și-și vor râde de toate limbile. Și vor fi trufași și lăudăroși și mincinoși și mărturisitori strâmbi și iubitori de avuție și vor judeca tot pre mită. Și iar le va lua Dumnedzău împărăția și răsipi-să-vor prin toate țările, pentru măriia și trufiia.

Al patrulea soare fi-va ruda ovreiască. Și întru ei multe să vor face și să vor mesteca. Dintru ei ieși-va o fată de o va chiuma Măriia. Și aceea va face un cocon, pune-i-vor numele Isus. Și acela va sparge leagea ovreiască și altă leage tare va pune. Și cu acea leage să vor boteza de la răsărit până³ la apus. Și i să va găti ceriul de împărăție și avea-va lângă el angheli și sluji-i-vor serafimii și herovimii. Și va ieși din Galilei și-l va slăvi toată lumea și toate limbile.

78^r Și iar⁴ grăiră acei boiari jidovești: „Împărăteasă, poate⁵ să nască Hristos pre pământ? Poț creade și tu aceea?” Iar⁴ împărăteasa zise: „Dar voi nu creadeți?” Ovreaii ziseră: „Aceaea nu o creadem. Cum poate Dumnedzău să se pogoare pre pământ și să nască din // fata aceea? Nu va fi !” Atuncea Savila zise: „O, vai de voi, ruda mea! O, vai de voi, și cu leagea voastră!” Mai bine să nu fiți grăit aceale cuvinte, că Dumnedzău va să să pogoare pre pământ și va fi ca și alți bărbați. De cocon va să să rădice și să vor scula mulți împărați pre el. Iar acei împărați toți topi-să-vor ca ceara înaintea focului. Și altele multe va face și pentru el mulți coconi peri-vor. Și cela ce va creade⁶ într-în-

³ Scris: нѣ; altă lecțiune posibilă: până. ✧ ⁴ Scris: мѣ; altă lecțiune posibilă: iară. ✧ ⁵ Scris: поа^{те}. ✧ ⁶ Scris: ва крѣдѣ. ✧

sul învia-va, iar cela ce nu creade peri-va. Și pre el încă îl vor răstigni oamenii, și-l vor adăpa cu funingine și cu fiiare, și-l vor lovi cu palma preste obraz, și-l vor împunge cu sultia în coaste”. Ovreaii grăiră: „Împărăteasă, dară pre ce lemnu îl vor răstigni?” Iar ea le zise: „Pre lemnul cela ce-au scos pre Adam din raiu, pre acela-l vor răstigni!”

Iară al cincilea soare fi-vor împărați frânci. Și să vor scula 3 împărați și multe rânduri vor face și pentru Dumnedzău și pentru împărăție. Și pentru aceeaa mult rău vor face și cu mânie.

78^v A șasea împărăție fi-va a siriianilor. Și să va rădica un împărat dintr-înșii și mult rău face-vor și, pentru Hristos, pre mulți oameni piiarde-vor. Și după aceeaa, să va rădica de aici, de la Râm, un împărat și-l va chiema Costandin / și va fi războinic pentru leagea lui Hristos. Și va sparge besearecile păgânilor și va smeri pre elini. Și mare dar lui Dumnedzău face-va și el va să găsească crucea lui Hristos la Ierusalim. Și va face cetate mare Țarigrad și va fi al doile în Ierusalim.

A șaptea împărăție fi-va Arcadie. Și să va rădica la frânci și mult sânge să va vărsa⁷. Și fi-vor cutremuri mari și foameți preste toată lumea. Și-l va chiema Lăv-Împărat. Și acela mult rău face-va. Și după el rădica-să-va o muiare⁸ cățea și-și va rădica pre feciorul ei împărat. Și-l va chiema Lăv Costandin și pre acela va pustii și oamenii și va lua și Ierusalimul. Și pre urma lui lua-l-vor sarachinii și-l vor ținea 300 de ani.

⁷ În continuare, textul aparține „împărăției săracinilor”. ✧ ⁸ Scris: мѡиарѣ. ✧

A opta împărăție fi-va ruda ce să chiamă tătarai. Și să vor rădica de la răsărit cu oști și să vor cutremura de ei toate țările spre apus. Și vor strica țările și cetățile spre apus. Și vor robi și vor arde și vor vărsa mult sânge. Și vor fi plângere și jale multă pre multe țări. Și pre unde vor îmbla mult sânge vor vărsa. Și încă le va veni peire de un împărat despre apus, de-l va chiama Mihail-Țar, în veacul de apoi, la sfârșeniia tuturor.

*Kone(c)*⁹

7

⁹ Sl., în trad.: *sfârșit*.

III

185^f

Cuvântul de vreme de apoi

Fost-au într-o cetate ce o chema Erihon. Întru aceea au fost un domnu. Numele lui au fost Săhanciu-Împărat. Și au văzut într-o noapte¹ 12 visuri și să spământă rău de eale. Și nu era nice un filosof să le dezlege. După aceea aflară un filosof, numele lui era Mamer-Filosof², cărturariu mare și filosof². Și întrebă pre împăratul Mamer-Filosof²:

– Doamne, împărate Săhanci, visăle tale ție nu-s de rău, ce Dumnezeu arată la vreme de apoi ce va fi³. Spune întâie visul cum l-au văzut?

Zisă împăratul:

– Văzuiu un stâlp de aur din pământ până în ceriu sta.

Și zisă <Mamer>-filosof²:

– Împărate, la vremea de apoi, ani<i> și vremile să vor sminti. De la răsăritul soarelui până la apus preste toată lumea multu rău să va face. Și în aceea vreme⁴ va peri dreptate și să va ivi strâmbătate. Și cugetele ceale bune vor peri și cuvintele ceale dumnezeiești⁵ nu vor fi, ce vor peri. Și unul cătră altul numai de dracul vor pomeni oameni<i> la vremile de apoi. Și bătrâni<i> vor fi în minte pruncească și oameni<i> în păcate vor căde. Și vor face rău și nu să vor pocăi. Și vor fi foameți reale. Și să va duce toamna⁶ în iarnă și iarna va fi până în miază-vară. Și vor sămăna

¹ Scris: НОАПТА. ♦ ² Scris: ФИЛОСОФЪ. ♦ ³ Scris în continuare: ШИ ЧЕВА.

♦ ⁴ Scris: ВРЕМА. ♦ ⁵ Scris: ДМЪЗЕАЦИ. ♦ ⁶ Scris: ТО^МНА. ♦

oamenii mult și vor săcera puținel. Și vor sămână de toate sămi<n>țele și sămânță cu sămânță nu să va agiunge. Și să vor blăzni⁷ păcătoșii și să vor mândri și nu vor înțelege⁸. Mult vor sămăna și vor săcera puținel⁹. Și întru aceara vreme⁴ feciori<i> nu-ș vor cinsti părinții săi și neamurile de aproape¹⁰ să vor lua și nu să vor socoti. Și curvele vor face feciori. Pre tată-său și mumă-sa nu o vor asculta. Într-aceaea vreme⁴ boiari<i> și domni<i> vor lucra fărădelegi. Și vor fi precupeți și leage vechie vor să o lasă, alta vor începe a ține. Și într-aceaea vreme⁴ soarele să va întuneca și luna nu-ș va da lumina ei, zilele să vor mișcura. Și multe înțelesuri să vor ivi și stele cu doao coa/de și cu dos să vor întoa<r>ce. Și vor fi tresnete și cutrămur și multe cetăți¹¹ să vor răsipi¹². Înșuși de slava lui Dumnezeu domni<i> vor fi precupeți¹³ și popi<i> nu să vor cunoaște de oameni<i> proști. Și vor fi mincinoși și dreptatea și adevărul va peri.

Iară zisă Mamăr-Filosof²:

– Al 2<-le> viș cum l-ai văzut?

El zisă:

– Văzuiu într-o mână¹⁴ o ștergură din ceriu până în pământu spânzurându.

Și zisă Mamer-Filosof²:

– Când va fi vreme de apoi, legea ce direaptă de pre pământ o vor lăsa și alta vor lua.

⁷ Scris: съ воѣ блъзніи. ✧ ⁸ Scris: ꙗцелуа. ✧ ⁹ Enunțul *Mult vor sămăna și vor săcera puținel* reia într-o formă ușor modificată un enunț reprodus mai sus. ✧ ¹⁰ Scris în continuare: ши. ✧ ¹¹ Scris: четъции. ✧ ¹² Scris: ръсиніи. ✧ ¹³ Scris: прекъпѣции. ✧ ¹⁴ Scris: мжнъ; deasupra lui ж s-a notat o literă, surmontată de titlă, care nu poate fi identificată. ✧

Și toți oamenii de slujba lui Dumnezeu nu vor gândi. Și de-i va fi neamul omului mișel, el să va lepăda de el, cu cei streini bogați<i> să vor vede și mișei<i> vor uita.

Iară zisă Mamer-Filosof²:

– Al 3<-le> vis cum l-ai văzut ?

Zisă împăratul:

– Văzuiu trii căldări ferbându în pară de foc: într-una seu, într-alta unt, în ceea din mișloc apă. Și strope săul în unt și untul în său și<-n> <a>pă nu cade, iară apa ferbe de sine.

Și zisă Mamer-Filosof²:

– Cându va fi vremea de apoi, oamenii vor face sate pre unde n-au mai fost. De ceea va fi de lature de sat om bogat, iară în mișlocul satului vor fi mișei și neavuți. Bogatul iară pre cei mișei nu va socoti, macară să i-ară fi frate. Și toți vor fi fățarnici și nice unul neamul nu-ș va căuta. Și bogatul va lua muiare curvă. Tată-său și mumă-sa și neamul lui va urî, iară neamul muiarii va îndregi¹⁵. Și muiare-ș va lăsa bărbatul său și cu altul va fugi. Și muiarile bătrâne¹⁶ să vor mărita după voinici tineri, iară bărbați<i> bătrâni ei vor lua fete¹⁷, că nu va fi rușine în oameni. Și într-aceale vremi nu să va afla nice o muiare curată.

Iară zisă Mamer-Filosof²:

– Al 4<-le> vis cumu l-ai văzut?

Zisă împăratul:

¹⁵ Scris: ва Андреевъ. ✧ ¹⁶ Scris: вътръннѣ. ✧ ¹⁷ Scris: фетла. ✧

– Văzuiu o iapă bătrână unde rode fân, iară
mânzul rânzeza¹⁸ dintr-însa.

Zisă Mamer-Filosof²:

214-215 – Când va fi vremea de apoi, iară muma-ș va
votri fata {să o mărite¹⁹. Și vor umb/la cu farmeci
sor asupra cealalte sor. Și mumă va închide²⁰ fata
în casă la curvie cu bărbați streini și nu să vor
rușina unii de alții. Și întru aceeaa vremea²¹
di<n>tr-o mie de muieri, nu știu, afla-se-va una
curată, au nu să va afla? Ci vor fi toate fără rușine
și să vor votri la curvie una pe alta. Nice de șapte
ani, nu știu, afla-se-va fata curată, au ba?

Și iară întrebă filosoful:

– Al cincea vis cum văzuș?

Iară domnul Șahanci zise:

– Văzut-am o cățea zăcând într-un gunoiu,
iară cățaii lătra într-însa/.

216

Iară filosoful Mamer zise:

– Când va veni vremea de²² apoi, atuncea
nu vor asculta feciorii pe părinții săi, că vor sili ei
să fie mai mari decât părinții săi. Și vor porunci ei
părinților și-i vor învăța și vor zice: „Tăceți, că nu
știți ce grăiți, că v-ați ieșit din minte și v-au trecut
mintea cu tinerețele și nu știți ce grăiți”. Și-ș vor
înfrunta părinții foarte tare.

Și iară întrebă filosoful:

– Al șesa vis cum văzuș?

Iară domnul Șahanci zisă:

¹⁸ Scris: ржнтлза. ✧ ¹⁹ Să o mărite completat după ms. rom. 3170 (B.A.R.), f. 100^r; în continuare urmează textul din ms. rom. 4390 (Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, p. 214-221). ✧ ²⁰ Scris: ва
книдѣ. ✧ ²¹ Scris: вртмѣ. ✧ ²² Scris: дѣ. ✧

– Văzut-am preoți mulți zăcând în tină până în grumaz.

Iară filosoful Mamer zise:

217 – Când va veni vreamea de²² apoi, / învăța-vor preoții pre oameni leagea lui Dumnezeu. Și ei înșiș vor lăsa, leage nu vor ține și vor strânge avuție multă, iară sufletele le vor băga în focul nestins, în veacii netrecuți.

Și iară întrebă filosoful:

– Al șaptea vis cum văzuș?

Iară domnul Săhanci zise:

– Văzut-am un cal frumos și avea doao capete: unul dinapoi, altul dinainte. Cu cel dinainte păștea, cu cel dinapoi bea apă.

Iară filosoful Mamer zise:

218 – Când va veni vreamea de apoi, atuncea boiarii vor judeca preastrâmb drept mita. Și vlădicii vor face popi necărturari și slabi numai pentru bani și de Dum/nezeu nu să vor teame. Și vor fi popi mulți și puțini vor fi buni.

Și iară întrebă filosoful:

– Al opta vis cum văzuș?

Iară domnul Sahanci zise:

– Văzut-am peste lume mărgăritariu mult răsipit și căzu foc de-l arsă tot.

Iară filosoful Mamer zise:

– Când va veni vreamea de²² apoi, toți oamenii vor fi precupeți. Și cei bogăți vor minți²³ pre cei mișei și vor jura strâmb pentru mita și-ș vor piiarde sufletul. Și-ș vor îngropa avuția în pământ și dracul să va veseli de ea.

²³ Scris: во^р минци. ✧

- Și iară întrebă filosoful:
 – Al nooa vis *cum* văzuș?
 Iară domnu/ Sahanci zise:
 219 – Lucrători/mulți de lucra la oameni mai mișei decât dânșii.
 Iară filosoful Mamer zise:
 – Când va veni vremea de²² apoi, va veni vreme ca aceea, de-ș vor duce bogății avuțiia la cei săraci. Iară ei o vor răsipi și o vor ascunde, apoi or tăgădui și or giura că nu le-au dat niminea nimica. Și să vor da focului nestins și viermilor neadormiți.
- Și iară întrebă filosoful:
 – Al zecea vis *cum* văzuș?
 Iară domnu/ Sahanci zise:
 – Văzut-*am* muieri multe și bărbați cu obrazele grozave stând înaintea unui domn.
 Iară filosoful Mamer zise:
 220 – Când va veni vremea de apoi, să vor rădica strâge multe și / fermecătoare și vor merge înainte lui Dumnezeu. Și le²⁴ va trimite în muncile²⁴ de veaci.
- Și iară întrebă filosoful:
 – Al unsprăzeace vis *cum* văzuși?
 Iară domnul Sahanci zisă:
 – Văzut-*am* niște oameni purtând flori în capetele lor.
 Iară filosoful Mamer zise:
 – Când va veni vremea de apoi, vor fi oamenii clevetitori și furi și curvari și sfadnici. Și-ș

²⁴ Scris: МѢНЧЕЛЕ. ✧

vor vărsa sângele unii altora și nu vor vedea fața lui Dumnezeu.

Și iară întrebă filosoful:

– Al doasprăzece vis *cum* văzuși?

Iară domnu/ Sahanci zise:

– Văzut-*am* oameni mulți cu ochii întunecați și nu putea căuta în sus și în laturi.

Iară filosoful Mamer zise: /

221 – Acei oameni slujesc dracului, că vor aduna numai bogăție și caută numai la bogăție. Și dracul să bucură de ea. Și moartea îi va apuca în grabă nepocăiți și vor merge în fundul iadului, unde sânt țipete și șcârșniri de dinți și groaza iadului²⁵.}

²⁵ Textul în manuscrisul clujean este urmat de două scurte adaosuri, reproduse în lucrarea noastră *Cărți populare de prevestire*, p. 50–51.

GLOSAR

andre s.m. „decembrie, îndrea” I 26^v.

anghel s.m. „înger” II 77^v.

avgusta s.f. „august” I 26^v.

blăzni vb. „a se rătăci, a se sminti” III 185^f.

căuta vb. „a privi” II 77^f.

cislă s.f. „număr” I 24^v, 25^f.

cocon s.m. „copil, prunc” II 77^v, 78^f.

Cozirog s.m. „Capricorn (semn zodiacal)” I 29^f.

duroare s.f. „durere” I 25^v.

gadenă s.f. „animal sălbatic” I 26^v.

găti vb. „a pregăti” II 77^v.

grumaz s.m. sau n. „gât” III 216.

Fată s.f. „Fecioară (semn zodiacal)” I 27^f.

fermecătoare s.f. „femeie care se îndeletnicește cu farmecele” III 220.

fiiare s.f. „fiere” II 78^f.

foameți s.f. pl. „foamete” II 78^v; III 185^f.

frânc s.m. „nume generic dat odinioară occidentalilor de origine latină” II 78^f, 78^v.

fur s.m. „hoț” III 220.

herovim s.m. „înger care urmează ierarhic după arhangheli” II 77^v.

Homot s.n. „Cumpănă (semn zodiacal)” I 27^v.

iveresc adj. „care aparține Ivirului, vechea denumirea a Georgiei” I 77^r.

Iuneție subst. „Taur (semn zodiacal)” I 25^r.

îmbla vb. „a umbla” II 78^v.

jățiu s.n. „tron” II 77^r.

leage s.f. „credință” II 77^v, 78^r, 78^v; III 185^r, 185^v, 217.

lemn s.n. „arbore, copac” I 25^r, 25^v, 26^r, 27^r.

limbă s.f. „neam, popor” II 77^v.

liubovnic s.m. „prieten, amic” II 77^r.

macară adv. în loc. conj. *macară să* „chiar dacă” III 185^v.

mărie s.f. „situație înaltă, rang, demnitate” II 77^v.

mesteca vb. „a încurca diverse lucruri între ele; a provoca dezordine” II 77^v.

miază-vară s.f. „mijlocul verii” III 185^r.

mișcurea vb. „a micșora” III 185^r.

mișel s.m. „sărac, sărman” III 185^r, 218.

mișloc s.n. „mijloc” III 185^v.

mită s.f. „șperț, șpagă” II 77^v; III 217, 218.

Mocroș s.n. „Vărsător (semn zodiacal)” I 29^v.

muncă s.f. în expr. *muncile de veaci* „chinurile iadului” II 220.

parat s.m. „împărat” I 29^r, 29^v.

piiarde vb. „a nimici, a omorî” II 78^r.

plodi vb. „a lega rod, a face roade” I 26^r.

poamă s.f. „fruct” I 28^r, 28^v, 29^r.

preastrâmb adv. „excesiv de nedrept” III 217.

- pricolici** s.m. „strigoi” I 25^v.
pridădi vb. „a supune, a cuceri” I 27^v.
prier s.m. „aprilie” I 26^v.
primeni vb. „a se schimba, a fi înlocuit” I 27^v.
pripas s.m. „pui de animal domestic” I 28^v.
priste, pristi prep. „peste” I 25^f, 26^f, 26^v, 28^f.
- răsipi** vb. „a dărâma, a surpa” III 185^v.
rând s.n. „obicei, rânduală” II 78^f.
rânteza vb. „a necheza” III 185^v.
rod s.n. „fruct” I 25^f.
rodi vb. „a se prăsi” I 25^f.
rudă s.f. „neam, seminție” II 77^v, 78^f, 78^v.
- sarachin** s.m. „locuitor al Arabiei de vest și de sud” II 78^v.
sațiu s.m. „îndestulare, abundență” I 27^v, 29^v.
scădenie s.f. „reducere, micșorare” I 26^f, 26^v, 27^f, 28^f.
scula vb. „a se ridica împotriva cuiva” II 78^f.
semn s.n. „fapt sau fenomen căruia i se atribuie însușirea de a prevesti ceva” I 24^v, 25^v, 27^f, 27^v, 28^f.
semna vb. „a însemna; a menționa (în scris)” II 77^f.
senge s.n. „vărsare de sânge; moarte” I 27^v, 28^f, 28^v.
serafim s.m. „înger de rang superior situat ierarhic între arhangheli și heruvimi” II 77^v.
sfadnic s.m. „certăreț, arțăgos” III 220.
sfârșenie s.f. „sfârșit” II 78^v.
silă s.f. „forță, putere, tărie” I 28^f.
sili vb. „a se strădui” III 216.

sipțire adj. „tăios, pătrunzător” I 27^r.

smeri vb. „a umili” II 78^r.

sminti vb. „a deteriora; a schimba în rău” II 185^r.

sparge vb. „a distruge, a nimici” II 77^v, 78^v.

strigă (strâgă) s.f. „strigoaică” I 25^r, 28^r; III 219.

strâmb adj. „nedrept, neadevărat” II 77^v; adv. „în mod fals, neadevărat” III 218.

surd s.m. (sens neprecizat) I 27^v.

șcârșnire s.f. „scrâșnire” III 221.

ștergură s.f. „ștergar” III 185^v.

tină s.f. „noroi” III 216.

umăr s.m. (sens neprecizat) I 28^v.

vârcolac s.m. „ființă supranaturală care mănâncă luna sau soarele, producând eclipse” I 26^v.

vlădică s.m. „episcop” III 217.

vorovă s.f. 1) „zarvă, agitație” I 27^r, 28^r, 28^v; 2) „ceartă, dispută” I 29^r.

votri vb. „a îndemna sau a constrânge pe cineva să practice prostituția” III 185^v, 215.

znamenie s.f. „fenomen de natură divină considerat ca un indiciu prevestitor” I 29^v.

zravăn adj. „sănătos” I 25^v.

NOTE FINALE

I. APOCRIFE RELIGIOASE

UNDE S-AU TRADUS CELE MAI VECHI APOCRIFE RELIGIOASE?

Nu a mai fost publicat.

OBSERVAȚII PE MARGINEA UNUI VECHI IMN RELIGIOS

Publicat în „Limba română”, XXXIII, 1984, nr. 5, p. 410-413

UN APOCRIF RELIGIOS PUȚIN CUNOSCUȚ DIN SECOLUL AL XVII-LEA

Publicat în „Limba română”, LIII, 2004, nr. 1-2, p. 61-68.

DESPRE GENEZA UNEI CAZANII APOCRIFE DIN SECOLUL AL XVII-LEA

Publicat în „Limba română”, LI, 2002, nr. 1-3, p. 99-103.

TREI NOTE DESPRE APOCRIFELE RELIGIOASE

Publicat în *Omagiu pentru cea de a optzecea aniversare. Gabriel Ștrempel*, Cluj, 2006 (sub tipar)

SFÂRȘITUL LUMII (ANII 7000 ȘI 8000) ÎN TEXTELE SLAVO-ROMÂNE ȘI ROMÂNEȘTI DIN SECOLELE AL XV-LEA - AL XVII-LEA

Publicat în „Studii și cercetări de istorie medie”, XXII, 2004, p. 193-207.

[1] În rândul textelor slavone referitoare la sfârșitul lumii în anul 7000, copiate în țările române, trebuie inclusă și *Prorocirea lui Metodie, episcopul de Patara* din

Codicele de la Tulcea (B.A.R., ms. sl. 649, f. 64^r-79^v). Câteva contexte din acest manuscris privind declinul lumii în anul 7000 au fost publicate de noi; vezi *Addenda et Corrigenda* în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXIII, 2005, p. 329-330. O altă versiune slavonă a *Prorocirii lui Metodie, episcopul de Patara*, existentă în ms. sl. 135 (B.A.R.), pe care Liviu Pilat o consideră copiată în Moldova în secolul al XV-lea (*Mesianism și escatologie în imaginarul epocii lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXII, 2004, p. 106), provine, în realitate, de la Mănăstirea Sf. Pavel de la Muntele Athos; vezi *Addenda et Corrigenda*, p. 330.

II. CĂRȚI POPULARE DIDACTICE ȘI DE PREVESTIRE

CEA MAI VECHE VERSIUNE ROMÂNEASCĂ A FLORII DARURILOR

Publicat în „Limba română”, XXXII, 1983, nr. 3, p. 222-230.

[1] Alexandra Moraru a semnalat totuși existența lui *m* „cu poală” în acest manuscris; vezi *Floarea darurilor*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I, București, 1996, p. 24, nota 29.

POVESTEA CĂLUGĂRIȚEI CARE ȘI-A SCOS OCHII (VERSIUNEA DIN CODICELE DRĂGANU)

Publicat în „Studii și materiale de istorie medie”, XX, 2002, p. 33-44.

[1] Versiunea *12 vise a lui Șaic-Împărat* din acest manuscris a fost studiată și publicată de noi în *Cărți populare de prevestire*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, VIII, București, 2003, p. 98-100, 102-115, 200-208.

CEL MAI VECHI GROMOVNIC ROMÂNESC

Publicat în „Limba română”, XXIII, 1974, nr. 1, p. 29-44.

[1] Fructificând o informație din septembrie 1640, am stabilit că tipărirea *Catehismului* calvin s-a realizat în 1642; vezi *Data tipăririi Catehismului calvin: 1640 sau 1642?*, în „Limba română”, XXIII, 1974, nr. 6, p. 541-542.

[2] Asupra acestui aspect, vezi lucrarea noastră *Cărți populare de prevestire*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, VIII, București, 2003, p. 43.

[3] Ultimul text a fost studiat de noi în *Cărți populare de prevestire*, p. 42-45, 68-98.

NOTE DESPRE PROROCIREA SIBILEI

Publicat în „Limba română”, LV, 2006, nr. 1-2 (sub tipar).

CELE DOUĂSPREZECE VISE ÎN TÂLCUIREA LUI MAMER (VERSIUNEA KÖRÖSSZAKAL-SÁCAL)

Publicat în „Limba română”, LII, 2003, nr. 4, p. 144-151.

III. RECEPTAREA CĂRȚILOR POPULARE*MITROPOLITUL DOSOFTEI ȘI CĂRȚILE POPULARE*

Publicat în „Limba română”, XLVIII, 1999, nr. 1-2, p. 89-91.

CONSIDERAȚII PE MARGINEA INDICELOR DE CĂRȚI OPRITE DIN SECOLUL AL XVII-LEA

Publicat în „Studii și materiale de istorie medie”, XXIII, 2005, p. 257-280.

*ORIGINALUL SLAVON AL UNUI APOCRIF BIBLIC ȘI
O CHESTIUNE DE PERIODIZARE LITERARĂ*

Publicat în „Limba română”, LII, 2003, nr. 1-3, p. 51-56.

[1] Teza de doctorat a fost publicată de autor sub titlul *O carte necunoscută: Viteazul și Moartea*, în *Studii și texte*, I, București, 2005.

MOLDOVA ȘI CĂRȚILE POPULARE

Publicat în *Floarea darurilor*, București, 2006 (sub tipar).

30.944

CUPRINS

CUVÂNT-ÎNAINTE.....	5
I. APOCRIFE RELIGIOASE.....	7
Unde s-au tradus cele mai vechi apocrife religioase?	9
Observații pe marginea unui vechi imn religios.....	44
Un apocrif religios puțin cunoscut din secolul al XVII-lea	50
Despre geneza unei cazanii apocrife din secolul al XVII-lea	65
Trei note despre apocrifele religioase	75
Sfârșitul lumii (anii 7000 și 8000) în textele slavo-române și românești din secolele al XV-lea - al XVII-lea	105
II. CĂRȚI POPULARE DIDACTICE ȘI DE PREVESTIRE.....	129
Cea mai veche versiune românească a <i>Florii darurilor</i>	131
Povestea călugăriței care și-a scos ochii (versiunea din <i>Codicele Drăganu</i>)	149
Cel mai vechi <i>Gromovnic</i> românesc	168
Note despre <i>Prorocirea Sibilei</i>	192
Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer (versiunea Körösszakal-Săcal)	204
III. RECEPTAREA CĂRȚILOR POPULARE.....	215
Mitropolitul Dosoftei și cărțile populare	217
Considerații pe marginea indicilor de cărți oprite din secolul al XVII-lea	222
Originalul slavon al unui apocrif biblic și o chestiune de periodizare literară	267
Moldova și cărțile populare în secolele al XV-lea – al XVII-lea	277

TEXTE	309
Notă asupra ediției.....	311
I <Gromovnic>	313
II Aici sãmnează visele <...>, că văzu într-o noapte 9 sori	321
III Cuvântul de vreme de apoi	325
GLOSAR	333
NOTE FINALE	337

În seria „Cele mai vechi cărți populare în literatura română” (coordonatori: Ion Gheție și Alexandru Mareș) au apărut*:

I *Floarea darurilor*. Text stabilit, studiu filologic și lingvistic, glosar de Alexandra Moraru. *Sindipa*. Text stabilit, studiu lingvistic și filologic, glosar de Magdalena Georgescu, București, 1996.

II *Fiziologul*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de V. Guruianu. *Archirie și Anadan*. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Magdalena Georgescu, București, 1997.

III *Călătoria lui Zosim la blajini*. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Maria Stanciu-Istrate. *Bertoldo*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de Magdalena Georgescu, București, 1999.

IV *Palia istorică*. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Alexandra Moraru și Mihai Moraru, București, 2001.

V *Alexie, omul lui Dumnezeu*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de Maria Stanciu-Istrate. *Lemnul crucii*. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Emanuela Timotin. *Disputa lui Isus cu Satana*. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Liliana Agache, București, 2001.

VI *Scrieri eshatologice postbizantine: Vedenia Sofianeii, Viața lui Anastasie, Vedenia lui chir Daniil*. Studiu introductiv, ediție și glosar de Andrei Timotin și Emanuela Timotin, București, 2002

VII *Istoria lui Polițion și a Militinei*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de Florina Racovi-

* Titlurile de la pozițiile I-III au apărut la Editura Minerva, iar următoarele la Fundația pentru Știință și Artă.

ță-Cornet, București, 2003.

VIII *Cărți populare de prevestire: Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer, Învățătură despre vremea de apoi a prorocului Isaia*. Studii monografice, ediție și glosar de Alexandru Mareș, București, 2003.

IX *Viața Sfântului Vasile cel Nou și vămile văzduhului*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de Maria Stanciu-Istrate, București, 2004.

X *Legenda duminicii*. Studiu monografic, ediție și glosar de Emanuela Timotin, București, 2005.

XI *Alexandria*. Studiu introductiv, ediție și glosar de Florentina Zgraon (în curs de apariție).

ERATĂ

Pagina	Rândul	În loc de:	Se va citi:
22	6 de jos	⁵³ <i>Ibidem</i> , p. 109.	⁵³ <i>Op. cit.</i> , p. 109.
26	10 de jos	secolul al XVI-lea	secolul al XVII-lea
28	14 de sus	Banat-Hune-doara	Banat-Hunedoara
32	13 de jos	<i>acmu</i>	<i>acum</i>
40	9 de jos	cf. mai sus, p. 86-94	cf. mai jos, p. 86-94
43	2 de sus	<i>Psaltirile Hurmuzaki</i>	psaltirile <i>Hurmuzaki</i>
162	12 de jos	<i>cirilic, în textele</i>	<i>cirilic în textele</i>
189	11 de sus	palatalizarea lui <i>h</i>	palatalizarea lui <i>f</i>
233	8 de jos	7 ^b /9 – ^v a/14	7 ^b /9 – 8 ^v a/14